

**Т. МИРЗОД,
Р. ҲАМИДОВ, М. ПИРЗОД**

АДАБИЁТИ ТОҶИК

**Китоби дарсӣ барои синфи 5-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ**

**Вазорати маориф ва илми
Ҷумҳурии Тоҷикистон
тавсия кардааст**

**Душанбе
Маориф
2017**

ББК 83.3 (2точик) 872

М-65

М-65. Т. Мирзод. Р. Ҳамидов. М. Пирзод. **Адабиёти тоҷик.** Китоби дарсӣ барои синфи 5-ум. Душанбе, Маориф, 2017. 304 саҳ.

Хонандаи азиз!

Китоб манбаи донишу маърифат аст, аз он баҳравар шавед ва онро эҳтиёт намоед. Кӯшиш кунед, ки соли таҳсили оянда ҳам ин китоб бо намуди аслиаш дастраси додари хоҳаронатон гардад ва ба онҳо низ хизмат кунад.

Ҷадвали истифодабарии китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали сол	Охири сол
1					
2					
3					
4					
5					

ISBN 978-999-47-1-436-0

©Маориф, 2017
Моликияти давлат

АДАБИЁТИ ШИФОҲӢ

ФАРҚИ АДАБИЁТИ ШИФОҲӢ АЗ АДАБИЁТИ КИТОБӢ

Адабиёти бадеӣ асосан ду навъ мешавад: а) адабиёти шифоҳӣ; б) адабиёти китобӣ. Дар ҷомеа аввал адабиёти шифоҳӣ, яъне фолклор вучуд дошт, чунки хат набуд. Одамон ғаму шодӣ, орзуо омоли хешро даҳонӣ, бадохатан дар нақлу ривоятҳо, афсонаю асотирҳо, суруду таронаҳо баён мекарданд. Ин гуфтаҳо ба авлодҳо аз насл ба насл, аз аср ба аср мегузаштанд, такмил меёфтанд ва ҳамин тавр оҳиста-оҳиста жанру намудҳои адабиёти шифоҳӣ шакл мегирифтанд.

Баробари пайдоиши хат адабиёти китобӣ ҳам оғоз меёбад. Шахсони босавод адабиёти шифоҳиро ҷамъ намуда, ба шакли китоб омода месохтанд. Бештари асарҳои халқӣ бо ҳамин роҳ то замони мо омада расидаанд.

Адабиёти шифоҳӣ моли халқ аст, яъне, соҳиби нақлу ривоят, афсона, суруду таронаҳо мову шумо ҳастем. Имрӯз низ халқ асар эҷод мекунад ва он эҷодиёт дар маҷмӯаҳои дастҷамбӣ ба таъби мерасанд. Адабиёти китобӣ маҳсули шахсони муайян аст, ки дар замону макони муайян зиндагӣ карда, асар эҷод намудаанд. Масалан, устод Рӯдакиро гирифт. Ӯ дар соли 858 ба дунё омада, соли 941 вафот кардааст. Ӯ қасидаҳои “Шикоят аз пирӣ”, “Модари май” ва асарҳои дигарро офаридааст. Ин андешаро нисбати Восеъ ва нақлу ривоятҳои таронаҳое, ки дар ҳақиқӣ ӯ гуфта шудаанд, баён карда наматавонем, зеро нақлу ривоят ва суруду таронаҳоро шахсони номаълум, яъне халқ, эҷод кардааст.

Адабиёти шифоҳӣ аз ҷиҳати забон ва тарзи баён ҳам аз адабиёти китобӣ фарқ мекунад. Забони асарҳои халқӣ сода, фаҳмо буда, мардум онро зуд қабул мекунанд. Ибораорой, истифодаи калимаю ибораҳои душворфаҳм ва бегона дар онҳо дида намешавад, вале дар адабиёти китобӣ зиёдтар ба назар мерасад.

Дар забони асарҳои халқӣ лаҳҷаю шева бештар истифода мешавад. Ҳатто як афсонаи халқиро мардуми ноҳияҳои мухталиф бо лаҳҷаҳои худ нақл мекунад: хангоми ҳикояи он ҳамон калимаю ибораҳои хоси маҳалли худро истифода мебаранд. Аз ин хотир, агар ягон афсонаро намояндаи як маҳал ба мардуми маҳалли дигар нақл кунад, фаҳмидани забони он афсона барои онҳо душворӣ мекунад.

АФСОНА ЧИСТ?

Афсона яке аз жанрҳои қадимии эҷодиёти даҳонакии халқ ба ҳисоб меравад. Бисёр муҳаққиқони фолклоршинос пайдоиши жанри афсонаро ханӯз ба оғози ҷамъияти ибтидоӣ нисбат додаанд.

Афсонаҳои қадим мувофиқи тахайюлотҳои одии одамон дар бораи ҳодисаю воқеаҳои ҳаёлангез ва дур аз ҳақиқат эҷод шудаанд. Дар онҳо деу ачина ва дигар ашӯҳое, ки халқ бовар дошт, амал менамуданд. Минбаъд афсона дар эҷодиёти халқ ҷойи асосиро ишғол намуда, аз ҳар ҷиҳат инкишоф меёбад.

Чунонки муаллифони «Луғати истилоҳоти адабиётшиносӣ» қайд кардаанд, «Халқӣ тоҷик дар афсонаҳои худ қаҳрамоноҳои мардуми меҳнаткаш, адолат, вафодорӣ, садоқат ва дигар хислатҳои неки инсониро тараннум кардааст. Дар афсонаҳои ҳаҷвӣ ба ҷуз ҳазлу шӯҳҳои латиф, зулму ситам, бедодӣ, ҳасисӣ, фиребу макри давлатмандон, аҳли дин ва дигар намояндагони табақаҳои ҳукмрон зери танқиди саҳт гирифта шудаанд».

Афсонаҳои тоҷикӣ ба панҷ навъ тақсим шуда, маъмултаринашон афсонаҳои тилисмотӣ ва ҳаҷвӣ ба шумор мераванд.

Намуди қадимтарини жанри афсона афсонаҳои тилисмотӣ ё ба ибораи дигар, афсонаҳои сеҳрангез ба ҳисоб мераванд. Дар ин гуна афсонаҳо халқ аз ҳодисаҳои ҳайратангез, ғавқулода, ки бештар дар тасаввури одамон пайдо мешаванд, нақл мекунад. Қаҳрамони ин намуд афсонаҳо дев, ачина, гул ва паҳлавонони ҷасур мебошанд, ки ба муқобили

онҳо мубориза мебаранд. Ин навъи афсонаҳо аз ҷиҳати сохти композитсионӣ, яъне устухонбандӣ ё усули нигориш ба навъҳои дигари навъҳои афсонаҳо шабоҳат доранд.

Аксарияти афсонаҳои тоҷикӣ ба тариқи зерин сар мешаванд: «Буд, набуд, будгор буд, замин набуд шудгор буд. Як подшоҳ буд, вай се писар дошт», «Дар замонҳои хеле қадим...» ва монанди ҳамин. Афсонаи «Эраҷи тилисмшикан», ки ба гурӯҳи афсонаҳои сеҳрангез дохил мешавад, ба тариқи зайл оғоз меёбад: «Дар яке аз мамлакатҳои Шарқ марди хунарманде буд, ки Хирадманд ном дошт. Чанде нагузашт, ки ӯ дар чанги деу тӯронӣён асир гардид ва аз вай дигар хабаре нашуд. Вай як писар ва чор духтар дошт».

Афсонаҳои тоҷикӣ хотима доранд, ки хотимаи ҳар кадоми онҳо мувофиқи мазмун андаке тағйир меёбад. Вале як ҷиҳати муҳими хотимаи афсонаҳо, пеш аз ҳама, ин аст, ки дар онҳо қаҳрамони дӯстдоштаи халқ ҳамеша аз болои ҳар гуна кас ё кори манфӣ ғалаба мекунад, душманро шикаст медиҳад. Зеро ин орзую омоли халқ буд ва халқ орзуи худро дар ҳамин гуна образҳои мусбати офаридааш инъикос менамуд. Аз ин ҷост, ки аксари афсонаҳо бо ҷумлаи «Онҳо ҳама ба мақсадашон расиданд» ба охир мерасад, ки ин, албатта, ба сомеон таъсири калон расонида, онҳоро рӯҳбаланд мекунад.

Намуди афсонаҳои ҳаҷвӣ–маишӣ дар эҷодиёти ҳар як халқ ва умуман дар байни намудҳои афсонаҳо мавқеи калонро ишғол мекунад. Сабаби ин дар он аст, ки дар ин гуна афсонаҳо ҳаёту маишати халқ ба таври ҳақиқӣ тасвир меёбад. Халқ дар ин гуна афсонаҳо зулму истисмор, фиребу найранги подшоҳон ва дигар намояндагони табақаи болоии ҷамъиятро таҳти танқид қарор медиҳад. Дар афсонаҳои ҳаҷвӣ – маишӣ хислату характери қаҳрамонони асосии мусбат ситоиш ёфта, нодонию гумроҳии шахсони алоҳида, шоҳони золим, ҳокимони ситамгар зери тозиёнаи танқид гирифта мешавад.

ЭРАЧИ ТИЛИСМШИКАН

Дар яке аз мамлакатҳои Шарқ марди хунарманде буд, ки Хирадманд¹ ном дошт. Вай дар Хатлон² зиндагӣ мекард. Чанде нагузашт, ки ӯ дар ҷанги девон асир гардид ва аз вай дигар дарраке нашуд. Ӯ як писар ва чор духтар дошт. Писараш дусола буд ва Эрач ном дошт. Аз хурдсолӣ дар вай осори шуҷоатмандӣ ва зиракӣ дида мешуд. Вақте ки ба синни ҳафт расид, ӯро модараш ба мактаб дод. Дар муддати як сол дар таҳсил аз ҳамдарсони худ пеш гузашт. Ҳамаи кӯдакон ӯро нағз дида, дар вақти истироҳат ва танаффус ба гирди ӯ ҷамъ шуда, дар ҳар коре аз вай ёрӣ ва мадад мехостанд. Ин бача ҷашмони сиёҳи ҷозибанок, сурати гандумранг ва қомати зебо дошт.

Чун ба синни 11-солагӣ расид, дар байни бачагони мактаб дар далерӣ, ҳушёрӣ ва зиракӣ хеле пеш гузашт.

Рӯзи иди Наврӯз³ табиат тамоми зебоиҳои худро намоиш медод, бачагон бо либосҳои шинаму зебо худро орошта, мисли гулҳои баҳор шукуфта буданд. Тамоми бачагон дар боғ ба гирди Эрач ҷамъ омаданд. Онҳо дар як боғи зебо, ки пур аз гулҳо буд, сайругашт ва ҳар гуна бозиҳои мекарданд.

Аввалин бозие, ки дар ин майдон сар шуд, гӯй ва ҷавгонбозӣ⁴ буд. Падарони бачагон барои дидани бозии онҳо омада буданд. Дар ин бозӣ Эрач чанд бор гӯйро аз шарикони худ бурд.

Барои тирандозӣ чандин тир ва камонҳо ҳозир карданд. Дар ин бозӣ як ангуштаринро нишона монданд ва шарт гузоштанд: ҳар кас, ки тирро аз ангуштарин гузаронад, ғолиб ҳисобида мешавад.

Ҳар яке аз бачагон тирӯ камонро гирифта, ба нишон нигоҳ карда тир андохтанд. Танҳо Эраҷ ва ду нафари дигар тирро аз халқии ангуштарин гузаронда тавонистанд.

Эраҷ гуфт:

– Ин чандон кори душвор нест, ман метавонам се тирро ба ҳам дӯзам.

Ҳама ба тарафи вай нигоҳ карданд. Эраҷ тирӯ камонро гирифта, пойи чапашро сутун кард ва чуссаашро камтар ақиб партофта, тири аввалинро ба дарахт зад, тири дуюмро ба тани тири якум ва тири сеюмро ба тани тири дуюм зад.

– Офарин, қандата зан! – гуфтанд тамошогарон.

Ҳар яке аз падарони бачагон ба писарони худ ҳадиҳо дода, пешонии писари худро бӯсиданд ва аз дасти фарзандҳояшон гирифта ба тарафи хонаи худ рафтанд.

Эраҷ дар миёни боғ танҳо монд, касе ба вай ҳади ҳам надоду аз пешониаш низ набӯсид ва ҳамроҳаш набурд. Ӯ бо таачҷуб ба атрофи худ нигоҳ мекард. Аз ин аҳвол рангаш дигаргун ва пажмурда гашт. Чашмони калонаш сурх шуд, дар онҳо об чарх зад. Як оҳи сарде кашиду ба тарафи хонашон худ равон шуд ва дар дилаш мегуфт: «Агар ман ҳам падар медоштам, бо ин хунари худ аз ҳама зиёдтар навозиш медидам».

Модараш ӯро дар хона интизор буд. Эраҷ ба хона расида, ба модари худ салом дод ва дигар ҳеч чиз нагуфта, маъюсона дар гӯшае нишасту ба фикр фурӯ рафт. Модараш, ки ин аҳволро дид, аз парешонии аҳволи фарзандаш ба андеша афтод ва якбора писари худро ба оғӯш кашида, пешонии ӯро бӯсид ва гуфт:

– Эраҷи азизам, ниҳоли бахтам! Чӣ шуд, ки дар ин рӯзи хуши Наврӯз, ки тамоми бачагон хурсанданд, ту маъюс ҳастӣ ва ҳеч бо модари худат суҳбат намекуни? Гӯй, чӣ шуд?

– Зиёда аз ин чӣ мешуд? Модари меҳрубон, ту ҳам агар имрӯз дар боғ мебудӣ ва аҳволи маро медидӣ, аз ман бисёртар ғамгин мешудӣ...

Ин гапи Эраҷ аз ҳама зиёдтар хотири модарашро паре-

шон сохт. Модараш ўро ба оғўшаш кашида зорӣ кард, ки сабаби ғамгинии худро гӯяд. Эраҷ он воқеаро, ки дар боғ гузашта буд, гуфт, ва ин ба модари вай ҳам сахт таъсир кард, лекин ў фарзандашро дилбардорӣ намуда гуфт:

– Писараки азизам! Ғам нахўр, падари ту ҳам ба наздикӣ аз сафар гашта меояд.

Эраҷ чун калимаи «падар»-ро шунид, охи сарде кашид ва малолангезона гуфт:

– Сафар ҳам ҳамин қадар дароз мешавад? Аз рӯзе, ки ман худро шинохтам, падарамро надидам ва ту ҳам ҳар вақт маро бо ваъдаи «аз сафар меояд» тасалло медихӣ...

Вақти хўроки шом шуд, ба пеши Эраҷ хўрок монданд.

– Ман хўрок намехўрам – гуфт вай.

– Чаро? – пурсид модараш.

– То нагўйӣ, ки падарам кучо рафтааст, чӣ гуна сафар кардаву кай меояд ва чӣ хел нишона дорад, ман хўрок намехўрам. Бояд ҳақиқати ҳолро гўйӣ, ки падарам зиндааст ё мурда?

Ин суоли чиддӣ ва мутаассиркунандаи⁵ Эраҷ хоҳаронашро ҳам аз хўрок хўрдан боздошт.

– Писари азизам! Падари ту марди хунарманд буд. Қомати баланд, тану бозувони тавоно, чашму абрувони сиёҳ, чеҳраи кушод дошт. Вай доимо барои озодии ҳамватанони худ бо девҳо, ки душманони мо ҳастанд, чанг мекард. Ҳоло чанд сол аст, ки дар қалъаи Ҳазар асири тилисми девҳо аст.

Эраҷ бо шунидани калимаи «дев» ва «тилисм» мутаҳаййир шуд ва аз модараш пурсид:

– Модарҷон! Дев ва тилисм чист?

Модараш ҷавоб дод:

– Тавре ки шунидаам, девҳо махлуқҳои бисёр бадҳайбат, хунхўр, золим ва бераҳм ҳастанд. Чашмҳои калони бадҳайбат, дандонҳои дарози тез ва шох доштаанд, гўшҳояшон монанди гўши гов будааст. Сўрохи биниашон монанди кубур ва даҳонашон монанди ғор аст. Дар ҳар ҷо касеро, ки диданд, ўро асир карда, аз меҳнати ў ишқамҳои калони худро

сер мекунанд. Душмани осоиши халқи кишвари мо ҳастанд. Одамони осударо чӣ дар хушкӣ ва чӣ дар об ноосуда мекунанд. Чойи онҳо дар чазирае будааст, ки атрофи онро об печондааст. Ҳар вақт, ки аз ин чазира берун омаданӣ шаванд, парида ба ҳаво мебароянд ва худро монанди балоҳои осмонӣ ба хушкӣ мерасонанд.

Ин ҳикоят диққати Эрачро боз ҳам бештар чалб кард ва ӯ гуфт:

– Чӣ будани девро як қадар фаҳмидам, аммо ту гӯй, ки тилисм чист?

– Тилисм банди нонамоёнест, ки девон бо чоду ва фиреб барои муҳофизати худ ва асиронашон сохтаанд. Онҳо санг ва оҳан қалъаҳо бино кардаанд. Ба он ҷо рафтани ва аз он ҷо баромадан ба осонӣ муяссар намешавад.

Эрач дузону нишаста, дар тааҷҷуб монд ва боз аз модараш пурсид:

– Модарҷон! Оё девҳоро куштан ва он тилисмҳоро шикастан мумкин аст?

– Албатта! Падарат мегуфт, ки агар халқ иттифоқ шавад, девҳоро куштан, тилисмҳоро шикастан ва аз зулми онҳо ҳамамаро абадӣ халос кардан мумкин аст. Ҳар гоҳ, ки девҳо нест карда шаванд, халқ хотирчамъ ва осуда зиндагӣ хоҳад кард.

Ин ҷавоби охирини модар ба Эрач рӯҳи қавӣ бахшида, дар дили ӯ умеди шикастани тилисм ва куштани девҳоро пайдо кард.

Иди Наврӯз ба охир расид, боз дарс сар шуд. Эрач ба дарсҳои зиёдтар аҳамият меод. Илова бар ин, фикраш ҳамеша ба ҷанги девон банд буд. Аз он рӯз сар карда, бозиҳои вай иборат аз тирандозӣ, гӯштингирӣ шуд. Кам-кам ин ҳол ба дараҷае расид, ки ҳамаи бачагонро ба камону каманд сохтан маҷбур кард. Бачагонро лашкари худро худро сарлашкар тасаввур мекард. Бачагон ҳам ба раъйи ӯ мувофиқат мекарданд. Бачаҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо карда, як гурӯҳро лашкари дев ҳисоб намуда, бо онҳо ҷанг мекард. Баъзе бачаҳои бадрафторро, ки бачагони камқувватро азоб меоданд, «дев» гуфта

хитоб мекард. Ҳар шаб дар хона нақшаи наве кашида, рӯз дар байни бачагон онро ба амал мебаровард.

Иди Наврӯз буд, халқ дар майдон чамъ омад. Эраҷ ҳам бо рафиқони худ бо як тартиби муназзами сипоҳӣ ба майдони гӯштингирӣ ҳозир шуд. Гӯштингирӣ сар шуд ва аз ҳар тараф карнаю нақора навохтан гирифтанд. Паҳлавонони деҳа тарафакӣ шуда, гӯштин мегирифтанд. Ногаҳон паҳлавони деҳаи Эраҷ ба замин афтод. Эраҷ инро дида он паҳлавони деҳаи ҳамсояро ба дев монанд кард ва «Ҳа, дев!» – гӯён бе-ихтиёр ба майдон даромад.

Паҳлавони деҳаи ҳамсоя дид, ки як бачаи 15-16-сола ба майдон даромад, аз гӯштингирӣ худдорӣ карда гуфт:

– Ту бача ҳастӣ, бо бачагон гӯштин гир!

Ин гапи вай ба Эраҷ саҳт расид ва ӯ гуфт:

– Ба хурдсолиам нигоҳ накунеду хунаратонро нишон диҳед!

Инро гуфту бо дасти рости худ дасти паҳлавонро гирифта чунон ба тарафи худ кашид, ки вай аз Эраҷ ду-се қадам гузашта рафт. Паҳлавон чиддӣ будани гӯштинро фаҳмида ба Эраҷ даровехт. Эраҷ аз гиребони паҳлавон гирифта, ӯро ба тарафи худ саҳт кашида, ба замин зад. Аз ҳар тараф садои қарсақанӣ ва сурнаю карнай баланд шуд. Раиси деҳа ва чандин одамони дигар ба вай инъомҳо (ҳадяҳо) доданд. Эраҷ он инъомҳоро ба сурнайчиён бахшид.

Он рӯз Эраҷ дар аспдавонӣ ва тирандозӣ ҳам ҷойи якумро гирифт. Дар охири маърака аз тарафи раиси деҳа ба Эраҷ асп гулибодом инъом шуд. Ҳама ба хонаҳои худ баргаштанд. Аз ҳамон рӯз номи Эраҷ машҳур шуд.

Иттифоқо, пас аз чанд рӯз корвони деҳаи Эраҷро роҳзанон ғорат карданд ва раиси деҳа Эраҷро бо чанд кас барои дастгир кардани роҳзанон фиристод. Эраҷ гуфт:

– Ба назарам, ин муқаддимаи чанги девон аст.

Вай бо панҷ кас ба муқобили 15 роҳзан рафт. Вақте ки ба наздикии роҳзанҳо расиданд, роҳзанҳо дар истироҳат буданд. Чун шаб торик буд, то дами субҳ сабр карда, чор касро барои гирифтани пеши роҳи роҳзанҳо монд ва худаш

бо як кас ба онҳо ҳамла овард. Чанги сахте ба вуқӯъ пайваст. Роҳзанҳо хеле саросема шуданд. Чор нафари роҳзанҳо кушта шуданд, боқимондагон хостанд гурезанд, лекин ба дасти он чор каси Эрач мондагӣ асир афтоданд. Онҳоро бо ҳамаи чизу чора ба деҳа оварданд. Аҳли деҳа ба роҳзанҳо чазо доданӣ шуданд. Вале Эрач ба роҳзанҳо гуфт:

– Шуморо ба ҳамин шарт озод мекунем, ки дигар аз талаву торочи молумулки халқ даст кашед, зеро ин кори дево-ни хунхор аст.

Эрач дар ин ғалабаи худ як шамшер инъом гирифт ва ба аспаш савор шуда, ба хонааш рафт.

Адовати девҳо дар дили Эрач рӯз то рӯз зиёд мешуд ва ӯ худро ба чанги девон тайёр мекард. Акнун вай 17-18-сола шуда, ҳамаи хунарҳои чангиро омӯхта буд.

Як рӯз субҳи барвақт Эрач ба модараш гуфт:

– «Хуб, ман рафтам»!

Модараш ва дигарон гумон карданд, ки Эрач ба шикор меравад. «Хайр, саломат бозгард! Мунтазирем, ки аз шикор зуд баргардӣ», – гуфтанд.

Эрач хандид ва дасти модарашро бўсиду ба аспи худ савор шуд ва ба тарафи саҳро равон гашт.

Луғат

Хирадманд – шахси боақл соҳибмаърифат. Дар ин ҷо ҳамчун номи шахс омадааст.

Хатлон (Хуталон) – номи қадимии Кӯлоби имрӯза. Боз во-диҳои Вахшу Кӯлобро Хатлон ҳам мегуфтанд.

Наврӯз – чашни қадимии халқи тоҷик, оғози соли нав.

Гӯю чавгон – як намуд бозии қадимии мардуми тоҷик. Гӯй чизи лӯнда мисли тухм, тӯб. Чавгон – чӯбдасти қач.

Мутаассир – ба шӯру ҳаяҷоноваранда, таъсирбахш. Ин ҷо ба маънои ғамгин, ҳафа шудан.

Савол ва супориш

1. *Оё Шумо ягон афсонаи дигари халқиро медонед?*
2. *Эрачи тилисмишкан, ки номи афсона аст, чӣ маънӣ дорад?*
3. *Ҳичоҳои иборати «вилояти Хатлон»-ро ҷудо намоед ва қушо-даю баста будани онҳоро муайян кунед.*

ҚАҲРАМОНИИ ЭРАЧ

Эрач чандин шабу рӯзро дар кӯху сахрохо гузаронид. Худаш ва аспаш монда шуданд, аз асп фуномада, дар лаби чашмае дам гирифт. Фикр карда, худ ба худ мегуфт: «Эрач! Дев кучо, тилисм кучо, бе роҳбар кучо меравӣ?»

Дар ин андеша буд, ки ногоҳ дид, ки шахсе дуртар, дар домани кӯх, дар лаби чашмае нишастааст.

Эрач таачҷуб карда: «Ин шахс кӣ бошад?» – гуфту аз ҷойи худ хест ва ба тарафи ӯ рафт. Лекин он шахс ба ӯ нигоҳ накарда, машғули хондани чизе буд. Эрач бодикқат нигоҳ карда дид, ки вай пирамарди хушсурату нуронӣ ва тануманд аст. Эрач боадабона ба вай салом дода, рост истод. Он шахс сари худро бардошта, ҷавоби саломи ӯро дод ва:

– Бинишин! – гуфту боз ба хондани китоб машғул шуд. Пас аз чанд дақиқа сари худро бардошта ба тарафи Эрач нигоҳ кард ва аҳволпурсӣ намуда гуфт:

– Аз кучо меойӣ ва ба кучо меравӣ?

– Ман ҷавони сайёҳ ҳастам, сайругашт мекунам, – гуфт Эрач. Пирамард гуфт:

– Эрач, ҳақиқати гапро гӯй! Ҳал шудани мақсади ту дар дасти ман аст.

Эрач хайрон ва дар ташвиш буд, ки ин пирамард ном ва мақсади ӯро аз кучо донист, ҳарчанд хост, ки худдорӣ кунад, аммо натавонист ва билахира ҳамаи саргузашти худ ва мақсадашро гуфта дод. Он мард бихандид ва гуфт:

– Ҳатман ба мақсад мерасӣ.

Эрач ҳарчанд мехост, ки кӣ будани ӯро пурсад, вале шарм кард, танҳо ҳамин қадар гуфт:

– Эй падари азиз, дар ин макон барои чӣ танҳо нишастаед?

Пир ҷавоб дод:

– Ман дар ҳар ҷойи хуб метавонам истиқомат кунам, вале ба ин ҷо барои хизмат кардан ба тӯрониён ва барқандани асоси зулми девон, барҳам задани тилисм ва домҳои онҳо омадаам.

Эрач чун номи дев ва тилисмро шунид, аз чойи худ хеста, таъзим дода хомӯш истод ва дар дили худ мегуфт, ки ин пирамард дар кори ман роҳбарӣ карда метавонад. Ман бояд аз ӯ мадад хоҳам. Он шахс Эрачро ба нишастан амр карда гуфт: «Эрач! Ман аз нияти ту огоҳ ҳастам ва ба ту роҳбарӣ хоҳам кард. Лекин дар пешомадҳо қавидил бош ва ба дурустӣ қадам мон! Бе фидокорӣ, далерӣ, часурӣ ва бе кӯшиш ба мақсад расидан мумкин нест».

Эрач сари худро тасдиқомез мечунбонд.

Он шахс баъд аз ин гуфтаҳо аз тарафи рости худ шамшерро гирифта ба ӯ дод.

«Ташаккур, эй падари азиз!» – гуфт Эрач.

Пир чун ин суханро шунид, муҳаббаташ ба вай зиёд шуд ва бо дасти худ шамшерро ба камари ӯ баста, пешониашро бӯсид.

– Шин ва аввалин роҳнамоиро шунав! – гуфт ӯ ба Эрач.

Эрач боадабона нишаст ва бо майли тамом мунтазири роҳнамоии пирамард шуд.

Пир гуфт: «Эрач, ин шамшере, ки ман ба ту додам, хислатҳои зиёд дорад. Аввал, онро ба ҳар оҳан ё пӯлоде занӣ, бурида мегузарад. Дуюм, захми он аслан бо ҳеч чиз давогу дуруст намешавад. Сеюм, агар ба дасти душман афтад, бодирингеро ҳам намебурад. Онро «шамшери ҷонситон» меноманд. Гир ин дафтар ҳам аз онҳо ту, роҳи ҳалли ҳар мушкилие, ки ба ту пеш меояд, дар ин дафтар навишта шудааст».

Вақте ки Эрач дафтарро кушод, дар он ба ғайр аз чанд варақи сафед дигар чизеро надид. Вай хайрон шуд, лекин чизе нагуфт.

Он шахс гуфт:

– Чӣ дидӣ?

– Ғайр аз коғази сафед, чизе нест, – гуфт Эрач.

– Он чӣ ба ту лозим аст, дар вай навишта шудааст ва он танҳо дар вақти зарурат ба назари ту менамояд. Эрач, фардо ба аввалин тилисми девон дучор мешавӣ. Ту бояд дар шикастани ин тилисм ба одамизод ёрӣ расонӣ ва аввалин шучоати худро нишон диҳӣ.

Эрач аз чойи худ хеста ба вай таъзим намуд ва хост, ки номи ўро пурсад, лекин пир аллакай аз назар ғоиб шуда буд.

Эрач аспи худро савор шуда, ба тарафе, ки пир нишон дода буд, равон шуд. Вақти субҳ ба доманаи кўхе расид, ки дар болои он кўх қалъаи баланди сиёҳ менамуд ва дар муқобили он қалъа чандин тўрониён бо парчамҳо менамуданд. Эрач ҳам дар канорае чой гирифт ва мунтазири пешомад шуд.

Вақте ки офтоби оламтоб бо нури худ олабро мунаввар сохт, аз тарафи лашкари тўрониён садои карнаю табл баланд гашт. Ногоҳ дари қалъаи сиёҳ кушода шуд, чандин хайкали ваҳшатангезе намудор шуда, ба муқобили лашкари тўрониён саф оростанд. Аз он тараф низ карнае навохта шуд, ки аз вай садои даҳшатнок шунида мешуд. Аз ин садои бимнок аспи Эрач рамид ва ў маҷбур шуд, ки ба асп савор шавад. Вақте ки наздиктар рафта бодикқат нигоҳ кард, дар симои ин гурўх онро дид, ки аз модараш дар ҳаққи девҳо шунида буд. Дар ин вақт аз тарафи лашкари тўрониён ҷавони зебои тануманде савори асп ба майдон даромад. Тамоми бадани ин ҷавон бо оҳан пўшида шуда ва ба сар низ кулоҳи оҳанин дошт. Каманду камон ба китф, найзае ба даст ва шамшере ба миён карда буд. Вай ба муқобили лашкари дев истода, мубориза талаб кард. Аз тарафи девон як нафар филсавор, ба болои сари худ як санги осиеб гузошта, бо гурзи ҳафтсадмании каллаи говмонанд ба майдон даромад ва наъраи ваҳшатнок зад. Ҷавони тўронӣ, чун худро дар муқобили деви кўхпайкар дид, далерона аспи худро ба пеш ронда, бар зидди вай шамшер бардошта, ба ҷанг даромад. Дев низ фили худро ба ҳаракат дароварда, шамшери ўро бо сипар рад намуд. Дев бо гурз ба вай ҳамла кард. Ҷавони далер худро ба зери сипар пинҳон кард ва дев ба сари ў чунон гурзе зад, ки миёни аспаш шикаст. Ба он ҷавон аз тарафи лашкари Тўрон фавран аспи дигаре расониданд. Вай худро зуд ба болои асп гирифт ва бо шамшери тез ба китфи рости дев чунон зад, ки аз бағали чапи вай гузашт ва дев мисли кўх ба замин ғалтид. Чанд деви дигареро, ки аз паси ў ба майдон

даромада буданд, бо як зарби шамшер сар аз тан чудо кард. Ногоҳ аз тарафи урдуи девон Ҳингил ном дев, ки дар зӯрмандӣ ба чандин дев баробар буд, ба майдон даромада ба он ҷавон ҳамла намуд ва бо каманд вайро аз рӯи асп чудо карда ба қалъа бурд. Худ боз ба майдон омада истод ва мубориза талаб кард. Чандин тан аз лашкари Тӯрон ба майдон даромаданду асир ва баъзе кушта шуданд. Дар охир Бехбуд ном паҳлавони намангонӣ, ки дар зӯрӣ ба чандин паҳлавон баробар буд, ба майдон даромад. Вай бо шамшери худ ба Ҳингилдев ҳамла карда гуфт:

– Эй Ҳингилдев! Агар ҳазор чон дошта бошӣ ҳам, аз даст ман зинда наместонӣ!

Ҳингилдев бо вай низ ба ҷанг даромад. Хеле ҷанг карданд. Ҳеч яке ба дигаре зафар наёфт. Баъд аз ин ба якдигар каманд андохта ба тарафи худ кашиданд. Дар ин вақт ногоҳ пои аспи Бехбуд ба сӯрохе фуру рафт ва ӯ аз асп афтод. Ҳингил вақтро ғанимат дониста, бо найза ба кафи пои Бехбуд зад ва ӯ захмдор шуда бозгашт. Дев боз фарёд бароварда, ҳариф талаб намуд. Сардори кӯшуни Тӯрон – Фирӯз мехост ба майдон дарояд, вале Эрач тоқат карда натавониста, аспро чунон зад, ки дар як тохт аз болои сари дев парида гузашт. Урдуи дев ва Тӯрон, ки то ҳол чунин касеро надида буданд, ҳайрон шуда, ба ин муборизи нав нигоҳ карданд. Эрач аспи худро ба атрофи дев чор бор давр занонда, ба муқобили дев рост истод ва гуфт:

– Бисёр шодам, ки туро ёфтам, кайҳо боз дар ҷустуҷӯят будам ва кинаи туро дар дил мепарваридам.

Ҳингил ханда карда гуфт:

– Ту агар марди майдон мебудӣ, бо худ сипару зиреҳ ме-
доштӣ!

Эрач гуфт:

– Он чӣ ба ман лозим аст, дар ту ҳаст, пас, ман аз ту
хоҳам гирифт.

Дев барошуфт ва бо найза ба ӯ ҳучум кард. Эрач бо як
зарба найзаи ӯро кашида гирифту ба замин афканд. Дев ба
сӯйи Эрач гурз андохт, вале ба вай нарасид. Гурзи дев чунон
ба замин зад, ки агар ба кӯҳ мерасид, кухро пора-пора ме-
кард.

Эрач гуфт:

– Акнун навбати ман аст.

Ӯ аспро пеш ронда, ба рикоб чунон зад, ки ду пойи пеши
аспи Эрач ба китфи фили дев баробар шуд, пас бо шамше-
ри «Ҷонситон» ба даҳани Ҷингил зад, ки сараш дур пари-
да рафту танҳо чоғаш ба гарданааш овезон монд. Инро дида
лашқари Тӯрон табли шодӣ заданд ва аз тарафи девҳо се
бародари Ҷингил якбора ба Эрач ҳучум оварданд. Гарду гу-
бор дар майдон баланд шуд. Эрач бо чобуқӣ ба яке аз онҳо
хамла карда, найзаро аз дасти вай гирифт ва ба синаи дев
зад. Дев фарёди ҷонкоҳе бароварда, ба замин афтод. Пас
аз ин ду бародари дев якҷо ба Эрач ҳучум карданд. Эрач
дар набард якеро шамшер ба сар зад. Деву аспаш ду таксим
шуданд ва нӯги шамшераш ба замин панҷ газ фуру рафт.
Ҳуртундев, ки сардори девҳо буд, ба ҷанги мағлуба (ҷанги
шадид) фармон дод. Фирӯз ҳам ба кӯшуни Тӯрон фармони
ҷанги мағлуба дод. Ҷанги мағлуба оташ гирифт. Ҳеч кас
касери намедид. Вақте ки шаб шуд, аз ду тараф табли боз-
гашт зада шуд. Дар ин ҷанг бисёриҳо кушта шуданд. Ҳар ду
лашқар ба қароргоҳи худ баргаштанд. Эрач ҳам ба ҳамон
домани кӯҳ баргашт. Ҷанговарони лашқари Тӯрон тамоман
хайрон буданд, ки ин ҷавон аз кучо омадааст. Девҳо ҳам дар
хайрат буданд, ки ин барқи сӯзанда аз кучо пайдо шуд, ки
балои ҷони девҳо гашт.

Ҳуртун мегуфт:

– Фардо ӯро ба хок яксон хоҳам кард.

Вақте ки Эрач ба майдони доманаи кӯҳ омада нишаст, чанд кас аз фармондеҳони кӯшуни Тӯрон ба пеши ӯ омада, ӯро ба хаймаи сардори худ даъват карданд. Эрач даъватро қабул намуда, бо онҳо рафт. ӯро бо иззати тамои ба хайма дохил карданд. Сардори онҳо аз чой бархоста аз паҳлуи худ ба вай чой дод. Бо амри сипаҳсолор дастархон оростанд. Ҳамаи фармондеҳон аз шуҷоат ва суханронии Эрач дар ҳайрат буданд. Сардори онҳо гуфт:

– Ҷавони мусофир, аз кучо меоӣ, ба кучо рафтани ҳастӣ?
– Ман шахси сайёҳ ҳастам, – гуфт Эрач, – бо мақсади са-
ёҳат ин ҷо омадам.

– Кучоӣ ҳастӣ?

– Тӯронӣ.

– Аз кучои Тӯрон?

– Аз Хатлонзамин.

Эрач дар навбати худ ба онҳо суол дод:

– Ин лашкар лашкари кист ва мақсад аз ин ҷанг чист?

– Ин лашкари мамлақати Тӯрон аст! Барои барҳам додани душмани тӯронӣён – девҳо ҷанг карда истодааст, то ки тамоми халқи ин мамлақат аз ҷабру зулми онҳо халос шавад.

Эрач бихандид ва гуфт:

– Ягона мақсад ва орзуи ман низ ҳамин аст. Азбаски ман фарзанди ҳамин ватан ҳастам ва мақсади ҳамаи мо як аст, фардо дар роҳи ин мақсад ҳунарҳои худро нишон медиҳем.

Лугат

Тилисм – ҷоду.

Раҳнамо – ба маънои нақша, план омадааст.

Каманд – асбоби ҷангӣ, мисли арғамчин, ки ҳалқадавак до-
рад.

Камон – асбоби ҷангӣ, ҷӯби хамидае, ки ду нӯги онро бо зех таранг мебанданд ва ба воситаи он тирро сар медиҳанд.

Урду – лашкар, сипоҳ.

Савол ва супориш

1. Оё номи гузошташуда ба мазмуни порча мувофиқат мекунад?
2. Маънои «шамшерӣ ҷонситон»-ро чӣ хел мефаҳмед?

3. Бо қалонсолон чӣ хел бояд муомила кард? Ба фикри шумо, рафтори Эрач нисбати мӯйсафед дуруст буд?

4. Аз ҷумлаи «**Каманду камон ба китф, найза ба даст ва шамшер ба миён карда буд**» калимаҳоро, ки сиёҳ чоп шудаанд, ба дафтратон нависед. Оё онҳо муродиф ё муодил доранд? Имрӯз ин калимаҳо бо кадом тарз истифода мешаванд, дар дафтратон қайд кунед.

ШИКАСТИ ТИЛИСМ

Сардори лашкари Тӯрон ба лашкари худ омадани Эрачро фоли нек донист.

Аз шодӣ Эрачро ҳам хоб намебурд, бо ин лашкар тасодуф омадан ва дар рӯзи аввал кушта шудани Ҳингилдевро барои худ фоли нек ҳисоб кард.

Дар ҷониби девҳо Ҳуртундев монанди хирси тирхӯрда гурриш намуда, аз зарбаи дирӯза дар ташвиш монда буд. Бо фармони Ҳуртундев тамоми ҷодугарон ва саркардагони сипохи девон чамъ шуданд. Дар маҷлис Ҳуртун бо тамоми овози пурдахшати худ наърае кашида, ба ҷодугарон рӯ оварда гуфт:

– Солҳост, ки неъматҳои давлати девонро хӯрдед, акнун вақте расидааст, ки дар ин рӯзҳои хатарнок барои мо ёрӣ диҳед.

Ифрити оташнафас аз ҷой бархоста гуфт:

– Фардо бо илми ҷоду ҷунон оташ боронам, ки аз лашкари Тӯрон касе зинда намонад.

Қаноти сангбори ҷоду аз ҷой бархоста, ба Ҳуртун тасалли дода гуфт:

– Фардо бо илми ҷоду ҷунон санг боронам, ки ба сари ҳар як сарбози Тӯрон ҳазор санг афтад.

Дигар сардорони лашкари девҳо ҳам дар навбати худ ваъдаҳо дода, ба ҷойҳои худ баргаштанд, вале аз ташвиши фардо дар лашкари девҳо касеро хоб набурд.

Ҳуртун махфиёна ба Говсаридев нома навишта, аз вай мадад талабид.

Субҳ ханӯз Офтоби оламтоби зарриншуоё¹ набаромада

буд, ки Эрач аз хоби роҳат сар бардошт ва худро бо либоси одӣ ораста, дар байни лашкари Тӯрон монанди кӯҳ истод. Лашкари Тӯрон часорати ўро дида, ба вай муҳаббат баста буд, ҳар яке ба сўйи ў нигоҳ мекард. Сардори лашкар аз хаймаи худ баромад ва дасти Эрачро фишурда, ҳолпурсӣ кард.

Дар ин ҳангом аз ду тараф ҳам карнаии чанг навохта шуд.

Сипоҳи девҳо аз бисёри майдони чангро монанди намади сиёҳ фаро гирифта буд. Лашкари Тӯрон ҳам саф кашид. Аз тарафи тӯронӣ чавони далери бошучоате ба майдон баромада ҳариф талаб кард. Аз тарафи девҳо деви зангӣ, ки саркардаи ҳазор дев буд, ба майдон даромад. Ин ду мубориз дар майдони чанг ба якдигар рӯ ба рӯ шуданд. Дар ин чанг шамшеру камону найзаву гурз ба кор нарафт. Ҳар ду аз асп фууромада, даст ба камарбанди якдигар зада, ба гӯштингирӣ пардохтанд. Паҳлавони тӯронӣ як наърае кашида, девро ба замин зад ва бо ханчар вайро кушт. Ҳамин тавр он паҳлавони фарғонагӣ боз ҳафт деви калонро мағлуб карда кушт. Ногоҳ гурӯҳи бисёре аз девҳо якбора ба сари ин чавон ҳучум оварда, ўро асир карда ба қалъа бурданд. Ин дафъа худи сардори девҳо Ҳуртун ба майдон омада, чунон наърае кашид, ки тамоми замини атроф ба ларза даромад ва аспҳо аз даҳшати овози ў рамиданд:

– Эй тӯронии хирасар! Эй қотили Ҳингилдев! Агар аз мардонагӣ нишон дорӣ, ба майдон даро, то ки гардатро ба ҳаво барорам!

Ҳеч кас аз лашкари Тӯрон ба муқобили Ҳуртун нарафт. Сардори лашкар хост, ки худааш равад. Эрач сари роҳи ўро гирифт.

– То ман зинда ҳастам, шуморо ба майдон рафтан намемонам, – гуфт Эрач ва сипари ўро ба даст гирифт ба майдон даромад. Вай чунон асп давонд, ки ғайр аз чанги пойи аспаш касе чизеро намедид. Ў монанди уқоб ба муқобили Ҳуртун омада истод. Вақте ки чашми Ҳуртун ба Эрач афтод, дилаш ларзид, вале сир бой надода хандид ва гуфт:

– Эй кӯдак, ҳанӯз вақти бо паҳлавонон чанг кардани ту нарасидааст!

Эрач аз таҳқири вай дар газаб шуд ва гуфт:

– Ман акнун туро ба пеши Ҳингилдев мефиристонам!

Хуртун аз ин хашмгин шуд ва гурзи калону гаронваз-ни худро гирди сар чархонда хост, ки ба сари Эрач занад, вале вай бо чобукӣ худро ба зери сипар гирифт ва зарбаи аввалини ӯро рад намуд. Аз зарбаи сеюм камари аспи Эрач шикаст. Урдуи ҳар ду тараф гумон карданд, ки Эрач ҳалок шуд. Аммо Эрач якбора аз зери сипар монанди офтоби аз паси абр баромада намоён шуд. Ба вай зуд аспи дигаре расонданд. Эрач савори асп шуда, бо шамшери ҷонситон ба Хуртун ҳамла овард. Хуртун худро бо сипар пинҳон кард. Эрач ба сипари вай нигоҳ накарда бо шамшер аз зери дасти росташ чунон зад, ки дасти росташ бо сипар дур рафта ба замин афтод. Вай фарёд кашида мадад талабид, тамоми девҳо ба ҳучум гузаштанд. Лашкари Тӯрон ҳам бо фармони сарлашқари худ ба ҳучум даромад. Ҷанги мағлуба сар шуд ва сару пойи деу одамӣ монанди барги хазон ба замин мерехт. Лашқари девҳо мағлуб шуда, ба тарафи қалъаи тилисм гурехт. Лашқари Тӯрон онро таъқиб намуд.

Ифрити оташнафас ва Қанноти ҷоду душвории аҳволро дида, ба амалиёти худ сар карданд. Якбора аз тарафи тилисм оташу санги беҳисобе мисли борон ба боридаи сар кард, лашқари Тӯрон ба назди тилисм рафта натавонист, ҳаво ҳам торик шуд, касе касеро намедид. Аз ин ҳол лашқари Тӯрон ба ваҳм афтод. Эрач, ки ба наздики қалъа расида буд, ба оташу санг дучор шуда, дигар пеш рафта натавонист. Ва ногоҳ дафтарчаи додагии устои пир ба хотираш омад, онро аз кисааш бароварда нигоҳ кард, дар он чунин навишта шуда буд: «Эй Эрач! Ту бо панҷ нафар ҷавони далер ба пушти қалъа гузар, дар он ҷо дар мобайни ғоре Ифрити оташнафас ҳаст. Аз пасаш рафта, ӯро ба даруни тӯрба андоз, ки чашмаш ба ту наафтад ва Қаннотро бо як зарбаи шамшер бикӯш ва мағзи сарашро бо худ нигоҳ дор».

Эрач аз рӯйи ҳамин дастур Қаннотро кушт. Ифритро асир карда, ба даруни тӯрба андохт. Пас аз ин якбора раъду

барқ бас шуд. Бо ҳамин тилисми якум шикаста шуд ва лашкари Тӯрон дохили қалъа гардид ва он девҳое, ки зинда монда буданд, бо ҳамроҳии Хуртундеви захмдоршуда бо ваҳму тарс ба қалъаи тилисми дуҷум паноҳ ёфтанд.

Эраҷ бо чанд нафар сипоҳӣ барои халосии асироне, ки дар зиндони девҳо буданд, рафт. Онҳо қуфлҳои бузурги зиндонро шикаста, ба даруни он даромаданд ва зиндониёни беҳолу бемадор – ҳамватанони худро ба оғӯш кашида бӯсиданд. Эраҷ ҳам маҳбусонро оғӯш намуда, онҳоро дилбардорӣ менамуд. Вале ӯ дар байни онҳо падарашро нашинохт. Дар ин миён марди тахминан 50-солаи лоғару нимчоне бо чашми ҳаросон касеро ҷустуҷӯ менамуд. Ӯ падари Эраҷ – Хирадманд буд. Ӯ гӯё дар ин ҷо будани писарашро ҳис менамуд, вале азбаски ӯро аз синни кӯдакӣ ин ҷониб надида буд, шинохта наметавонист. Чашмонаш ҳам аз азоби зиндони торики девҳо хира шуда буданд. Дар байни ҷавонони далеру тануманд ситораи Эраҷ ба чашми ӯ гарм метофт. Дар ин вақт яке аз ҷавонон номи Эраҷро гирифта фарёд зад. Ин ба чашми хирагаштаи падар нур, ба тани нимҷонаш қуввату зӯр бахшид ва ӯ бо тамоми қувваташ фарёд зад:

– Писарам, Эраҷ!

Эраҷ ба симои ин мард нигоҳ карда, нишонаҳои падарашро, ки модараш гуфта буд, шинохт ва «падарҷон» гӯён падари аз хуш рафта ба замин афтидаи худро бардошт. Сарашро ба болои зонаяш гузошта, ӯро оғӯш намуд ва бо меҳру муҳаббат бӯсид. Аз шодӣ ва ҳаяҷон аз чашмонаш ашк мисли марҷон беихтиёр мерехт. Падараш баъди чанде ба хуш омада, худро дар оғӯши писараш дид ва ӯ ҳам писарашро ба синааш зер карда, бо муҳаббат бӯсид. Аз дидагонаш ашки шодӣ равон шуд.

Эраҷ пас аз пурсупос ба падараш нигоҳубин карданро ба яке аз ҷавонҳо супорид ва худааш барои ба анҷом расонидани кори шикасти тилисм ва таъқиб намудани девҳо рафтани шуда аз падараш иҷозат пурсид. Падараш дар ҷавоб гуфт:

– Рав, рав писари далеру қаҳрамонам, роҳат сафеду ёрат

зафар бошад! Аз девҳои малъун ва золим, аз душманони инсонияти озодихоҳ, барои ватанат, барои ҳамватанони қурбоншудаат ва барои падарат интиқом бигир!

Эраҷ барои фатҳи тилисм боз ба кор шурӯъ намуд. Вақте ки ӯ каме пеш рафта ба тарафи чап нигоҳ кард, ба назараш қафаси оханине намуд, ки чарх мезад ва дар дарунаш як духтар ва як писари зебо гоҳ ба ҳолати одамӣ менамуданд ва гоҳ санг мешуданд. Эраҷ бо чавонон ба қафас ҳучум кардани шуд, ки якбора қафас чавононро ақиб ронд ва ҳар яке ба масофаи даҳ газ дур рафта ғалтиданд. Эраҷ донист, ки ин кори ҷодуст. Ифрити оташнафасро овард. Аз вай роҳи вайрон кардани қафасро пурсид. Ифрит рад кард. Эраҷ бо дастони қавии худ, бо ду ангушт паси гардани Ифритро чунон фишор дод, ки аз даҳону биниаш хун фаввора зада баромад. Ифрит розӣ шуд, ки бигӯяд:

– Дар зери ин қафас,– гуфт вай, – шере хобидааст, ки агар чашми ӯро кӯр кунӣ, қафас аз ҳаракат бозмеистад ва ҷоду вайрон мешавад.

Вақте ки Эраҷ зери қафас даромад, шере дид монанди аждаҳо. Шер чунон наъра зад, ки аз хайбати ӯ Эраҷ се қадам ақиб рафт, вале бо часорати тамошамшери ҷонситонро гирифта ба даҳони монанди ғор кушодаи шер чунон зад, ки он ба ду қисмат ҷудо шуд. Қафас аз ҳаракат монд. Эраҷ он ду чавонро аз қафас озод кард. Эраҷ гурӯҳе аз сипоҳиёни³ далерро ба таъқиби девҳо фиристод ва гурӯҳеро ба ҳар тарафи қалъа ба бандаргоҳҳо ба дидбонӣ гузошт. Қисми дигареро барои ниғаҳдории интизоми шаҳр ва кофтукови девони боқимонда таъйин намуда, худаш ба пеши сарлашкар рафта гуфт:

– Акнун бояд хабари фатҳро ба ҳамаи халқи Тӯронзамин бифириستم.

Лугат

Зарриншуоъ– офтобе, ки шуоъҳои заррин дорад.

Чила – дар ин ҷо ба маънои қалб, маркази лашкар омадааст.

Сипоҳ - сарбоз, аскар, лашкар.

Савол ва супориш

1. Дар сархати якуму дуҷум ибораи «фоли нек» такрор шудааст. Бигӯед, ба ҷойи ҳамин ибора ягон муродифи онро истифода бурдан мумкин аст?

2. Чаро мо Эраҷро қаҳрамон мегӯем? Оё ӯ ба ин ном сазовор аст?

3. Дар бораи қору рафтори Эраҷ ҳикоячае нависед, ки ҷумлаҳо бо калимаи «Эраҷ» оғоз ёбанд.

4. Муайян намоед, ки дар ибораи «ситораи Эраҷ» чанд ҳамсадо истифода шудааст ва аз онҳо чандтояи ҷарангдор ҳастанд?

МУБОЛИҒА

Муболиға яке аз санъатҳои маъмули адабиёти хаттӣ ва шифоҳист. Дар забони гуфтугӯӣ бештар истифода мешавад. Масалан, омӯзгор шогирдери таъриф карда мегӯяд: «Қодир бисёр бачаи доно, ҳамаи асарҳои бадеиро хондааст».

Албатта, шумо сари андеша меоед, ки омӯзгор аз ҳад гузаронд, муҳобот кард, муболиға намуд. Қодир ҳамаи асарҳои бадеиро хонда наметавонад. Ин ба ақли одам рост намеояд.

Дар асарҳои бадеӣ адибон баҳои пурҷозибӣ, завқовар ба-ромадани асарашон аз санъати муболиға васеъ истифода мебаранд, яъне, ба ифодаи дигар, муболиға санъатест, ки тасвири шахс, предмет, ҳодисаю воқеа аз ҳадди табиӣ мебарояд ё чунон муҳобот мекунад, ки ба ақли солим рост намеояд.

Масалан, хангоми мутолиаи афсонаи «Эраҷи тилисмшикан» ба ҷумлаҳои воҷеҳӣ, ки воқеаҳо хеле ҳам муҳоботнок ҳайратовар тасвир шудаанд. Чанд ҷумларо мисол меорем: «Ногоҳ аз тарафи девон як нафар филсаф ба болои сари худ як санги осӣб гузошта, бо гурзи ҳафтсадманӣ... ба майдон даромад ва чунон наърае зад, ки ҳамаи аспон рамида аз ҷойи ҷастанд ва замин ба ларза даромад», «Ҷавони далер худро ба зерӣ сипар пинҳон кард ва дев ба сари ӯ бо ғазаб чунон гурзе зад, ки миёни аспаш шикаст ва аз зарбааш заминро кӯҳ ларзида рафт», «Эраҷ аспро чунон зад, ки дар як тохт аз болои сари дев париди гузашт», «Ҷ аспро пеш ронда,

бо қамчин чунон зад, ки ду пой аспи Эрач ба китфи фили дев баробар шуд, пас бо шамшери чонситон бо зарб ба даҳони Ҳингил зад, ки сараш ҳазор газ парида рафт».

Тасвири қиёфаи зоҳирии девҳо маҳз ба воситаи тасвири муболиғанок ба назари хонанда хеле ҳам баднамою бадхайбат менамояд. Аз тасвири портрети девҳо маълум мегардад, ки қиёфаи зоҳирии онҳо ба сифатҳои инсонӣ муқобил гузошта шудааст. Аммо дар тавсифи портрети персонажҳои мусбат муболиғаҳои дабдабаноки ваҳмангез қариб дида намешаванд, дар амалиёти онҳо мо тахайюлотӣ баландпарвози гӯяндаи афсонаро мушоҳида менамоем, ки хонандаро ба ҳайрат меоварад. Маҳз ба туфайли чунин муболиғаҳо матонат ва қаҳрамониҳои персонажҳои мусбат ба назари хонанда равшан мегардад.

Савол ва супориш

Муболиға чист?

Аз ҷумлаҳои поён муболиғаро ёбед ва шарҳ диҳед:

а) Бо ришаш заминро ҷорӯб мекард.

б) Сараш ба осмон мерасид.

в) Дар майдон ҷойи сӯзан задан намонд.

Се ҷумла нависед, ки дар онҳо санъати муболиға омада бошад.

Пас аз мутолиаи афсонаи «Эраҷи тилисмишкан» ба суолу супоришҳои зер ҷавоби хаттӣ нависед:

а) Қиёфаи зоҳирии девҳо дар афсона чӣ гуна тасвир шудааст?

б) Аз зарбаи гурзи дев чӣ ҳолат рӯй дод?

в) Зарбаи шамшери ҷавони тӯронӣ ба сари дев чӣ фалокат овард?

г) Кирдори аспи Эраҷро дар майдони ҷанг нақл кунед.

ДЕҲҚОН ВА КЌЗАИ ЗАР

Рӯзе як деҳқон дар саҳро ҷуфт меронд. Нохост аз замин як кўзаи зар баромад. Деҳқон дар умраш тиллоро надида буд ва бисёр камбағалона зиндагӣ мекард. Вай хурсанд шуда, даррав онро аз замин гирифтуба як ҷуволча¹ андохт ва дар як ҷой пинҳон кард.

Дар ҳамин вақт саворе аз дур намоён шуд. Деҳқон худ

ба худ фикр кард: «Агар ҳамин одам кӯзаи зарро дида бошад ва рафта ба подшоҳ гӯяд, маро хеле ташвиш медиҳанд. Бехтар он ки ўро ҷеғ занаму зарро ҳар ду тақсим кунем».

Савора ба роҳи худ мерафт. Дехқон бо овози баланд ўро ҷеғ зад. Савора аз роҳи худ гашт, ба пеши ў омада, салом дода гуфт:

– Хӯш, ака, чӣ гап дорӣ, ки маро аз роҳам доштӣ?

Дехқон дар дилаш гуфт: «Надида будааст, беҳуда ҷеғ задам, бехтар ин ки нафаҳмонам». Баъд ба роҳгузар гуфт:

– Эй бародар, ку бигӯӣ, аз ҳамин ду гови ҷуфтӣ кадомаш хуб аст?

– Уф, нодон, маро барои ҳамин гапи бемаънӣ ҷеғ задӣ? – гуфта савора ба роҳаш рафтан гирифт.

Савора хеле роҳ рафт. Дехқон худ ба худ фикр карда гуфт: «Ин одам тиллоро дидагӣ барин менамояд, набошад бо ман дуруст муомила мекард. Эҳтимол, ба подшоҳ рафта маълум кунад». Боз ба дилаш ҳавл афтод. Боз савораро ҷеғ зад. Марди раҳгузар ба фарёди ў гӯш накард.

– Ҳой, бародар, биё, рости гапро мегӯям! – гӯён фарёд кард.

Марди савора фикр кард, ки «биё рости гапро гӯям» гуфтани ў беҳикмат² нест. Шояд гапи ғалатӣ дошта бошад, гӯён боз аз роҳи худ гашта омад:

– Ана, ман омадам, чӣ мегӯӣ? – гуфт.

Боз ба тақсим кардани тилоҳо дили дехқон нашуда гуфт:

– Ана, ҳамин охани ҷуфтро ман пӯлод гуфта харидам. Ту росташро гӯӣ, пӯлод аст ё оҳан?

Марди савора дар ғазаб шуда:

– Эй марди аҳмақ, чаро маро боз аз роҳам гардондӣ? Ба назарам, ту ягон бало доштагӣ барин менамой! – гуфт ва ба роҳи худ равон шуд.

Дехқони содадил боз хаёл карда ба худаш гуфт, ки «ҳақиқатан ҳам ин одам зарро дида будааст. Бешакку шубҳа рост ба подшоҳ рафта мегӯяд». Боз ўро ҷеғ зад: “Ин дафъа росташро мегӯям” гуфта қасам ёд кард.

Марди савора боз аз роҳаш гашта омад. Дехқон хост, ки рostaшро гӯяд, лекин боз пушаймон хӯрда гуфт:

– Ман мехоҳам, ки аз ҳамин ду гови пир яктоашро фурӯхта ба ҷояш як гови ҷавонтар харам. Ту бигӯӣ, ки кадомашро фурӯшам?

Марди раҳгузар оташин шуда, деҳқонро бисёр ҳақоратҳо дода, ба роҳи худ рафт.

Баъд аз рафтани марди савора деҳқон боз пушаймон шуда, ба худаш мегуфт: «Кори хуб накардам. Бехтараш он буд, ки тақсим мекардаму халос мешудам. Албатта, вай ҳозир рост рафта ба подшоҳ хабар медиҳад». Деҳқон саросема шуда, ҷуфтрониро монда, кӯзаи зарро гирифтун рост ба хонааш омад ва ба занаш гуфт:

– Эӣ зан, акнун бой шудем. Як кӯза тилло ёфтам.

Занаш кӯзаи пур аз зарро дида хурсанд шуд. - Лекин, зан, дилам хичил аст, – гуфт деҳқон.

– Ҳа, боз барои чӣ? – пурсид занаш ҳайрон шуда.

– Вақте ки ман кӯзаро ёфта пинҳон мекардам, аз роҳ як марди савора мегузашт. Ба гумонам ҳамон одам инро дида монд. Албатта, вай ба подшоҳ рафта хабар медиҳад. Биё, бехтараш он аст, ки инро худам ба подшоҳ бурда супораму аз зулми ӯ халос шавам. – гуфт мард ва аз занаш пурсид: – Ту чӣ мегӯӣ?

– Хуб мешавад, – гуфт зан.

– Набошад ту ин ҷуволчаи кӯзадорро гирифта дар ягон ҷой пинҳон кун, ман рафта говҳоро оварда саришта кунам. Баъд ба пеши подшоҳ меравам, – гуфта деҳқон аз хона баромада, ба сари заминаш равона шуд.

Зан дид, ки шавҳараш кӯзаи пур аз зарро бемалол ба подшоҳ бурда супурданист. Ба даруни ҷуволча як санги кӯзачамонандро андохту кӯзачаро гирифта пинҳон кард.

Деҳқон корашро тамом карда, омада ҷуволчаро гирифтун рост ба қасри подшоҳ равона шуд. Ба таги дари қаср расида аз ясавулон:

– Ба ҳамин ҷо як марди савора омад-мӣ? – гуфта пурсид.

Ясавулон:

– Ҳар замон ба ин чо садто савора меояд – гуфта чавоб доданд.

– Набошад, ман ба подшоҳ кор дорам, монед, ба назди вай дароям, – гуфт деҳқон.

– Ҳочати даромадани ту нест. Арзатро гӯй, худамон даромада гап мезанем, – гуфтанд ясавулон.

– Гапи махфӣ дорам, фақат ба худи подшоҳ мегӯям, – гуфт деҳқон.

Ноилоҷ рухсат доданд. Вай ба пеши подшоҳ даромада бо овози баланд:

– Эй подшоҳ, ана ина гиред! – гуфту чуволро дар пеши ӯ монд.

– Ин чист? – пурсид подшоҳ.

– Кушода бинед, баъд қаҳ-қаҳ зада механдед – гуфт деҳқон.

Подшоҳ ҳайрон шуд, чуволчаро кушода дид, ки як санг будааст.

– Хуб, дидам, ин сангро барои чӣ овардӣ? – пурсид подшоҳ.

Деҳқон дид, ки кӯзаҷаи зар нею санг аст, ҳайрон нашуда зуд гуфт:

– Эй подшоҳ, ҳамин санга ман даҳқадокӣ гӯям, занам ҳаштқадокӣ⁴ мегӯяд. Шумо фарқ карда диҳед, ки гапи кадомамон дуруст аст?

Подшоҳ дар қаҳр шуда фармуд, ки ӯро бурда ба зиндон андозанд.

Билахира, он мардро зиндонӣ карданд. Деҳқон дар зиндон худ ба худ «охир кӯзаӣ ёфтаи ман пур аз зар буд-ку!» гӯён ҳайрон шуда фикр мекард. Бо ангуштони ҳарду дасти худ сарашро қабза карда, шакли таги кӯзаро, як дасташро аз оринҷ боло баланд карда, қади кӯзаро ва чор ангушти дастонашро нӯғ ба нӯғ монда, шакли даҳани кӯзаро месохт, баъд бо тааччуб гиребонашро даст гирифта, худ ба худ «тавба» мегуфт.

Зиндонбон ин кирдор ва рафтори ўро аз сӯрохии дар тамошо мекард. Вай ҳамаи он ҳаракатҳои ўро омада ба подшоҳ гуфт. Подшоҳ фармуд, ки ўро наздаш биёранд. Дехқонро ба пеши подшоҳ бурданд.

Подшоҳ гуфт:

- Эй аблаҳ, дар зиндон чӣ ҳаракатҳо мекардӣ? Вай чӣ буд? Сабабаш чист? Росташиро гӯй, набошад мекушам. Дехқон гуфт:

- Эй подшоҳи ман, кӯзаи обхӯрии ман дар сари замин фаромӯш шуда монда буд. Худам бошам, дар ин ҷо банд шуда мондам. Албатта, он кӯзаро дузд бурдагист. Агар ман аз ин ҷо халос шуда баромада рафта, кӯзаро аз хонаи дузд ёбаму дузд «ин кӯзаи худам аст» гуфта надихад, ман ба пеши қозӣ рафта арз мекунам. Албатта, қозӣ ҳардуямонро ҳам ҷеғ зада мепурсад ва ба ман «нишонаҳои кӯзаро гӯй» мегӯяд. Ана дар ҳамон вақт ҳамин андозаҳои дар зиндон кардаамро ба қозӣ нишон медиҳам. Албатта қозӣ кӯзаро талаб карда мебинад, ки гапи ман рост будааст. Ана баъд кӯзаро ба фоидаи ман ҳукм мекунад. Подшоҳам, аз ҳамин сабаб ман дар зиндон шакли ҳамон кӯзаамро ба хотир меовардам.

Подшоҳ ба гапҳои ӯ бовар накард. Фармуд, ки ўро боз ба зиндон бурда андозанд. Зиндонбонро ҷеғ зада фармуд, ки дар зиндон каҳи намнок ва қаламфурпояро даргиронда дуд кунад, то ки дехқон ба танг омада рости гапро гӯяд.

Зиндонбон амри подшоҳро бачо овард.

Дехқон аз дуди ғализ ба танг омада фарёд кард:

- Маро бароред, рости гапро мегӯям!

Ўро аз зиндон бароварданд. Вай «гапамро рафта ба гӯши подшоҳ мегӯям» - гуфт. Ўро ба назди подшоҳ оварданд. Дехқон даҳони худро ба гӯши подшоҳ наздик оварда, пичиррос зада гуфт:

- Эй подшоҳ, ин номаъқулиро як бор кардӣ, дигар тақрор нақун, ки каҳдуд бисёр чизи бемаза будааст!

Подшоҳ ўро девона гумон карда ба хизматгоронаш фармуд, ки бароварда пеш кунанд.

Деҳқон аз ин балоҳо халос шуда, ба хонаи худ омад, зарҳоро сарф кард ва бо зану бачагони худ бароҳат зиндагӣ карда, ба муроду мақсадаш расид.

Луғат

Чуволча – халтаи хурд.

Беҳикмат нест – бегап нест, ягон сире ниҳон дар дил дорад.

Ясавулон – сардори посбонон, хизматгрон ва муҳофизони шох.

Қадоқ – ченаки вазн, як қадоқ баробари 400 гр.

Қозӣ – додситон, судя.

Савол ва супориш

1. *Шумо дар бораи марди деҳқон чӣ андеша доред?*
2. *Зани деҳқон чаро шавҳараширо фиреб дод?*
3. *Калимаи ясавулон чанд ҳиҷои баста дорад?*

САВОБИ НИМТА НОН

Рӯзе як одам аз роҳе гузашта истода буд, ки ба санге пешпо хӯрду сахт захмин шуд. «Боз дигар одамҳо ҳам пешпо нахӯранд» гуфта, мардак сангро аз роҳ гирифта партофтани шуд. Дид, ки аз таги санг як хишти пухта менамояд. Хиштро бардошт, аз таги он як сандуқча баромад. Калиди сандуқча дар лабаш бастагӣ буд. Мардак калидро гирифтун сандуқчаро кушод, ки аз даруни он як мор баромад. Мор ду ғел заду ба гардани мардак печид ва гуфт:

– Ҳозир ман туро заҳр мезанам.

Мард гуфт:

– Ман туро аз сандуқ озод кардам, маро заҳр мезанӣ?

Наход ба ҷойи некӣ бадӣ ояд?

Онҳо дар ҳамин муноқаша буданд, ки аз роҳ панҷ аспакӣ пайдо шуд. Аспакиҳо аз онҳо пурсиданд, ки:

– Чӣ муноқаша¹ доред?

Мардак ҳодисаро гуфта дод. Он панҷ кас ҳарчанд ба мор гуфтанд, ки «Ин одам туро озод кардааст, ту ўро заҳр занӣ, ноинсофӣ мешавад», мор қабул накард. Аспакиҳо диданд, ки гапашон намегузарад, аз баҳраш гузаштанду ба роҳашон рафтанд гирифтанд.

Онҳо рафта буданд, ки аз роҳ сӣ аспакӣ пайдо шуд. Ин сӣ кас ҳам ҳарчанд ба мор гуфтанд, ки “Ба ҷойи некӣ бадӣ нақун”, мор розӣ нашуд, онҳо ҳам ба роҳашон рафтанд.

Баъд аз роҳ як бача пайдо шуд. Бача пурсид:

– Чӣ муноқаша доред?

Мардак воқеаро гуфт. Бача пурсид:

– Ин мор аз кадом сандуқ баромад?

Мард гуфт:

– Аз ин сандуқ.

Бача аз мор пурсид:

– Аз ҳамин сандуқ баромадӣ?

Мор гуфт:

– Ҳа, аз ҳамин сандуқ баромадам.

Бача гуфт:

– Ту ҳам дурӯғ мегӯӣ, ин одам ҳам дурӯғ мегӯяд. Ту бо ҳамин ҷуссаат ба ин сандуқча чӣ тавр гунҷидӣ?

Мор гуфт:

– Рост мегӯям, аз ҳамин сандуқ баромадам.

Бача гуфт:

– Набошад, ку даро, ман бинам.

Мор боз ду ғел заду асли қадим барин шуда, ба сандуқ даромад. Бача даррав сандуқро пӯшиду дараширо куфл карда, ба замин гӯронд.

Мард бисёр шод шуда, ба бача гуфт:

– Эӣ писар, ту кистӣ, ки маро аз чанголи аҷал раҳо кардӣ?

Бача гуфт:

– Ман савоби он нимта нони ту ҳастам, ки як рӯз ба як гадо дода будӣ.

Луғат

Муноқиша – баҳс, ҷанҷол.

Аз чанголи аҷал раҳо кардӣ – аз марг халос кардӣ.

Савол ва сунориш

1. Афсонаро бодикҷат хонед ва ба он номи дигар гузоред. Шояд ба он «*Ҷоҳан зери чоҳ*» ном гузорем?

2. Дар бораи ҳурмати нон боз чиҳо медонед? Чаро халқ «Нон ҳам нону нонреза ҳам нон» гуфтааст? Фикратонро нависед.
3. Дар оилаи шумо ба нон чӣ тавр муносибат мекунад?
4. Мақоли «Нон – зеби дастархон» чӣ маъно дорад?

ОБРАЗИ БАДЕЙ

Образ калимаи русӣ буда, маънои сурат, симо ва нақшро дорад. Нависанда маҷмӯи хислату характери шахсони алоҳидаро омӯхта, пас онҳоро дар симои як шахси алоҳида дар рафти ҳодисаю воқеаҳои гуногун нишон медиҳад. Ба ҳамин восита адиб образи инсонро меофарад. Чунонки В. Белинский мегӯяд: «Адиб бо образҳо фикр мекунад, вай ҳақиқатро исбот намекунад, балки онро нишон медиҳад».

Масалан, дар афсонаи «Эрачи тилисмшикан» халқ хислатҳои нотарсӣ, далерӣ, паҳлавонӣ ва ҷоннисорӣ як гурӯҳ ҷавонони тоҷикро дар образ (симо, тимсол)-и Эрач ҷамъбаст намудааст. Ӯ дар нақлу ривоятҳо образҳои Томирис, Куруш, Лукмони Ҳаким, Фирдавсӣ ва Восеъ тасвир ёфтаанд, ки аз рафти ҳодисаҳо хислату характер, ҷаҳонбинии онҳо аён гардидааст.

Образҳо ба ду гурӯҳ чудо мешаванд: а) образҳои мусбат, б) образҳои манфӣ. Ҳамаи образҳои мусбат, ки нависанда ба онҳо таваҷҷуҳ дорад, бо қамоли майл ҷиҳатҳои нағзи хислату характери онҳоро тасвир намуда, беҳтарин афкори пешқадами худро дар симои онҳо нишон додааст, образҳои мусбат ном доранд. Масалан, Эрач, Восеъ, Темурмалик, Сафар Одинаев («Вафо») ва дигарон ба гурӯҳи образҳои мусбат дохил мешаванд.

Дар асарҳои бадеӣ шахсоне амал мекунанд, ки онҳо хислату характери манфур, зишт доранд, ба инсон бадӣ мекунанд, барои хароб намудани ҷомеа саъю кӯшиш мекунанд ва нависанда қору амалиёти онҳоро бо нафрат ба қалам медиҳад. Ана, ҳамин гуна шахсон ба образҳои манфӣ дохил мешаванд. Масалан, ба гурӯҳи образҳои манфӣ Ҳингилдев, Иблис, Мор, Заҳҳок ва дигарон мансубанд.

ПЕРСОНАЖ (ИШТИРОККУНАНДА)

Ҳар як асари бадеӣ иштироккунанда дорад. Баъзан иштироккунандагони асарҳои бадеӣ ҳайвонот, парандагон, наботот, хок, санг, гул, чинор низ мешаванд, вале дар симои онҳо амалиёти инсонҳо дар назар дошта шудааст. Кулли иштироккунандагони асари бадеиро дар адабиётшиносӣ, хоҳ образи манфӣ бошад, хоҳ мусбат, персонажи асари бадеӣ ё ба тарзи дигар гӯем, иштироккунандаи асари бадеӣ мегӯянд.

Савол ва супориш

1. Афсонаи «*Эраҷи тилисмишкан*» чанд персонаж ё иштироккунанда дорад?
2. Аз афсонаи «*Деҳқон ва кӯзаи зар*» образҳои мусбат ва манфиаширо ҷудо намоед.
3. Барои шумо аз ифодаҳои зерин: образ, нақш, симо, тимсол, кадомаш беҳтар, кадомашро қабул мекунед?

ЛАТИФАҲО

Латифа яке аз жанрҳои маъмули адабиёти шифоҳӣ (дахонӣ) буда, ханӯз дар замонҳои қадим дар байни халқ пайдо шудааст. Латифа хусусиятҳои хоси худро дорад. Латифа ҳаҷман хурд буда, дар он воқеа ба тезӣ оғоз ёфта, ба авҷи аъло мерасад ва ҳамоно хотима меёбад. Латифа жанри ҳаҷвист. Дар он кирдорҳои ношоистаи одамон, зулму тааддӣи золимон, хислатҳои бади инсонӣ саҳт мазаммат карда мешаванд. Дар баъзе латифаҳо содалавҳӣ, нодонӣ, бефаросатии як гурӯҳ одамони ҷомеа бо оҳанги ҳазлу шӯҳӣ, ва беғаразона мазаммат гардидаанд.

Қаҳрамони латифаҳои халқӣ Насриддин Афандӣ, Мулло Мушфиқӣ, Баҳлул, Ҷуҳӣ ва дигарон мебошанд. Онҳо шахсони поквичдон, ростқавл буда, аз болои шахсони золим, бадкирдор ғолиб мебароянд. Онҳо мақсаду мароми халқро ифода мекунанд ва барои ҷимояи мардуми одӣ мубориза мебаранд.

ЧОРПО МЕНАМОЕД

Як марди олус¹ барои додхоҳӣ² ба назди подшоҳ омад. Подшоҳ ба ҷойи шунидани арзу дод он мардро изо доданӣ шуда пурсид:

– Ба назари олусҳо ҳар як чиз дуто менамояд мегӯянд, ҳамин гап рост?

Олус дарҳол ҷавоб дод:

– Ҳо, тақсир! Масалан, ҳозир шумо ба назари ман чорпо менамоед!

АБДУЛЛОҲХОН ЧӢ МЕГИРАД?

Абдуллоҳхон дар биёбони Қаршӣ сардобаҳо³ ва обанборҳо месохт, деҳқононро мачбури кор мефармуд.

Рӯзе Абдуллоҳхон дар вақти сохтани як сардоба либоси деҳқонӣ пӯшида дар миёнаи мардикорон даромад, то ки аз фикру андешаи онҳо воқиф шавад.

Абдуллоҳхон бо мардикоре ҳамсуҳбат шуда пурсид:

– Аз ҳамин қадар ташвиши иморатсозӣ ба Абдуллоҳхон савобе ҳаст ё не?

Мардикор ҷавоб дод:

– Касе, ки ба иморат хишт дода бошад, хишташро мегирад, гач дода бошад, гачашро мегирад. Абдуллоҳхон ҳам ҳар чӣ дода бошад, ҳамонро мегирад.

– Абдуллоҳхон ба ин иморат чӣ дод, ки онҳоро мегирад? – гуфта боз пурсид Абдуллоҳхон.

– Ӯ мардумро азоб дод, уқубат дод, зулму бедодгарӣ кард – ана ҳаминҳоро мегирад, – гуфт мардикор.

– Маро мешиносӣ? – Абдуллоҳхон аз мардикор пурсид.

– Не.

– Ман Абдуллоҳхон мебошам.

– Бисёр хуб, – гуфт мардикор ва худ пурсид: – Шумо маро мешиносед?

– Не, – гуфт Абдуллоҳхон.

– Ман як деҳқони фақире мебошам, ки дар ҳар моҳ се рӯз деवона мешавам. Имрӯз яке аз рӯзҳои деवонагии ман аст.

Мардикор бо ҳамин тадбир аз ҷазо халос шуд.

ЛУЧ ГҶРОНЕД ҲАМ, МАЙЛАШ

Ятима аз хӯчаинаш пурсид:

– Агар ман мурам, чӣ навъ мегӯронед?

– Чӣ навъ мегӯрондам? Чор газ карбос мегираму кафан дӯзонда, мурдаатро ба вай печонда, ба мазор мефиристонам, ба гӯре метикқонанду мемонанд-дия, – гуфт хӯчаин дар ҷавоб.

– Ин тавр бошад, – гуфт ятим, – биёед, дар вақти зиндагиам ба ман як курта-эзори карбос дӯзонда диҳед. Баъд аз мурданам луч гӯронед ҳам, майлаш.

ҲОҶА ҲОФИЗ ВА ХИШТРЕЗ

Ҳоҷа Ҳофизи Шерозӣ аз роҳе гузашта истода буд. Дар паҳлуи роҳ як хиштрэро дид, ки шеърҳои ӯро ғалат хонда истодааст. Ҳофиз андак гӯш карда истоду баъд хиштҳои рехта мондагии хиштрэро паҳш карда гузаштан гирифт. Хиштрэ инро дида, тохта омаду аз гиребонаш гирифт:

– Магар чашмат кӯр аст, ки роҳро монда аз болои хиштҳои меравӣ ва кори маро барбод медиҳӣ?

Ҳофиз ҳам гиребони ӯро муҳкам гирифта гуфт:

– Магар ту девонаӣ, ки шеърҳои хуни дил хӯрда навиштагии маро ғалат мехонӣ?!

БОЯД ХУДАМ ҲАМРОҶИ ХАТ РАВАМ

Касе аз Насриддин Афандӣ илтимос кард, ки барои ӯ ба номи як дӯсташ хат навишта диҳад.

Афандӣ пурсид:

– Дӯстатон дар кучост ва ин хатро ба кучо мефиристед?

– Дӯстам дар Бағдод аст ва ин хатро ҳам ҳамин рӯз ба он ҷо мефиристонам, – гуфт он кас дар ҷавоб.

– Мебахшед, ки ман фурсати Бағдодравӣ надорам, он ҷо бисёр дур аст, – гуфт Афандӣ.

– Хатро дар ҳамин ҷо менависед, ман худам мефиристам, ба Бағдод рафтани шумо лозим нест.

– Агар ман ба касе хат нависам, бояд ҳамроҳи хат худам рафта, онро хонда диҳам, зеро каси дигар хати маро хонда наметавонад.

СОДАДИЛ АКСИ ХУДРО НАМЕШИНОСАД

Содадиле дар роҳ мерафт. Дар сари роҳ оиначаеро дида аз замин бардошта гирифт. Вақте ки оиначаро ба худ рӯ ба рӯ карда, акси худро дар он дид, хичолат кашида:

– Мебахшед, ин оинача аз они шумо будаасту ман бе-соҳиб гумон карда гирифтаам, – гуфт ва оиначаро ба чояш гузошта, ба роҳи худ давом кард.

РАИС ВА МУШФИҚӢ

Раиси шахр⁴ Мушфиқиро дар кӯча дошта пурсид:

– Намози бомдод чанд рақъат аст?

Мушфиқӣ худро гум карда:

– Ҳашт рақъат, тақсир... – гуфт. Раис ба одамонаш фармуд, ки Мушфиқиро луч карда даҳ дарра зананд. Мушфиқӣ дар зери зарбаҳои шаллоқ дод мезад. Занаш, ки дар пушти дарвоза истода буд, гуфт:

– Муред, шумо мардаки беҳуш! Охир чор рақъат гӯед намешуд?

Мушфиқӣ занашро коҳиш кард:

– Дам шав, занакӣ беақл, ҳашт рақъат гуфта-ку даҳ дарра хӯрдм, агар чор рақъат гӯям, албатта, бист дарра мезананд, ки мурда мемондам!

НЕ, НЕ ИН САЛЛАЮ ЧОМАИ МАН НАБУДААСТ

Мушфиқӣ шабе аз як пасткӯчаи Бухоро гузашта истода дид, ки дар сари роҳ як маст хобидааст. Мушфиқӣ он мастро ин тараф, он тараф ғелонда диду шинохт, ки раиси шахр будаст. Ба даҳону биниаш боб карда се-чор лағад фурувард, аммо маст ҳушёр нашуд. Баъд Мушфиқӣ саллаю чомаи вайро кашида гирифт ба роҳаш рафт.

Саҳарӣ раис ҳушёр шуда ба раисхона рафту ба мулозимонаш гуфт:

– Имшаб аз хона саллаю чомаи маро дуздида рафтаанд. Шумо дар кӯчаю бозорҳо диққат карда гардед, ҳамон либосҳои маро дар даст ё дар сару тани ягон кас дида шиносед, ҳамон одамро ба пеши ман гирифта биёред!

Мулозимони раис дар кӯчаҳо гашта, баногоҳ чашмашон

ба Мушфиқӣ афтоду дар сару тани вай саллаю чомаи раи-
сро шинохтанд ва ўро кашола карда ба раисхона бурданд.

Раис Мушфиқиро дида дар ғазаб шуду дӯғ зад:

– Саллаю чомаи ман аз кучо ба ту муттаҳам расид?

Мушфиқӣ бо оромӣ ҷавоб дод:

– Тақсир, аввал пурсиш, баъд кушиш гуфтаанд. Ман
дина шаб аз фалон паскӯча гузашта истода ба як маст вохӯр-
дам, ки дар сари роҳ ба хоку лой чӯлида хобидааст, се-чор
лагад кӯфтам, хушёр нашуд. Охир саллаю чомаашро кашид-
да гирифтаам. Агар ҳамон маст шумо бошед, ин саллаю чома
ҳам аз они шумо будагист, марҳамат карда гиред!

Раис⁴ дид, ки аз ин гап шарманда мешавад, телба шуда
гуфт:

– Не, не, ин саллаю чомаи ман набудааст, ба корат раф-
тан гир!

МУШФИҚӢ ВА ҚОЗИКАЛОН

Яке аз бойҳо тӯй карду барои хабар кардани қозикалон
Мушфиқиро фиристод. Вақте ки Мушфиқӣ ба ҳавлии қози-
калон бе таклиф даромада омад, қозикалон оташин шуда,
ба вай гуфт:

– Магар аз даргоҳи бой ягон одам ёфт нашудааст, ки ба-
рои хабар кардани ман ту барин харро фиристодааст?

Мушфиқӣ ҷавоб дод:

– Тақсир, бойбобо ҳамаи одамҳоро барои хабар карда-
ни одамҳо фиристоданду лекин маро барои хабар кардани
шумо фиристоданд!

Лугат

Марди олус – марде, ки чашмонаш иллат доранд, дуруст дида
наметавонад, қачбин, чашмқач.

Барои додхоҳӣ – ба хотири пуштибонӣ, барои адолату ҳақиқа-
тро дарёб кардан.

Сардоба – ҳавзи калон, ки боляш пӯшида бошад.

Савол ва супориш

*1. Латифа чӣ хел жанр ва дорои кадом хусусиятҳост? Оё дар
латифаҳои овардашуда ин хусусиятҳо ба назар мерасанд?*

2. *Шумо ягон латифа медонед? Агар донед, ба ҳамсинфҳоятон нақл кунед.*

3. *Аз падару модар ва бобою бибиатон латифаҳоро навишта гиред.*

4. *Аз рӯйи латифаи «Хоча Ҳофиз ва хиштрез» саҳнача тартиб диҳед.*

ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО

Зарбулмасалу мақолҳо яке аз жанрҳои мустақили адабиёти шифоҳӣ буда, барои муъҷазу рангин баромадани фикру андеша ба инсон хизмат мекунад. Ҳанӯз аз замонҳои қадим халқ зарбулмасалу мақол эҷод карда, онҳоро дар мавридҳои зарурат истифода мебурд. Пас зарбулмасалу мақолҳо дар эҷоди адибон дохил шуда, вариантҳои гуногун пайдо кардаанд.

Зарбулмасалу мақолҳо доир ба мавзӯҳои гуногуни зиндагӣ эҷод шуда, дар онҳо таҷриба ва хулосаҳои инсон аз зиндагӣ инъикос ёфта, ҷамъбаст гардидаанд. Зарбулмасалу мақол мисли намаке дар таом аст. Вай суханро образнок, дилкаш ва диққатҷалбкунанда мегардонад.

Зарбулмасал аз мақол фарқ дорад. Дар зарбулмасал сухан, маънӣ, мақсад пӯшидаю ниҳон аст. Аз ин хотир дар зарбулмасал маъноӣ зоҳир асосӣ набуда, мақсад ва моҳият дар ботини он аст.

Масалан, дар «Панҷ ангушт баробар нест» маъноӣ зоҳир равшан аст. Ангуштони даст як хел нестанд, калонанду хурд, бориқанду ғафс. Вале ҳадафи асосӣ дар ин ҷо худи инсон аст. Инсонҳо ҳам мисли ангуштони даст якранг нестанд: доноанду нодон ва амсоли ин.

Мисоли дигар:

- 1. Офтобро бо доман пӯшида намешавад.**
- 2. Офтобро кас ба доман натавонад пӯшид.**
- 3. Офтобро пинҳон натавон кард.**

1. Ҳақиқатро бо сафсата, дурӯғ ва фиребу найранг пинҳон кардан мумкин нест. 2. Чизи нағзу одами хуб ҳаргиз аз назари одамон пӯшида наместонад.

Дар байни халқ ҳамин се варианти зарбулмасал истифода мешавад. Ба мақсади фаҳмидани маънии асосии зарбулмасали боло ба се матни поён мулоҳиза кунед:

Шарифа гуфт: «Аввал шумо бигӯед». Доя гуфт: «Не, аввал шумо». Айнулҳаёт чун сухани доя бишунид, бихандиду гуфт: «Эй доя, рози ман бармало¹ афтодааст ва «Офтобро ба гил² пинҳон натавон кард», «табли пинҳон³ чӣ занам, ки ташти⁴ ман аз бом афтод».

Аз «Доробнома»

Шоҳ ба он мард гуфт: «Ҳикояту китобат тамом шуд?». ӯ гуфт:

«Оре». Шоҳ гуфт: Акнун ҷавоб шунав, «Офтобро кас ба доман натавонад пӯшид». Ман паёми он ду нопокро шунидам, акнун нигоҳ кун, ки аз ман чӣ ҷавоб менависӣ.

Аз «Баҳруттаворих»

Вале дар мақолҳо фикру андеша беибо, ошкоро, бепардаю хоно гуфта мешавад. Масалан, «Аз одами бекор Худо безор»; «То меҳнат нақунӣ, роҳат набинӣ»; «Аввал – андеша, баъд – гуфтор». Дар ин мақолҳои халқӣ мақсад равшан аст ва бе ҳеч як душворӣ аз маънии онҳо огоҳ шудан мумкин аст.

ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО

Дасти одамизод – гул.

Намур, бузакам, баҳор мешавад.

Чӯянда – ёбанда.

Моҳ бе айб намешавад.

Кӯдак азиз аст, адабаш – аз он азизтар.

Забон донӣ, ҷаҳон донӣ.

Пурсидан айб нест.

Дӯст гӯяд табарвор, душман гӯяд шакарвор.

Аз дӯсти нодон душмани доно беҳтар.

Гап дар калла, на дар салла.

Лугат

Бармало афтодааст – ба маънои ошкор шудани сир омадааст.

Гил – хок, хоки ба об омехта.

Табли пинҳон чӣ занам, ки ташти ман аз бом афтод – чӣ чойи сирро пинҳон кардан, ки аллакай ба ҳама маълум гардид.

Ташт – тағора.

Савол ва супориш

1. *Зарбулмасалу мақолҳоро шарҳ диҳед.*
2. *Зарбулмасал аз мақол бо кадом хусусиятҳои фарқ мекунад?*
3. *Зарбулмасалу мақолҳои овардашударо шарҳ диҳед.*
4. *Чанд ҷумлае тартиб диҳед, ки дар он зарбулмасалу мақолҳо истифода шуда бошанд.*

ЧАНД МИСОЛ АЗ ЗАРБУЛМАСАЛҲО

1. Дасту пой зада, масолеҳе чанд ба пойи кор овардам ва филҷумла кулӯхчинӣ карда, нардбоне ба роҳ андохтам ва суруде ба ёди мастон додам ва «он чӣ дар дег буд ба чумча¹ омад» ва бар табақҳои ихлос² ниҳодам.

Аз «Мачмӯъуламсол»

2. Гурусна сар дар дег кард, ки мулоҳиза намояд, ки чӣ таом аст.

Хаббоз гуфт: Изтироб чист, «он чӣ дар дег аст, ба чумча меояд».

Аз «Мачмӯъуламсол»³

3. Воҳидов (бо қаҳр): «Хайр, чӣ мехоҳед шумо? Ку, фаҳмем? Ба шумо чӣ хел сардор лозим? Ё худатон раис шуданӣ ҳастед?»

Сатторамак: «Мақсад ҳамин».

Саидсаркор (чиддӣ ва бо қатъият): «Бале! Раис шуданӣ! Мехоҳам худам раис шавам!»

Сатторамак: «Гуфтам-ку! Дарди кампир – ғӯза».

Набиҷон: «Он чӣ дар дег аст, ба кафлез меояд».

Абдумалик Баҳорӣ

ДИЛИ НОҲОҲАМ – УЗРИ БИСЁР

Касе, ки майлу шавку хаваси иҷрои коре надорад, баҳонаҳои зиёде меоварад.

Ба таҳриқи⁴ қозикалону раису қушбегӣ дар байни аҳоли шӯриш пайдо шуд. «Дили ноҳоламу узри бисёр» бо

одамоне, ки оғаҳи ин маънӣ буданд, баҳона ба зухур оварда амирро аз қабули ин кор мунҳариф⁵ сохтанд.

Аз «Наводири Зиёия»

ДУХТАРАМ, БА ТУ МЕГҶЯМ, КЕЛИНАМ, ТУ ШУНАВ!

Суханеро ба касе равона карда, ба тариқи киноя ба каси дигар чизеро гӯшрас карданӣ шаванд, ин зарбулмасалро ба кор мебаранд.

1. Шумо одами ҳилагар будаед, ба ман ба мисоли «духтарам, ба ту мегӯям, келинам, ту шунав!» гап задед.

Сотим Улуғзода

Ё ТИР МЕКАФАД Ё ҶУВОЗ

1. Ё галаба, ё мағлубият, ё марг, ё зиндагӣ, ҳарчи бодо, бод. Коре, ки ӯ ба ивази ин дастаҳои пул ба ҷо меоварад, низ хиёнат аст, хиёнати аз пештараҳо дучанд саҳттар. Аммо садқай сар, «ё тир мекафад ё ҷувоз», тарсончак ҳеч гоҳ рӯзи нек намебинад.

Фазлиддин Муҳаммадиев

МОРГАЗИДА АЗ РЕСМОНИ АЛО МЕТАРСАД

Одами аз касе, чизе ва ё аз ҷое ранчидаву зарардида ҳамеша аз он касу чизу он ҷо ҳарос дорад.

Дилам зи риштаи мӯбофи ӯ ба ҷон тарсад,

Чунон ки «моргазида зи ресмон тарсад».

Ғании Кашмирӣ

– Падарат дар вақташ кор гуфта ҷойи гармашро хунук кард, шаҳрро партофта ба қишлоқ омад. Ҳангоми сохтани роҳ ҳалок шуд.

Ҳунари ман роҳсозӣ не-ку, оча?

«Моргазида аз ресмони ало метарсад», писарам.

Аз «Шарқи сурх»

Лугат

Чумча – қошуқ, дар матн ба маънои кафлез омадааст.

Ба табақҳои ихлос ниҳодам – дили ихлосмандонро ба даст овардам.

Мачмӯъ-ул-амсол – номи асар, маънояш чамъи масалҳо.

Таҳрик - хоҳиш, майл, иғво, фитна.

Мунҳариф – яктарафа, бесалоҳият, ба каноре аз роҳи рост баргаштан.

Мукӣ – пойафзол, чорук.

Гармоба – ҳаммом; гармобабон – ниғаҳбони ҳаммом.

Савол ва супориш

1. *Ростгӯӣ, ростқавлӣ, поквичдонӣ аз хислатҳои ҳамидаи инсонист.*

2. *Адибони бузурги гузаштаи мо, ки худ бо ин сифатҳои олии ораста будаанд, ростиро ситоиш кардаанд.*

3. *Порчаҳои хонед, шарҳу маънидод кунед ва аз маънии онҳо хулоса бароред.*

РОСТГҶЙРО ҲАМЕША РОҲАТ ДАР ПЕШ АСТ

Бинобар риояи ростӣ, ҳамаи он зарҳоро шоҳ ба ман бахшид. Чандин сол аст, ки аз он зарҳо харҷ мекунам, ҳаргиз адо намешаванд. Аз он замон то ба ин замон хосияти ростиро ба дарвозаи худ навишта мондаам, ки «ростгӯиро ҳамеша роҳат дар пеш аст». Ҳар кӣ бошад, ба ҷуз ростӣ дигар сухан нагӯяд.

Аз «Саргузашти Ҳотам»

Мавзӯи иҷтимоӣ дар зарбулмасалу мақолҳо мавқеи асосӣ дорад. Дар онҳо ба таври мушаххас таҷрибаи одамон доир ба зиндагӣ, зулму золимӣ, азобу машаққат чамъбаст гардидааст. **Чанд намуна:**

Бой аз фарбеҳӣ менолади камбағал – аз лоғарӣ.

Меҳрубониҳои султон – бозии гурба бо мушон.

То меҳнат накунӣ, санги сиёҳ лаъл нагардад.

Ҳунар беҳ аз симу зар аст.

Заминро об вайрон мекунад, одамро – гап.

Хурӯс дар ҳама ҷо як хел ҷеғ мезанад.

Акнун зарбулмасалҳои зеринро бодикқат хонед ва бигӯед, ки матнҳои овардашуда ба мазмуни зарбулмасалҳо мувофиқат мекунанд?

НА СИХ СЌЗАД, НА КАБОБ

Вакте дар коре нафъи ҳар ду тараф дар назар гирифта шавад, ин зарбулмасалро мегӯянд: «Масъаларо аз рӯи адолат ҳал бояд кард».

Фаридуddини Аттор

КОРИ ШАБ – ХАНДАИ РЌЗ

Коре, ки дар шаб иҷро мешавад, бе камбудӣ намешавад, сифати кори шаб нисбат ба кори рӯз пасттар мешавад:

Бисёр фикр нақун, писарам, – гуфт Акамирзо, - рӯз шавад, боз гап мезанем, «Кори шаб - хандаи рӯз» гуфтаанд.

Чалол Иқромӣ

НИҲАД ШОХИ ПУРМЕВА САР БАР ЗАМИН

Ҳар касе, ки фозилу донишманд бошад, хоксориро пеша мекунад:

Баландӣ аз он ёфт, к-ӯ паст шуд,
Дари нестӣ кӯфт, то ҳаст шуд.
Тавозуъ² кунад, хушмандӣ гузин,
«Ниҳад шохи пурмева сар ба замин».

Саъдии Шерозӣ

Лугат

Тавозуъ – хоксорӣ, фурӯтанӣ.

Савол ва супориш

1. Аз зарбулмасалҳои зер якеро интихоб карда, матне тартиб диҳед, ки дар он зарбулмасал омада бошад.

2. «Чӯҷаро дар тирамоҳ мешуморанд», «Забони мургонро мургон медонанд», «Ҳар ҳамону полониш дигар», «Кам-кам хӯру доим хӯр», «Дер ояду шер ояд», «Сукут аломати ризост».

3. Додархӯҷа дониши хуб дорад. Имтиҳонотро бо баҳои аъло месупорад.

4. - Ҳоло сабр кунед, «чӯҷаҳоро дар тирамоҳ мешуморанд».

НАҚЛУ РИВОЯТҲО

Ҳар як халқу миллати дунё фарзандони арзанда ва лоиқ дорад, ки онҳо барои беҳбудӣ, хушбахтӣ ва саодати мардум мубориза бурдаанд, қаҳрамонӣ кардаанд ва дар ин роҳ чон ба ҳақ супурдаанд. Аз ин рӯ, ҳаргиз халқ номи чунин қаҳрамонро фаромӯш намекунад. Корнамоӣ, қаҳрамонии онҳоро ба воситаи нақлу ривоятҳои офаридаи хеш зиндаю ҷовид мегардонад ва беҳтарин орзуи умеди худро дар симои онҳо нишон медиҳад.

Нақлу ривоятҳо аз жанрҳои маъмул буда, мавзӯҳои гуногунро дар бар мегиранд. Илова ба он чизе, ки дар боло ишорат рафт, дар байни халқ боз нақлу ривоятҳо дар бораи ҳайвонот, таърихи пайдоиши қалъаҳо, шаҳрҳо, ягон мавзеи таърихӣ, образҳои асотирӣ, адибон, намоён-дағони дин эҷод шудаанд.

Нақлу ривоятҳо дар бораи Лукмони Ҳаким, Афлотун, Абулқосими Фирдавсӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Шайх Саъдӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва дигарон дар байни халқи тоҷик шуҳрати хосса доранд.

ЛУҚМОНИ ҲАКИМ

Буд, набуд дар замонҳои қадим Лукмони Ҳаким ном як шахси донишманде буд. Як рӯз подшоҳи мамлакат Лукмони Ҳакимро ҷеғ зада гуфт:

– Мегӯянд, ки ту бисёр одами доною хунарманд ҳастӣ, як чизи нав соз, ки ҳеч вақт онро касе насохта бошад.

Лукмони Ҳаким тухми кирмакро парвариш кард, пилла шуд. Аз пилла шоҳӣ бофта, як сару либос дӯхт ва ба подшоҳ пешкаш кард.

Подшоҳ либоси ҳарирро гирифта, хурсанд шуда гуфт:

– Ин чизи ту ҳақиқатан хуб аст, - ин хел либос боби ман барин шоҳи олам аст. Акнун ту ин сирро ба ҳеч кас нагуфта, ба ман ҳамин хел либос тайёр карда овардан гир, агар ягон одами дигар аз сирри кори ту хабардор шуда, ҳамин хел сару тан карда пӯшад, саратро аз танат ҷудо мекунам!

Аз либоси ба подшоҳ дӯхтаи Лукмони Ҳаким камтар

шоҳӣ монда буд, занаш гирифт ва ба духтарчааш курта дӯхта дод. Инро як душмани Лукмони Ҳаким диду ба подшоҳ хабар расонд.

Подшоҳ тафтиш карда дид, ки ин ҳақиқат аст. Баъд Лукмони Ҳакимро ба пешаш чеғ зада гуфт:

– Ту маро писанд накардӣ, ба духтарчаат курта карда додӣ, ҳамаро аз ин сир хабардор кардӣ. Барои ин кор туро намекушам, туро ҳамроҳи духтарчаат ба зиндон андохта, ба дари зиндон қир¹ мерезам, ки дар дарунаш азоб кашида пӯсида равӣ.

Лукмони Ҳаким гуфт:

– Агар маро ба зиндон андохтанӣ бошед, фармоед дуто кати пӯлодӣ созанд, катхоро ба зиндон дароварда, дар назди ҳар кадомаш якхалтагӣ бодом монанд.

Подшоҳ «хайр, ду кат садқаи сар» гуфта хоҳиши Лукмони Ҳакимро иҷро карда, ӯро ҳамроҳи духтарчааш зиндон кард ва ба дари зиндон қир рехт.

Чанд сол гузашт. Ин подшоҳ мурд. Подшоҳи дигар ба тахт нишаст.

Подшоҳи нав як рӯз гӯшт хӯрда истода буд, ки як устухонпора ба гулӯяш дармонд. Бисёр табибу чарроҳ оварданд, илоҷашро карда натавониста, ҳамаашон:

«Фақат Афлотун² ба ин дарди подшоҳ даво карда метавонад», мегуфтанд.

Подшоҳ гуфт:

– Афлотун кучо бошад?

Одамонаш воқеаи Лукмони Ҳакимро нақл карда, гуфтанд:

– Афлотун шогирди Лукмони Ҳаким буд, баъди ин воқеа ӯ тарсида дар кучое пинҳон шудааст.

– Афлотунро аз ҳар кучо, ки бошад, ёфта биёред! – гуфта фармон дод подшоҳ.

Афлотунро кофта ёфта, оварданд. Ӯ гулуи подшоҳро диду ба подшоҳ гуфт:

– Ба дарди шумо фақат устои ман Лукмони Ҳаким даво карда метавонад.

Подшоҳ ин гапро шунида, фармон дод, ки дари зиндо-ни Лукмони Ҳакибро кушоянд. Кушода диданд, ки дух-тарчааш кайҳо мурдасту худаш ба мурдан наздик. Афлотун вайро ба хонааш бурда, чанд рӯз табобат карда, сиҳат намуд.

Баъд одамони подшоҳ омада, ўро ба назди подшоҳ бурданд.

Лукмони Ҳаким подшоҳро дида пурсид:

– Фарзанд доред?

Подшоҳ гуфт:

– Як писар дорам.

– Писаратонро сар бурида, хунашро хӯред, сиҳат мешавед, набошад, не.

Подшоҳ фикр кард: яккаю ягона писар дорам, магар метавонам ўро кушам? Биё, беҳтараш худам мурам.

Се-чор рӯз гузашт, дарди подшоҳ сахттар шуд. Баъд гуфт:

– Хайр, писарамро биёред, сарашро буред!

Писарашро оварданд, ба фармони Лукмони Ҳаким ба дар пеши чашми подшоҳ дасту пояшро баста ўро ба қафои парда гузаронданд:

– Акнун гӯсфандро биёред! – гуфт Лукмони Ҳаким одамони подшоҳ. Як гӯсфандро баста оварданд. Вақти куштан гӯсфанд садои чонхарош баровард.

Инро шунида подшоҳ: «Воҳ, писарам!» – гуфта фарёд зада буд, ки устухон аз гулӯяш берун шуд.

– Пардаро кушоед, то ман мурдаи писарамро бинам! – гуфт подшоҳ.

Пардаро бардоштанд, ки писараш сиҳату саломат ва як гӯсфанд куштагӣ.

Лукмони Ҳаким ҳодисаи шударо ба ў гуфта дод.

Подшоҳ ба Лукмони Ҳаким таҳсин хонда гуфт:

– Лаънат ба касе, ки ҳамин тавр одами донишмандро зиндон кардааст.

Лугат

Афлотун – яке аз донишмандони Юнони Қадим.

Қир рехтан – саҳт маҳкам кардан.

Савол ва супориш

1. *Оё рафтори подшоҳ нисбати Луқмони Ҳақим ва духтарчааш дуруст буд? Фикратонро баён кунед.*

2. *Сухани охирини подшоҳ «Лаънат ба касе, ки ҳамин тавр донишмандро зиндон кардааст» ба кӣ нигаронида шудааст?*

ҲИЧО, РУКН ВА ВАЗНИ ШЕЪР

Ҷумла аз калима ва ибораҳо сохта шуда, фикри тобро ифода мекунад. Калима бошад, аз ҳичо ва овозҳо сохта мешавад. Масалан, калимаи «адабиёт»-ро гирем. Ин калима аз чор ҳичо иборат аст: а-да-би-ёт. Ҳамин тавр, дар калима миқдори ҳичоҳо ба миқдори садонокҳо вобаста аст. Бинед, дар калимаи адабиёт чор садонок омадааст (а, а, и ва ё) ва калима ҳам аз чор ҳичо таркиб ёфтааст. Калимаи «рӯзгор» аз ду ҳичо, қоматбаланд аз чор ҳичо, чашм аз як ҳичо таркиб ёфтаанд, ки миқдори онҳо ба теъдоди садонокҳои он баробар мебошад.

Ҳичоҳо ҳам дар асарҳои назмӣ ва ҳам насрӣ як хеланд. Масалан, мисраи «Маёсой аз омӯхтан як замон» аз даҳ ҳичо иборат аст.

«Дарахти зардолу гул резонд».

Ин ҷумла аз 9 ҳичо иборат аст ва садонокҳояш ҳам 9-то мебошанд.

Вале бояд хотиррасон кард, ки дар назм ҳичоҳо ба кӯтоҳ, дароз ва якунимҳичоӣ тақсим мешаванд. Садонокҳои о, ў, ё ва ӣ ҳичоҳои дарозро ташкил медиҳанд.

Садонокҳои а, у, и, ю бошанд, ҳичоҳои кӯтохро месозанд.

Бо як низоми муайян омадани ҳичоҳои дарозу кӯтоҳ, зада, оҳанги марғуб вазни шеър-ро ташкил медиҳад. Дигар, хангоми кироати шеър ё сурудани мутрибон шунаван-

да ба порчаҳои тараннумӣ, яъне рукн тақсим шудани мисраъ ва байтҳоро хуб эҳсос менамояд, ки ҳамаи ин мизони шеър ва муқаррароти онро ташкил мекунад. Дар маҷмӯъ дар фанни шеър онро вазн мегӯянд. Дар вазн порчаҳои тараннумӣ, яъне рукн мақоми воло дорад. Маҳз вазни шеър аз рӯйи рукнҳо муайян мегардад.

Масалан:

Ҳар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Ҳеч н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор.

Ҳамин тавр, байти Рӯдакӣ аз шаш рукн иборат аст.

- v - - | - v - - | - v ~
- v - - | - v - - | - v ~

Дар адабиёти шифоҳӣ ва китобӣ аз замони қадим ду вазн мавриди истифода қарор дошт ва имрӯз ҳам мавриди истифода қарор дорад. Бештари назми шифоҳӣ (фолклор) бо вазни ҳичо эҷод шудааст. Моҳияти вазни ҳичо он аст, ки бояд микдори ҳичоҳои мисраъҳо ё байтҳо баробар бошанд. Чунончи:

Олуча гули бодом, – 7 ҳичо.

Ман духтараки додом. – 7 ҳичо.

Додом шинад, чой нӯшад, - 7 ҳичо.

Ман чойрезаки додом. – 7 ҳичо.

Баъзе шоирон асарҳои хешро бо вазни ҳичо иншо кардаанд. Масалан, адиби тоҷик Мирсаид Миршакар шеъри бачагонаи хубе дорад, ки бо вазни ҳичо онро эҷод кардааст:

Гумон набаред, - 5 ҳичо

Ки ман хурд ҳастам. – 5 ҳичо

Ана мебинед, - 5 ҳичо

Чорӯб дар дастам. – 5 ҳичо

Бо ин чорӯбам, - 5 ҳичо

Хона мерӯбам. – 5 ҳичо

Дегу табакро, - 5 ҳичо
Худам мешӯям. – 5 ҳичо.

Вазни ҳичо дар байни мардуми мо таърихи қадимӣ дорад. Як қисми китоби муқаддаси «Авесто», махсусан фасли Готҳо ва Яштҳо, достони «Ёдгори Зарирон» низ бо ҳамин вазн гуфта шудаанд.

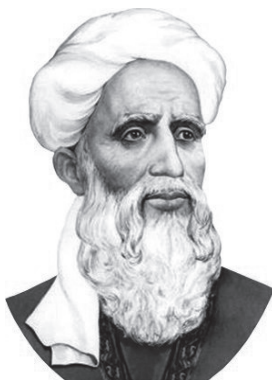
Суол ва супориш

*Ин ду ҷону чигарбанд
Аз хурдӣ бо ҳам буданд.
Аз хурдӣ рози дилро
Ба якдигар қушуданд.*

1. Ҳамин порча аз чанд байт ва чанд мисраъ иборат аст?
2. Дар кадом вазн эҷод шудааст?
3. Миқдори ҳичоҳои ҳар як мисраъро муайян намоед.

АДАБИЁТИ КЛАССИКИИ ТОЧИК

АБЎАБДУЛЛОҲИ РҶДАКӢ (858 - 941)

*Он кас, ки шеър донад, донад, ки дар ҷаҳон
Соҳибқирони шоирӣ устод Рӯдакист.*

Низомии Арӯзӣ

*Гар сарӣ ёбад ба олам кас ба некӯшоирӣ
Рӯдакиро бар сари он шоирон зебад сарӣ.*

Рашидии Самарқандӣ

Дар яке аз шабҳои қумъаи соли 858 дар хонадони Муҳаммад тифли зеборӯяке чашм ба олам кушод. Ба ӯ Ҷаъфар ном гузоштанд. Касе намедонист, ки солҳо мегузараду овозаи шеъраш ба Бухоро – пойтахти давлати Сомониён мерасад. Ӯро ба дарбор даъват мекунанд, соҳибқирони шоирон, маликушшуаро мегардад. Номи деҳаи Панҷрӯд ё Рӯдакро машҳури оламиён мегардонад ва то абад сардафтари адабиёти тоҷику форс мемонад. Дар ҳақиқи чунин бузургон хуб гуфтаанд:

*Зиндаю ҷовид монд, ҳар кӣ накӯном зист,
К-аз ақибаш зикри хайр, зинда қунад номро.*

ДАР БОРАИ МАРДӢ, ОДАМГАРӢ ВА ОМӢХТАНИ ТАҶРИБАИ ҲАЁТ

1. Гар бар сари нафси худ амири, мардӣ,
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ.
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ.
2. Бирав зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир,
Ки баҳри дафъи ҳаводис¹ туро ба кор ояд.
3. Ҳар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Ҳеч н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор².
4. Ин ҷаҳонро нигар ба чашми хирад³,
Не бад-он чашм, к-андар ӯ нигарӣ.
Ҳамчу дарёст в-аз накӯкорӣ,
Киштие соз, то бад-он гузарӣ.

ДАР БОРАИ ДОНИШ

5. То ҷаҳон буд аз сари одам фароз⁹,
Кас набуд аз роҳи дониш бениёз¹⁰.
Мардумони бихрад андар ҳар замон
Роҳи донишро ба ҳар гуна забон
Гирд карданду гиромӣ доштанд,
То ба санг андар ҳаме бингоштанд¹¹.
Дониш андар дил ҷароғи равшан аст
В-аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан¹² аст.
6. Ба чашми дилат¹³ дид бояд ҷаҳон,
Ки чашми сари ту набинад ниҳон.
7. Ой дароғо, ки хирадмандро,
Бошад фарзанду хирадманд не.
В-арчӣ адаб дораду дониш падар,
Ҳосили мерос ба фарзанд не.

Луғат

Дафъи ҳаводис – баргараф кардани ҳодисаҳо.

Чашми хирад – ба маънои бофаросат, боаклу заковат.

Фароз – баланд; ин ҷо ба маънои аз қадим боз.

Бениёз – безҳтиёҷ, номухтоҷ, ба касе мухтоҷ набудан.

Бингоштан – навиштан.

Чавшан – либоси ҷангӣ.

Чашми дил – ба маънои чашми хирад.

Маънои мисраъ: Он чашме, ки ту дорӣ, бо он маънии ботинро дарк карда наметавонӣ, яъне бояд ба воситаи хираду дониш ба ҷаҳон нигарӣ ва ҳодисаҳои онро биомӯзӣ.

Савол ва супориш

1. Панду ҳикматҳои устодро мутолиа ва ҳифз (аз ёд) намоед.
2. Ҳар як порчаю алоҳида-алоҳида шарҳ диҳед, маънидод намоед.
3. Дар порчаи якум дар бораи марди суҳан меравад. Бигӯед, ки шумо мардиро чӣ хел мефаҳмед?
4. Наход таҷрибаи рӯзгор аз омӯзгор ҳам болотар, олитар бошад?
Онро батафсилтар шарҳ диҳед.
5. Киштии чист? Шоир чиро дар назар дорад?
6. Дониш бар тани инсон ҳамчун ҷавшан аст? Магар ин муболиға нест? Ҷавшанро чӣ хел мефаҳмед, шарҳ диҳед.
7. Дар порчаи ҳафтум шоир аз чӣ дареғу афсӯс меҳӯрад? Маънои онро фаҳмонед. Пас шарҳи кардаатонро дар дафтарадон нависед. Ҳангоми навишт мақоли «Фарзанди нағз боги падар, фарзанди бад доғи падар»-ро истифода баред.
8. Порчаи ҳафтумро ба наср баргардонед.

ЁДИ ДИЁР

Ҳар бод, ки аз сӯйи Бухоро ба ман ояд,

Бо бӯйи гулу мушку насими суман ояд.

Бар ҳар зану ҳар мард кучо барвазад ин бод?

Гӯйӣ, магар он бод ҳаме аз Хутан ояд.

Не, не, зи Хутан бод чунин хуш навазад ҳеч,
К-он бод ҳаме аз бари маъшуқи ман ояд.

ХАНДАИ ЛОЛА

Бихандад лола дар сахро
Ба сони чеҳраи Лайло¹.
Бигиряд абр дар гардун
Ба сони дидаи Мачнун².
Зи оби чӯй ҳар соат
Ҳаме бӯйи гулоб ояд.
Дар ӯ шустаст, пиндорӣ,
Нигори ман рухи гулгун.

БАҲОРИ ХУРРАМ

Омад баҳори хуррам бо рангу бӯйи тиб³,
Бо сад ҳазор нузҳату⁴ ороиши ачиб.
Шояд, ки марди пир бад-ин гаҳ шавад чавон,
Гетӣ бадил ёфт шубоб⁵ аз пайи машиб⁶.
Чархи бузургвор яке лашкаре бикард,
Лашкар-ш абри тираву боди сабо - нақиб.
Наффот - барқи равшану тундар-ш - таблзан,
Дидам ҳазор хайлу надидам чунин муҳиб.
Он абр бин, ки гиряд чун марди сӯгвор
В-он раъд бин, ки нолад чун ошиқи кайб.
Хуршедро зи абр диҳад рӯй гоҳ-гоҳ
Чун он ҳисорие, ки гузар дорад аз рақиб...
Лола миёни кишт бихандад ҳаме зи дур,
Чун панҷаи арӯс ба ҳинно шуда хазиб.
Булбул ҳаме бихонад дар шохсори бед,
Сор аз дарахти сарв мар-ӯро шуда мучиб...

Луғат

Лайло – Лайлӣ.

Мачнун – ошиқи Лайлӣ. Лайлӣ ва Мачнун – номҳои қаҳрамонони дostonҳои «Лайлӣ ва Мачнун».

Тиб – бӯйи хуш.

Нузҳат – покӣ, покизагӣ.

Шубоб – ҷавонӣ.

Машиб – пирӣ. Маънии ин мисраъ: дунёи кухна ҷавон шуд.

Савол ва супориш

1. Баҳор аз фаслҳои дигар бо кадом хусусиятҳои фарқ мекунад?
2. Дар бораи иди Наврӯз, ки оғози баҳор аст, ҳикоят кунед.
3. Порчаҳоро аз ёд кунед.
4. Аз харита Бухорою Самарқандро ёбед.

БУХОРО

Чунин овардаанд, ки Наср ибн Аҳмад ... зимистон дар пойтахт – Бухоро мақом мегирифт ва тобистон ба Самарқанд мерафт ё ба шаҳре аз шаҳрҳои Хуросон. Инак, як сол навбати шаҳри Ҳарӣ (Ҳирот) буд. Ҳаво хуш буд. Боди сард, меваҳо бисёр, бӯйиданиҳо фаровон ва лашкар аз баҳору тобистон истифодаи тамом ёфтанд...

Меҳргон – тирамоҳ даромад, вале дер кашид ва сармо қувват накард ва ангур бағоят ширин расид ва ҳар яке аз дигаре латифтар ва лазизтар.

Чун Наср ибни Аҳмад меҳргон ва меваҳои онро дид, азимаш хуш омад. Наргис расидан гирифт, аз кишмиш ганчинаҳо пур карданд... Амир дар роҳ бо лашкар ба ду деҳае даромад, ки ӯро Ғура ва Дарвоза мегуфтанд. Ҳар яке чун Биҳишти аъло ва ҳар яке боғ ва бӯстони хурраме дошт. Зимистон дар он ҷо монданд. Чун баҳор даромад, аспонро ба Бодғис фиристоданд, лашкаро ба Молин, ба миёни ду ҷӯ бурданд. Чун тобистон даромад, меваҳо пухтанд. Амир Наср гуфт: «Тобистон кучо меравем, аз ин хуштар мақомгоҳе нест, Меҳргон меравем». Ва чун Меҳргон даромад, гуфт: «Меҳргони Ҳариро бихӯрем ва биравем» ва ҳамчунин фасле ба фасле меандоخت, то чаҳор сол бо ҳамин аҳвол гузашт. Аз ин ҳол ҳама малӯл шуданд ва орзуи хонумон мекарданд. Подшоҳро диданд, ки дар сари ӯ ҳавасу ишқи Ҳарӣ бисёр аст ва дар аснои сухан Ҳариро ба Биҳишт

монанд мекард ва ҳатто аз он ҳам бештар медонист. Баъд донистанд, ки амир нияти ин тобистон ҳам дар он ҷо мондан дорад. Пас, сардорони лашкар ва бузургони давлат ба назди устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ рафтанд. Аз надимони подшоҳ ҳеч кас монанди ӯ мақбултар набуд.

Гуфтанд: «Санъате бикунӣ, ки подшоҳ аз ин хок ҳаракат кунад, зеро дилҳои мо орзуи фарзандон ҳамебарад ва ҷони мо аз иштиёқи Бухоро ҳамебарояд».

Рӯдакӣ қабул кард. Ӯ мизочи амирро мешинохт, рӯй ба назм овард ва қасидае бигуфт. Ба вақте ки амир хӯроки пагоҳӣ меҳӯрд, ба наздаш даромад ва ба ҷойи худ бинишаст ва чун мутрибон¹ ҳозир буданд, чанг бигирифт ва дар пардаи «Ушшоқ» ин қасидаро оғоз кард:

Бӯйи Ҷӯйи Мулиён ояд ҳаме,
Ёди ёри меҳрбон ояд ҳаме.
Реги Омуву дуруштӣ роҳи ӯ
Зери поям парниён ояд ҳаме.
Оби Ҷайхун аз нишоти рӯйи дӯст
Хинги моро то миён ояд ҳаме.
Эй Бухоро, шод бошу дер зӣ,
Мир наздат шодмон ояд ҳаме.
Мир моҳ асту Бухоро осмон,
Моҳ сӯйи осмон ояд ҳаме.
Мир сарв асту Бухоро бӯстон,
Сарв сӯйи бӯстон ояд ҳаме.

Чун Рӯдакӣ бад-ин байт расид, амир ҷунон андуҳгин гашт, ки аз тахт фуруд омад ва бе мӯза пой дар рикоб оварду рӯй ба Бухоро ниҳод.

Аз «Чаҳор мақола»-и Арӯзии Самарқандӣ

ДАР МАДҲИ УСТОД РҶДАКӢ

Ба сухан монад шеъри шуаро,
Рӯдакиро суханаш талвиност².
Шоиронро хаву³ аҳсант⁴ мадеҳ⁵,
Рӯдакиро хаву аҳсант ҳичост⁶.

Шаҳиди Балхӣ (асри X)

Киро Рӯдакӣ гуфта бошад мадеҳ,
Имоми⁷ фунуну⁸ суханвар бувад.
Дақиқӣ мадеҳ оварад пеши ӯ,
Чу хурмо ба пеши Хачевар⁹ бувад.

Дақиқӣ (асри X)

Ғазал Рӯдакивор неку бувад,
Ғазалҳои ман Рӯдакивор нест.

Унсурӣ (асри XI)

Ғар сарӣ ёбад ба олам кас ба некӯшоирӣ,
Рӯдакиро бар сари он шоирон зебад сарӣ.
Шеърӣ ўро баршумурдам сездаҳ раҳ сад ҳазор,
Ҳам фузун ояд, агар чандон, ки бояд бишмарӣ.

Рашидии Самарқандӣ (асри XII)

Лугат

Мутрибон – ҳофизон, навозандагон.

Талвино – хурмои пухтаи ранговарда.

Хав – хуб, хуш, офарин.

Аҳсант – офарин ба ту.

Мадех - мадҳия, таърифу тавсиф.

Ҳичо – ҳачв, масҳара.

Маъноӣ ин қитъа чунин аст: шеърҳои шоирон ба сухан, вале шеърҳои Рӯдакӣ ба хурмои пухтаи ранговарда монанд аст. Шоирони дигар таърифу тавсифро шеърӣ мадҳия шуморанд, ҳачву таъриф дар назари Рӯдакӣ шеърӣ нописанд аст. Имом ин ҷо ба маъноӣ пешво ва бузург омадааст.

Фунун – фанҳо.

Хачевар – номи яке аз маҳалҳои серхурмо аст.

Савол ва супориш

1. Ҳикояти «Эй Бухоро, шод бошу дер зӣ»-ро ифоданок хонед ва мазмунашро нақл кунед.
2. Чаро Амир Наср чаҳор сол ба Бухоро наомад?
3. Маънии байтҳои Шаҳиди Балхиро шарҳ диҳед.

4. Дар қитъаи Унсурӣ кадом хислатҳои шоир тавсиф ёфтааст?

5. Ибораи «шумурдам сенздаҳ раҳ сад ҳазор»-ро чӣ хел мефаҳмед?

6. Рашиддӣ Самарқандӣ дар бораи бузургии Рӯдакӣ чӣ гуфтааст?

ХУСУСИЯТҲОИ НАЗМУ НАСР ВА РАДИФУ ҚОФИЯ

Маъноӣ назм ба низом даровардан аст. Назм бо якчанд хусусияти худ аз наср фарқ мекунад. Аввал, дорои вазн ва оҳанги махсус аст. Дувум, радифу қофия дорад. Масалан, барои исбот байти зеринро аз назар мегузаронем:

Ҳар бод, ки аз сӯйи Бухоро ба ман ояд,
Бо бӯйи гулу мушку насими суман ояд.

Байти боло дорои порчаҳои тараннумӣ буда, дар як вазн омадааст. Ҳар ду мисраъ бо ҳам баробар ва ҳамвазнанд. Инчунин «ояд» дар байт радиф шуда омадааст. Ба ҳамин тариқ, қофия гуфта калимаҳои мегӯянд, ки қисмати охирашон ба ҳам монанд бошанд. Мисли ман бо суман, чаман, зан, дамман ва гайра. Агар дар охири шеър калима ё ибора такрор шавад онро радиф мегӯянд. Дар байти боло «ояд» такрор шудааст ва радиф аст.

Наср бошад, ин хусусиятҳои надорад, вале гоҳ-гоҳ дар наср ҳам қофия меояд. Ин намуди насрро насри мусаччаъ (қофиядор) мегӯянд.

Савол ва супориш

1. Шеърҳои устод Рӯдакиро аз ҳамин нигоҳ назар кунед. Аз онҳо қофия ва радифҳои муайян намоед.

2. Асарҳои насриро, ки пеш хондаед, номбар кунед.

3. Латифаҳои дар китобатон овардашуда бо наср ишио шудаанд ё бо назм?

4. Шеърҳои «Баҳорон»-ро ба наср баргардонед. Агар дар кор душворие пеш ояд, ба омӯзгор муроҷиат намоед.

5. Зарбулмасалу мақолҳои халқиро, ки дар дарсҳои пеш хондад бо наср ишио шудаанд ё бо назм? Аз мисолҳои китобатон зарбулмасалҳоро ёбед, ки онҳо бо назм омада бошанд.

6. Аз порчаи «Дар бораи дониш» эҷод кардаи устод Рӯдакӣ байтеро пайдо кунед, ки ҳам қофия ва ҳам радиф дошта бошад.

МАЪЛУМОТИ УМУМӢ ДАР БОРАИ ВАЗНИ АРӢЗ

Вазни ҳичо ва вазни арӯз. Вазни ҳичо асосан ба назми халқӣ хос аст. Дар баробари ин назми ҳазорсолаи адабиёти тоҷику форс ва имрӯза ҳам бо вазни арӯз эҷод шудаанд.

Арӯз калимаи арабӣ буда, маънои арз кардан, баён намуданро дорад. Вале имрӯз ҳамчун истилоҳи адабиётшиносӣ махсуб меёбад ва дувум ченак ё мизони шеър ба шумор меравад. Вазни арӯз аз адабиёти араб дар асрҳои IX-X ба адабиёти мо ворид гардидааст. То имрӯз рушду камол ёфта, хусусиятҳо, қонунҳои он аз тарафи арӯзиёни форс-тоҷик: Ахфашӣ Балхӣ, Юсуфи Арӯзӣ, Баҳромӣ, Бузургмеҳри Қойинӣ, Шамс Қайси Розӣ, Рашиди Ватвот, Насириддини Тӯсӣ, Ваҳиди Табретӣ, Парвиз Нотили Хонларӣ, Баҳром Сирус ва дигарон кашф ва равшан гардидаанд. Мувофиқи андешаи муҳаққиқони дар боло ёдшуда, шеъри форсӣ-тоҷикӣ дар 14 баҳр суруда шудааст. Баҳрҳо ба ду қисм тақсим гардидаанд. Баҳрҳо солим ва фаръӣ ном доранд.

Баҳрҳои солим: ҳазач, рамал, раҷаз, мутақориб ва мутадорик ба шумор мераванд. Ба гурӯҳи баҳрҳои фаръӣ қариб, музорей, ҷадид, хафиф, мучтас, сарей, мунсарех, мушокил ва муктазаб дохил мешаванд.

Арӯзи тоҷикӣ махсусиятҳои ба худ хос дорад ва аз рӯйи он вазни шеър равшан мегардад.

Бояд хотиррасон кард, ки дар шеър ҳар як сатр ё хатро мисраъ гӯянд. Агар ду мисраъ омада бошад, онро байт хонанд. Масалан, ин рубоии устод Рӯдакиро гирем:

Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ.
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ.
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,

Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ.

Рубоӣ аз чор мисраъ ё ду байт иборат аст.

Ҳичоҳои дарозу кӯтоҳ дар муқаррар намудани мизони арӯзи тоҷикӣ мақоми ҳалқунанда доранд.

Ғайр аз ин ҳичоҳо ба ҳичоҳои баста ва кушода қисмат мешаванд:

Бӯ-и чӯ-йи Мӯ-ли-ён о-яд ҳа-ме,
Ё-ди ё-ри меҳ-ру-бон о-яд ҳа-ме.

Як мисоли дигар аз Мирзо Турсунзода:

Дӯ-с-ти-ро ҷус-ту-ҷӯ до-ре-м мо,
Аз а-мо-нӣ гуф-ту-гӯ до-ре-м мо.

Ҳангоми хондани шеър ё сурудани он ҳис мекунад, ки шеър ба пораҳо тақсим мешавад, яъне ровӣ ё мутриб ҳангоми иҷрои амал дар ҷойҳои махсус андак таваккуф мекунад. Ҳамин қисматҳои ист рукн ном доранд. Ба ифодаи дигар қисматҳои тараннумии шеърро дар арӯз рукн мегӯянд. Инчунин, ба рукнҳо тақсим кардани шеърро тақтеъ мегӯянд. Ба хоҳири дуруст дарк намудани ин масъала аз Низомии Ганҷавӣ як байт меорем:

Ба ҳар коре, ки ҳиммат баста гардад,
Агар хоре бувад, гулдаста гардад.

Дар арӯз ҳичоҳои кӯтоҳ бо аломати (v), дароз бо (-) ва яқунимҳичоӣ бо аломати – v (дар охири мисраъ ~) ишорат карда мешавад.

Байти боло ба 6 рукн тақтеъ шудааст ва ин тақтеу рукнҳо мизони вазни арӯзро муайян намудаанд. Баҳрҳои солим: ҳазач, рамал, раҷаз, мутақориб ва мутадорик рукнҳои хоси ҳешро доранд.

1. Ҳазач = ма-фо-ъӣ-лун ; v - - -
2. Рамал = фо-ъи-ло-тун; - v - -
3. Раҷаз = мус-гаф-ъи-лун; - - v -
4. Мутақориб = фа-ъӯ-лун; v - -

5. Мутадорик = фо-ъи-лун. - v -

Супориш: Байти зеринро ба рукнҳо қисмат намоед. Ҳичоҳои дароз ва кӯтоҳи онро муқаррар кунед. Пас муайян намоед, ки байт дар кадом баҳр суруда шудааст:

Қалам гуфто, ки ман шоҳи ҷаҳонам, Қаламкашро ба мақсад мерасонам.

РОБИАИ БАЛҲӢ

Робиаи Балхӣ дар нимаи дуюми асри IX ба дунё омадааст. Робиа духтари ҳокими Балх буд. Ӯ илмҳои маъмули замонашро аз худ кард. Шеър менавишт. Падараш ба шеърҳои духтараш монӣ намешуд. Як намунаи шеъри вай:

*Фишонд аз савсану гул симу зар бод.
Зиҳӣ бодде, ки раҳмат бод бар бод!
Бидод аз нақши озар сад нишон об,
Намуд аз сеҳри монӣ сад асар бод.
Мисоли чашми Одам шуд магар абр.
Далели лутфи Исо шуд магар бод,
Ки дур борид ҳар дам дар чаман абр,
Ки ҷон афзуд хуш-хуш дар шаҷар бод.
Агар девона абр омад, чиро пас,
Кунад арза сабӯҳӣ ҷоми зар бод?*

*Гули хушбӯй, тарсам, оварад ранг
Аз ин гаммози субҳи пардадар бод.
Барои чашми ҳар ноаҳл, гӯйӣ,
Арӯси боғро шуд ҷилвагар бод.
Аҷаб чун субҳ хуштар мебарад хоб,
Чаро афканд гулро дар саҳар бод?*

Падари Робиа дар ҷавонӣ вафот мекунад. Ҳаёти минбаъдаи Робиа басо дардомез ва ношод мегузарад. Бародараш Ҳорис шеър гуфтани Робиаро қатъиян манъ мекунад. Ҳаёташ дардомез мешавад... Робиа ба хизматгори хонадонашон Бектош ишқ мебандад. Аз ин ҳодиса

бародараш огоҳ гардида, Робиаро чазо медиҳад. Бо ҳама азобу машаққат пеши роҳи Робиаро гирифта наметавонад. Ӯ ба хизматгорон мефармояд ки ҳаммомро битафсонанд ва Робиаро он ҷо баранд. Билахира, Робиа дар он ҷо ҳалок мешавад.

Ҳаёти пурфочиаи Робиа ҳашму ғазаби мардумро ба чунбиш меорад ва ба рафтору кирдори Ҳорису ӯ баринҳо лаънат мехонанд. Ин фочиа ба эҷодиёти адибони асрҳои минбаъда ҳам бетаъсир намонад. Масалан Аттори Нишопури дар ин бора манзумае иншо кардааст. Шоираи муосири тоҷик Гулрухсор дар ин бора низ достоне иншо кардааст.

Савол ва супориш

1. *Робиа духтари кӣ буд?*
2. *Бародари Робиа чӣ ном дошт?*
3. *Муносибати бародараш Ҳорис бо Робиа чигуна буд?*
4. *Сабаби марги Робиа дар чӣ буд?*
5. *Робиа бо фармони кӣ қушта шуд?*
6. *Дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти Робиа кадом адибони тоҷик асар офаридаанд?*

АБЎАЛӢ ИБНИ СИНО

(980-1037)

*Имрӯз бикун чу метавонӣ коре,
Фардо чӣ кунӣ чу ҳеч натвонӣ кард.
Абӯалӣ ибни Сино*

Нух ибни Мансури Сомонӣ сахт бемор гардид. Дар муолиҷаи ӯ табибон очиз монданд. Ҳарчанд саъю кӯшиш намуданд, бемор шифо намеёфт. Пас аз ҳар гӯшаю канори кишвар ва ҳатто мамлакатҳои дигар табибони номдорро даъват карданд, вале коре буд беҳуда. Нух чашм накушод ва беҳ нагардид. Дар ҳамин вақту соат ба аҳли дарбор хабар расид, ки дар Бухоро ҷавонест, ки дар илми тиб фозил асту комил

Он ҷавонро, ки дар ҳақиқат 18 сол дошт, ба дарбор ба назди Нух даъват карданд. Абӯалӣ беморро дид, ташҳис намуд ва ба табобат пардохт. Бемор рӯз то рӯз беҳ шудан гирифт ва ба по хест. Муддате нагузашту Нух шифо ёфт, бардаму солим гашт. Дар назди амир ва аҳли дарбор Абӯалӣ соҳибиззату соҳибэҳтиром гардид. Нух Абӯалиро ба наздаш хонд ва бо камоли меҳрубонӣ ба ӯ гуфт:

– Эй фарзанди арҷманд, дар ҳаққи мо хизмате кардӣ шоиста. Маро аз марғ начот додӣ. Бигӯ, подоши ин хиз-

матҳоят чӣ хизмате бароят кунам? Лаълу гуҳар меҳоҳӣ ё чоҳу мансаб? Ба ҳамааш сазовор ҳастӣ.

– Амирам, – гуфт ҷавон, – аз он чизҳое, ки ёд кардед, на инашро меҳоҳаму на онашро. Аз Шумо ман як подоши дигареро орзу дорам. Бисёр мехостам, ки ба ман иҷозат диҳед, ки ба китобхонаи салтанатӣ по гузорам.

Шоҳ, вазирону дабирон ва аҳли дарбор аз гуфтори Абӯалӣ моту хайрон шуданд. Яке аз дарбориён ба Абӯалӣ бо таассуф гуфт:

– Эй ҷавон, бахтат омад карду ту онро пеши по задӣ! Аз амири хайрандешу уламопарвар молу сарват, чоҳу мансаб талаб мекардӣ, беҳтар набуд? Ҳоло ҳам сари вақт аст, фардо пушаймон мешавӣ.

– Ҳаргиз аз ин инъоми шоҳона пушаймон наҳоҳам шуд. Дабири муҳтарам, шоҳ бароям дари ганчинаи донишро кушод. Ман аз он баҳра мегирам, ганҷҳо меофарам ва ин ганҷҳоро барои ворисонам мерос мегузорам. Онҳо мисли молу сарват нест намешаванд, балки ҷовидон мемонанд.

Амир Нуҳ ибн Мансур дар ҳузури аҳли дарбор хазинадорро даъват кард ва ба ӯ амр намуд, ки калиди «Кохи хирад»-ро ба Абӯалӣ диҳад.

Солҳо гузашт. Сино асарҳои оламшумул офарид, ки онҳо барои ояндагон, ҳаммиллатон ва аҳли башар тухфаи арзандатар аз дурру гуҳар ва зару зевар ҳастанд.

Оре, аз рӯзгори ин марди хирадманд, ки ӯро Шайхураис Абӯалӣ ибни Сино мегӯянд, зиёда аз ҳазор сол гузашт, вале имрӯз ҳам номи ӯ боиси ифтихори мардуми мост.

Сино соли 980 дар деҳаи Рометани наздикии Бухоро ба дунё омада, соли 1037 дар шаҳри Ҳамадони Эрон вафот намудааст.

Мардум ба ин марди бузург меҳру муҳаббати беандоза доранд. Дар бораи ӯ нақлу ривоят, қиссаю хикоят, суруду тарона, роману дostonҳо офаридаанд. Дар онҳо хирадмандӣ, ақлу заковат, донишу маърифати Абӯалӣ ибни Сино бо камоли эҳтирому самимият ба қалам дода шудааст. «Ал-қо-

нун», «Китоб-уш-шифо», «Донишнома» барин асархояш чандин аср дар мамлакатҳои Шарқ ва Ғарб ҳамчун китоби дарсӣ ба толибилмон хизмат кардаанд. Ҳоло ҳамчун намуна чанд нақлу ривоятҳои халқиро меорем.

Мақбараи Сино дар Ҳамадон

ТАНГА ДАР ЗЕРИ КУРСӢ

Рӯзе амири Сомонӣ Синоро имтиҳон карданӣ шуд. Ӯ амр намуд, ки дар зери чор пояи курсии Абӯалӣ чор танга гузоранд. Амри ӯро ба ҷо оварданд. Абӯалӣ омада, ба курсӣ нишаст, рӯй ба ҷониби осмон кард ва боз ба ҷониби замин нигоҳ намуда, аз тааҷҷуб ва ҳайрат сари худро чунбонидан гирифт.

Амири Сомонӣ гуфт:

– Ҳақими замонро чӣ чиз дар тааҷҷуб андохтааст, ки ин қадар муттаҳайиранд?¹

Абӯалӣ гуфт:

– Ман имрӯз чунин дармеёбам, ки тахти ман ба миқдори пушти қорде баланд гаштааст ё осмон ба ҳамин миқдор ба

замин наздик шудааст.

Амири Сомонӣ ва аркони давлаташ² бар камоли ҳис ва эҳсосоти ӯ таҳсин ва офарин намуданд.

МОР ВА КОСАИ ШИР

Беморонро аз ҳар кучо оварда, дар сари роҳи Сино менишониданд. Ҳар субҳ Абӯалӣ аввал беморони дар интизораш нишастаро ҳолпурсӣ мекард ва илочи дардашонро мегуфт.

Рӯзе ба беморе бодикқат нигоҳ карда, дар илочи дарди вай чизе нафармуд.

Он бемор аз зиндагонӣ тамоман дил канд ва аз сиҳат ёфтанд даст шуста, хоҳиш намуд, ки ӯро зуд бардошта ба хонааш баранд. Дар хона ба наздикони худ гуфт:

- Эй азизон, дар фикри тобуту кафани ман бошед, кори ман нашуд. Сино донистааст, ки дарди ман илочпазир нест, бинобар ин давоеро пешниҳод накард.

Он бемор дар хонааш мунтазири марги худ буд, ки аз сӯрохии кунҷи хона море берун шуд. Мор омада шири косаи байни хонаро хӯрд ва дубора шири хӯрдаашро қай кард.

Вақте ки мор ба сӯрохии хона даромада аз назар пинҳон шуд, бемор ба чунин андеша афтод: «Чун ман мурданӣ шуда ва дигар умедворӣ надораму ҳолам соат ба соат бад мешавад, беҳтар он аст, ки ин ширро хӯрда, бимирам ва чонамро аз азоб халос кунам».

Ӯ бо ҳамин фикр, косаро гирифта ширашро дам кашид, вале, баръакси интизории бемор, дарди ӯ соат ба соат сиҳат ёфтанд гирифт. Баъд аз чанд рӯз, ҳангоме ки худаашро тамоман солим ҳис кард, фармуд, ки ӯро дубора ба сари роҳи Сино баранд.

Хоҳиши ӯро иҷро карданд. Вақте ки Сино аз хона баромада ӯро дучор омад, дар тааҷҷуб афтода пурсид:

– Эй мард, ту қайи мори афъиро аз кучо пайдо кардӣ, ки илочи касалии ту вобаста ба хӯрдани он буд?

ДАР РОҲ

Абӯалӣ Сино дар овони гурезагиаш ба як корвон ҳамроҳ шудааст. Корвониён дар роҳ бисёр доду фарёд ва чанҷол мекардаанд, ки ин боиси парешонии фикри Абӯалӣ мешуд.

Шаб, вақте ки корвониён хобидаанд, Абӯалӣ зангӯлаҳои уштурҳоро бо як тартиби махсус гузошт. Пагоҳӣ, вақте ки уштурҳо ба роҳ даромадаанд, ҳамаи корвониён аз садои зангӯлаҳо аз нав хоб рафтаанд. Абӯалӣ аз мағалу чанҷоли онҳо каме осуда гаштааст. Шаби дуюм, вақте ки корвониён боз хобидаанд, Абӯалӣ ин дафъа зангӯлаҳои уштурҳоро ба як навъи дигар гузоштааст. Пагоҳӣ, вақте ки корвон ба роҳ даромадааст, садои зангӯлаҳо корвониёнро ба ханда даровард ва онҳо тамоми роҳ хандидаанд. Шаби сеюм Сино зангӯлаҳоро боз ба як тартиби дигар бастааст, ки баъд аз он ҳамаи корвониён тамоми рӯз фақат гиря кардаанд. Шаби чорум, вақте ки Абӯалӣ машғули дигар кардани зангӯлаҳо будааст, корвониён ўро дастгир кардаанд, аммо ўро шинохта, бисёр иззату эҳтиром кардаанд.

Луғат

Муттаҳайир – ҳайрон шудан, ба ҳайрат омадан, андешанок гардидан.

Аркини давлат – роҳбарон, сардорон, намояндагони давлат.

Савол ва супориш

1. Бигӯед, ки кадом лаҳзаҳои зиндагии Абӯалӣ ибни Сино бароятон ибратомӯз аст?

2. Чаро Синоро олим, мутафаккир, донишманд ва адиб мегӯянд?

3. Дар ҳикояи «Танга дар зери курсӣ» кадом хислати Ибни Синоро ҳис кардед?

4. Оё беморро ҳолтурсӣ накардани Сино аз рӯйи инсоф буд? Шумо дар ин бора чӣ андеша доред?

ЗАФАРНОМА

Дар рӯзгори Анӯшервони Одил¹ ҳеч чиз аз ҳикмат азизтар набуда ва ҳукамои он аср ҳама парҳезгор будаанд.

Як рӯз Анӯшервон Бузургмеҳрро талаб кард ва гуфт:

– Меҳоҳам сухане чанд муфид дар лафзи андак маонӣ бисёр чамъ сози, чунон, ки дар дунё ва укбо судманд бошад.

Бузургмеҳр як сол муҳлат хост ва ин чанд калимотро чамъ кард. Ва ба назди Анӯшервон бурд ва ўро хуш омад ва фармуд, ки калимотро ба оби зар нависанд ва онҳоро доим бо худ медошт ва аксари вақтҳо мутолиаи ин китоб менамуд.

Бузургмеҳр забон бикӯшод ва гуфт:

– Аз устои худ пурсидам: «Эй устод, аз Худои азда ва чалла² чӣ хоҳам, ки ба ҳамаи некуиҳо хоста бошам?»

Гуфт:

– Се чиз: тандурустӣ, амонӣ ва тавонгарӣ.

Гуфтам:

– Корҳо ба кӣ супорам?

Гуфт:

– Ба он кас, ки шоиста бошад.

Гуфтам:

– Аз кӣ эмин бошам?

Гуфт:

– Аз дӯсте, ки ҳасуд набошад.

Гуфтам:

– Чӣ чиз аст, ки бихиштро сазовор бошад?

Гуфт:

– Илм омӯхтан ва ба ҷавонӣ ба кори ҳақ машғул будан.

Гуфтам:

– Кадом айб аст, ки наздики мардум муътабар намояд?

Гуфт:

– Ҳунари худ гуфтан.

Гуфтам:

– Чун аз дӯст коре ношоиста падида ояд, чӣ гуна аз вай дӯстӣ бибояд бурид?

Гуфт:

– Ба се чиз: ба зиёраташ кам рафтан, аз ҳолаш напурсидан ва аз вай ҳочат нахостан.

Гуфтам:

– Аз ҷавонон чӣ беҳтар ва аз пирон чӣ некутар?

Гуфт:

– Аз ҷавонон шарм ва далерӣ ва аз пирон дониш ва оҳистагӣ.

Гуфтам:

– Ҳазар аз кӣ бояд кард, то растагор бошем?

Гуфт:

– Аз мардуми чоплюс ва хасис, ки тавонгар шуда бошанд.

Гуфтам:

– Саҳӣ кист?

Гуфт:

– Он кас, ки саховат кунаду дилшод шавад.

Гуфтам:

– Чӣ чиз аст, ки мардум ҷӯянд ва касе тамом дарнаёфт?

Гуфт:

– Се чиз: тандурустӣ, шодӣ ва дӯсти мухлис.

Гуфтам:

– Некӯӣ беҳтар ё аз бадӣ дур будан?

Гуфт:

– Аз бадӣ дур будан сари ҳамаи некӯиҳост.

Гуфтам:

– Ҳеч ҳунаре бошад, ки айб шавад?

Гуфт:

– Саховате, ки бо миннат бувад.

Гуфтам:

– Чӣ чиз аст, ки донишро биафзояд?

Гуфт:

– Ростӣ.

Гуфтам:

– Чӣ чиз аст, ки бар далерӣ нишон аст?

Гуфт:

– Афв кардан, чун қодир шавӣ.

Гуфтам:

– Аз зиндагонӣ кадом зоеътар аст?

Гуфт:

– Он соат, ки некуӣ дар ҳаққи касе тавонад кард ва накунад.

Гуфтам:

– Аз фармонҳо кадом фармонро хор набояд кард?

Гуфт:

– Аввал фармони Худои азза ва чалла, дувум фармони оқилон, савум фармони падару модар.

Гуфтам:

– Чӣ чиз аст, ки кори мардумро хароб кунад?

Гуфт:

– Сутудани ситамкорон.

Гуфтам:

– Дунё ба чӣ тавон ёфт?

Гуфт:

– Ба фарҳанг ва сипосдорӣ.

Гуфтам:

– Чӣ кунам, ки бар табиб ҳочат набошад?

Гуфт:

– Кам хӯрдан, кам хобидан ва кам гуфтан.

Гуфтам:

– Аз мардумон кӣ оқилтар аст?

Гуфт:

– Он ки кам гӯяд ва беш шунавад ва бисёр хонад.

Гуфтам:

– Хорӣ чист?

- Гуфт:
– Коҳилӣ ва фасод.
- Гуфтам:
– Ранҷ аз чист?
- Гуфт:
– Аз танҳой.
- Гуфтам:
– Чист, ки ҳамийятро⁹ барад?
- Гуфт:
– Тамаъ.
- Гуфтам:
– Дар чаҳон чӣ зишттар?
- Гуфт:
– Ду чиз: тундӣ аз подшоҳон ва бахилӣ аз тавонгарон.
- Гуфтам:
– Асли тавозуъ чист?
- Гуфт:
– Рӯй тоза доштан ва ба охир аз худ хуш будан.
- Гуфтам:
– Тадбир аз кӣ пурсем?
- Гуфт:
– Аз он кас, ки се фазилат дар вай бошад: дили пок, муҳаб-
бати нек ва дониши тамом.
- Гуфтам:
– Некуй ба чанд чиз тамом мешавад?
- Гуфт:
– Ба тавозуи бетаваккуф¹⁰ ва саховати беминнат ва
хизмати бе талаби мукофот.
- Гуфтам:
– Агар илм омӯзам, чӣ ёбам?
- Гуфт:
– Агар хурд бошӣ, бузург ва номдор, агар муфлис бошӣ,
тавонгар гардӣ, агар маъруф бошӣ, маъруфтар гардӣ».

НАМУНАҲО АЗ РУБОИЁТИ АБӮАЛӢ ИБНИ СИНО

Аз қаъри гили сиёҳ то авчи Зухал,
Кардам ҳама мушкилоти гетиро ҳал¹¹.
Берун частам зи банди ҳар макру хиял,
Ҳар банд кушода шуд, магар банди ачал.

Куфри чу мане газофу¹² осон набувад,
Маҳкамтар аз имони ман имон набувад.
Дар даҳр чу ман якеву он ҳам кофир?!
Пас дар ҳама даҳр як мусалмон набувад!
Бо душмани ман чу дӯст бисёр нишаст,
Бо дӯст набоядам дигар бор нишаст.
Парҳез аз он шакар, ки бо заҳр омехт,
Бигрез аз он магас, ки бар мор нишаст.

Бо ин ду-се нодон, ки чунон медонанд
Аз чаҳл, ки донои қаҳон эшонанд.
Ҳар бош, ки ин ҷамоат аз фарти харӣ
Ҳар к-ӯ на хар аст, кофираш мехонанд.

Луғат

Нӯшервон ё Анӯшервони Одил – подшоҳи оқилу одил буда, дар аҳди Сосониён (226-651) бо номи Хусрави Парвиз шоҳӣ кардааст. Бузургмехр вазири хирадманду донишманди Хусрав буд. Шоҳ ҳамеша бо маслиҳату машварати Бузургмехр давлатдорӣ мекард.

Дар дунё ва уқбо судманд бошад – маънояш: дар ҳамин дунё ва охираш манфиатнок бошад.

Худои аzza ва чалла – Худои азизу меҳрубон, бузургу арҷманд.

Эмин бошам – осуда, беҳавф бошам, дар амон бошам.

Ҳасуд – бахил, ҳасадқунанда.

Саховат – ҳадя, некие, ки беминнат карда бошӣ.

Сутудан – ситоиш, таъриф кардан.

Ҳамийят – номус, орият, ғайрат.

Бетаваққуъ – бе умедворӣ аз чизе, аз касе.

Газоф – беҳуда, беасос.

Савол ва супориш

1. *Чаро Анӯшервони Одил Бузургмеҳрро ҳурмату эҳтиром мекард?*

2. *Барои инсон чиро тандурустӣ, амонӣ ва тавонгарӣ аз ҳама неъматҳо волотар аст?*

3. *Пас аз хондан, мувофиқи дониш ва фаҳмишатон хислатҳои неки инсониро аз матн ҷудо карда, ба дафтарадон нависед.*

4. *Ба зарбулмасалу мақолҳои зайл диққат диҳед ва мувофиқи мазмуни онҳо аз матн порчаҳои алоқамандро ёбед: «Кор ба кордон осон аст», «Илоҷи воқеа пеш аз вуқӯъ», «Дӯсти беминнат», «Гӯр сӯзаду дег ҷӯшад».*

5. *Рубоиётро аз ёд кунед. Маънии рубоии дувумро шарҳ диҳед. Гӯед, ки чаро шоир имони хешро аз ҳама имонҳо мустаҳкамтар мегӯяд?*

АБДУЛЛОҲИ АНСОРӢ (1006 - 1088)

Абдуллоҳи Ансорӣ соли 1006 дар шаҳри Ҳирот (Ҳарӣ) таваллуд шуд. Падараш аз аҳли тичорат буд. Ӯ дар таълими фарзанд саъю талоши зиёд варзид. Абдуллоҳ илмҳои маъмули замонашро дар назди донишмандони Ҳирот омӯхт, забони арабиро аз худ кард. Устодонаш Абулфазл Муҳаммад, Имом Шарифӣ, Ҳоҷа Яҳё ва Абӯабдуллоҳи Тоқӣ дар таълиму тарбияи Абдуллоҳ саҳми босазо гузоштанд. Абдуллоҳ ба камол расид. Вай дар донишҷаноби илмҳои фикҳ, ҳадис, тафсири, адаб мумтоз гардида, бештар ба тасаввуф майл кард ва бисёр андешаҳои хешро ба воситаи асарҳои бадеиаш баён намуд.

Ансорӣ умри пурбаракат дида, соли 1088 дар зодгоҳаш аз олам чашм пӯшид.

Абдуллоҳи Ансорӣ асарҳои зиёди илмӣ ва адабӣ ба мерос гузоштааст. Асарҳои бадеии ин мутафаккир ва адиб маҳзани панду андарзанд.

Асарҳои «Муноҷот», «Малфузот», «Ганҷнома», «Қаландарнома», «Рисолаи дилу ҷон», «Қанзус солиҳин», «Рисолаи воридот», «Ҳафт ҳисор» ва амсоли ин бо қалами Ансорӣ иншо шудаанд. Ӯ дар шаклҳои лирикии рубоӣ, ғазал, қасида низ таъби озмудааст ва дар асарҳои насриву назмиаш андешаҳои тасаввуфии хешро тарғиб кардааст.

Акнун ба шумо аз асарҳои Абдуллоҳи Ансорӣ намунаҳо пешкаш мекунем.

НАМУНАҲО АЗ ОСОРИ АБДУЛЛОҲИ АНСОРӢ

1. Айби мардум бипӯш! Ва дин ба дунё мафурӯш!
2. Ҳар кӣ ин даҳ фазилат шиори худ созад, дар дунёву охираат кори худ созад: бо Худо бо сидку бо халқ боинсоф, бо нафс бо қаҳру бо дарвешон ба лutf, бо бузургон ба хидмату бо хурдон ба шафқат, бо дӯстон ба насихату бо душманон ба ҳилм¹, бо чоҳилон ба хомӯшиву бо олимон ба тавозуъ.
3. Пурсид, ки дар ҳаққи дунё чӣ гӯӣ? Гуфт: «Чӣ гӯям дар ҳаққи чизе, ки ба ранҷ ба даст оранду ба ҳасрат бигзоранд?».
4. Дигар фармуд: «Сармояи умрро ғанимат шумор ва тоати Ҳақро ғанимат дор!»
5. Аз омӯхтан нанг мадор!
6. Начоти нафс дар ибодат чӯӣ!
7. Дар ҳар коре, ки бошад, ёрӣ аз Ҳақ талаб!
8. Аз нодони мағрур ичтиноб² намой!
9. Ношунудаю нодида маҷӯӣ айби касон: ва ба айби худ бино бош!
10. То напурсанд, мағӯӣ, то нахонанд, мараб!
11. Баландӣ ба сабр чӯӣ!
12. Дунёпараст мабош!
13. Аз омӯхтани илм маёсой!³
14. Бар тоат ҳарис бош!
15. Дар ниҳон беҳтар аз ошкор бош!
16. Даргузар, то даргузаранд!
17. Аз худ лоф мазан!
18. Он чӣ наниҳодаӣ, бармагир!
19. Дилро бозичаи дев масоз!
20. Ҳар чӣ ба худ раво надорӣ, бар дигарон маписанд!⁴
21. Бандаи ҳирс⁵ мабош!
22. То тавонӣ, нони кас махӯр ва нон аз ҳеч кас дарег мадор!
23. Аз додаи Худой хӯр, ки ҳаргиз кам нашавад.
24. Диханда Худоро дону аз дарвешӣ матарс!
25. Сармоя ба суди⁶ бисёр мадеҳ!

26. Худро асири шаҳват масоз!
27. Офиятро⁷ ба фармони нафс аз даст мадеҳ!
28. Душман агар ҳақир бувад, хораш мадор!
29. Бо ношинос ҳамсафар мабош!
30. Андаки худро беҳтар аз бисёри дигарон дон!
31. Ҳар ҷо, ки бошӣ Худоро ҳозир дон!
32. Вақтро ғанимат дон!
33. Ёрро вақти хашму ғазаб биозмой!
34. То тавонӣ, ниёзи худ бар махлуқ⁸ арза макун.
35. Амонат нигоҳ дор, хомӯшӣ шиор соз ва беҳудагӯиро сари ҳама офатҳо дон!
36. Ҳочатравоири кори бузург дон!
37. Дӯсти Худойро дар камзорӣ шинос!
38. Саодати дунёю охираат дар муҳаббати доно дон!
39. Аз нодон доман даркаш!
40. Дар суҳан касро хичил масоз! Аз суҳане, ки ханда ояд, ҳазар кун!
41. Миқдори моли худ бо ҳеч кас мағӯй!
42. Бо мардуми бешарму беҳаё манишин, ки дар дунёву охираат мазаллату уқубат⁹ бошад.
43. То хашм нанишинад, суҳан мағӯй!
44. Ҳурмати ҳама кас нигоҳ дор, то туро ҳурмат бошад.
45. Таоми бисёр махӯр, ки дил сиёҳ кунад ва аз ибодат боздорад.
46. Ботинро беҳтар аз зоҳир дон, ки зоҳир назаргоҳи халқ асту ботин назаргоҳи Ҳақ.
47. Коре накунӣ, ки дар назари ҳазрати Ҳақ субҳонаху таоло хичил ва шармсор гардӣ.
48. Чун касе суҳан гӯяд, хомӯш бош.
49. Покэйтиқодро безавол дон!
50. Ба сабр баландӣ ҷӯй ва дунёпараст мабош!
51. Аз ростӣ шафеангез¹⁰ суҳан аз шаҳодат¹¹ гӯй.
52. Агар роҳат хоҳӣ, ранҷ каш, бар тоат ҳарис бош!
53. Аз навкиса вом¹² маҳоҳ.

54. Тадбир бо мардуми доно чӯй.

55. Чавониро ганимат дон. Ба ҳангоми чавонӣ корҳои хардучаҳонӣ бисоз, ёрон ва дӯстонро азиз дор. Харч ба андозаи дахл кун, илму адаб омӯз ва тир андохтану савориҳо ёд гиру ёд деҳ.

60. Эй азизо! Дари зулм макшой ва аз охи мазлумон ҳазар намоӣ, ки зулм намудан аз Худо беҳабарист ва мазлумонро кӯ ба кӯ рондан мояи беҳирадист.

Мақун, ки охи фақири шабе бурун ояд,
Ҳазор ҳамчу ту аз хонумон барандозад.
Зи тири охи یتимон магар наметарсӣ?
Фигону нола ба аршу малоик андозад.
Ҳазар намоӣ аз он нолаи саҳаргоҳӣ,
Ки гар ба кӯҳ занад, равзане¹³ дар он созад.
Ба вақти нимишабӣ гар бигӯяд: «Эй Аллоҳ!»,
Ҳазор ҳамчу ту аз хонумон барандозад.
Ҳазор чавшани фӯлод гар бипӯшӣ ту,
Зи охи гарми фақири чу мум бигдозад.
Матоз бар сари мазлуми сокин, эй золим,
Ки дасти фитнаи айём бар сарат тозад.
Агар бихил накунад соили¹⁴ ситамдида,
Чазодиҳанда туро дар чаҳаннам андозад.
Зи баҳри чаври лаимон манол, Абдуллоҳ,
Ки гар хасе бизанад, Кирдигор бинвозад.

КАЧРАВ МАБОШ

Донишманди олитаборе ба Ҳирот бор медиҳад. Дар маҷлиси муътабаре ба ӯ суҳан медиҳанд. Эшон бо дард лаб боз мекунад:

«Эй подшоҳи некуном ва эй қозии аҳли ислом! Аввали зулм асар аст ва охири ӯ ҳисор аст. Бомдоди ситам сим аст ва шабонгоҳи ӯ бим аст. Баҳор бӯйи бетароват аст ва тирамоҳи ӯ ба шақоват аст. Ибтидои чавр сароб аст ва интиҳои

ӯ азоб аст. Имрӯз тугёни шахсаворист ва фардои ӯ шармсо-
рист. Шоҳо! Качрав мабош чун фарзин, ки ҳамеша бимонӣ
дар зин.

Хусраво, ногаҳ хазоне даррасад гулзорро,
Ҳамчунин донам набинӣ равнаки бозорро.
Гар ҳамедонӣ чӣ гуфтам, чаҳд кун, дар илм кӯш,
Кинаро аз дил бадар кун, бас кун ин озорро.
Дасти зулм аз остини зулм бар мардум макаш!
Оҳи мазлумон саҳаргаҳ бифканад кӯҳсорро.
Буд Нӯшервони Одил кофиру оташпараст,
Лек ӯ иқрор карда эзиди ҷабборро.
Номи ӯ одил барояд в-они ту золим ба ҳашр,
Муъмино, баргӯ, ки бар худ чун кашӣ ин орро?
Эй, ки ту мағрури бахту давлати фархундаӣ,
Хоҷаи соҳибсарири мафраши огандаӣ.
Ё ки хуршедӣ ба сурат, ё ки Ҷамшедӣ ба хусн,
Ё ки зухрачехра дорӣ, ё чу маҳ тобандаӣ.
Гарчӣ Шаддодӣ, валекин нестӣ эмин зи марг.
Ҳеч кас гуфтааст бар ту: “То абад пояндаӣ”?,
Гар амирӣ ҳам бимири, пири Ансорӣ бидон!
Хоҷагӣ аз ту назебад, сар бинех чун бандаӣ!

Бо мардуми ноаҳл мабодо суҳбат,
Аз марг батар суҳбати ноаҳл бувад.
Масти туам, аз бодаву ҷом озодам,
Сайди туам, аз донаву дом озодам.
Мақсуди ман аз Каъбаву бутхона туй,
В-арна ман аз ҳар ду мақом озодам.

Луғат

Ҳилм – нармӣ, хушгуфторӣ.

Иҷтиноб – дур шудан, ҳешро аз шахсони нолоиқ, бефаҳм,
аблаҳ канор гирифтан.

Маёсой – ҳешро аз омӯхтани илму дониш канор магир, осуда нанишин, чадал кун.

Ҳирс – хоҳиши аз ҳад зиёд, чашмгуруснагӣ, ҳарисӣ.

Суд – фоида.

Офият – осоиштагӣ, сихатӣ, оромӣ.

Махлук – офаридашуда, халқшуда.

Мазаллату уқубат – хорию зорӣ, азобу ранҷ, чазо.

Шафеангез – восита шудан ё шафоаткунанда.

Шаҳодат – гувоҳӣ додан.

Вом – қарз.

Равзан – дарича, сӯроҳие, ки аз он дуд мебарояд.

Соил – гадо.

Ясар – тарафи чап, тавонгарӣ, давлатмандӣ, наҳс, ному-борак.

Чамшед – аввалин подшоҳ дар рӯйи замин, қахрамони «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ.

Шадлод – подшоҳи афсонавӣ, чорбоғи Ирам бунёд карда, даъвои Худойӣ намуда буд.

Савол ва супориш

1. *Асарҳои Абдуллоҳи Ансориро номбар кунед.*
2. *«Дин ба дунё мафурӯи» чӣ маъно дорад? Шарҳ диҳед.*
3. *Дар панди дуҷум чаро гуфтааст, ки ба олимони бо тавозуъ ва ба ҷоҳилон бо хомӯшии гуфтугӯ ва суҳбат намоед?*
4. *Ҷумлаи «Аз омӯхтан нанг мадор»-ро шарҳ диҳед.*
5. *«Ба айби худ бино боиш» - муроди адиб аз ин гуфтор чист?*
6. *«Баландӣ ба сабр ҷӯй». Шумо ба андешаи адиб розӣ ҳастед?*
7. *Маънои ҷумлаи «Дар ниҳон беҳтар аз ошкор боиш»-ро чӣ хел фаҳмидед? Маънидод кунед.*
8. *Адиб чаро мегӯяд: «Бандаи ҳирс мабоиш»?*
9. *Шумо ба андешаи Ансорӣ «аз дарवेशӣ матарс»-ро розӣ ҳастед? Агар розӣ набошед, фикратонро бо далел исбот кунед.*
10. *Устод Рӯдакӣ дар бораи қаноат чӣ гуфта буд ба хотир оред. Ансорӣ андешаи Рӯдакиро давом дода чӣ мегӯяд?*

11. «Миқдори моли худ ба ҳеч кас мағӯй!». Ин фикр қобили қабул аст? (Агар он кас дӯст бошад-чӣ?)

12. Пурхӯрӣ ва баднафсӣ боз чӣ зарар дорад?

13. Ботин аз зоҳир боз чӣ бузургӣ ва бартарӣ дорад?

14. Мафҳумҳои «Корҳои ҳардучаҳонӣ»-ро чӣ хел мефаҳмед? Шарҳ диҳед.

15. Мазмуни газалро гӯед ва онро ҳифз намоед.

16. «Донишманди олитаборе ба Ҳирот бор медиҳад», маънояшро бигӯед. Худи «бор додан» чӣ маъно дорад?

17. “Хусраво, ногаҳ хазоне даррасад гулзорро“, ҳамин мисраъро калима ба калима маънидод намоед.

18. Ҷазал ва рубоӣро дар хона аз ёд намоед.

НИЗОМУЛМУЛК (1017 - 1092)

Абӯалӣ Ҳасан ибни Алӣ ибни Исҳоқи Тӯсӣ, ки бо номи Низомулмулк машҳур аст, соли 1017 дар деҳаи Радакони вилояти Тӯс ба дунё омадааст. Таҳсили ибтидоияшро дар Тӯс гузаронида хату савод пайдо мекунад ва дар ҳамон ҷо дар назди донишмандони бузург илмҳои гуногуни замонаашро ба хубӣ аз худ менамояд. Абӯалӣ махсусан дар донишҳои илмҳои калом, таърих, ҷуғрофия мумтоз мешавад. Дониш ва ақлу заковати баландаш имконият доданд, ки ӯро ба корҳои роҳбарии давлатӣ ҷалб намоянд. Низомулмулк, пеш аз он ки ба мансаби вазирӣ расад, дар девон ба корҳои одӣ машғул буд ва ба мактабу маориф роҳбарӣ мекард.

Низомулмулк дар замони худ яке аз симоҳои барҷаста буда, дар инкишофи илму фарҳанг хизмати бузург кардааст. Бо ташаббус ва роҳбарии ӯ дар шаҳрҳои гуногуни мамлакат мадрасаҳо сохта, донишмандони бузург ба мадрасаҳо ҷалб карда шуданд. ӯ бо шоир, риёзидон ва астрономи барҷастаи форсу тоҷик Умари Хайём алоқаи дӯстӣ дошта, ба олим ёрии моддию маънавӣ мерасонд. Дар натиҷаи ҳамкориҳои онҳо соли 1079 тақвими нав тартиб дода шуд. Ин тақвим дар Аврупо аз тарафи Папа Григорий соли 1582 қабул гардид.

Дар дарбор Низомулмулк мақому мартабаи зиёд дошт. Ҳасудон аз пешрафту муваффақиятҳои қори ӯ ҳасад бурда, аз пайи нест кардани Низомулмулк шуданд. Ниҳоят, соли 1092 Низомулмулк аз тарафи ин гурӯҳ кушта шуд.

Дар таърихи маданияти халқҳои форсу тоҷик Низомулмулкро на ҳамчун вазир, балки ҳамчун муаллифи «Сиёсатнома» мешиносанд. ӯ ин асарро дар охири ҳаёти умраш навишта ба анҷом расонд. Асар аз 51 боб иборат буда, доир ба масъалаҳои гуногуни давлатдорӣ, қоидаҳои усули роҳбарӣ, маслиҳатҳои муфид медиҳад. Имрӯз ҳам бисёр фикрҳои Низомулмулк қимату арзиши худро гум накардаанд.

Низомулмулк дар ҳар як боб пас аз баёни масъалаи асосӣ барои тасдиқи ин масъала аз ҳаёти шохони гузашта,

сарлашкарон, вазирону олимон ва шоирону нависандагон нақлу ривоят, ҳикояҳо меорад, ки онҳо характери пандомӯзӣ доранд. Ақидаҳои ӯ дар бораи ягонагии давлат аҳамияти калон доранд.

Низомулмулк ба воситаи ҳикоятҳои пандомез тарзу усули корбарии роҳбарони давлатро нишон дода, аз онҳо талаб мекунад, ки бояд роҳи адолат, некандешӣ, накукориро нисбат ба халқ пеш гиранд.

ЧАНД ҲИКОЯТ АЗ «СИЁСАТНОМА»

Исмоили Сомонӣ ва Амри Лайс. Амири Одил, аз ҷумлаи Сомониён яке будааст, ки ӯро Исмоил ибни Аҳмад гуфтандӣ, саҳт одил будааст.

Дар байни лашкари Исмоил ва Амри Лайс муҳорибаи шадид ба вуқӯъ омад ва лашкари Исмоил зафар ёфт. Пас аз ғолибият Амир Исмоил рӯй сӯи бузургону сарони лашкари ҳеш карду гуфт:

– Ин нусрат Худои таоло маро дод ва ҳеч касро бар ин неъмат бар ман даст нест ҷуз Худойро. Бидонед, ки ин Амри Лайс марде бузургҳиммату бузургато ва бараъю тадбир ва бедор дар корҳо ва фарохнону намак.¹ Раъйи ман ҷунон аст, ки бикӯшам, то ӯро ҳеч газанде нарасаду аз ин банд халосӣ ёбад». Бузургон гуфтанд: «Раъйи² амир савобтар, ҳар ҷӣ маслиҳат бошад, фармояд».

Амри Лайс ҷун ин бишунид, гуфт: - Донам, ки маро ҳаргиз аз ин банд халосӣ нахоҳад буд, валекин ту, ки Исмоилӣ, муътамадеро³ пеши ман фирист. Дарвақт муътамадеро пеш фиристод. Амри Лайс муътамадро гуфт: – Ту Исмоилро бигӯй, маро на ту шикастӣ, балки диёнату⁴ сирати ту шикаст ва ин мамлакатро Худои таоло аз ман биситонд ва ба ту дод ва ту бадин некӣ сазоворӣ. Ва ман мувофиқати Худои таоло кардам ва туро ҷуз нек нахоҳам ва ту дар ин ҳол мулк нав гирифтаӣ, валекин ҳазона надорӣ. Маро ва бародари маро ганҷҳо ва дафинаҳост бисёр ва нусхаи ҷумла бо ман аст. Ман он ҳамаро ба ту арзонӣ дорам, то ту бад-он қавихол шавӣ.

Ва калиди хазоин ба Амир Исмоил фиристод. Ва чун муътамад омад ва он чӣ шунида буд, бозгуфт, ганчнома пеши Амир Исмоил биниход. Рӯй ба наздикон карду гуфт: – Ин Амри Лайс аз бас зиракӣ, ки дорад, мехоҳад, ки зираконро дар дом андозад. Ганчномаро бардошт ва пеши он муътамад андохту гуфт: – Инро бад-ӯ боздеҳ ва бигӯй, ки туро ва бародари туро ганҷ аз кучо омад, ки падари шумо марди рӯйгар⁵ буд ва шуморо рӯйгарӣ омӯхт. Аз иттифоқи осмонӣ мулк фурӯ гирифтед ва ба таҳаввур кори шумо баромад ва ин ганҷҳо ва дираму диноҳ ҳама он аст, ки аз мардум ба тазаллум ва ноҳақ ситондаед, баҳои ресмони гандапирон ва моли ғарибону یتимон ва заифон аст.

Ва ҷавоби ҳама фардо пеши Худои таоло шуморо мебо-яд дод. Ту мехоҳӣ, ки ин мазламаро дар гардани ман кунӣ, то чун фардо ба Қиёмат хасмон шуморо бигиранд, ки моли мо ба ноҳақ аз мо ситондаед, боз диҳед ва гӯед: «Ҳар чӣ ситондаем, ба Исмоил додаем». Аз ӯ талаб кунед, ки ман тоқа-ти ҷавоби хасмон надорам.

Аз худотарсӣ ва диёнате, ки дар ӯ буд, он ганҷҳоро напа-зируфт ва бад-ӯ боздоду ба дунё ғарра нашуд.

Лугат

1. Маънояш: Исмоил Амри Лайсро ситоиш карда, ӯро хим-матбаланд, ҷавонмарди оқил, ботадбир мегӯяд. Ва ҳамеша дастархонаш барои бечорагон ва бузургон кушодааст. Яъне, ба халқ нону намаки беминнат меодадааст.

2. Раъй – хоҳиш, пешниҳод.

3. Муътамад – шахси холис, боваринок.

4. Диёнат – худотарсӣ, диндорӣ, мусалмонӣ.

5. Рӯйгар – шахсе, ки ба рӯйи зарфи мисин қалъагӣ медавонад.

Савол ва супориш

1. Чаро Исмоили Сомониро Амири Одил мегӯянд? Дар ҳикояти боло одилши ӯро шумо дар чӣ мебинед?

2. Бо кадом мақсад Амри Лайс калиди хазинаҳоро ба Исмоил дод?

3. *Чаро Исмоил хоҳиши Амри Лайсро қабул накард? Ба фикри шумо оид ба ин масъала рафтори Исмоил дуруст буд?*

4. *Синонимҳои калимаи «дунё» -ро гӯед.*

ЧАРО ОЛИ СОСОН ЗАВОЛ ЁФТ ?

Бузургмеҳрро пурсиданд, ки сабаб чӣ буд, ки подшоҳии Оли Сосон вайрон гашт ва ту тадбиргари ӯ будӣ ва имрӯз ба рою тадбир ва хираду дониш туро дар ҷаҳон назире нест.

Гуфт: «Сабаб ду чиз буд: яке он ки Оли Сосон корҳои бузург ба кордорони хурд ва нодон гумошта буданд ва дигар аҳли донишу хирадмандро харидорӣ накарданд ва кор ба нодону кӯдакон гузоштанд ва ин ҳардуро хираду дониш набошад ва ҳар он гоҳ, ки кор бо нодонону кӯдакон афтад, бидон, ки подшоҳӣ заволи ёбад».

ҶАВОБИ УМАРИ ХАТТОБ БА ЯЗДИГУРД

Гӯянд Яздигурд шаҳриёри охири мулки Аҷам буд. Расул фиристод ба амиралмуъминин Умар¹. Расул ба Умар гуфт: «Имрӯз дар ҳама олам даргоҳе аз даргоҳи мо анбӯҳтар нест ва хизонае аз хизонаи мо ободонтар нест ва лашкаре аз лашкари мо далертар не. Ва чандон иддату олат, ки мо дорем, кас надорад». Амиралмуъминин ҷавоб бозфиристоду гуфт: «Бале, даргоҳи шумо анбӯҳ аст, валекин аз мутазаллимон ва ҳазина ободон аст, валекин аз моли ятимон ва лашкари шумо далер аст дар бефармонию исён. Чун давлат рафт, иддату олат суд надорад. Ва ин ҳам далел аст бар бедавлатии шумо».

Ҳамчунон буд, ки амиралмуъминин ҷавоб дод.

Воли бояд, ки аввал инсоф аз хеш бидихад, то ҳамгинон мунсиф шаванду тамаъ аз муҳол ва новочибибуранд.

БОЗАРҒОН ВА СУЛТОН МАҲМУД

Гӯянд, бозаргоне ба мазолимгоҳи Султон Маҳмуд омад ва аз писари ӯ Масъуд бинолид ва тазаллум карду гуфт: - Марде бозаргонам ва муддати дароз шуд, то ин ҷо мондаам

ва мехоҳам, ки ба шаҳри хеш равам. Наметавонам рафт, ки писарат шаст ҳазор динор коло аз ман бихаридаасту зарри ман намедихад. Хоҳам, ки амир Масъудро бо ман ба қозӣ фиристӣ.

Султон Маҳмуд аз сухани бозаргон дилтанг шуд. Пайғоме дурушт ба вай фиристоду гуфт: - Дарҳол хоҳам, ки ҳаққи вай ба вай расонӣ ё бархезию бо вай ба маҷлиси ҳукм равӣ.¹

Бозаргон ба сарои қозӣ рафт ва расул наздики амир Масъуд омаду бигузорид. Масъуд андар монд. Ходимеро гуфт: - Бинигар, то дар ҳазина нақд чанд аст?

Ҳазинадор рафт ва қиёс карду омад ва гуфт: - Бист ҳазор динор ҳаст. Гуфт: - Баргиру ба наздики бозаргон бар ва тамомати молро се рӯз замон ва муҳлат хоҳ, то бирасонам.

Расули султонро гуфт, ки султонро бигӯй, ки бист ҳазор динор дарҳол бидодаам ва тамомати ҳаққи вай то се рӯзи дигар ба вай бидихам. Ва ман қабо пӯшидаву миён баста ва мӯза пӯшидаю ба пой истодаам, то султон чӣ фармояд, ки ба маҷлиси қозӣ равам ё моли бозаргон тамомат ба вай диҳам.

Расул биёмад ва чунин гуфт:

Султон Маҳмуд гуфт: - Ба ҳақиқат бидон, ки рӯйи ман набинӣ, то моли бозаргон ба тамому камол нарасонӣ.

Масъуд низ сухан наёрифт гуфт ва ба ҳар чониб кас фиристоду аз ҳар кас қарзе хост. Чун намози дигар шуд, шаст ҳазор динор ба бозаргон расида буд ва ин хабар ба атрофи олам бирасид ва бозаргонон бо якдигар ҳикоят карданд.

УМАР ВА ПИРАЗАН

Шабе Умар ибни Хаттоб¹ ба асас мегашт ва ман бо вай будам. Аз Мадина² берун шудем ва дар саҳро деворбасте буд вайрон ва аз он чо рӯшноие метофт. Умар маро гуфт: - Биё, то он чо равему бинигарем, то кист, ки дар нимашабон оташ афрӯхтааст. Бирафтем, то назди вай расидем. Пиразанеро дидем, ки дег бар сари оташ ниҳода буд ва ду тифл дар пеши ӯ хуфта ва мегуфт: «Худои таоло, доди ман аз Умар

биситонад». Бо Зайд гуфт: «Ту ин чо бош, то ман наздики ин пиразан шавам ва аз ҳоли ӯ пурсам».

Чун пеши пиразан расид, гуфт: «Бад-ин нимашаб чӣ мепазӣ дар ин сахро?» Гуфт: - «Зани дарвешам ва дар Мадина сарое мулк дорам ва бар ҳеч қодир наям ва аз шарми ду кӯдаки тифл, ки аз гуруснагӣ мегириянду бонг медоранд ва ман чизе надорам, ки эшонро бидихам, бад-ин сахро берун омадам, то ҳамсоғон надонанд, ки аз чихати чӣ мегирианд... Ва ҳар замоне ки эшон аз чихати гуруснагӣ бигирианд ва таом хоҳанд, ман ин дегро бар сари оташ ниҳам ва гӯям: «Шумо хобаке бикунед, то вақти бедор шудани шумо ин дег расида бошад». Дили эшонро бад-ин хурсанд кунам ва бад-ин умед бихуспанд ва чун бедор шаванд, чизе набинанд, боз бонг бардоранд. Ва ҳам ин замон бад-ин баҳона хобонидаам ва ду рӯз аст, ки на ман чизе хӯрдаам ва на ин кӯдакон. Ва дар ин дег чуз об чизе нест».

Умарро дил бисӯхт ва гуфт: - Қойи он аст, ки нафрин кунӣ ва ба худояш бисупорӣ.

Ва ин зан низ нашинохт ӯро. Умар гуфт: - Замоне сабр кун, ҳамин чо, то ман оям.

Пас, Умар аз пеши ин зан бозгашт. Чун ба ман расид, гуфт: «Биё, то биравем».

Чун ба хона расид, ман бар дари хона бинишастам, ӯ даррафт. Соате шуд, берун омад ва анбоне чанд бар дӯш гирифта. Пас, маро гуфт:³ «Рав, то наздики он пиразан шавем». Гуфтам: - Ё амир, агар чора нест аз рафтан, ин анбонҳо бар гардани ман нех, то баргирам. Умар гуфт: - Агар (ин) бор ту баргири, бори гуноҳон аз Умар кӣ баргирад?

Ҳамерафт, то наздики он пиразан ва он анбонҳоро аз гардан фурӯ гирифт ва пеши ӯ биниҳод. Яке пури орд ва яке пури биринҷ ва нахӯд ва дунбаю пех ва маро гуфт: - Эй Зайд, ту дар ин сахро рав, ҳар чӣ ёбӣ аз хору дарамна⁴ гирд кун ва зуд биёр.

Ман ба талаби ҳезум рафтам. Умар сабӯе⁵ баргирифт ва об биёвард ва биринҷу нахӯдро бишуст ва дар дег кард ва

кадре пеху дунба дар \bar{u} афканд ва аз он орд кӯмоче бикард. Ва ман ҳезум биёвардам ва \bar{u} ба дасти хеш он дегро бипухт ва он кӯмоч зери оташ кард. Кӯмоч ва дег ҳар ду пухта шуд ва аз он тариде⁶ сохт. Чун сард шуд, пиразанро гуфт: - Тифлаконро бедор кун ва бигӯй, «бархезед, ки дег бирасид». Зан кӯдаконро бедор кард. Умар хӯрданӣ пеши эшон ниҳод ва худ онсӯтар ба намоз машғул шуд. Чун соате бигузашт, дид, ки зан ва фарзандонаш сер хӯрда бо якдигар бозӣ мекунанд.

ТАДБИРИ СУЛТОН

Ва ҳам шунидам, ки дар Ғазнин хаббозон⁷ дарҳои дукон барниҳоданд. Нон азизу ноёфт гашт ва дарвешон дар ранҷ афтоданд ва тазаллум⁸ ба даргоҳи султон оварданд ва аз нонвоён бинолиданд. Султон бифармуд, то нонвои хос биёваранд ва дар зери пойи фил афганданд.

Чун бимурд ба дандони пил бастанду дар шаҳр бигардониданд ва бар вай мунодӣ карданд, ки «ҳар кӣ дари дукон кушода накунад нон нафурӯшад, бо \bar{u} ҳамин равад, ки бо ин рафт».

Анборҳо харҷ карданд, намози шом бар дари ҳар дуконе панҷоҳ нон монда буд ва касе намехарид.

Лугат

Умар ибни Хаттоб – яке аз чор ёрони Муҳаммад, халифаи дуум, пас аз Абӯбакр.

Мадина – шаҳрест дар Арабистони Саудӣ. Дар рӯзгори Расули Акрам пойтахти хилофат буд.

Маънояш: –Агар ҳамин хел беадолатӣ дар ҳаққи шумо карда бошад, дуою дашномаш бидеҳ ва ба Худо бисупораш.

Хору дарамна – ҳезум, хасу хошок.

Пех – равған

Сабӯ – кӯзаи обгирӣ.

Тарид – хӯрок, нони дар шир, об, шӯрбо пора кардашуда .

Хаббозон – нонвойҳо, нонпазҳо.

Тазаллум – додхоҳӣ аз зулм, арзу шикоят.

Савол ва супориш

1. Мақсади нависанда аз ин ҳикоя дар чист?
2. Чаро ҳама корро бевосита худи Умар иҷро кард?
3. Дар ҳикоя кадом рафтори Умар ба шумо писанд омад?
4. Оё тадбири андешидаи султон дар ҳаққи понвой одилона буд?

ХАРИ ЧАБРДИДА

Чунин овардаанд, ки баъд аз ҳафт сол нимрӯзӣ, ки дари сарой холӣ буд ва мардумон ҳама рафта буданд ва навбатчиён хуфта, яке аз чарасҳо бонг баровард.

Нӯшервон бишунид, дарвақт ду ходимро бифиристонд, ки бингаред, ки кист, ки ба тазаллум омадааст. Чун ходимон ба дари сарой омаданд, хареро диданд, пир ва лоғар, ки аз дари сарой даромада буд ва пушт дар он силсилаҳо мемолид ва аз чунбиши занчир аз чарасҳо бонг меомад. Ҳар ду ходим рафтанду гуфтанд:

– Ҳеч кас ба тазаллум наёмадааст, магар хари лоғар, ки андаромадааст. Чун осеби занчир ба пушти ӯ расида ва ӯро хуш омадааст ва ба сабаби хориш ҳештанро ба занчир ҳаме-молад. Нӯшервон гуфт:

– Эй нодонон, ки шумоед, на чунин аст, ки пиндоред. Чун нек бингаред, он хар ҳам ба дод хоستان омадааст. Ин харро дар миёни бозор баред ва аз хар кас аҳволи ин хар бипурсед ва ба ростӣ маълуми раъйи ман кунед.

Ходимон аз пеши малик берун омаданд ва он харро дар миёни бозор бурданд ва аз мардумон пурсидан гирифтанд, ки касе ҳаёт харро бишносад?

Гуфтанд:

– Шиносем.

Ходим гуфт:

– Чун шиносед?

Гуфтанд:

– Ин хар аз фалон козур аст ва қариб бист сол аст, ки то пеши ӯ мебинем. Ҳар рӯз чомаҳои мардумон бар пушти ӯ ниҳода ба козургоҳ мебурд ва шабонгоҳ меовард. То чавон буд, кораш метавонист кардан, алафаш меод. Акнун, ки пир шуд ва аз кор фурӯ монд, озодаш кард ва акнун муддати

як солу ним аст, то аз хона берун кардааст ва рӯз дар маҳаллаҳо ва кӯю бозор мегардад. Ва ҳар кас барои Худо поре алаф ва об медиҳад. Магар ду шабонарӯз аст, ки обу гиёҳ наёфта ва ҳарза мегардад.

Ва чун ходимон аз ҳар кӣ шуниданд, ҳамин шуниданд, сабукбор гаштанд ва маълуми раъйи малик карданд. Нӯшервон гуфт:

– На, шуморо гуфтам, ки ин хар ба дод хоستان омадааст? Ин харро имшаб неку доред. Фардо он мардро бо чаҳор кадхудо аз маҳаллаи ӯ бо ин хар ба даргоҳ оред, пеши ман, то он чӣ воҷиб ояд, бифармоям.

Дигар рӯз ходимон чунин карданд. Харро ва козурро бо чаҳор кадхудо ба вақти бор додан ба даргоҳ бурданд.

Нӯшервон козурро гуфт:

– Ин хар то ҷавон буд, кор метавонист кард, алафаш меодид. Акнун, ки пир гашт, аз кор фурӯ монд, аз дар берунаш кардӣ? Пас ҳаққи хидмати бистсола куҷо шуд?

Бифармуд, то чихил даррааш бизаданд ва гуфт:

– То ин хар зиндааст, хоҳам, ки ҳар шабонарӯзӣ чандон, ки коху ҷав тавонад хӯрдан, ба қалами ин чаҳор мард медахӣ ва агар тақсир кунӣ, маълуми ман гардад, туро куштан фармоям.

Лугат

Козур – шустагар, шахсе, ки либос мешӯяд.

Кадхудо – арбоби деҳа, раис, сардор.

Симдӯст – зарпараст, хасис.

Барот – хуччат.

Урф – некӣ, расм, таомул.

Аммон – шакли ҷамъи амакҳо.

Бодофра – азобу шиканча, интиқом.

Сулаҳо – некукорон.

Хайл – галаи саворон, гурӯҳи аспҳо; авлод, қавм..

Тачаммул – пироста, худорой, шукӯҳ, дабдаба.

Озарм – иззату эҳтиром, шарму ҳаё.

Қист – ҳисса, қисмат, бахш.

Мустағал – ҷойи ғаллакорӣ, ғаллазор.

Царас – зангӯла

АҲМАДИ ҶОМӢ

(1049-1141)

Аҳмад ибни Абулҳасан соли 1049 дар Ҷом ба дунё омадааст. Ба ҳамин хотир ӯ бо номи Аҳмади Ҷомӣ машҳур аст. Дар Афғонистон бо номи ин деҳ вилояти Ҷом низ мавҷуд аст. Дар он ҷо шахсиятҳои маъруфи фарҳангию адабӣ мисли Абдуллоҳи Ансорӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва дигарон таваҷҷуд шуда, ин марзу бумро машҳури ҷаҳон гардониданд. Аз назди деҳ дарёи пуртуғёни Ҳарирӯд бо сад созу навои дилангез мегузарад ва ҳамеша аз файзи он Ҷому гирду атрофи он сабзу хуррам, гулпӯш аст. Аз кишту зироат ва боғу роғаш пайдост, ки дар ин ҷойгоҳ мардуми меҳнатқарин рӯзгор доранд. Аҳмади Ҷомӣ бештари ҳаёташро дар ҳамин ҷо гузаронида, асарҳои бузургашро эҷод кардааст. Соли 1141 хоки муқаддаси Ҷом фарзанди бовафо, шоири шаҳир, мутафаккири барҷастаашро дар қалбаш ниҳон кард. Имрӯз ҳам турбати гулпӯши Аҳмади Ҷомиро садҳо мардуми сайёра зиёрат мекунанд. Мардуми одии диёр ба ӯ меҳру муҳаббати беандоза доранд ва дар борааш нақлу ривоятҳои рангин, шеърӯ таронаҳои намакин эҷод кардаанд. Ҳоло муште аз он хирвор:

*Хушо, Ҷому хушо оби равонаш, ё Аҳмади Ҷом!
Хушо, он файзи рӯйи мардумонаш, ё Аҳмади Ҷом!
Магӯ Ҷому бигӯ дарёе аз шиқ, ё Аҳмади Ҷом!
Ки Аҳмад чун наҳанге дар миёнаш, ё Аҳмади Ҷом!*

*Худо мегӯяму Шайх Аҳмади Ҷом,
Ба пойи равзаи ӯ медиҳам ҷон.
Ки Шайх Аҳмад дуто гулдаста дорад,
Ба кафгоҳаи дарахти тиста дорад.*

Аз Аҳмади Ҷомӣ осори пурарзише ба мо мерос мондааст. Дар асарҳои «Анисуттолибин», «Равзатулмутанабин» ва ғайра, масоили сӯфия ва андешаи намояндагони ин

маслак баён карда шуданд. Инчунин, дар ин асарҳо панду андарз фаровон истифода гардида, инсонҳоро ба ахлоқи нек хидоят мекунанд.

Дар баробари ин Аҳмади Қомӣ адиби хушзавқ низ ҳаст. Бо насру назм омехта қиссаи «Се парӣ»-ро иншо намудааст, ки дар он аз номи қаҳрамонони асосии асар ғазалҳои ишқӣ оварда шудаанд, ки басо содаю равон ва хушоянанд. Ё девони алоҳида низ дорад, ки дар он ғазалиёт, рубоиёти шӯрангези адиб гирд оварда шудаанд. Инак, ду ғазали Аҳмади Қомиро бароятон пешкаш менамоем. Онҳоро хонед ва ҳифз намоед.

ҲЕЧ НЕСТ

Молу мулку тахту бахту миру чокар ҳеч нест,
Кору бору гиру дору зебу зевар, ҳеч нест.
Қасру насру шоҳу моҳу боғу роғу гулситон,
Чун гушойи чаши ибрат эй бародар, ҳеч нест.
Амру наҳӣ¹ подшоҳони чаҳон сар то ба сар,
Пеши наздикони вай гашта муқаррар, ҳеч нест.
Гар бигирӣ Шарку Фарбу Руму Шому Ҳинду Чин,
Ё шавӣ Қоруни сонӣ, ё ки Қайсар, ҳеч нест.
Гар равад фармону амрат дар ҳама рӯи замин,
Ё бигирӣ кулли олам чун Сикандар, ҳеч нест.
Як нафас гар ту барорӣ на ба ёдат тавба кун,
Дар дуқону рӯзи маҳшар³ ғайри довар, ҳеч нест.
Аҳмади Қомӣ, чӣ банди дил дар ин дунёи дун,
К-он чӣ мебинӣ ба чаши сар⁴ саросар, ҳеч нест.

МУМТОЗ ШУД

Боз дар ҷоёе наво оғоз шуд,
Боз най дар пардаҳо дамсоз шуд.
Боз ошиқ бодаи ваҳдат чашид,
Боз сармастӣ зи нав оғоз шуд.
Боз булбул дар чаман нағма гирифт,
Боз чанги мутриб андар соз шуд.
Боз сӯфиро сафое рух намуд,

Боз он маҳбуб андар ноз шуд.
Боз булбул дар ҳавои гул парид,
Боз гул бо булбулон дамсоз шуд.
Боз мичғонаш саросар тир гашт,
Боз теги ишқ сарандоз шуд.
Боз моро фатҳи бобе рух намуд,
Боз он дарҳои раҳмат боз шуд.
Боз дил дар пойи ҷонон сар ниҳод,
Боз ҷон дар ғамзаҳо ғаммоз⁵ шуд.
Боз оташ дар дили мо ҷо гирифт,
Боз Аҳмад дар ҷаҳон мумтоз шуд.

Лугат

Амри наҳй – амри манъ кардан, боздоштан.

Муқаррар – собитшуда, муайяншуда, таъйиншуда.

Маҳшар – фардо рӯзи қиёмат, охират.

Чашми сар – бофаросат, бо ақлу тамиз.

Ғаммоз – ишораткунанда ба чашм, чашмакзан. Маънои байт он аст, ки боз дар нозу карашмаҳои ҷонон (Худо) дили ошиқ шефтатар гардид.

Савол ва супориш

1. *Рӯзгори нурбаракати Аҳмадро ҳикоят кунед.*
2. *Кадом асарҳоро Аҳмади Ҷомӣ офаридааст?*
3. *Ҷаро мардуми одии Ҷом ба Аҳмад бисёр меҳру садоқат доранд?*
4. *Ӯро ба чӣ ташбеҳ додаанд?*
5. *Аз газали аввал чизҳои ҳафтгонаро ёбед ва бо ҳам муқоиса намоед.*
6. *Ин вожаҳо аз кадом ҷиҳат бо ҳам монанданд?*
7. *Ҳар ду газали дар китоб овардашударо аз ёд кунед.*
8. *Ҷом дар кадом давлат воқеъ гардидааст? Оиро аз харита ёбед.*

АТТОРИ НИШОПУРӢ (1119-1221)

Абӯҳомид Фаридуддин Аттор соли 1119 дар шаҳри бостонии Нишопур дида ба ҷаҳон бикшуд. Ӯ бештарин илмҳои замонашро омӯхт, шуҳрату мақоми хосса пайдо кард ва яке аз пешвоёни тариқати тасаввуф гардид. Аттор умри зиёд дид ва соли 1221 аз дасти Чингизӣ ба қатл расид. Перомунӣ қатли Шайх Аттор муаллифи тазкираи «Рӯзи равшан» Ҳусайни Сабо ҳикояти дардомезе меорад: «Муғуле аз он лашкар Атторро ба мақтал (қатлгоҳ) кашид. Шайх гуфт:

– Кулоҳи намад бар сару шамшери мисрӣ бар камар, барои тороҷу қатл аз Туркистон омадӣ ва медонӣ, ки дар ин парда туро намешиносанд.

Муғул хост, ки Шайхро ба қатл расонад. Шахсе пайдо шуд ва гуфт, ки ин касро макуш. Ман бар ивази хуни ин ҳаҷдаҳ ҳазор дирҳам медиҳам. Шайх ба муғул гуфт:

– Эӣ оқо, маро мафрӯш, ки қимати ман зиёда аз ин аст.

Баъд аз он чун андаке роҳ қатъ намуд шахси дигар пеш омаду гуфт:

– Ин пирро макуш ва ба ман бифрӯш. Барои қимати вай як тӯрба коҳ хоҳам дод.

Шайх Аттор гуфт:

– Бифрӯш, ки беш аз ин намеарзам.

Муғул ба ғазаб омад ва Шайхро «шарбати шаҳодат ча-
шонид» (кушт).

Аттор дар ин ҳангом хеле пир шуда буд.

Шайхи бузургвор умри бобаракати хешро ройгон нагу-
заронида ба наслҳои оянда осори пураарзише мерос гузошт.

Махсусан, панду андарзҳои ҳақимонаи ӯ солҳои асрҳо
боз инсонҳоро ба покию ростӣ, ба некукорию меҳнатдӯстӣ
ва дигар фазилатҳои шоиста ҳидоят мекунанд. Аз ин хотир,
«Панднома»-и Аттор ба китоби муқаддаси «Чор китоб» до-
хил шудааст. Инак, ба мутолиаи шумо намунаҳоро аз эҷо-
диёти ин марди фозилу хирадманд пешниҳод менамоем.

ПАНДНОМАИ АТТОР ДАР БАЁНИ ОН КИ СЕ ЧИЗ АЛОМАТИ САОДАТМАНДӢ АСТ

Ҳар ки онро се аломат бошадаш,
Дар ҷаҳон аҳли саодат бошадаш.
Аввалан, бо айб набвад дар ҷаҳон,
Дар маломат ҳеч нақшоҷад забон,
Заҳмати худро зи мардум дур дор,
Бори худ бар кас маяфган, зинҳор.

ДАР БАЁНИ ОН, КИ СЕ ЧИЗ АЛОМАТИ РАСТАГОРИСТ

Гар ҳамехоҳӣ, ки бошӣ растагор,
Рух мегардон, эй бародар аз се кор:
Зиллате¹ дидан бувад ҳукми қазош,
Баъд аз он ҷустан ба ҷону дил ризош;
Чист савум? – дур будан аз риё.²
Ҳар кӣ ин дорад бувад аҳли сафо.

Луғат

1. Зиллат-хорӣ, азобу ранҷ.
2. Риё – зоҳиран худро некукор нишон додан.

Савол ва супориш

1. Сабаби дар навбати аввал аз тарафи мугул кушта нашудани Атторро шумо чӣ тавр маънидод мекунед?

2. «Қимати вай як тӯрба коҳ»-ро чӣ хел мефаҳмед? Маънидод кунед.

3. Байти: «Ҳар киро бинӣ ба роҳи носавоб,
«Сар ба роҳаш ор, то ёбӣ савоб»-ро шарҳ диҳед ва гӯед, ки шумо дар ҳаққи падару модар ва ҳамсинфони худ чӣ амали нек ва кори савоб кардед?

4. Калимаи растагориро шарҳ диҳед ва се аломати онро гӯед.

5. Барои пойдориш мамлакат подшоҳ бояд чӣ кор кунад?

ДАР БАЁНИ ОН КИ ЧАҲОР ЧИЗ АСТ, КИ БАЪД АЗ РАФТАН ОВАРДАНИ ОН МУҲОЛ АСТ

Чор чиз аст, ки баъд аз рафтаниш,
Аз муҳолот¹ аст боз оварданиш.
Боз чун орӣ ҳадиси² гуфтаро?
Кас нагардонад қазои рафтаре!
Боз кай гардад чу тир андохтӣ?
Ҳамчунин умре, ки зоеъ³ сохтӣ.
Ҳар кӣ беандеша гуфтораш бувад,
Пас надоматҳои бисёраш бувад.
То нагуфтӣ, метавонӣ гуфтаниш.
Чун бигуфтӣ кай тавон бинхуфтаниш?
Умрро медон ғанимат ҳар нафас,
Чун равад дигар наёяд боз пас.
Ҳар кӣ мехоҳад, ки бошад дар амон,
Муҳр мебояд ниҳодан дар забон.

ДАР БАЁНИ ОДОБИ СУХАН КАРДАН БО МАРДУМОН

Эй писар, кам гӯй бо мардум дурушт,
В-ар бигӯйӣ бар ту гардонад пушт.
Чун ҳадиси хуб гӯйӣ бо фақир,
Беҳ бувад з-онаш, ки пӯшонӣ ҳарир⁴.

Ҳар кӣ бо мардум насозад дар чаҳон,
Зиндагонӣ талх дорад ҷовидон.
Он ки шӯх асту надорад шарм низ,
Дон, ки ӯ нопокзодаст, эй азиз.
Аз маломат то бимонӣ дар амон,
Бош доим ҳамнишини олимон.

Луғат

Муҳол – душвор, амри маҳол.

Ҳадис – суҳан, он чизе, ки гуфта мешавад.

Зоеъ – бекор, бемақсад, бенатича.

Ҳарир – абрешим, шохӣ: дар ин ҷо ба маънои курта, чома.

Савол ва супориш

- 1. Чаро чаҳор чизе, ки омад, боз чаҳор чизи дигарро мебарад?
Исбот кунед.*
- 2. Ба фикри шумо бедодию зулм подшоҳро шикаст дода метавонад?*
- 3. Душмани бисёр, қарзи бешумор аз кадом ҷиҳат ба инсон шикаст меоваранд?*
- 4. Адиб чаро масҳара қардан, пичинг заданро амали хуб намешуморад?*

ДАР БАЁНИ ЭҲТИЁТ АЗ ДУШМАНОН

Аз ду кас парҳез кун, эй ҳушёр!
То набинӣ накбате¹ аз рӯзгор.
Аввал аз душман, ки ӯ истезарӯст,
В-он гаҳе аз суҳбати нодони дӯст.
Хешро аз назди душман дур дор,
Ёри нодонро зи худ маҳчур² дор.
Беҳтарин хислат агар донӣ кирост?
Он кӣ дод инсофу инсофаш нахост.
Ҳашм хӯрдан пешаи ҳар сарвар аст,
Талх бошад в-аз шакар ширинтар аст.
Аз маломат то бимонӣ дар амон,
Бош доим ҳамнишини зиракон!

ДАР БАЁНИ ОН КИ ХОРӢ ОВАРАД

Чанд хислат оварад хорӣ ба рӯй,
Бо ту гӯям гар ҳаме гӯйи бигӯй.,
Аввал он бошад, ки монанди магас,
Марди нохонда шавад меҳмони кас.
Ҳар кӣ ӯ меҳмони кас нохонда шуд,
Назди мардум хору зору ронда шуд.
Дигар он бошад, ки нодоне равад,
Кадхудои³ хонаи мардум шавад.
Кор кардан бар ҳадиси он ду мард,
Аз пайи ҷаҳланд доим дар набард⁴.
Ҳар кӣ биншинад забардасти судур⁵,
Гар расад хорӣ ба рӯяш нест дур.
Нест ҷамъеро чу бар қавли ту гӯш,
Сад сухан гар бошадат яқсар бигӯш.
Ҳочати худро магӯ бо душманон!
3-ин батар хорӣ мабошад дар ҷаҳон.
Аз фурӯмоя муроди худ маҷӯй,
То наёяд мар туро хорӣ ба рӯй.

ДАР БОРАИ ФАЗИЛАТИ МЕҲМОН

Эй бародар, меҳмонро нек дор,
Ҳаст меҳмон аз атои Кирдугор.
Меҳмон рӯзӣ зи худ меоварад,
Пас гуноҳи мизбонро мебарад.
Ҳар киро ҷаббор дорад душманаш,
Боз дорад меҳмон аз масканаш.
Мунъиме,⁶ к-ӯ дошт меҳмонро наку,
Ҳақ кушояд боби раҳматро бар ӯ.
Ҳар киро шуд табъ аз меҳмон малул,
Аз вай озурда Ҳудову ҳам расул.
Бандае, ки хидмати меҳмон кунад,
Хешро шоистаи раҳмон кунад.
Ҳар кӣ меҳмонро ба рӯйи тоза дид,

Аз Худо алтофи беандоза дид.
Аз такаллуф дур бош, эй мизбон,
То гаронӣ набвадат аз меҳмон.
Меҳмонро, эй писар, эъзоз кун,
Гар бувад кофир дар ӯ дар боз кун.
Ҳаст меҳмон аз атоҳои карим,
Ҳар кӣ з-ӯ пинҳон шавад, бошад лаим.
Маърифат дорӣ, гирех бар зар мабанд,
Чун расад меҳмон ба рӯяш дар мабанд.
Ҳар кӣ меҳмонро гиромӣ мекунад,
Кӯшише дар неқномӣ мекунад.
Ҳар кӣ меҳмонат шавад, ар хосу ом,
Пеши ӯ мебояд овардан таом.

ДАР БАЁНИ ФАЗИЛАТИ МАҚБУЛОН

Дӯсти бад бошад зиёнкор, эй писар!
Ту тамаъ з-он дӯст бардор, эй писар!
Дӯстӣ ҳаргиз макун бо бодахор!
Аз чунин кас хештанро дур дор!
Мунъиме гар мекунад тарки закот,
Дур аз вай бош то дорӣ ҳаёт.
Дур шав, з-он кас, ки хоҳад аз ту суд!
Гар сари худ бар қадамҳои ту суд.

ДАР БАЁНИ ҒАМҲОРИИ МАРДУМ

Бар сари болини беморон гузар,
З-он, ки ҳаст ин суннати хайр-ул башар⁷.
То тавонӣ ташнаро сероб кун,
Дар маҷолис хидмати асҳоб⁸ кун.
Дар ҷавонӣ дор пиронро азиз!
То азизи дигарон бошӣ ту низ!
Иллати мардум зи пурхӯрӣ бувад,
Хӯрдани пур тухми беморӣ бувад.
Роҳате набвад ҳасуди шумро,
Козиби⁹ бадбахтро набвад вафо.

Тавбаи бадхӯ кучо маҳкам бувад,
Мар бахилонро мурувват кам бувад.
Он ки бошад дар пайи қути¹⁰ ҳаром,
Дар тани ӯ дил ҳамемирад тамом.

Лугат

Нақбат – сахтӣ, бадбахтӣ, хорӣ.

Маҳчур – дур, чудо аз худ.

Кадхудо – соҳиб, оқсақол.

Набард – разм, ҷанг.

Судур – болонишин, воломақом.

Мунъим – давлатманд.

Суннати хайр-ул-башар – расми одамони нек.

Асҳоб – ҳамсуҳбатон.

Козиб – дурӯғ.

Қут – хӯрданӣ, хӯрок.

Савол ва супориш

1. *Чаро Аттор дӯсти подонро мазаммат намуда, душмани доноро аз ӯ авлотар мешуморад?*
2. *Кадам қорҳое ҳастанд, ки ба инсон хорӣ меоваранд? Онҳоро аз матн ёфта, номбар кунед.*
3. *Судхӯрон қиҳоянд ва чаро шоир ба онҳо нафрат дорад?*
4. *Меҳмонро чӣ хел бояд қабул кард?*
5. *Чаро адиб мегӯяд, ки дар ҷавонӣ пиронро эҳтиром кун, азиз дор.*

АНДАРЗҲО

1. Бандагӣ аз худшиносӣ шуд тамом,
Нест марди беадаб соҳибмақом.
2. Бирав, савдои беҳуда мапаймой!
Манеҳ берун зи ҳадди хештан пой!
3. Чун гуноҳи нақд омад дар вучуд,
Тавбаи нася надорад ҳеч суд.
4. Эй бародар, гар хирад дорӣ тамом,
Нарму ширин гӯй бо мардум калом!

5. Ҳар кӣ бошад туршрӯй,
Дӯстон аз вай бигардонанд рӯй.
6. Ҳар кӣ ўро маърифат ҳосил нашуд,
Ҳеч бар мақсуди худ восил¹ нашуд.
7. Ҳар кӣ дорад донишу ақлу тамиз,
Аҳли ақлу илмо дорад азиз.
8. Ҳар чо ки офтоб рахшон гардад,
Пайдо бошад, ки соя пинҳон гардад.
9. Ҳар кӣ аз душман набошад барҳазар,
Оқибат бинад аз ў ранчу зарар.
10. Ҳар кӣ пой аз ҳадди худ бартар ниҳад,
Сар диҳад бар боду тан бар сар ниҳад.
11. Ҳеч касро дар чаҳони баҳру бар²,
Аз қаноат нест мулке бештар.
12. Ҷумла торикист ин меҳмонсарой,
Илм дар вай чун чароғи раҳнамоӣ.
13. Тақя кам кун низ дар паҳлӯи дар,
Бош доим аз чунин хислат бадар.
14. Ҷомаро бар тан нашоёд дӯхтан,
Бояд аз мардон адаб омӯхтан.

Луғат

Восил – ба маънои ба муроду мақсад расидан.

Баҳру бар – ба маънои дунё, сайёра.

Меҳмонсарой – хонаи муваққатӣ, яъне мувофиқи шарияти ислом ин дунё, ки мо зиндагӣ мекунем як дам аст.

Савол ва супориш

1. *Зери мафҳуми худшиносӣ чиро мефаҳмед?*
2. *Адиб шахсонеро, ки дар аввали рӯз ва пеш аз шом хоб мекунанд, мазаммат кардааст. Сабаби инро шумо дар чӣ мебинед?*
3. *Танҳо сафар кардан хатар дорад. Оё ин андешаи шоир дурӯст аст?*
4. *Шоир дар бораи ҳурмати нон чӣ ақида дорад?*
5. *Панду андарзҳоро ифоданок хонед ва аз ёд намоед.*

САЪДИИ ШЕРОЗӢ (1184-1292)

*Асарҳои Саъдӣ хазинаи суханҳои
пурҳикматанд. Саъдӣ шоир
ва нависандаи рӯйиҷаҳонист.*

С.Айнӣ

Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ соли 1184 дар Шероз ба дунё омадааст. Пас аз таҳсили ибтидоӣ дар мадрасаи «Низомия»-и Бағдод хондааст.

Саъдӣ саёҳатро дӯст медошт. Ӯ дар бисёр шаҳрҳои Эрону Арабистон буда, хангоми сафар бо одамони гуногун ошно шуда, бо онҳо суҳбат мекард ва аз тарзи зисти онҳо огоҳӣ меёфт.

Зиндагии мардумони гуногунро омӯхта, пас аз он ду асари машҳури худ – «Бӯстон» ва «Гулистон»-ро навиштааст.

«Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ саршори панду ахлоқ аст. Ин худ як мактаби тарбия буда, дар ҳама давру замон ба мардумони олам панди рӯзгор додааст.

Шайх Саъдӣ боз ғазалу таронаи бешумор ҳам навиштааст.

Саъдии Шерозӣ умри дароз дидааст, соли 1292 аз олам даргузаштааст.

Шайх Саъдӣ бо «Гулистон» ва «Бӯстон»-и худ ҳамеша бо мардуми некхоҳи олам аст.

Мақбарои Саъдӣ дар Шероз

ХИКОЯТҲО (Аз “Гулистон”)

ХИРАДИ НҶШЕРВОНИ ОДИЛ

Овардаанд, ки Нӯшервони Одилро дар шикоргоҳе сайде кабоб карданд ва намак набуд. Фуломе ба русто¹ фиристод, то намак орад. Нӯшервон гуфт:

– Намак ба қимат биситон², то расме нашавад ва деҳ хароб нагардад.

Гуфтанд:

– Аз ин қадар чӣ халал ояд?

Нӯшервон гуфт:

– Бунёди зулм дар ҷаҳон аввал андаке будааст, ҳар кӣ омад, бар ӯ мазида (илова) кард, то бад-ин ғоят расид.

Агар зи боғи раият малик хӯрад себе,

Бароваранд ғуломони ӯ дарахт аз бех.

Ба панҷ байза³, ки султон ситам раво дорад,

Зананд лашкариёнаш ҳазор мурғ ба сих.

ДУОИ ДАРВЕШ

Дарвеше мустачобуддаъва (одаме, ки дуояш аз чониби Худо қабул шавад) дар Бағдод падида омад. Ҳаҷҷоҷ ибни Юсуфро⁴ хабар карданд. Бихондаш ва гуфт:

– Дуои хайре бар ман бикун.

Дарвеш гуфт:

– Худоё, чонаш биситон!

Гуфт:

– Аз баҳри Худо, ин чӣ дуост?

Гуфт:

– Дуои хайр аст туро ва ҷумлаи мусулмононро. То ту аз азоби Ҳақ ва халқ аз балои ту бираҳанд.

Эй забардасти зердастозор,
Гарм то кай бимонад ин бозор?
Ба чӣ кор оядат чаҳондорӣ?
Мурданат беҳ, ки мардумозорӣ!

ДУ ШОҲЗОДА

Ду амирзода дар Миср буданд. Яке илм омӯхт ва дигаре мол андӯхт. Оқибатуламу⁵, он яке алломаи⁶ аср гашт ва ин яке Азизи Миср⁷ шуд.

Пас ин тавонгар ба чашми ҳақорат дар фақеҳ (донандаи илми ислом) назар кардӣ ва гуфт:

Ман ба ин салтанат расидам ва ин ҳамчунон дар масканат (бечорагӣ) бимондааст.

Гуфт:

Эй бародар, шукри неъматӣ борӣ⁸ ҳамчунон афзунтар аст бар ман, ки мероси пайғамбарон ёфтам, яъне илм. Ва ту мероси Фиръавн ва Ҳомон⁹, яъне мулки Миср.

Ман он мӯрам, ки дар поям бимоланд,

На занбӯрам, ки аз дастам биноланд.

Кучо худ шукри ин неъмат гузорам,

Ки зӯри мардумозорӣ надорам.

ҶАБРИ УСТОД БЕҲ АЗ МЕҲРИ ПАДАР!

Ҳакиме писаронро панд меод:

– Эй ҷонони падар, ҳунар омӯзед, ки ба мулку давлати дунё эътимод нест. Симу зар дар сафар маҳалли хатар аст: ё дузд ба якбора барад, ё хоҷа ба тафориқ бихӯрад (ё соҳибаш кам-кам истифода карда ба охир расонад). Аммо ҳунар чашмаи зоянда¹⁰ аст ва давлати поянда. Агар ҳунарманд аз давлат биафтад, ғам набошад, ки ҳунар дар нафси худ давлат аст. Ҳунарманд ҳар ҷо, ки равад, қадр бинад ва дар садр (пешгоҳ) нишинад ва беҳунар ҳар ҷо, ки равад, луқма чинад ва саҳтӣ бинад.

Вақте афтод фитнае дар Шом,
Ҳар кас аз ғӯшае фаро рафтанд.
Рустозодагони донишманд,
Ба вазирии подшо рафтанд.
Писарони вазири ноқисақл,
Ба гадоӣ ба русто рафтанд.
Подшоҳе писар ба мактаб дод,
Лавҳи симинаш бар канор ниҳод.
Бар сари лавҳи ӯ навишта ба зар:
– «Ҷабри устод беҳ зи меҳри падар!»
Мероси падар хоҳӣ, илми падар омӯз,
К-ин моли падар харҷ тавон кард ба ду рӯз.

Луғат

Русто – деҳа, кишлок, қасаба.

Намак ба қимат биситон – намакро бо пул бихар.

Байза – тухми мурғ.

Ҳачҷоч ибни Юсуф – халифаи араб, ки бисёр золим гузашта буд.

Оқибатуламр – ниҳоят, хулоса.

Аллома – донишманди бузург.

Азизи Миср – номи шоҳе, ки дар Миср подшоҳӣ кардааст.

Шукри неъматӣ борӣ – шукри неъматӣ Худо.

Фиръавн ва Хомон – подшоҳони қадимии Миср, ки сарвату бойигариашон беҳисоб буд.

Чашмаи зоянда ва давлати поянда – яъне, илму ҳунар ҳамеша мисли чашма ҷовидон аст ва давлатест, ки сарвату дороияш беҳисобу доимист.

Савол ва супориш

1. «Гулистон» ба мардум панди рӯзгор додааст, чӣ маъно дорад? Ба тафсил шарҳ диҳед.

2. Ба андешаи шумо чаро аз нахуст (аз аввал) зулм кам будаасту баъд зиёд мегардад?

3. Дар ҳикояи дуҷум нависанда чаро мақоми дарвешро баланд гузоштааст.

4. Саъдӣ чаро Ҳаҷҷочро сахт мазаммат намудааст?

5. Ҳикояи «Ҷабри устод беҳ аз меҳри падар»-ро маънидод намоед ва гӯед, ки чаро Саъдӣ аҳли ҳунарро ситоиш кардааст?

6. Шероз дар қадом мамлакат воқеъ гардидааст? Аз харита шаҳри Шерозро ёбед.

ДУ ДАРВЕШ

Ду дарвеши хуросонӣ сафар карданд. Яке заиф буд, ки ҳар шаб ифтори¹ рӯза мекард ва дигаре қавӣ, ки рӯзе се бор меҳӯрд. Қазоро² бар дари шаҳре ба тухмати ҷосусӣ гирифтормаданд ва ҳар ду ба хонае карданду дар ба гил бароварданд³. Баъд аз ду ҳафта маълум шуд, ки бегуноҳанд. Қавиро диданд, мурда, заиф ҷон ба саломат бурда. Дар аҷаб монданд. Ҳақиме гуфт: – «Хилофи ин аҷаб мебуд. Он яке бисёрхор (пурхӯр) буд, тоқати бенавоӣ наёвард, ба сахтӣ ҳалок шуд ва дигар хештандор буд, лочарам⁴ бар одати хештан сабр карду ба саломат бимонд»:

Чу кам хӯрдан табиат шуд касеро,

Чу сахтӣ пешаи ояд, сахл гирад.

В-агар танпарвар аст андар фарохӣ,

Чу тангӣ бинад, аз сахтӣ бимирад!

Луғат

Ифтор – рӯза кушодан, таомхӯрӣ.

Қазоро – иттифоқо, ногаҳон.

Лочарам – ночор.

Савол ва супориш

1. *Гӯед, ки чаро марди логар чон ба саломат бурд?*
2. *Зери мафҳуми «хеитандор буд» шумо чиро мефаҳмед?*
3. *Мақсади нависанда аз ин ҳикоя чист?*
4. *Порчаи шеърро аз ёд намоед.*

ЧАШМИ ТАНГИ ДУНЁДОР

Бозаргонеро¹ дидам, ки саду панҷоҳ шутур бор дошт ва чихил бандаву хидматгор. Шабе дар қазираи Кеш маро ба ҳучраи худ даровард. Ҳама шаб наёромид аз суханҳои парешон гуфтан: – «Фалон анборам дар Туркистон аст ва фалон бизоат ба Ҳиндустон ва ин қаблаи² фалон замин аст ва фалон чизро фалон кас зомин».

Гоҳе гуфтӣ:

– Хотирӣ Искандария дорам, ки ҳавое хуш аст.

Боз гуфтӣ:

– На, ки дарёи Мағриб (бахри Миёназамин) мушавваш аст. Саъдиё, сафари дигар дар пеш аст, агар он карда шавад, бақияи умри худ ба гӯшае бинишинам ва тарки тичорат кунам. Гуфтам:

– Он кадом сафар аст?

Гуфт:

– Гӯгирди порсӣ хоҳам бурдан ба Чин, ки шунидам қиммати азим дорад ва аз он ҷо косаи чинӣ ба Рум орам ва дебои румӣ ба Ҳинд ва фӯлоди ҳиндӣ ба Ҳалаб ва обгинаи ҳалабӣ ба Яман ва бурди яманӣ ба Порс ва аз он пас тарки сафар кунам ва ба дуконе бинишинам.

Инсоф³, аз ин молихулиё (хаёлҳои хом) чандон фуру гуфт, ки беш тоқати гуфтани намонд. Сипас гуфт:

Эй Саъдӣ, ту ҳам сухане бигӯй, аз онҳо, ки дидаӣ ва шунидаӣ!

Гуфтам:

Он шунидастӣ, ки дар саҳрои Ғӯр,

Борсолоре⁴ бияфтод аз сутур⁵.

Гуфт: – «Чаими танги дунёдорро,

Ё қаноат пур қунад, ё хоки гӯр!»

Лугат

Бозаргон – савдогар, аҳли тиҷорат.

Қабола – васиқа, ҳуччате, ки ба соҳиби замин дода мешавад.

Инсоф – ин ҷо ба маънои ба ростӣ, ростии гап, ҳамин ки.

Борсолор – соҳиби борҳои корвон.

Сутур – хар, асп ва дигар чорвои саворӣ.

Савол ва супориш

1. Ба андешаи шумо рафтори бозаргон дуруст аст?

2. Шумо ба ақидаи Саъдӣ, ки бозаргонро мазаммат кардааст, розӣ ҳастед?

3. Оё бисёр сафар кардан, тиҷорат намудан аз ҳунари бозаргонии ӯ шаҳодат медиҳанд?

4. Ҳикояро хонда, калимаю ибораҳои бароятон ношинос ё ҷумлаҳоеро, ки маънии онро дарк накардед, ишорат кунед. Баъд аз омӯзгор пурсед.

ДУ БАРОДАР

Ду бародар, яке хидмати султон кардӣ ва дигар бо зӯри бозу нон хӯрдӣ. Боре бародари тавонгар ба бародари дарвеш гуфт:

– Чаро хидмати подшоҳ нақунӣ, то аз машаққати кор кардан бирахӣ?

Бародари дарвеш гуфт:

– Ту чаро кор нақунӣ, то аз мазаллати хидмат раҳой ёбӣ, ки хирадмандон гуфтаанд: «Нони худ хӯрдану нишастан, беҳ, ки камари заррин ба хидмат бастан».

Ба даст оҳаки тафта¹ кардан ҳамир,

Беҳ аз даст бар сина пеши амир.

ДАРВЕШИ ҲОЧАТМАНД ВА ТУНДРҶИ ДАВЛАТМАНД

Дарвешеро зарурат пеш омад. Касе гуфт:

Фалон неъмате дорад беқиёс. (Молу пули фалон кас беҳисоб аст). Агар бар ҳочати ту воқиф гардад, ҳамоно дар қазои он таваққуф раво надорад. (Яъне ба ту ёрӣ расонад).

Гуфт:

– Ман ўро надонам.

Гуфт:

– Манат роҳбарӣ кунам.

Дастан гирифт, то ба манзили он шахс даровард. Якero дид лаб фуруҳишта ва тунд нишаста. Баргашт ва сухан нагуфт. Касе гуфташ:

– Чӣ кардӣ?

Гуфт:

– Атои ўро ба лиқои ў бахшидам.

*Мабар ҳочат ба наздики туриширўй,
Ки аз хўйи бадаш фарсуда гардӣ.
Агар гўйӣ гами дил, бо касе гўй,
Ки аз рўяш ба нақд осуда гардӣ.*

Савол ва супориш

1. Амали кадом бародарон ба шумо маъқул омад?
2. Шумо ба ҷойи бародари он тавонгар мешудед чӣ хел ҷавоб медодед?
3. «Атои ўро ба лиқояш бахшидам» чӣ маънӣ дорад?
4. Синонимҳои калимаҳои рўй, гам, роҳбар, шахс, манзил-ро номбар кунед ва дар хона ба ҳар яки онҳо ҷумла нависед.

ПАНДҶО

1. Мол аз баҳри осоиши умр аст, на умр аз баҳри гирд овардани мол!
2. Оқилеро пурсиданд, ки некбахт кисту бадбахт чист?
Гуфт: «Некбахт он, ки хўрду кишт ва бадбахт он, ки мурду хишт (монда рафт).

3. Ду кас ранчи беҳуда бурданд ва саъйи бефоида карданд: яке он, ки мол андӯхту нахӯрд ва дигар он, ки омӯхту амал накард.

Илм чандон, ки бештар хонӣ,
Чун амал дар ту нест, нодонӣ.
На муҳаққиқ¹ бувад, на донишманд,
Чорпое, ки бар ӯ китобе чанд!
Он тихимағзро² чӣ илму хабар,
Ки бар ӯ ҳезум аст ё дафтар?

4. Олими парҳезгор – кӯрест машғалдор!

5. Бефоида ҳар кӣ умр дарбохт.

Чизе нахариду зар биандохт.

6. Раҳм овардан бар бадон – ситам аст бар некон ва авф кардан аз золимон – ҷабр аст бар мазлумон.

7. Ҳар кӣ бо душманон сулҳ мекунад, сари озори дӯстон дорад³.

*Бишӯй, эй хирадманд, аз он дӯст даст,
Ки бо душманонат бувад ҳамнишиаст.*

8. Сухан дар миёни ду душман чунон гӯй, ки агар дӯст шаванд шармзада набошӣ!

*Миёни ду кас ҷанг чу оташ аст,
Суханчини бадбахт ҳезумкаш аст.*

9. Якero гуфтанд:

Олими беамал ба чӣ монанд?

Гуфт:

Ба занбӯри беасал.

*Занбӯри дурушти бемурувватро гӯй:
“Боре, чу асал намедиҳӣ, неш мазан!”*

Ҳар кӣ илм хонду амал накард, бад-он монад, ки говронду тухм наафшонд.

Лугат

Муҳаккик – таҳқиқкунанда, олим.

Тихимағз – ба маънои бедониш, бепарҳанг

Сари озори дӯстон дорад – мақсади дӯстонро озор додан, аз худ чудо карданро дорад.

Савол ва супориш

1. «Осоиши умр»-ро чӣ хел мефаҳмед?
2. «Илм омӯхту амал накард» чӣ маъно дорад?
3. Чаро ба бадону золимон раҳму шафқат намудан ситам ва ҷабр аст ба некону мазлумон?
4. Пешванд ва решаи калимаи «бемурувват»-ро ёбед.

ПАНДҶО

1. Машав гарра бар ҳусни гуфтори хеш,
Ба таҳсини нодону пиндори хеш!¹
2. Ҳар кӣ бо донотар аз худ баҳс кунад, то бидонад, ки доност ё бидонад, ки нодон аст.
3. Ҳар кӣ бо бадон нишинад – некӣ набинад.
4. На ҳар кӣ ба сурат некуст, сирати зебо дар ӯст.
5. Кор дарун дорад на нӯст.
Тавон шинохт ба як рӯз дар шамоили мард,
Ки то кучош расидаст, пойгоҳи улум².
Вале зи ботинаш эмин мабошу гарра машав,
Ки хубси нафс³ нагардад ба солҳо маълум.
7. Ҳар киро, ки душман дар пеш аст,
Агар накушад, душмани хеш аст.

БАЙТ

Санг бар дасту мор бар сари санг,
Хирарой бувад қиёсу даранг⁴.

8. Ҷавонмарде, ки бихӯрад ва бидихад, беҳ аз обиде⁵, ки рӯза дораду надихад.

Андак-андак хеле шавад, қатра-қатра селе гардад, яъне онон, ки дасти қудрат надоранд, санги хӯрда нигоҳ доранд, то ба вақти фурсат димор аз димоғи золим бароранд.

Душмане зайф, ки дар тоат ояд ва дӯстӣ намояд, мақсуди вай ҷуз он нест, ки душмане қавӣ гардад. Ва гуфтаанд, ки бар дӯстии душманон эътимод нест. Ҳар кӣ душмани кӯчакро ҳақир шуморад, бадон монад, ки оташи андакро муҳмал⁶ гузорад.

ҚИТЪА

Имрӯз бидуш, ки метавон кушт,
К-оташ чу баланд шуд, ҷаҳон сӯхт.
Мағзор, ки зеҳ қунад камонро!
Душман чу ба тир метавон дӯхт.

Дар суҳан бо дӯстон оҳиста бош!
То надорад душмани хунхор гӯш.
Пеши девор он ҷӣ гӯйӣ, хуш дор!
То набошад дар паси девор гӯш.

Луғат

Пиндори хеш – фикр, гумон ё андешаи хеш.

Улум – илмҳо.

Хубси нафс – палидӣ, нопокии нафс

Обид – худотарс, рӯҳонӣ, худочӯй.

Муҳмал – бесоҳиб, беназорат.

Савол ва сунориш

1. Дар байни байти аввал аз ҷумлаи сонӣ аз нигоҳи мазмун ҷӣ муносибат аст?

2. Аввал зоҳир ва ботинро шарҳ диҳед. Баъд маънои зоҳирӣ ва ботиниро вобаста ба мазмуни боло маънидод намоед.

3. Ҷаро адиб «Бо ашхоси бад нишинед, некӣ набинед» мегӯяд?

САЪДӢ ВА ПОДШОҲИ НОИНСОФ

Муътакиф¹ будам дар Димишқ, ки яке аз мулуки араб, ки ба беинсофӣ мансуб буд, иттифоқан ба зиёрат омаду намоз кард ва ҳочат хост.

Он гоҳ маро гуфт:

–Аз он ҷо, ки ҳиммати дарвешон аст ва сидқи муомилати эшон, хотире ҳамроҳи ман кунед,² ки аз душмани саъб³ андешанокам.

Гуфтамаш:

–Ба раияти заиф⁴ раҳмат кун, то аз душмани қавӣ заҳмат набинӣ!

ФАРД

*Ба бозувони тавонову қуввати сари даст,
Хатост панҷаи мискини нотавон бишкаст.
Ҳар он, ки тухми бадӣ кишту чаими некӣ дошт,
Димоги беҳуда пухта, хаёли ботил⁵ баст.*

*Зи гӯш пунба бурун ору доди халқ бидеҳ⁶,
В-гар ту менадиҳӣ дод, рӯзи доде ҳаст!*

*Банӣ Одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниши зи як гавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор.*

*Ту к-аз меҳнати дигарон бегамӣ,
Нашояд, ки номат ниҳанд одамӣ!*

ШУҶОАТИ МАЛИКЗОДА

Маликзодаеро шунидам, ки кӯтоҳ буду ҳақир⁷ ва дигар бародаронаш баланду хубрӯй. Боре падар ба карохат⁸ ва истехқор⁹ дар ӯ назар кард. Писар ба фаросат ва истибсор¹⁰ ба ҷой овард ва гуфт:

–Эй падар, кӯтоҳи хирадманд беҳ, ки нодони баланд. На ҳар чӣ ба қомат меҳтар¹¹, ба қимат беҳтар!

*Он шунидӣ, ки логаре доно,
Гуфт боре ба аблаҳе фарбеҳ:
«Аспи тозӣ агар заиф бувад,
Ҳамчунон аз тавилаи хар беҳ».*

Падар бихандид ва аркони давлат биписандиданд ва бародарон ба ҷон биранҷиданд.

*То мард сухане нагуфта бошад,
Айбу ҳунараиш нуҳуфта¹² бошад.*

*Ҳар беша гумон мабар, ки холист,
Шояд, ки паланге хуфта бошад.*

Шунидам маликро дар он қурб¹³ душмани саъб рӯй намуд. Чун лашкар аз ҳар ду тараф рӯй дар ҳам оварданд, аввал касе, ки ба майдон даромад, ин писар буд ва гуфт:

*Он на ман бошам, ки рӯзи ҷанг бинӣ пушти ман,
Он манам, к-андар миёни хоку хун бинӣ саре!
В-он, ки ҷанг орад ба хуни хеш бозӣ мекунад,
Рӯзи майдон в-он, ки бигрезад ба хуни лашкаре.*

Ин бигуфту ба сипоҳи душман зад ва тани чанд мардони корӣ биандоخت. Чун пеши падар омад, замини хидмат бибӯсиду гуфт:

*Эй, ки шахси манат ҳақир намуд,
То дурушти ҳунар напиндорӣ.
Аспи логармиён ба кор ояд,
Рӯзи майдон, на гови парворӣ¹⁴.*

Овардаанд, ки сипоҳи душман бисёр буду инон андак. Ҷамоате оҳанги гурез карданд, писар наърае заду гуфт:

– Эй мардон, бикӯшед, то ҷомаи занон напӯшед! Саворонро ба гуфтани ӯ таҳаввур¹⁵ зиёдат гашт ва ба як бор ҳамла бурданд. Шунидам, ки ҳам дар он рӯз бар душман зафар ёфтанд. Малик (он писарро) сару чашмаш бибӯсиду дар канор гирифт ва ҳар рӯз назар беш кард, то валиаҳди¹⁶ хеш кард. Бародарон ҳасад бурданд ва заҳр дар таомаш карданд.

Хоҳараш аз ғурфа¹⁷ бидид, дарича ба ҳам зад. Писар дарёфт ва даст аз таом бозкашиду гуфт:

– Муҳол аст, агар ҳунарманд бимирад ва беҳунар ҷойи ӯ бигирад.

Лугат

Муътакиф – шахсе, ки дар масҷид ҷой гирифта, ибодат мекунад.

Хотире ҳамроҳи ман кунед – яъне маро дуо кунед.

Саъб – пурхатар, хатарнок, саҳт.

Раият – халқ.

Ботил – ночиз, ноҳақ.

Доди халқ бидех - яъне ба доди халқ бирас.

Ҳақир – хурд, нотавон.

Қароҳат – нописанд доштан.

Истеҳқор – хурд ва залил шумурдан.

Истибсор – биниш.

Меҳтар – калонтар.

Нухуфта – пинҳон.

Қурб – аз қариб, наздикӣ.

Парворӣ – парвардашуда, фарбех.

Таҳаввур – шердилӣ, часорат.

Валиаҳд – касе, ки подшоҳ ӯро дар вақти зиндагиаш ба ҷойи худ таъйин мекунад.

Ғурфа – болохона, ё дарича.

Савол ва супориш

1. *Бо кадом мақсад подшоҳи беинсоф барои дуои хайр назди Саъдӣ омад?*

2. *Дар ҷавоби Саъдӣ кадом хислатҳои нависанда инъикос ёфтааст?*

3. *«Банӣ Одам аъзои якдигаранд»-ро маънидод кунед ва аз ёд намоед.*

4. *Чаро муносибати падар нисбати фарзанди хурдӣ дигар ғашт?*

5. *«Муҳол аст агар ҳунарманд бимирад ва беҳунар ҷойи ӯ бигирад» ба мазмун ва идеяи ҳикоя чӣ муносибат дорад?*

6. *Аз рӯйи ҳикоя дар ҳона дар бораи рафтору кирдори се бародар фикратонро баён карда, ба дафтратон нависед.*

БУЛБУЛ ВА МҶҶР

Овардаанд, ки булбуле дар боғе бар шохе ошён¹ сохт ва барои чандрӯзае мақом маскане² пардохт³.

Булбул шабу рӯз дар гулистон дар парвоз омада ва барбати⁴ нағамоти⁵ дилфиреб дар овоз оварда. Мӯр ба чамъи нафақоти⁶ лайлу наҳор⁷ машғул гардида ва ҳазордастон⁸ дар чаману боғ ба овози хуш ғарра гашта.

Булбул бо шохи гул рамзе мегуфт⁹ ва боди сабо дар миён ғамзе¹⁰ мекард. Чун он мӯри заиф нози гулу ниёзи булбул мушоҳида менамуд, ба забони ҳол мегуфт:

– Аз ин қилу қол¹¹ чӣ кушоянд?

Чун фасли баҳор рафт ва мавсими ҳазон даромад, хор чойи гулро гирифт ва зоғ дар мақоми булбул нузул кард¹². Боди ҳазон дар вазидан омад ва барги дарахт резидан гирифт. Рухсорай барг зард шуд ва нафаси ҳаво сард гашт. Аз куллаи абр дурр мерехт ва аз ғирболи ҳаво кофур мебехт.

Ногоҳ булбул дар боғ омад, на гул дид ва на бӯйи сунбул шунид. Забонаш бо ҳазор дoston лол бимонд. На гул, ки чамоли ӯ бинад ва на сабза, ки дар камоли ӯ нигарад. Аз бебаргӣ тоқаташ тоқ шуд ва бенавой аз наво фуру монд. Ба ёдаш омад, ки на охиррӯзе мӯре дар зери ин дарахт хона дошт ва донае чамъ мекард, имрӯз хочат бар ӯ барам ва чизе талаб кунам.

Булбул – гуруснаи дирӯза, пеши мӯр ба дарюза¹³ рафт ва гуфт:

– Эй азиз, саховат нишони бахтиёрӣ аст ва сармоия комгорӣ¹⁴. Ман умри азизи худро ба ғафлат мегузоштам ва ту зиракӣ мекардӣ ва захира меандохтӣ. Чӣ шавад, ки имрӯз насибе аз он каромат кунӣ?

Мӯр гуфт:

– Ту шабу рӯз дар қол будӣ на дар ҳол. Ту лаҳзае дар таровати гул машғул будӣ ва даме назораи баҳор, намедонистӣ, ки ҳар баҳореро ҳазоне ва ҳар роҳро поёне бошад.

Луғат

Ошён - хона, лона.

Маскан – чой.

Пардохтан – оростан, обод кардан.

Барбат – номи асбоби мусиқӣ.

Нағамот – овозхо, нағмаҳо.

Нафақот - харчи зиндагии хонавода.

Лайлу нахор – шабу рӯз.

Ҳазордастон – булбул.

Бо шохи гул рамзе гуфт – яъне, ба гулҳо рози пинхонӣ баён мекард.

Ғаммоз – суханчин, хабаркаш.

Қилу қол – гуфтугӯ.

Дар мақоми булбул нузул кард – яъне, чойи булбулро гирифт.

Дарюза – гадоӣ.

Комгорӣ – комёбӣ.

Савол ва супориш

1. Булбулро чӣ маҷбур кард, ки назди мӯр ояд? Оё кори ӯ ба фикри шумо дуруст аст?
2. «Аз қуллаи абр дурр мерехт ва аз гирболи ҳаво кофур мебехт»-ро маънидод кунед.
3. “Ту шабу рӯз дар қол будӣ на дар ҳол”-ро шарҳ диҳед.

ГИЛИ ХУШБҮӢ

Гиле хушбӯӣ дар ҳаммом рӯзе,

Расид аз дасти маҳбубе ба дастам.

Бад-ӯ гуфтам, ки: «Мушкӣ ё абирӣ,

Ки аз бӯӣи диловези ту мастам?»

Бигуфто: «Ман гиле ночиз будам,

Валекин муддате бо гул нишастам.

Камоли ҳамнишин бар ман асар кард,

Вагарна ман ҳамон хокам, ки ҳастам».

Луғат

Гил – хоки бо об омехта, лой; хоки сахт ва хушк; барои шустушӯӣ ба чойи собун ба кор бурда мешуд.

Мушк ё абир – маводди хушбӯӣ.

Камоли ҳамнишин – камоли ҳамсухбатию дӯстӣ бо гул сабаби тағйири ҳолати гил шуд.

Савол ва супориш

1. *Моҳияти шеър ва мақсади адибро маънидод кунед.*
2. *Порчаҳоро ба наср баргардонед. Ҳангоми баргардонидан зарбулмасали «Бо моҳ шинӣ моҳ шавӣ, бо дег шинӣ сиёҳ шавӣ» – ро истифода баред.*
3. *Шеърро аз ёд кунед ва ҳар як байтро маънидод кунед.*

ПОДШОҲ ВА ҒУЛОМИ АЧАМӢ

Подшоҳе бо ғуломи ачамӣ ғайриараб дар киштӣ нишаст. Ғулом ҳаргиз дарё надида буд ва меҳнати (азоби) киштӣ наозмуда. Гиряву зорӣ оғоз кард ва ларза бар андомаш (вучудаш) афтод. Чандон, ки мулотифат карданд (дилдорӣ доданд), ором нагирифт. Айши малик аз ӯ мунағғас шуд (кайфаш парид). Чорае надонистанд.

Ҳакиме дар он киштӣ буд, ба малик гуфт:

–Агар фармон дихӣ, ман ӯро ба тариқе хомӯш мегардонам. Подшоҳ гуфт:

–Ғояти (ниҳояти) лутфу карам мешавад.

Ҳаким фармуд, то ғуломро ба дарё андохтанд. Боре чанд ғўтта хўрд. Пас аз мӯяш гирифтанду пеши киштӣ оварданд. Ғулом ба ҳар ду даст дар суккони киштӣ овехт

Чун (аз об) баромад, ба гӯшае бинишаст ва ором ёфт.

Малик ҳайрон шуд ва пурсид:

–Дар ин ҷо чӣ ҳикмат буд?

Ҳаким гуфт:

Аввал меҳнати ғарқ шуданро начашида буд ва қадри саломати киштиро намедонист. Қадри офият (тандурустӣ) касе донад, ки ба мусибате гирифтгор ояд.

ДУРӢҒИ МАСЛИҲАТОМЕЗ

Подшоҳеро шунидам, ки ба куштани асире ишорат кард. Асири бечора дар ҳолати ноумедӣ подшоҳро дашном додан гирифт ва сақат (бад) гуфтан. Гуфтанд: –«Ҳар кӣ даст аз ҷон

бишӯяд (аз чони худ умедашро канад), ҳар чӣ дар дил дорад, бигӯяд».

БАЙТ

*Рӯзи зарурат намонад гурез,
Даст бигирад сари шамшери тез.*

Подшоҳ пурсид, ки:

Чӣ мегӯяд?

Яке аз вазирони некмазҳар (покдил) гуфт:

– Эй, Худованд, мегӯяд: «Касоне, ки хаши ми худро фурӯ менишонанд, гуноҳи касонро мебахшанд».

Подшоҳ (ба холи ӯ) раҳм кард ва аз хуни ӯ гузашт.

Вазири дигар, ки зидди ӯ буд, гуфт:

– Абнои чинси моро нашояд (ба тоифаи мо – вазирон раво нест) дар ҳузури подшоҳон чуз ба ростӣ сухан гуфтан. Ин подшоҳро дашном дод ва носазо гуфт.

– Подшоҳ рӯй аз ин сухан дарҳам кашид ва гуфт:

– Маро дурӯғ писандидатар омад аз ин рост, ки ту гуфтӣ.

Мақсади он дар маслиҳате буд ва бинои (асоси) ин бар хубсе (бадӣ ва палидӣ). Ҳукамо гуфтаанд: «Дурӯғи маслиҳатомез беҳ аз ростии фитнаангез».

Савол ва супориш

1. *Чаро барои хомӯш намудани гулом ҳақиме ба подшоҳ маслиҳат дод?*

2. *Андешаи шумо дар бораи вазирони подшоҳ чӣ гуна аст? Вазирӣ аввал ба подшоҳ дурӯғ гуфт, магар ин амал раво нест?*

3. *Нисбати амали подшоҳ чӣ андеша дорад? Аз марғ раҳо кардани гунаҳкор магар аз рӯйи адолат аст?*

БА МАН ЗАҲМАТ МАДЕХ

Дарвеше танҳо дар гӯшаи саҳро нишаста буд. Подшоҳе ба ӯ (аз пеши ӯ) бигузашт. Дарвеш аз он ҷо, ки фароғи мулки қаноат аст сар бар наёвард ва илтифот накард. Султон аз он ҷо, ки сатвати (шукӯҳ) салтанат аст, биранҷид ва гуфт:

Ин тоифаи хирқапӯшон (дарвешон) мисоли ҳайвонанд ва аҳлияту одамият надоранд.

Вазир наздаш омад ва гуфт:

Эй дарвеш, султони рӯи замин бар ту гузар кард, чаро хизмат накардӣ ва шарти адаб ба чо наовардӣ?

Дарвеш гуфт:

Султонро бигӯ, аз касе хизмат умед дошта бош, ки аз ту (яъне аз подшоҳ) умеди неъмат дорад ва дигар бидон, ки: -«Мулук (подшоҳон) аз баҳри поси (муҳофизати) райиятанд, на райият (фуқаро) аз баҳри тоати (хизмати) мулук».

ҚИТЪА

Подшоҳ посбони дарвеш аст,

Гарчи неъмат ба фарри давлати ӯст.

Гӯсфанд аз барои чӯпон нест,

Балки чӯпон барои хизмати ӯст.

Маликро гуфти дарвеш устувор омад (маъқул шуд) ва гуфт: - Аз ман чизе бихоҳ!

Гуфт:

Он меҳоҳам, ки дигар бор ба ман заҳмат надиҳӣ.

Савол ва сунориш

1. Дар ҳикояи аввал нависанда ба кадом масъала бештар аҳамият додааст?

2. «Зи гӯш пахта бурун ор»-ро маънидод намоед ва бигӯед, ки имрӯз ин ифода ё таъбир чӣ хел истифода мешавад?

3. Дар ҳикояти дуҷум кадом хислати инсон ситоиш шудааст?

4. Ибораи «заҳмат мадеҳ» дар матн чӣ маънӣ дорад?

5. Ба фикри шумо рафтори дарвеш нисбати подшоҳ дуруст буд?

6. Ҳикоятҳоро хонед, лугатҳоро бо шарҳашон аз қавсайн ба дафтартон навишта маънидод кунед.

ҲИКОЯТ

Пиёдае сару по бараҳна бо корвони Ҳичоз аз (шаҳри) Кӯфа ҳамроҳи мо шуд. Маблаге, чизе надошт. Хиромон ҳамерафт ва мегуфт:

*На ба уштуре саворам,
На чу хар ба зери борам.
На худованди раийят,
На гуломи шахриёрам.*

*Ғами мавҷуду парешониш мардум надорам,
Нафасе мезанам осудаву умре ба сар орам.*

Уштурсаворе гуфташ:

– Эй дарвеш, кучо меравӣ баргард, ки ба сахтӣ мемирӣ.

Нашунид ва қадам дар биёбон ниҳод. Чун ба (мавзеи) Нахлаи Маҳмуд расидем, тавонгарро аҷал фаро расид. Дарвеш ба болинаш омад ва гуфт:

– Мо ба сахтӣ намурдем ва ту ба бухтӣ (уштурсаворӣ) бимурдӣ.

БАЙТ

*Шахсе ҳама шаб бар сари бемор гирифт,
Чун рӯз шуд, ӯ бимурду бемор бизист.*

*Эй басо асти тезрав, ки бимонд,
Ки хари ланг ҷон ба манзил бурд.
Бас, ки дар хок тандурустонро,
Дафн кардему захмхӯрда намурд.*

Савол ва супориш

1. Мувофиқи мазмун ба ҳикоя ном гузоред.
2. Моҳият ва мақсади адиб аз овардани ҳикоя дар чист?
3. Чаро хоҷа мурду марди дарвеш зинда монд?

САМАРАИ НЕКӢ

Бо тоифаи бузургон ба киштӣ нишаста будам. Заврақе дар пайи мо ғарқ шуд. Ду бародар дар гирдоб афтоданд. Яке аз бузургон ба маллоҳ¹ гуфт:

– Бигир ин ҳар дуру, ки ба ҳар яке панҷоҳ динор медиҳам (Ин ду касро начот дех, барои ҳар як панҷоҳ динор ба ту медиҳам).

Маллоҳ дар об афтод, то якеро бираҳонид. Он дигар ҳа-лок шуд. Гуфтам: - Бақияи умраш намонда буд. Аз ин сабаб дар начот додани ӯ таъхир кардӣ ва дар он дигар таъчил (шитоб) ? Маллоҳ бихандид ва гуфт:

– Он чӣ ту гуфтӣ яқин аст (лекин), майли хотири ман ба раҳонидани ин бештар буд. Вақте дар биёбон монда будам, ин маро ба шутур нишонд ва аз дасти он дигар тозиёна хӯр-да будам, дар тифлӣ.

Маллоҳ – киштирон

*То тавонӣ даруни кас махрош,
К-андар он роҳ хорҳо бошад.
Кори дарвеши мустаманд барор,
Ки туро низ корҳо бошад.*

Савол ва супориш

1. Аз рӯйи ҳикоя нақшаи онро тартиб диҳед.
2. Чаро маллоҳ яке аз бародаронро аз марг начот доду дигарро не?
3. Мақсади Саъдӣ аз баёни ҳикоя чист?
4. Порчаи шеъри охир аз чанд байт ва аз чанд мисраъ иборат аст?

АДАБ АЗ КӢ ОМУӢТӢ?

Луқмони Ҳакимро гуфтаанд:

– Адаб аз кӣ омуҳтӣ?

Гуфт:

– Аз беадабон. Ҳар чӣ аз онҳо дар назарам нописанд омад, аз он парҳез кардам.

КАМ ХӢРДАН АДАБ АСТ

Обидеро ҳикоят кунанд, ки шабе даҳ ман таом мехӯрд ва то саҳар хатме мекард. Соҳибдиле бишнид ва гуфт:

– Агар ним ноне мехӯрду мехобид, бисёр аз ин фозилтар мебуд.

Андарун аз таом холи дор, то дар ӯ нури маърифат бинӣ.

ХОРКАНИ ҲИММАТБАЛАНД

Ҳолами Тойро гуфтанд:

–Аз худ бузургҳимматтар дар ҷаҳон касеро дидаӣ ё шундаӣ?

Гуфт:

–Бале, рӯзе ба амирони араб чихил шутур қурбон карда будам.

Пас ба гӯшаи саҳро ба ҳоҷате бурун рафтам (барои коре ба саҳро баромадам). Хорканеро дидам, ки пуштае хор фароҳам оварда (ҷамъ кардааст). Гуфтамаш:

–«Ба меҳмониҳои Ҳотам ҷаро намеравай, ки халқе бар симои (дастархони) ӯ гирд омадаанд?»

Гуфт:

*Ҳар кӣ нон аз амали хеш хӯрад,
Миннати Ҳолами Тойӣ набарад.*

Ман ӯро ба ҳиммату ҷавонмардӣ аз худ бартар (баландтар) дидам.

Савол ва супориш

1. Пур хӯрдан аз кадом ҷиҳат ба инсон зарар доштааст?
2. Ҳолами Той кӣ буд? Бо кадом хислатҳои дар байни мардум маъруф гардид?
3. Ҷаро марди хоркан дар ҳимматбаландӣ аз Ҳотам ҳам бузургтар будааст?
4. Калимаи бузургҳимматтар кадом ҳиссаи нутқ мешавад? Оро аз ҷиҳати сохт низ таҳлил намоед.

ДАҲОНИ ПҶШИДА ҲАЗОР ТИЛЛО

Бозоргоне ҳазор динор зарар дид ва ба писараш гуфт:

–Набойд, ки бо касе ин суханро дар миён ниҳӣ (набойд ин суханро ба касе бигӯӣ).

Писар гуфт:

–Эй падар, фармон турост, нагӯям (ба касе нагӯям), лекин маро ба ғайри ин мутғалеъ (огоҳ) гардон, ки маслиҳат дар ниҳон доштан чист?

Гуфт:

– То мусибат ду нашавад: яке нуқсони моя (кам шудани сармоя) ва дигар шамомати (маломати) ҳамсоя.

БАЙТ

*Мағӯ андуҳи хеш бо душманон,
Ки «лоҳавл» гӯянд шодикунон.*

ҶАВОНИ ДОНИШМАНД

Ҷавоне хирадманд аз фунуни фазоил ҳаззи вофир дошт ва табъи нофир (аз донишҳои гуногун маълумоти зиёд дошт ва аз бисёр гап задан нафрат мекард). Чандон ки дар маҳофили донишманд нишастӣ (ҳар қадар дар маҷлисҳои донишмандон менишаст) забон аз сухан бибастӣ (гап намезад).

Боре падараш гуфт:

–Эй писар, ту низ он чӣ медонӣ, бигӯй!

Гуфт:

–Тарсам, ки бипурсандам аз он чӣ намедонам ва шармсорӣ барам (метарсам он чиро, ки намедонам пурсида шармандаам кунанд).

БАЙТ

*Нагуфта надорад касе бо ту кор,
Валекин чу гуфтӣ, далелаи биёр!*

АГАР ДОНО МЕБУД

Ҷолинус аблаҳеро дид, ки даст дар гиребони донишманде зада, беҳурматӣ мекунад.

Гуфт:

–Агар ин доно мебуд, кори вай бо нодон ба ин чо наме-расид.

ҚИТЪА

*Ду оқилро набошад кину пайкор,
На доное ситезад бо сабукбор.
Агар нодон ба ваҳшат сахт гӯяд,
Хирадмандаш ба нармӣ дил бичӯяд.*

*Ду соҳибдил ниғаҳ доранд мӯе,
Ҳама дун саркашу в-озармҷӯе.
В-агар бар ҳар ду ҷониб ҷоҳилонанд,
Агар занҷир бошад, бигсилонанд.*

Савол ва супориш

1. Бигӯед, ки номи ҳикояи аввал ба мазмуни он чӣ муносибат дорад?
2. Ба андешаи шумо рафтори ҷавон (аз ҳикояти дуҷум) дуруст аст?
3. Ҷолинус дар ҳикояи «Агар доно мебуд» чаро рафтори донишмандро нарасандид?
4. Лутатҳоро аз қавсайн ба дафтартон нависед ва ҳифз намоед.

ОВОЗИ НОХУШ

Яке дар масҷиди Санҷор барои савоб бонги намоз (азон) мегуфт, ба тарзе, ки шунавандагон аз ӯ нафрат мекарданд. Соҳиби масҷид амире буд одил ва нексиришт. Намехост, ки муаззин дилозурда гардад. Гуфт:

– Эй ҷавонмард, ин масҷид муаззинони қадим дорад. Ҳар якеро панҷ динор мураттаб доштаам (маош қарор додаам). Туро даҳ динор медиҳам, то ҷойи дигар рави.

Бар ин қавл иттифоқ карданд ва (ӯ) бирафт.

Пас аз муддате дар гузаре (дар сари роҳе) пеши амир боз омад ва гуфт:

–Эй худованд (хӯчаин), бар ман ҳайф кардӣ (дар ҳаққи ман ҷабр кардӣ), ки ба даҳ динорам аз он буқъа (масҷид), бадар кардӣ. Он ҷо ки рафтаам, бист динор медиҳанд то ба ҷойи дигар равам (лекин ман) қабул намекунам.

Амир аз ханда беҳуд гашт ва гуфт:

– Зинҳор наситон (нагир), ки ба панҷоҳ динор розӣ мекарданд.

БАЙТ

*Ба теша кас нахарошад зи рӯйи хоро гил,
Ҷунон, ки бонги дурушти ту мехарошад дил.*

ҶАВОБИ МОДАР

Рӯзе ба гуруру чаҳли ҷавонӣ бонг бар модар задам.
Дилозурда ба кунче нишаст ва гирён ҳамегуфт:
– Магар хурдиатро фаромӯш кардӣ, ки дуруштӣ мекунӣ?

ҶИТӢА

*Чӣ хуш гуфт золе ба фарзанди хеи,
Чу дидаиш палангафкану пилтан:
«Гар аз аҳди хурдет ёд омадӣ,
Ки бечора будӣ дар оғӯши ман.
Накардӣ дар ин рӯз бар ман ҷафо,
Ки ту шермардию ман пиразан».*

ҲУНАРАТ ЧИСТ?

Араби сахроiero дидам, ба писари худ мегуфт:
– Туро хоҳанд пурсид, ки ҳунарат чист, нагӯянд, ки пада-
рат кист?

*Писареро падар насиҳат кард,
К-«Эй ҷавонмард, ёд гир ин панд.
Ҳар кӣ бо аҳди худ вафо накунад,
Нашавад дӯстрӯю донишманд».*

Савол ва сунориш

1. Гӯед, ки дар ҳикоя кадом хислати инсон мазаммат шудааст?
2. Агар шахсе шеърро ҳамин тавр нохуш хонад, ба шумо хуш меояд?
3. Ҳикояи «Ҷавоби модар» аз кадом ҷиҳат ба шумо маъқул шуд?
4. Оид ба рафтор ва гуфтори ҷавон нисбати модар чӣ андеша дорад?
5. «Ҳунарат чист?»-ро маънидод кунед ва бигӯед, ки чаро падар ба писараш чунин гуфт?
6. «Ҳар кӣ бо аҳди худ вафо накунад» чӣ маъно дорад?
7. Аз рӯйи ҳикояи «Овози нохуш» саҳначае ташиқил намоед.

ПАҲЛАВони ТАРСОНЧАК

Соле аз Балх ба Бомиён сафар мекардам ва роҳ аз ҳаромиён (роҳзанон) пурхатар. Чавоне ба бадрақа (барои роҳнамой) ҳамроҳи мо шуд; сипарбоз, чархандоз (тирандоз) ва пилзӯр, ки даҳ марди тавоно зеҳи камони ўро кашида рӯйи замин пушти ўро зада наметавонист, лекин нозпарвар буд, на чаҳондидаву сафаркарда. Раъди кӯси (овози нақораи) диловарон ба гӯшаш нарасида ва барқи шамшери саворон надида (буд).

БАЙТ

*Наафтода дар дасти душман асир,
Ба гирдаи наборида борони тир.*

Иттифоқо ману ин ҷавон ҳар ду дар пайи ҳам равон будем. Ҳар девори қадим, ки ба пешаш мебаромад, ба қуввати бозу меафканд ва ҳар дараҳти азим, ки мидид, ба зӯри сарпанча аз бех меканд ва фаҳркунон мегуфт:

БАЙТ

*Пил ку, то китфу бозуи гурдон бинад?
Шер ку, то кафу сарпанчаи мардон бинад?*

Мо дар ин ҳолат (будем), ки ду хинду аз паси санге сарбароварданд ва оҳанги қитоли (қасди куштани) мо карданд. Дар дасти яке чӯбе ва дар бағали дигаре кулӯхкӯбе буд. Ба ҷавон гуфтам:

– Чӣ пойӣ (ба чӣ нигоҳ карда истодӣ) ?

*Бисёр он чӣ дорӣ зи мардию зӯрӣ,
Ки душман ба пойи худ омад ба гӯре.*

Тиру камонро дидам аз дасти ҷавон афтода ва баданаш ба ларза даромада.

Чорае ҷуз он надидем, ки либосу силоҳу чома раҳо кардем (кашида додем) ва ҷон ба саломат бурдем.

Савол ва супориш

1. Дар бораи амали ҷавон чӣ андеша доред?
2. Оё ўро далер гуфтан мумкин аст?

3. *Чаро бо ҳамин қувваю тавоноӣ аз ду ҳинду тарсид? Магар
ӯро тарсончак гуфтан равоаст?*

4. *Аз рӯйи мазмуни ҳикоя нақша тартиб диҳед ва дар хона нақ-
ли хаттӣ нависед.*

5. *Лугатҳои қавсайро аз худ намоед.*

МАЪЛУМОТИ УМУМӢ ДАР БОРАИ МАҶОЗ, ТАШБЕҲ ВА ТАВСИФ

Барои он ки асари бадеиро аниқтар дарк кунед, аз нозу-
киҳои он огоҳ бошед, бояд моҳияти санъатҳои маҷоз, таш-
беҳ ва тавсифро донед, аз худ намоед.

Маҷоз. Равшан аст, ки аксарияти калимаю ибораҳо ба
ғайри маъноӣ асли боз маъноӣ маҷозӣ низ доранд. Аз ин
хотир дар грамматикаи забони тоҷикӣ онҳоро ба ду қисм
– маъноӣ маҷозӣ ва асли тақсим кардаанд. Дар адабиётши-
носӣ бошад, маъноӣ маҷозиро санъати маҷоз мегӯянд.

Ба ҳамин тариқ, калимаю ибораро, ки ғайри маъноӣ
асли дар асари бадеӣ истифода шудаанд, санъати маҷоз ном
доранд. Санъати маҷоз дар афсона, ҳикоя, латифа, достон,
чистон ва махсусан зарбулмасалу мақол истифода бурда ме-
шаванд. Чунончи: 1. Бародари азиз, аз худ наравед. 2. Офто-
бро бо доман пӯшида намешавад. 3. Вазнин шавед. Дар ҷум-
лаи аввал иборати «аз худ наравед» ба маъноӣ ҳавобаландӣ,
мағрурӣ, худписандӣ омадааст, дар ҷумлаи дуюм «Офтоб»
маъноӣ ҳақиқат, аниқ адолат ва воқеиятро дорад, яъне, адо-
лат бояд дастболо шавад. Дар ҷумлаи сеюм калимаи «ваз-
нин» ба маъноӣ маҷозӣ омада, аз худ наравед, худписанд,
мағрур нашаведро ифода мекунад.

Ташбеҳ. Ташбеҳ маъноӣ чизро ба чизе, якero ба дигаре
монанд карданро дорад. Масалан, Гуландом мисли дугона-
аш Садбарг аълоҳон аст. Дар ин ҷумла Гуландом аз рӯйи
донишаш ба Садбарг монанд карда шудааст.

Ташбеҳ унсурҳои ба худ хос дорад: ташбеҳшаванда,
ташбеҳкунанда, олот ё воситаи ташбеҳ. Дар ҷумлаи боло
Гуландом ташбеҳшаванда, Садбарг ташбеҳкунанда ва мис-

ли, монанди воситаҳои ташбеҳ мебошанд. Ташбеҳ намудҳои гуногун дорад. Маъмултаринаш ташбеҳи равшан, пӯшида мебошад. Ташбеҳе, ки дар боло оварда шудааст, ташбеҳи равшан буда, ба воситаи олотҳои ташбеҳ (мисли, монанди) ба вучуд омадааст.

Дар адабиёти бадеӣ ташбеҳ барои возеху равшан ва нишонрас баромадани фикр, барҷастагии образ ва бадеияти асар хизмат мекунад. Нависанда ҳатто бо як калима ё ибора метавонад, маъниҳои олиро ифода намояд. Масалан, дар афсонаи «Эраҷи тилисмшикан» гӯянда аз санъати ташбеҳ бисёр бамаврид истифода бурда, Эраҷро ба офтоб ва дигар рафиканашро ба ситораҳо монанд кардааст: «Эраҷ, гӯё офтоб ва бачагони дигар ситораҳои дурахшон буданд, ки гирди ўро печонида гирифта буданд». Устод Рӯдакӣ дар шеъри машҳури худ «Бӯйи чӯйи Мӯлиён» амири Бухороро ба сарв ва ҳуди Бухороро ба бӯстон ташбеҳ намудааст, ки ин тасвир бисёр зебою дилкаш баромадааст:

*Мир сарв асту Бухоро бӯстон,
Сарв сӯйи бӯстон ояд ҳаме.*

Савол ва супориш

1. *Аз байти зер ташбеҳкунанда ва ташбеҳшавандаашро ёбед. Онҳо ба воситаи кадом олотҳои ташбеҳ бо ҳам алоқаманд шудаанд?*
2. *Бихандад лола дар саҳро, ба сони чеҳраи Лайло,
Бигиряд абр дар гардун, ба сони дидаи Маҷнун.*
3. *Байти болоро ба наср баргардонед ва аз он қофияашро муайян намоед.*

Тавсиф. Тавсиф маъноӣ васф кардан, ситоиш намудани касеро, чизеро дорад, ва яке аз санъатҳои маъмултарини адабиёти бадеист. Адибон ва ровиён барои пурҷозоба, дилкашу рангин баромадани ҳодисаю воқеаҳо, сифату хусусияти предмет ё шахсҳои алоҳида, яъне персонажҳои асарро қатор номбар мекунанд. Масалан, гули сурхи хушбӯйи зебо ба ман ҳадя карданд. Дар ин ҷумла, сифатҳои гул: сурх, хушбӯй ва зебо батафсил оварда шудаанд, ки дар

забон онҳоро муайянкунанда мегӯянд. Дар асари бадеӣ бошад, чунин таркибхоро тавсиф мегӯянд.

«Маликзодаеро шунидам, ки кӯтоҳ буду ҳақир ва дигар бародаронаш баланду хубрӯй». Дар ин ҷумла Саъдӣ сифати бародаронро додааст, яъне маликзода кӯтоҳу бечора, вале бародаронаш баланд ва хубрӯй буданд. Илова бар ин дар ин ҷумла санъати тазод низ омадааст. Хусусияти ин санъат он аст, ки ду чиз (сифат, хислат), ду шахс муқобили ҳам гузошта мешавад. Ё ҳодисаю воқеаҳои зидди якдигар низ тазод шуда метавонанд. Дар ҷумлаи боло сифатҳои маликзода (кӯтоҳу ҳақир) ба бародаронаш (баланду хубрӯй) муқобил гузошта шудаанд. Аз ин хотир Саъдӣ дар ин ҷумла аз санъатҳои тавсиф ва тазод, ки бештар дар якҷоягӣ меоянд, бамаврид истифода бурдааст. Як мисоли дигар аз Саъдӣ: “Дурӯғи маслиҳатомез, беҳ аз рости фитнаангез”. Дар ин ҷумла ҳам тавсиф ва ҳам тазод бо ҳам омехта шуда, идеяи адибро тақвият бахшидааст. Аввалан рости дурӯғ муқобил, зидди ҳам омада, сониян сифати дурӯғи маслиҳатомез ва рости фитнаангез бамаврид истифода шуда, андешаи Саъдиरो возеҳ нишон додаанд.

Савол ва супориш

1. Тазодро дар забон бо чӣ истилоҳ ифода мекунанд?
2. Доир ба тавсиф ва тазод мисолҳо гӯед.

КАМОЛИДДИН БИНОЙ (1453-1512)

«Мавлоно Биноӣ аз табақаи миёнаи аҳолист. Ҷойи таваллудаи шаҳри Ҳирот мебошад. Қобилияти ӯ бағоят зиёд аст. Аввал ба таҳсил машғул шуд. Дар ин соҳа рушди тамоми ҳосил намуд, ба хат шиқ пайдо намуд, ба андак фурсат хеле хушхат гардид. Ба мусиқӣ майл намуд, зуд омӯхт ва оид ба адвор рисолае навишт».

Алишер Навоӣ

Соли 1453 дар оилаи усто Муҳаммадхони Сабз тифле ба дунё омад, ки хурсандии аҳли оила ҳадду қанор надошт. Ба ӯ Шералӣ ном гузоштан. Муҳаммадхон марди хунарманд, бинокор, меъмор буд. Зиндагиашон фақирона мегузашт. Шералӣ, ки бачаи зирак ва хушзехн буд, дар мактаб нағз мехонд, ба сухани устодонаш диққат меод. Натиҷаи ҳамин саъю кӯшиш буд, ки ӯ бисёр илмҳои замонашро бахубӣ аз худ кард. Ӯ бештар ба забону адабиёт, таърих ва мусиқӣ майлу рағбат дошт. Ҳанӯз дар айёми мактабхониаш шеър менавишт. Дар ин бора худи шоир чунин мегӯяд:

*Ёдам омад, ки баҳри касби адаб,
Мешудам тифл ҷониби мактаб.
Таъби мавзун маро гаризӣ буд,
Фаҳми ман дар камоли тезӣ буд.
Сар зи ман завқи шеър бар мезад,
Шеърар аз рӯйи завқ сар мезад.*

Пас аз он пайваста аз шоирони гузашта ва ҳамзамонаш абёти зиёдеро аз ёд мекунад ва шеъраро рангину пурҷозибаро мегардад.

Қамолӣдин Биноӣ соли 1512 дар қатли омми шаҳри Қарши аз дасти сарбозони Шох Исмоили Сафавӣ ба қатл мерасад.

Биноӣ аз худ мероси гаронбаҳое гузоштааст. Бехтарин

асари ахлоқии адиб достони «Беҳрӯзу Баҳром» аст, ки ҳоло дар поён муште аз хирвор чанд ҳикояи онро пешкашатон мегардонем.

ҲАМНИШИНИ БАД

Рӯзе аз рӯзҳо магар Беҳрӯз,
Рафт берун ба толеи фирӯз.
Дид биншаста паҳлӯи Баҳром,
Чанд фард аз авоми каланъом¹.
Ваҳ, чӣ анъом², аз сибоъ³ батар,
Шаклашон дода аз низоъ хабар.
Ҳама авбошу⁴ муфсид⁵ ӯ пок,
Покашон қалбу қалбашон нопок.
Ду-се ноодаме лаванду дағал,
Нохушоянда ҳамчу бӯйи бағал.
Чашми Беҳрӯз чун бар ӯ афтод,
Оташи ғайрат андар ӯ афтод.
Хонд Баҳромро ба чониби худ,
Соҳт дар хонааш мусоҳиби худ.
Гуфт: «Маншин бад он табаҳкешон,
То насӯзӣ ба оташи эшон».
Ҳар кӣ шуд ҳамнишини шуъла чу дуд,
Шуъла дар вай гирифта бинӣ зуд.
Чун ба гургон рафиқ гардад меш,
Окибат дар фано ниҳад тани хеш.
Кас, ки бо нокасон қарин шуд, рафт
Хас, ки бо шуъла ҳамнишин шуд, рафт.
Ҳар ки атвори неку бад гирад,
Ҳама аз ҳамнишин х (в) ард гирад.
Нек бо бад на кори фарзон (а) аст,
Нон фиғандан ба қалби девон (а) аст.
Нек бо бад макун, ки дармонӣ,
Абадуддахр дар зарар монӣ.
Накунӣ хоҷа ёрии золим,
Ва-р кунӣ, кай гузорадат солим?

Луғат

Каланъом – монанди чорпоён.

Анъом – чорпоён.

Сибоъ – даррандагон.

Авбош – нокас, дузд, бечогард.

Муфсид – вайронкор, бадкор.

Савол ва супориш

1. *Ҳикояро хонед ва ташибеҳу маҷозҳояширо ёбед.*
2. *Чаро Бехрӯз аз дидани рафиқони Баҳром нороҳат шуд?*
3. *Сифатҳои ҳамнишони Баҳромро ҳикоят кунед.*
4. *Чаро бо ашхоси бад нишинӣ бад мешавӣ?*
5. *Андешаатонро дар бораи рафиқи бад бо чанд ҷумла баён кунед ва мақоли «аз одами бад ҳазар»-ро истифода баред.*

МАРДИ АБЛАХ

Буд дар хар савор дар роҳе,
Море афтода дид ногоҳе.
Шуда аз сардии дай¹ афсурда,
Сард з-он сон, ки гӯиё мурда.
Мардро раҳмаш бар \bar{u} омад,
Ба тараҳҳум² зи хар фурӯ омад.
Карда чояш даруни тӯрбаи хар,
Баҳри гармӣ кашид бар сари хар.
Нафаси хар чу гарм кард \bar{u} ро,
Гарм гардид табъи сард \bar{u} ро.
Бори аввал, ки сар зи чо барзад,
Сар бароварду бар сари хар зад.
Рафт мори фасурдаву хар мурд,
Гарм гардид мору хар афсурд.
 \bar{U} ба чо монду рафт хар ба сакар³,
Аз харӣ шуд пиёда мардаки хар.
Монда аз хар пиёда ришканон,
Ҳамчу хар аз замин ҳашишканон⁴.

ТАЪКИД

Нек бо бад бубин чӣ суд овард,
Суд бин, к-аз хараши фуруд овард.
Кард сахвеву монд дар хирмон⁵,
Нест худкардаро, бале, дармон!

Лугат

Дай – зимистон.

Тарахҳум – раҳму шафқат.

Сақар – яке аз табақаҳои дӯзах.

Ҳашиш – хас, гиёҳи хушк.

Хирмон – бенасибӣ, маҳрумӣ.

Савол ва супориш

1. Амали он мард нисбати мор дуруст буд?
2. Мисраи «*Аз харӣ шуд ниёда мардаки хар*»-ро шарҳ диҳед.
3. Мисраи «*Нест худкардаро, бале, дармон*»-ро дар байни халқ боз чӣ хел таъбир мекунад?
4. Чаро ба ҳикоя «*Марди аблаҳ*» ном ниҳоданд? Онро ба номи «*Марди сода*» иваз кунем, беҳтар нест?

БОҒБОН ВА ХИРС

Гуфт Беҳрӯзи оқибатафрӯз,
Ки: «Аз ин пеш дар деҳе ҳама рӯз
Боғбоне ба боғ мегардид,
Мор мекушт ҳар кучо медид.
Дошт море ватан ба гӯшаи боғ,
Дилаш аз захми боғбон шуд доғ.
Аз қазо боғбони нодондил,
Дошт хирсе магар дар он манзил.
Буд он хирс боғбонро дӯст,
Гарчи нодон ба дӯстӣ на накуст.
Боғбон сар ниҳода буд ба хоб,
Аз магас буд гӯиё ба азоб.
Боғбон дар нахези хоб афтод,
Мор бишниду дар шитоб афтод.

Рафт пинҳон ба зери домонаш,
 То ситонад ба захри худ ҷонаш.
 Гуфт бо худ зи рӯйи дониш мор,
 Ки «ба захмаш агар кунам озор».
 Гарчи донам, ки ҷон нахоҳад бурд,
 Лек андарзамон нахоҳад мурд.
 Хоҳад аз ҷойи хештан барҷаст,
 Сару мағзи маро ба санг шикаст.
 3-он чӣ ҳосил маро, ки душмани ман,
 Мирад, аммо зи баъди мурдани ман?»
 Мори зирак аз он пушаймон гашт,
 Рафт аз қатли боғбон бигзашт,
 Лек он хирс даст меафшонд,
 В-аз рухи боғбон мағас меронд.
 Гарчи кардӣ фузун мағасронӣ,
 Менишастӣ мағас ба пешонӣ.
 Рафт он хирси кинаҷӯ дар ҷанг,
 В-аз сари қаҳр даст бурд ба санг.
 Кард қасди мағас ба санги дурушт,
 Бар сари боғбон зад, ўро кушт.
 Хасмаш аз зиракӣ накард озор,
 Аблаҳи дӯст бин, ки кушташ зор.
 Тарки ин аблаҳони нодон гӯй,
 В-ар на аз ҷони хеш даст бишӯй.

Лугат

Боғбони нодондил – боғбони сода, нодон.

Нахез – камин, камингоҳ.

Савол ва супориш

1. *Ҳикояро хонед ва мувофиқи мазмунаш ба он номи дигар гузоред.*
2. *Гӯед, ки мақоли «Аз дӯсти нодон, душмани доно беҳтар» ба мазмуни ҳикоя алоқа дорад ё не?*
3. *Ҳилаю найранги морро шумо дар чӣ мебинед?*
4. *Мақсади адиб аз овардани ҳикоя дар ҷист?*
5. *Идеяи ҳикоя имрӯз чӣ аҳамият дорад?*

ДАРАХТИ ЧОВИДОН

Буд Кисро¹ нишаста хурраму шод,
Сухани Ҳинд дар миён афтод.
Гуфт шахсе: «Дар он диёри васеъ,
Ҳаст кӯҳе дар он дарахти рафеъ².
Доимо ҳаст меваҳои тараш,
Мурдаро зинда мекунад самараш».
Майли он сӯй намуд Кисроро,
Шавқаш аз ҷо рабуд Кисроро.
Ба яке аз хавоси³ худ фармуд,
Ки: “Сӯйи Ҳинд рав, талаб кун зуд”.
Рафт то Ҳинд, гашт то як сол,
Ҳама ҷо кард аз он дарахт суол.
Кас хабар з-он дарахту мева надод,
Охираш кард олиме иршод⁴.
Гуфт: «Он кӯҳ мардуми доност,
Илми ӯ он дарахти побарҷост.
Ки аз он мева гар хӯрад эшон,
Зинда гарданд, чон баранд эшон».
Мард наздикии Кисро омад боз,
Парда бардошт аз ҳақиқати роз.
Гуфт Кисро: «Яқин, ки ҳеч самар,
Набувад ҳамчу илм ҷонпарвар».

Лугат

Кисро – Нӯшервони Одил - яке аз шоҳони сулолаи Сосониён.

Рафеъ – олай, баланд.

Хавос – наздикон, бузургон.

Иршод – раҳнамоӣ намуд, равшан гардонид.

Савол ва супориш

1. Зери мафҳуми «Дарахти ҷовидон» чиро мефаҳмед?
2. Мисраи «Мурдаро зинда мекунад самараш» чӣ маънӣ дорад?
3. Оё илм мурдаро зинда карда метавонад? Шумо аҳамияти илмро дар чӣ мебинед?
4. Аз ҳикоя сифатҳои ӯфта, ба дафтарадон нависед.

ПИСАРИ ПИРАМАРД

Чатри аъзам Ҳасаншоҳи баққол,
Он ба дониш сипехри фазлу камол.
Муктадои¹ маволии² Шероз,
Пешвои аҳолии Шероз.
Рафт рӯзе бари Чаҳоншоҳхон,
Ки Чаҳоншоҳ буд шоҳи чаҳон.
Шоҳ бархост баҳри ӯ филҳол³,
То ба даҳ гом кардаш истиқбол.
Ба сари маснади худаш биншонд,
Пас ба иззат бар ӯ ҳикоят ронд.
Шоҳ гуфташ: «Эй баландмақом!
Толиби илмро ба чиддӣ тамом!
Илм то чанд гаҳ шавад ҳосил?»
Гуфт: «Сӣ сол, гар бувад қобил».
Шоҳ гуфто: «Бигӯй фоидаро,
Нафъи сӣ солу ранчи зоидаро!
Зуд баргӯй, эй, ту маъдани илм?
Нафъи сисола ранч бурдани илм»⁴.
Гуфт: «Шоҳо, мани дилафтода,
На маликзодаам, на шаҳзода.
Падарам буд марди баққоле,
Марди дарвешии безару моле.
Рӯз то шаб нишаста дар бозор,
Ҳосилаш не ба ғайри шаш динор.
Кас надидам бар ӯ салом кунад,
Ё ба таъзими ӯ қиём кунад.
Ӯ ба ҳар кас салом ҳам гуфтӣ,
Дар ҷавобаш алайк кам гуфтӣ.
Илмро бин, ки ҳамчу ман писаре,
К-аш бувад дар чаҳон чунон падаре.
Баҳри ман подшоҳ зи авҷи ҷалол,
Даҳ қадам омада ба истиқбол.
Ҷой дода ба маснади хешам,
Ба тавозуъ нишаста дар пешам.

Писари пирамарди камкоса,
Шуда ба подшоҳ ҳамкоса.
Ин яке буд аз фавоиди⁵ илм,
Бешумор аст нафъи зоиди илм».
Хуш баромад шаҳ аз ишорати ӯ,
Офарин гуфт бар иборати ӯ.

ТАЪКИД

Соҳиби илм ҳар кучо бошад,
Ҳама кораш ба муддао бошад.
Бо бузурге, ки илм ёр шавад,
Дар бузургӣ яке ҳазор шавад.

Лугат

Муктадо – пешво.
Маволи – бузург, барҷаста.
Филҳол – якбора, дарҳол.
Маъдани илм – ҳазинаи илм.
Фавоид – ҷамъи фоида.

Савол ва супориш

1. Мазмуни ҳикояро нақл кунед ва гӯед, ки Ҳасанишоҳи баққол чӣ хел одам буд?
2. Ба андешаи шумо ҳурмату эҳтироми аҳли илм зарур аст?
3. Шумо чӣ хел одамро олим гуфта метавонед?
4. Мақоли «Олим шудан осону одам шудан душвор» чӣ маънӣ дорад?

МАВРИДИ СУХАН ГУФТАН

Марди нодони бесарупое,
Рафт назди ҳакими доное.
Ба каломи тавил¹ шуд қоил,
Калимоташ тамом лотоил².
Қард оғози гуфтани ҳазён,
В-аз каломаш ҳаким дар ғасён.
Охир аз ҳарза гуфтани бисёр,

Рафт дасту забон-ш ҳар ду зи кор.
Гуфт: «Бас мекунам, ки гаштӣ гич»,
Гуфт: «Мискин, ту худ нагуфтӣ ҳеч »,
Эй писар, дар сухан тааммул кун,
Баду неки сухан тахайюл³ кун!
Гар сухан лоиқ аст, дар вай печ,
В-ар на сад сол гуфтай, ҳама ҳеч .
Гуфт Бузарчумехри олирой,
Он ба дониш ҳакими уқдакушой⁴.
«Ҳар кӣ гӯяд сухан зи ҳад берун,
Шак маёвар, ки ҳаст аҳли чунун».

ХУЛОСА

Сухани хуш зи ҳар чӣ марғуб аст,
Шеваи ихтисор матлуб аст.
Шаҳд агар нафъи бекарон дорад,
Чун аз он пур хӯрӣ, зиён дорад.
Гарчи ҳарфи наку хунар бошад,
Дар камаш лутф бештар бошад.
Ҳарфи неку агарчӣ дурр гӯйӣ,
Некӣ аз вай равад, чу пур гӯйӣ.
Мухтасар гӯй, каломи тӯл гузор;
Арз манзур кун, фузул гузор!

Лугат

Каломи тавил – сухани дароз, ҳарзагӯй.

Лотоил – беҳуда, ҳазён.

Тахайюл – фикр, андеша намудан.

Ҳакими уқдакушой – донишманди гирехкушой, мушқилкушой.

Савол ва супориш

1. *Чаро кам гуфтан савоб аст, мегӯянд?*
2. *Бузургмехр кӣ буд?*
3. *Бо мазмуни ҳикояи шинос шавед ва порчаи хулосаширо аз ёд кунед.*

ЧОҲКАН ЗЕРИ ЧОҲ

Буд марде ба рӯзгори қадим,
Бо дили мустақиму табъи салим¹.
Одате доштӣ, ки ҳаррӯза,
Гирди дарҳо шудӣ ба дарюза².
Ин насихат ба ҳар саро гуфтӣ,
Чанд навбат муқарраро гуфтӣ:
«К-он чӣ бар нафси хеш напсандӣ,
Ба дигар халқу хеш напсандӣ.
Бар дигар мардумон ҳамон андеш,
Ки нанолӣ гар оядат дар пеш».
Рӯзе аз рӯзҳо ба ҷое шуд,
Наъразан бар дари сарое шуд,
Панди худ боз гуфт сар то сар,
Баъд аз он хост чизе аз паси дар.
Сохиби хона меҳтари деҳ буд,
Мулку молаш зи дигарон беҳ буд.
Гуфт меҳтар ба мардumi хона:
«К-ин мард кист – девона?
Пушт бар ному нанг оварда,
Мардумонро ба танг оварда.
Комил-ул-ақли пешбин шудааст,
Халқро носеҳу³ амин шудааст.
Беҳ, ки фикри фано кунем ӯро,
В-аз сари халқ во кунем ӯро.
Қадаре захр дар хамир кунем,
Баҳри ӯ чанд нон фатир кунем.
То хӯрад з-он фатиру мирад зор,
Накунад халқро дигар озор».
Ҳафт нон баҳри ӯ чунон карданд,
Монда нон бар кафаш равон карданд.
Нон гирифтун бурун шуд он дарвеш,
То барад нон ба сӯйи хонаи хеш.
Хонааш дур буд з-он манзил,
Бешае буд дар миён ҳоил⁴.

Мард дар беша такзанон мерафт,
Баста бар пушти худ нон мерафт.
Буд бечора такзанон дар роҳ,
Ки гирифтанд раҳ бад-ӯ ногоҳ.
Ҳафт фарзанди хосаи меҳтар,
Ҳар яке буд аз он дигар беҳтар.
Аз шикор омада ҳама бетоб,
На дар он роҳ хӯрда нон, не об.
Ҳафто нон зи пушти он дарвеш,
Даррабуданд, сохт туъмаи хеш.
Ҳафт барно чу ҳафт нон хӯрданд,
Боз гаштанду дарзамон мурданд.
Меҳтар аз фавти ҳафт сар фарзанд,
То ба як ҳафта риш бармеканд.
Баъди як ҳафта омад он дарвеш,
Кард бар дар ҳамон насихати хеш.
Гӯш бар қавли ӯ чу бинҳоданд,
Сар ба сар дар таачҷуб афтоданд:
К-«Ин гадопеша заҳр дар нон хӯрд.
Сахтҷон заҳр хӯрда чун чон бурд?»
Гуфт шахсе: «Нахӯрда он нонро,
В-арна медод дарзамон ҷонро».
Меҳтар аз хона сар бурун овард,
Гуфт дарвешро, ки «эй сарамард!
Нон, ки он рӯз з-ин саро бурдӣ,
Ба кучо бурдиву кучо хӯрдӣ?»
Гуфт: -«Будам ба роҳи хонаи хеш,
Писарони ту омаданд ба пеш.
Ҳафт тан ҳафт нони ман бурданд,
Ғасб карданду нони ман хӯрданд».
Меҳтар аз вай чу ин сухан бишнид,
Дили тангаш зи ғусса хун гардид.
Сӯхт ҷонаш зи ҳачри фарзандон,
Гашт гирён чу орзумандон.

«Чах, ки аз баҳри дигаре кандам,
Ҳам дар он чаҳ фитод фарзандам».
Зинҳор он чӣ нописанд бувад,
Ки аз ӯ халқро газанд бувад.
То тавонӣ, ба ҳеч кас мапсанд!
Гар нахоҳӣ, ки уфтӣ ба газанд.

Луғат

Бо дили мустақиму таъби салим – бо дили кушоду таъби ба-
ланд.

Дарюза – гадой.

Носеҳ - насиҳаткунанда.

Ҳоил – бешаи хавфнок, хавлнок.

Ғасб карданд – ба зӯрӣ нонҳоро кашида гирифтанд.

Савол ва супориш

1. *Аз кадом ҷиҳат амали меҳтари деҳ ношоиста аст?*
2. *Чаро фарзандони сардори деҳа мурданд?*
3. *Ба ҳикоя боз ягон номи дигар гузоштан мумкин аст?*
4. *Мақсади адиб аз иншои ҳикояи мазкур дар чист?*
5. *Ҳикояро хонда мазмунаширо нақл кунед.*

НҶШЕРВОН ЧАРО ОДИЛ ШУД ?

Аз Нӯшервон касе пурсид:

–«К-аз чӣ майли дилат ба адл кашид?

Ту ки дури зи давлати ислом,

Муттасиф чун шудӣ ба адл тамом?¹

Сабаби ин ҳама адолат чист?

Мӯчиби² адли безаволат чист?»

Гуфт: -«Дар хини кӯдакӣ³ як бор,

Мешудам дар раҳе ба азми шикор,

Дар рикобам пиёда буд басе,

Чӯб бар каф ниҳода буд касе.

Аз миёни шон саге гузар мекард,

В-аз ҳаёхуяшон ҳазар мекард.

Он пиёда фиганд чӯб аз даст,

Хӯрд бар пойи саг, ки хурд шикаст.

Саги мискин фиғону войкашон,
Рафт аз пай шикастапой кашон.
Рафт чун он пиёда як-ду қадам,
Асп бар пой-ш зад, ки гашт қалам.
Аспи бадфеъл низ тарф набаст,
Пойи вай дар кӯе фитоду шикаст.
Чун мукофотро чунон дидам,
Равиши одилӣ⁴ писандидам.
3-ин мукофот нафси золими ман,
Монд занчири адлро гардан.
Чун мукофоти зулм донистам,
Зулм бар халқ кам тавонистам.
Ҷазм кардам, ки мардуми золим,
Кам бимонанд дар ҷаҳон солим».

Луғат

Маънои байти дуо: Ту, ки ғайри дини ислом ҳастӣ, чӣ хел шуд, ки одил шудӣ?

Муъчиб – сабаб

Ҳини кӯдакӣ – айёми кӯдакӣ, давраи кӯдакӣ.

Равиши одилӣ – пешаи одилӣ, амали одилӣ.

Савол ва супориш

1. *Ҳикояро хонед ва сабаби одилии Нӯшервонро гӯед.*
2. *Маънои «мукофоти амал»-ро шарҳ диҳед.*
3. *Муносибати нависанда ба мардуми золим чӣ тавр ба қалам дода шудааст?*

ПАДАРИ ХЕШ БОШ

Дар Самарқанд мавлавихоне,
Буд дар кашфи илм пурдоне.
Бар ҳама фазл ӯ мусаллам буд,
Ҳамчу ӯ аҳли донише кам буд.
Ба насаб гар бузургзода набуд,
Кас аз ӯ дар ҳасаб¹ зиёда набуд.
Бо бузурге магар ба баҳс афтод,
Кардаш илзом², сар ба чанг афтод.

Гуфт хасмаш зи рӯйи таън ба ӯ,
 Ки: «Кӣ будат падар, биё баргӯ?!»
 Мавлавӣ гуфт: «Эй ҳамидасияр!
 Накунад кас зи ман суоли падар.
 Аз падар кунӣ гар суол, бирав,
 Писарамро бигӯ, ҷавоб шунав».
**Мард бояд, ки худ падар бошад,
 Боиси фахри сад писар бошад.
 В-арна фазли падар чӣ суд кунад,
 Фазли шахси дигар чӣ суд кунад?**

Лугат

Ҳасаб – кадру манзалат, мартабаи инсон дар фазлу дониш.

Илзом кардан – мағлуб кардан, қоил намудан.

Савол ва супориш

1. Нисбати амали рақиби Мавлавӣ андешаи хешро баён кунед.
2. «Мард бояд, ки худ падар бошад», чӣ маъно дорад?
3. Байтҳои охири ҳикояро, ки сиёҳтар чоп шудаанд, аз ёд кунед.
4. Аз рӯйи мазмуни ҳикоя иншо нависед.

САРИ ҲОТАМ

Дар замоне, ки Ҳотам андар даҳр,
 Ба карам шуҳра гашт¹ дар ҳама шаҳр.
 Ҳама чо гуфтугӯйи Ҳотам буд,
 Халқро рӯ ба сӯйи Ҳотам буд.
 Подшоҳе зи хусравони араб,
 Арабе сӯйи хеш кард талаб.
 Ки: «Зи Ҳотам ба чон расида дилам,
 Пеши мардум зи чуди ӯ хичилам².
 Арабе галлабони сахроӣ,
 Шуда дар ҷуд Ҳотами Тойӣ.
 Ҳар кӣ номаш барад неку гӯяд.
 Ҳама кас зикри хайри ӯ гӯяд.
 Рашки ӯ оташам ба чон задааст,
 Шуъла дар чони нотавон задааст.
 Теғ бардору рав ба маскани ӯ,

Сари ўро чудо кун аз тани ў.
Гар расонӣ ба ман сари Ҳотам,
Диҳамат то ба даҳ ҳазор дирам.
То шавад номи ў зи олам гум,
Гум кунад зикри хайри ў мардум.
Ман дигар дасти чуд бикшоям,
Сад чу Ҳотам вучуд бинмоям.
Чун касон аз сахо сухан гӯянд,
Ҳама чо аз сахои ман гӯянд».
Араб омад сӯйи қабилаи Тай,
То барад баҳри подшоҳ сари вай.
Буд Ҳотам ситода бар сари роҳ,
Ки расид аз раҳ он араб ногоҳ.
Бар араб гуфт: – «Ман нишон диҳамат,
Сари Ҳотам ҳамин замон диҳамат».
Ҳамроҳаш бурд дар биёбоне,
Ки набуд он ба чуз ду тан қоне.
Теги хунрези худ ба дасти араб,
Доду биншаст пеши ў баадаб.
Ки: «Бизан теғро бар гардани ман,
Сари Ҳотам чудо кун аз тани ман.
Манам он Ҳотаме, ки меғӯйӣ,
В-ин сараст, он саре, ки меҷӯйӣ.
Сарам афган, ки бе сарам наравӣ,
То тихидаст аз барам наравӣ».
Араб аз кори худ пушаймон шуд,
Аз каф андохт теғу гирён шуд.
Гуфт: «Бархез, эй карамгустар³,
Ба карам аз гуноҳи ман бигзар,
Ки фалон шоҳ даҳ ҳазор дирам
Ваъда кардаст то сари ту барам.
Тамаъ андохт дар гуноҳ маро,
В-аз тамаъ гашт рӯ сиёҳ маро.»

Лугат

Ба карам шухра гашт – дар саховат дар байни халқи олам машхур гашт.

Зи чуди ӯ хичилам – аз саховатмандии ӯ нороҳат мешавам, маъкул нест.

Карамгустар – саховатпеша, саховатманд.

Савол ва супориш

1. Мувофиқи фаҳмишатон мазмуни ҳикояро ба наср гардонед. Ҳангоми иҷрои супориш калимаҳои саховатманд, чуд, хайру эҳсонро истифода баред.

ҶОМАИ ОШҲҶРӢ

Маҷмае доштанд оме чанд,
Даъвие чанд пухта хоме чанд.
Рафт Баҳлул ҷониби эшон,
Бесару пой мисоли дарвешон.
Раҳ надодандаш андар он маҳфил¹,
Рафт берун равон аз он манзил.
Шуд шитобон ба ҷониби бозор,
Орият² кард ҷома ва дастор.
Дар бару сар фиганд суфу катон,
Рост Хоҷа Носири бозургон.
Боз баргашту шуд дар он маҳфил,
Сӯйи он мардумони нодондил.
Зинату зеби ҷомааш диданд,
Уқдаҳои амомааш диданд.
Баҳри таъзими ӯ зи ҷо ҷастанд,
Пеши ӯ даст бар камар бастанд.
Биншонданд дар сафи болош,
Аввалан пеши ӯ ниҳоданд ош.
Чун кашиданд сӯйи халқ таом,
Чашм бар хоҷа доштанд тамом.
Хоҷа чун сӯйи он азизон шуд,
Остинро зи дасти хеш кашид.

Даҳони остин дар ош ниҳод,
Гуфт: «Инро бихӯр, ки нӯшат бод».
Ҳама з-он дар таачҷуб афтоданд.
Ҳозирон лаб ба ханда бикшоданд.
Гуфт Баҳлул, ки: «Эй ғалатбинон,
Сар ба сар сурати нуқатбинон.
Ман ҳамон ринди бесару поям,
Ки надодед раҳ ба ин чоям.
Ман ҳамон жандапӯшу дарвешам,
Ки бирондед аз дари хешам.
Чома то дар бадан набуд маро,
Ҳеч кас дар намекушуд маро.
То ки дар бар фиғандаам чома,
Чой дорам ба садри хангома³.
Чунки аз баҳри чома буд таом,
Чома беҳ гар шавад таомошом.
Ин мақомам ба иззати чом(а) аст,
В-ин таомам ба давлати чом(а) аст».
Мардумон дар хичолат афтоданд,
Ҳама инсоф таври ӯ доданд.

Лугат

Махфил – чамъомад, базми дӯстон, маҷлис.

Орият – чизеро барои истифода ба муҳлате амонат гирифтагӣ.

Садри хангома – пешгоҳи нишаст, болонишини шумо.

Савол ва супориш

1. *Аз мазмуни ҳикоя шумо чӣ хулоса баровардед?*
2. *Чаро мардум дар охир пушаймон шуданд?*
3. *Аз ҳикоя қонишинҳоро ёбед, хелҳои онҳоро муайян намоед.*
4. *Аз рӯйи ҳикоя саҳнача тартиб диҳед.*

БАДРИДДИН ҲИЛОЛӢ
(1470-1529)

*Моро ба чафо кушта пушаймон шуда бошӣ?
Хуни дили мо рехта ҳайрон шуда бошӣ?*

Ҳилолӣ

Шаб торику зулмотӣ буд. Барои мардumi Ҳирот ин шаб, яъне шаби чумъаи соли 1529 як умр шаби бехосият хоҳад монд. Дору гир, доду фарёд, гирияю лобаи кӯдакону занон хомӯшии шабро халалдор мекард. Ясавулон ва сарбозони Убайдуллоҳхон хонаҳои мардумро талаю тороч мекарданд, одамони «гарданкаш», «ёғӣ» ё «чурми дигар дошта»-ро ба зиндон ё ба қозихона мебурданд.

Чор сарбози Убайдуллоҳхон ба назди дарвозае омада Ҳилолиро ба маҳкамаи қозӣ бурданд.

Шоир шарту русуми инсонӣ ба ҷо оварда салом дод. Аммо салом бечавоб монд. Қозикалон ба ҳучум гузашт.

Шумо, шоир Ҳилолӣ? Чунин бандаҳои осӣ ба худ лақабҳои осмонӣ меёбанд. Садқаи ҳилоли Худои азза ва ҷалла шавед.

Ман гуноҳе надорам ва сабаби ба марҳамати шумоён расиданамро намедонам.

Намедонӣ! Ҳамаашро нағз медонӣ. Ҳоло ба ёдат меорем. Аввалан, дар як шеърат хони покдину ҳомии шариати ислом, сояи Худо дар замин Убайдуллоҳхонро танқиду ма-заммат кардӣ! Магар ин гуноҳ нест? Сониян, аз рӯи кору

рафторат шиамазҳаб астӣ! Ба шиа буданат мана ин ҳомиёни дину диёнат гувоҳ ҳастанд ва шиа буданатро тасдиқ меку- нанд!

Мавлоно Бақои Ланг ва Мавлоно Гулчехр, ки дар назди қозикалон ҳузур доштанд, аз ҷой барҳеста суханони Мавло- но Шамсиддинро тасдиқ карданд.

Баред! Пагоҳ дар бозори Чорсӯ амри моро амалӣ кунед!

Хуршеди оламтоб кайҳо аз паси қуллаҳои кӯҳ барома- да, саховатмандона нурпошӣ мекард. Вале офтоби зиндагии Ҳилолӣ рӯ ба ғуруб оварда буд. Шоири номуродро ясаву- лон кашон-кашон ба сӯйи бозори Чорсӯи Ҳирот мебурданд. Як гурӯҳ мардуми авом ҳамроҳӣ мекарданд. Баъзеҳо ба ҳоли шоир гиря мекарданд ва баъзе ҳасудон, суннимазҳа- бон ба сари Ҳилолӣ санг мепартофтанд. Сари шоир хуншор шуда буд. Қатраҳои хун ба рӯйи гандумгуни шоир тарови- да, риши мошу биринчи шоирро лолагун карданд. Ў бо сари баланд пеш мерафт. Адиб ба атрофиён хирадмандона на- зар мекард. Аз байни ҳасудон, нотавонбинон, дӯстон, ҳешу ақрабояшро мечуст. Медид. Онҳо гирён буданд. Шоир бо ишорат бо онҳо хайру хуш менамуд ва байти зерро бо дарду алам мехонд.

Ин қатраи хун чист ба рӯи ту, Ҳилолӣ?

Гӯё ки дил аз гусса ба рӯйи ту давида.

Ниҳоят Ҳилолиро ба бозорҷой оварданд. Дар назди ӯ чаллод Сайфуллоҳ шамшер дар даст меистод. Қатлгоҳ ба- ландтар буд. Шоир издиҳомро хуб медид. Чанд дақиқа хомӯшӣ ҳукмфармо гардид. Ҳилолӣ сар баланд кард ва ба тарафи мардум назар андохт. Баъд гуфт:

Ҳешу табор, дӯстон, ман бо шумо хайрухуш мекунам. Онҳо дар қасди ҷони ман буданд. Ман аз мурдан наметар- сам.

Оре, онҳо ҷисми маро нест мекунанд, шеъри маро нест карда наметавонанд!

Баъд Ҳилолиро қатл карданд.

САД ЧОН ФИДОИ ДҶҶСТ

Бархез, то ниҳем сари худ ба пойи дҶҶст,
Чонро фидо кунем, ки сад чон фидоии дҶҶст.
Дар дҶҶстӣ мулоҳизаи маргу зист нест,
Душман беҳ аз касе, ки намирад бароии дҶҶст.
Ҳошо¹, ки ғайри дҶҶст кунад ҷо ба чашми ман,
Дидан наметавон дигареро ба ҷойи дҶҶст.
Аз дҶҶст ҳар ҷафо, ки расад ҷойи миннат аст,
Зеро, ки нест ҳеч вафо чун ҷафои дҶҶст.
Бо дҶҶст ошно шуда, бегонаам зи халқ,
То ошноии ман набувад ошноии дҶҶст.
Дар ҳалқаи сағони дараш меравам, ки боз
Аҳбоб² саф зананд ба гирди сароии дҶҶст.
Дасти дуо кушод Ҳилолӣ ба ҳазратат,
Яъне ба даст нест маро ҷуз дуоии дҶҶст.

ДАР БОРАИ ОДОБ

Надонам, к-ин ҳама тарки адаб чист?
Ҳади худро намедонӣ, сабаб чист?
Адаб хоҳӣ, зи ҳад берун манеҳ пой,
Зи ҳар ҷониб, ки хоҳӣ дар миён ой.
Адаб ороиши афъол бошад,
Адаб осоиши аҳвол бошад.
Фурӯғи зоҳир¹ аз ороиши ўст,
Фароғи ботин² аз осоиши ўст.
Адаб мачмӯаи ҳусну ҷамол аст,
Баҳоре дар камоли эътидол³ аст.
Ҳама корат ба қадри хеш бояд.
Зи қадри худ на кам, на беш бояд,
Ба ин мизон, агар худро бисанҷӣ,
Наранҷанд аз туву худ ҳам наранҷӣ.
Чу биншинӣ, ҷунон бояд, ки шояд,
Чу бархезӣ, ҷунон шояд, ки бояд.
Чароғи дида шаб ҷое маяфрӯз,
Ки гардад тира, чун равшан шавад рӯз.

Сухан бо махрамон бояд чунон гуфт,
Ки бо агёр⁴ дар маҷлис тавон гуфт.
Чаро сомё⁵ ниҳад бар нуқтае гӯш,
Ки бояд кардаш аз хотир фаромӯш?
Манех бар ҳарфи кас зинҳор ангушт,
Ки афтад чун қалам ангушт аз мушт.
Чаро чое қадам бояд ниҳодан,
Ки он чо бе маҳал бошад ситодан.
Адабро раҳбари кӯйи талаб кун,
Вагарна нафси саркашро адаб кун.
Адаб дар анчуман шамъи мунир⁶ аст,
Далели покии мо фи-замир⁷ аст.

Луғат

Фурӯғи зоҳир – зебогии зоҳир, ороиши зоҳир.

Фароғи ботин – оромии ботин, осудагии ботин.

Эътидол – муътадилӣ, мавзунӣ.

Агёр – ғайр, бегона, ношинос.

Сомё – шунаванда.

Шамъи мунир – шамъи равшан.

Фи-замир – аз таҳти дил.

Савол ва супориш

1. Ба ақидаи адиб барои боадаб шудан чӣ бояд кард?
2. Адаб дар зиндагӣ чӣ аҳамият дорад?
3. Синонимҳои адабро номбар кунед.
4. Калимаи адаб дар матн чанд маротиба такрор шудааст?

ҶИТӢА ДАР САХТИИ ҲОЛИ ХУД

Ох, аз ин рӯзгори баргашта,
Ки зи ман лаҳза-лаҳза баргардад.
Гар фалакро ба коми худ хоҳам,
Ӯ ба коми каси дигар гардад.
В-ар зи чоми нишот бода хӯрам,
Бода хунобаи чигар гардад.

В-ар қадам бар бисоти сабза ниҳам,
Сабза дарҳол нештар гардад.
Лек бо ин хушам, ки толеи ман,
Натавонад аз ин батар гардад.

РУБОИҶО

Дар олами бевафо касе хуррам нест,
Шодию нишот дар банӣ Одам нест!
Он кас, ки дар ин замона ӯро ғам нест,
Ё одам нест ё аз ин олам нест!

Ёр омаду ёри дилнавоз омад боз,
Баҳри дили хаста чорасоз омад боз.
Умрам ҳама рафта буд аз рафтани ӯ,
Сад шукр, ки умри рафта боз омад, боз.

Савол ва супориш

1. Дар порчаи аввал шоир чаро аз рӯзгори хеш шикоят дорад?
2. Шоир дар мисраи «Сад шукр, ки умри рафта боз омад, боз» чиро дар назар дорад, умри рафта чист?
3. Порчаҳоро хонед, маънидод ва аз ёд кунед.

ДАР БОРАИ ДАЛЕРӢ

Биё, эй бедили аз кор монда,
Зи бим андар паси девор монда.
Далерӣ кун, ки майдон аз далер аст,
Агар рӯбах далер афтод, шер аст.
Чӣ хуш гӯянд мардони чигардор,
Ки: - «Пое пеш нест, дасте бурун ор!».
К-аз ин даст аз ҳама кас пеш бошӣ,
Ба ин чо аз ҳама кас беш бошӣ.
Раҳи саҳрои расвой гурез аст,
Калиди мамлакат шамшери тез аст.
Ба як дам оламеро фатҳ кардан¹,

Бех аз нанги ҳама олам ба гардан.
Сари душман равон аз тан чудо кун,
Вагарна рав, сари худро фидо кун!
Агар сад сол зери санг бошӣ,
Аз он бехтар, ки зери нанг бошӣ.
Зи ғайрат гар яке мардонагӣ кард,
Ту гӯйӣ чоҳиле девонагӣ кард?
Магӯӣ чоҳил, ки чойи ҳайрат аст ин,
Бех аз сад оқили беғайрат аст ин.
Қавидил шав, ки дар майдони мардӣ²,
Гар аз куштан битарсӣ, кушта гардӣ.

Лугат

Фатҳ кардан – ғолиб омадан, гирифтан.

Майдони мардӣ – майдони чанг, мухориба.

Савол ва супориш

1. Чаро рӯбоҳ далер шавад? Ҳамин тавр шуданаиш мумкин аст?
2. Чаро аз оқили тарсончак шахси чоҳили часурро адиб боло гузоштааст?
3. «Калиди мамлакат шамшери тез аст»-ро шарҳ диҳед.

ДАР БОРАИ ВАФОДОРӢ

Ҷафокоро, вафодорӣ биёмӯз,
Зи ёрон шеваи ёрӣ биёмӯз!
Ба ҳар кас рӯзи неъмат¹ аҳд бастӣ,
Фаромӯшаш макун, дар тангдастӣ!
Чу нон бардоштӣ, хонро² маяндоз,
Намак хӯрдӣ намакдонро маяндоз.
Набояд рӯзи аввал аҳд³ бастан,
Пас аз бастан намебояд шикастан.
Зи мо сарриштаи аҳд аст зинҳор,
Ки ин сарриштаро аз даст магзор.
Тарике хуштар аз аҳду вафо нест,
Вале афсӯс, к-он дар аҳди мо нест.

Вафо, гар з-он ки дар олам набошад,
Чӣ бошад, гар ҷафое ҳам набошад!
Нашояд ҳар замон ёре гирифтан,
Зи ёрон дар дил озоре гирифтан.
Гуле, к-он ҳар замон бошад ба ҷоёе,
Намеояд аз ӯ бӯйи вафое.
Ба мутриб муҳтасибро з-он бувад чанг,
Ки ҳар дам дар мақоме дорад оҳанг.
Яке к-ӯ рӯзу шаб як ҷо муқим аст,
Зи ёрони вафодори қадим аст.
Қасе, к-аз дӯстӣ берун ниҳад пай,
Дар оини вафо сағ беҳтар аз вай.
Зи кӯйи ӯ қадам натвон кашидан,
Ба роҳи ӯ ба сар бояд давидан

Лугат

Неъмат – сериву пурӣ, фаровонӣ, рӯзи осоиштагӣ.

Хон – дастархон.

Аҳд – 1. Паймон, ваъда. 2. Замон, вақт.

Муҳтасиб – назоратчии динӣ.

Пай – пой, қадам.

Савол ва супориш

1. Одами тангдаст гуфта киро мегӯянд?
2. Зарбулмасали «Намак хӯрда ба намакдон туф нақунед» ба кадом байти порчаи боло рост меояд?
3. Муродифи вафодор, ҷафокор, ёр ва озорро ёбед.
4. Калимаи давиданро таҳлили фонетикӣ кунед.

АДАБИЁТИ ТОЧИК ДАР САДАИ ХХ

САДРИДДИН АЙНӢ

*Биёед, эй рафиқон, дарс хонем,
Ба бекориву нодонӣ намонем
Ба олам ҳар касе бекор гардад,
Ба чашми аҳли олам хор гардад.*

Сардафтари адабиёти муосири тоҷик устод Садриддин Айнӣ 15-уми апрели соли 1878 дар деҳаи Соктареи ноҳияи Гиждувони вилояти Бухоро ба дунё омадааст. Ӯ дар деҳа хату савод гирифта, пас аз он барои тақмили дониш ба шаҳри Бухоро омад. Касалии вабо падару модари Садриддини хурдсолро ба коми худ фуру бурд. Баъд аз ин бори зиндагӣ ба сараш афтод, ки дар ин бора дар “Ёддоштҳо”-яш бисёр бадард қисса намудааст. Устод соли 1954 дар Душанбе вафот кард. Мардуми кишвар ва меҳмонони оликадри давлатҳои дунё хона-музейи устодро зиёрат мекунанд.

Хизматҳои устод С.Айниро ба назар гирифта бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ӯ унвони олии – Қаҳрамони Тоҷикистон дода шуд.

Асарҳои гаронбаҳои устод Айнӣ «Дохунда», «Ғуломон», «Ёддоштҳо», «Марги судхӯр», «Одина», «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» ва ғайра хазинаи адабиёти тоҷикро

ғанитар гардонид.

Устод Айнӣ на танҳо нависанда, балки забоншинос, фарҳангшинос, адабиётшинос ва таърихшиноси мумтоз ҳастанд ва доир ба ин соҳаҳо асарҳои пурарзиш иншо кардаанд. Асарҳои илмию бадеии устод барои олимон, адибон ва хонандагон мактаби омӯзишанд.

Ҳоло порчаеро аз «Ёддоштҳо» ва пораеро аз «Қаҳрамони халқи тоҷик - Темурмалик» барои мутолиа пешкаши шумо мегардонем.

ВАФОТИ ПАДАРУ МОДАР ДАР ВАБОИ УМУМӢ

Дар аввалҳои тобистони соли 1306 ҳичрӣ (дар моҳи июни соли 1889) дар шаҳри Бухоро бемории вабо ва муромурӣ пайдо шуд. Акаам аз шаҳр бемор шуда ба деҳа баргашта омад. Тағои калонам Мулло Дехқонро дар шаҳр вабо зада вафот кардааст, ки мурдаи ӯро аз он ҷо ба хонаи худашон ба деҳаи Маҳаллаи Боло овардаанд. Аҳволи сиҳатии падарам хуб набуд ва ӯ дар хона ба ака ва додархоям саробонӣ карда монд, ман модарамро ба сари мурдаи тағоиям ба хонаи бобоям бурдам.

Намедонам дар он ҷо ба модарам вабо расид ё ба марги бародараш бисёр сӯхт, ки дар ҳамон ҷо бемор шуд. Ман ӯро ба ҳар савор карда, базӯр ба хона овардам ва дидам, ки дар ин ҷо ҳам падар ва ҳам бародарони хурдсол, ки яке 9-сола ва дигаре 4-сола буд, бемор шуда афтоданд.

Акнун хонаи мо ранги як беморхонаро гирифта буд, ки дар вай ҳам доктор, ҳам фелдшер, ҳам ҳамшираи шафқат ва ҳам санитар танҳо ман будам. Дар як хонаи ҳафтболор 5 бемор қатор хобида буданд ва ман бо навбат ба ҳар кадоми онҳо оби чӯш ё ин ки шир медодам, мағасхояшонро мерондам, берун баромадан хоҳанд, ба қадри қувва ёрӣ мекардам.

Дар байни як ҳафта ҳамаи хонаҳои деҳа монанди хонаи мо гардид, на танҳо дар деҳаи мо, ҳатто дар туман (район) ҳам одами тандуруст кам монд ва муромурӣ сар шуд. Аз деҳаи мо, ки тахминан 300 хонавор одам дошт, ҳар рӯз як ё

ду чанозаро ба мазор мебурданд.

Ман он вақтҳо намедонистам ва ҳоло ҳам муайян карда наметавонам, ки беморони ман чӣ дард доштанд, он вақтҳо дар деҳаҳо духтур набуд. Дар деҳаи мо бошад, ҳамон табиби кӯхнаи нодон ҳам набуд, ки бо чӯшонида додани хасу хошок беморон ва бемордоронро тасаллӣ диҳад. Дар деҳаи мо танҳо эшонон ва дуохонон буданд, ки бесаводони деҳа ҳам ба онҳо ихлос надоштанд ва онҳо ҳар вақт дуохонии худро дар деҳаҳои дурдаст кор мефармуданд.

Як рӯз ман ба Қорӣ Махмуд, ки номи ӯ дар ин дафтар пештар гузашт, гуфтам:

– Амаки эшон, Шумо ҳар вақт дуохонии худро дар деҳаҳои бегона кор мефармоед ва ҳол он ки дар деҳаи худамон ҳам беморон бисёр шуданд, чаро инҳоро намехонед, ки шояд аз даму нафаси шумо шифо ёбанд?

Ӯ ҷавоб дод:

– Ҳеч дузд аҳолии деҳа ва маҳаллаи худро тороч намекунад. Магар ман аз дузд ҳам ноинсофтарам, ки ҳамсояғони худро фиреб диҳам?

Қисми ба фиребгариӣ худ иқро кардани ин гуфтаҳои Қорӣ Махмуд дуруст бошад ҳам, қисми аз боинсофӣ фиреб надодани ҳамсояғони худаш дурӯғ буд. Дурусташ ин буд, ки ҳамсояғон, азбаски чӣ будани ҳамсояи дуохонии худро медонистанд, фиреб намехӯрданд.

Аз миёнаи беморони ман аҳволи падарам бисёр вазнин буд ва ӯ қариб ҳамеша беҳуш мехобид ва танҳо об мепурсид ва менӯшид. Ва рӯзе чашмашро кушода аз ман пурсид:

Ба ҷуворӣ дубора об додӣ?

– Не.

Аз оби аввал чанд рӯз гузашт?

– 10 рӯз гузашт.

Хуб, ҳоло обталаб нашудааст! – Ва боз чашмашро пӯшида беҳуд шуд.

Баъд аз он ӯ рӯзе чанд бор бо ман ҳамин тариқа суолу ҷавоб мекардагӣ шуд.

Рӯзе, ки аз оби аввал 20 рӯз гузашта буд, ба суоли охири-ни ӯ «20 рӯз гузашт» гуфта ҷавоб додам.

Ин тавр бошад, ба об омода аст. Агар тавонӣ, рафта як об дех. Кулӯхи офтобхӯрдари бисёр андохтаам. Агар об нахӯрад, нобуд мешавад, – гуфт.

Ман каландчаамро гирифта ёбон баромадан хостам. Дар ин вақт ба зиракии сағ қоил шудам: ҳар вақт, ки ман ба ҷое мерафтам, ӯ аз дунболам мерафт ва аз ман ҳеч ҷудо намешуд. Аз вақте ки ман бемордор шуда дар хона мондам, ӯ ҳам аз пеши дари хона намечунбид. Имрӯз, ки ман каланд-чаро гирифта ба ёбон рафта истода будам, вай ба ман нигоҳ карда думашро чунбонид ва баъд ба дари хона наздиктар рафта фукашро ба рӯи остона монда ва чашмонашро ба сӯйи беморон дӯхта хобид. Гӯё вай дур рафтани маро дони-ста, хост, ки ба ҷойи ман бемордорӣ кунад.

Он сол об фаровон буд, ба болои ин, бештарини деҳқо-нон бемор буданд, ки касе аз пайи об намедавид. Бинобар ин ман ба осонӣ аз ҷӯйи калон об кушода, оварда замини ҷу-вориро об додам ва зуд ба пеши беморон баргаштам. Баъд аз ягон соати омадани ман падарам чашмонашро кушода:

– Об додӣ? – гуфта пурсид.

– Об додам!

– Боракаллоҳ! – боз чашм пӯшид.

Дар рӯзи 40-уми бемориаши ӯ арақ карда тамоман хушёр шуд. Шир талаб кард, додам, хӯрд. Дар рӯзи дуюм аз ҷояш хеста нишаст, дар рӯзи сеюм асозанон ба пои худ берун ба-ромад, мо тамоман хурсанд шудем, ки ӯ халос шуд. Лекин дар рӯзи 10-уми саломатӣ ёфтаниш ӯ дубора бемор шуда ба бистар ғалтид.

Усто амак, ки ӯ ҳам бемор буд ва аҳли хонаводааш ҳам бемор буданд, бо вучуди ин дар бемории аввалии падарам рӯзе як бор омада хабар мегирифт ва моро тасаллӣ меод, ки ӯ сиҳат хоҳад ёфт: «Фақат чор дона арақи хунук барои ӯ лозим аст».

Дар ҳақиқат ҳам падарам баъд аз арақ кардан сиҳат

ёфта буд. Аммо вақте ки дуҷумбора бемор шуд, Усто амак чизе намегуфт ва моро тасаллӣ намедод. Лекин ба гумони ман ин бемории ӯ аз аввала сабуктар буд, ки ин бор оромтар меҳобид ва аз хуш намерафт.

Дар рӯзи ҳафтуми бемории дуҷум, вақте ки Усто амак омада беморро дид, ба ман таъйин кард, ки агар аҳволаш бадтар шавад, зуд ӯро хабар диҳам.

Ман чӣ медонам, ки аҳволаш бадтар аст ё беҳтар? – гуфтам ман дар ҳолате, ки дар чашмонам об чарх мезад.

Гиря накун, мард бош, писари падарат шав! Аҳволи падарат хеле вазнин аст, лекин барои пеш аз вақт ба мусибат дучор накардани шумоён худро ором нигоҳ медорад. Ту ҳам барои ба ташвиш дучор накардани ӯ худро ором нигоҳ дор! Аломати бад шудани аҳволаш ин аст, ки нафасҳои сахт-сахт мекашад ва гулуяш хишшос мезанад. Ман равам, ки аҳволи янғаат бад буд.

Шаб шуд. Ман чароғи сиёхро даргиронда бар болои чароғпоя мондам. Ғайр аз ман ҳама дар хоби беморӣ буданд. Ҳанӯз аввали шаб буд, ки падарам нафасҳои сахт кашидан гирифт ва гулуяш хир-хир кард. Усто амакро ҷеғ зада овардам. Ӯ бо пахта ба даҳони падарам об чаконидан гирифт. Бемор чашмашро кушод, аввал ба ман ва баъд ба Усто амак нигоҳ карда гуфт:

Зиёдтар об диҳед, бо қошук резед!

Амак ба гулуӣ ӯ ду қошук об рехт.

Бас, – гуфт падарам ва чашмонашро ба тарафи ман гардонида сухани худро давом дод:

Хон! Дар чӣ гуна душворӣ бошад ҳам, хон! Лекин қозӣ нашав, раис нашав, имом нашав! Агар мударрис шавӣ, майлат! ...

Бемор чашмонашро пӯшид. Баъд аз ягон дақиқа боз нафас кашидан гирифт. Амак бо пахта обчакониро сар кард. Дар ин миён бемор дар ҷояш қад рост кардан хост ва ба тарафи ман чашм дӯхт, дубора ғалтид ва дастонаш як ҷунбиш хӯрданд ва баъд аз он ором гирифт. Ин оромии абадии ӯ

буд!

Дар ин вақт падарам аз рӯйи ҳисоби солгардонӣ, ки ҳисоби шамсӣ мебошад, 57 солро пур карда буд.

Усто амак баъд аз бастанӣ манаҳ ва сарангуштони пойи мурда ва пӯшонидани чашмони ӯ ба ман гуфт:

Агар ман рафта беморони худро хабар гирифта оям, ту наметарсӣ?

Чаро тарсам? Магар аз падари худ метарсам? – гуфтам дар ҷавоб.

Бале, шер, – гуфту рафт ва бозгашта омада мурдабонӣ кард. Модар ва акаам баъд аз дубора омадани амак фаҳмиданд, ки падар мурдааст ва додаронам бошанд, баъд аз рӯз шудан фаҳмиданд.

Дар деҳаи ҳамсоя Юлдошбой ном як савдогари қалъачӣ буд. Ӯ мавиз, ғўлинг, карбос ва ҷомаҳои пахтадори ғичдувонӣ ғундошта ба Қазалӣ, Окмасчид, Оренбург ва ба дигар шаҳрҳои қазоқон ва бошқирдон мебурд ва аз он ҷоҳо молҳои русӣ меовард. Баъд аз муромурӣ сар шудан ӯ ба кафанфурӯшӣ даромад.

Назар ба қавли худаш ӯ ин корро барои ҳоҷатбарории мардум мекард, вагарна ӯ ба «кафанфурӯшӣ барин як кори паст ҳеч эҳтиёҷ надошта»-аст. Ба мурдаи падари ман ҳам ӯ «ҳоҷатбарорӣ» карда, асбоби такфин ва чизҳои дигари ҷанозаро дода моро сад танга қарздор кард. Назар ба қавли Усто амак, агар мо пули нақд медоштем, ҳамон чизҳоро аз бозор 25-30 танга арзонтар гирифта мумкин будааст.

Барои харҷи нақда ҳам 20 танга даркор шуд, ки ин маблағро ҳам ба шартӣ 25 танга карда додан, ба мо «ҳоҷатбарорӣ» карда дод. Барои бегоҳи душанбе, ҷумба ва хатми Қуръон ҳам 25 танга лозим шуд, ки мо ин маблағро аз одамони гуногун ба тарзи қарзи майда гирифта сарф намудем. Ҳамин тариқа шуда ман мурдаи падарро 150 танга (22с.50 тин) харҷ карда бардоштам.

Баъд аз гузаштани рӯзҳои азодории падарам, намедонам, аз беҳабарии ман ё бо ягон сабаби дигар гови ҷӯшоа-

мон дар як шаб бемор шуда, ҳаром мурд. Модарам ин хабарро дар бистари бемориаш шунида гуфт:

Ҳар балое, ки омада бошад, ба ҳамон гов занад. Кошкӣ вай пештар мемурд, ки шояд падарат зинда мемонд. Гӯсолаашро ҳам барои саломатии худат ва бародаронат дафъ кардан даркор аст ва фармуд, ки вайро ба Хоҷахон бурда диҳам: ин як одами маъюбу бедасту по буд, ки дар як гӯшаи деҳа хобида бо садакаи мардум зиндагонӣ мекард.

Ман гӯсоларо ба ӯ бурдам. Аммо ӯ қабул накард ва:

Шумоҳо ҳозир аз ман мӯхточтаред, чунки мардум ба ман садақа медиҳанд, ман бо вай як навъ зиндагӣ мекунам. Аммо шумоҳо ба садақагирӣ одат накардаед. Акнун, ки падаратон вафот кард, маълум нест, ки баъд аз ин ҳоли шумоҳо чӣ мешавад? – гуфт.

Аммо дубора модарам илтимос карда фиристод, ки барои саломатии бачагон қабул кунад. Ин дафъа гӯсоларо ба ӯ ба хотири ризои модарам базӯр қабул кунондам.

Дар ин вақт ман фаҳмидам, ки Хоҷахони маиби барҷомонда аз имоми деҳаи мо боинсофтар будааст. Имом дар рӯзи ҷанозаи падарам 10 тангаеро, ки ба ӯ доданд, бе ҳеч «лозим нест» гуфтан қабул карда буд. Ва ҳол он ки вай дар ҳамон вақтҳо дар анбори худ 50 ман (400 пуд) гандум ва 25 ман (200 пуд) чав дошт ва чӣ қадар пули нақд ва асбобу ашё доштанаширо, албатта, ман намедонистам. Аммо Хоҷахон ғайр аз ду чашме, ки ба садакаи мардум нигарон буд, чизе надошт.

Ака ва укаҳоям, ба қавли мӯйсафедон, аз хавфи мурдан гузашта буданд, аммо аҳволи модарам рӯз то рӯз вазнинтар мешуд. Дар вақтҳои охир ба пеши дар бароварданаши ҳам мумкин нашуд ва ҳамаи эҳтиёҷҳои табиаш дар ҷойи ҳудаш мешуд, ки ман тоза мекардам.

Бародаронам беҳтар шуда бошанд ҳам, озодона ба по ҳеста гашта наметавонистанд. Аломати беҳтари аҳволи онҳо дар ин буд, ки кам-кам чиз мехӯрданд. Ман бо маслиҳати кампирон ва мӯйсафедон мурғонро ба онҳо хӯрондам. Назар

ба қавли тачрибақорон, ягона чизе, ки дар он вақт ба онҳо қувват бахшад, шӯрбои мурғӣ буд. Ман мурғонро ягон-ягон кушта намак мезадам ва ҳар мурғро 3 ё 4 бор шӯрбо карда, ба онҳо мехӯрондам.

Қуворио дар вақт-вақташ об дода бошам ҳам, вайро аз хучум ва тороҷи парандагон нигоҳдорӣ карда наметавонистам, дар вақти шира пайдо кардан, донаҳояшро гунчишкон чунон мақиданд, ки баъзе сарҳояш паҳол барин тамоман бедон шуда монд. Аммо сарҳои саломатмонда монанди шиками офтобаи сафолин пурра ва ғафс шуда буданд. Акнун хучуми гунчишкон он қадар зарар накунад ҳам (чунки ҳар гунчишк бо 10-12 дона сер мешуд), хучуми зоғҳои сиёҳ ва зоғчаҳо, ки дар деҳаи мо бисёр буданд, сар шуда буд. Акнун бими он буд, ки қуворӣ тамом талаф шавад ва мо ҳам талаф шавем, зеро адо кардани қарзи мурдаи падарам ва хӯроки зимистонии мо ба саломат мондани ҳамин қуворӣ вобаста буд ва ғӯза бошад, пояхушк шуда, кайҳо талаф шуда рафта буд. Дар хонаи мо орди гандуме монда буд, ки танҳо барои як моҳ кифоя мекард.

Аммо ман наметавонистам, ки модарамро ба он ҳол гузошта барои «қувориҳойгӯӣ» ба ёбон равам (дар он вақт одатан парандагонро аз кишти қуворӣ «ҳой-ҳой, гала-гала ҳой» гӯён меронданд).

Лекин дар ин миён воқеае рӯй дод, ки ман хотирчамъона ба «қувориҳойгӯӣ» машғул шудам: дар вақти тангии аҳволи модарам яке аз тағоиҳоям – Алихон ҳамроҳи як нафар ҳамдеҳааш барои дидани ҳамширааш – модарам омад. Назар ба қавли ӯ, баъд аз гӯронидани акааш – мулло тағоиям модару падараш ва дигар аҳли хонаводаашон ҳамагӣ бемор шудаанд. Зани худаш ва занҳои бародаронаш мурдаанд. Худаш ҳам бемор шуда будааст. Вақте ки ӯ қадаре беҳтар шудааст, падару модараш барои хабаргирии мо фиристодаанд.

Тағоиям аҳволи модарамро вазнин дида, ӯро ба хонаи худашон бурдан хост:

Дар он чо падару модар зинда ва ман саломатӣ ёфтаам.

Аммо дар ин чо ба ту, ки хурдсол мебошӣ ва ба бародаронат ҳам нигоҳубин карданат зарур аст, ба модарат парасторӣ кардан душвор аст, – гуфт.

Мо розӣ шудем. Ў ду чӯбро ба шакли нардбон дуруст кард ва ба чойи пояҳои нардбон ба онҳо арғамчин кашид, ки инро «сароча» меномиданд. Ду харро пасу пеш гузошта нардбонро ба болои онҳо бор карда баст ва бар рӯи пояҳои арғамчинӣ кӯрпахоро болоиҳам паҳн карда ба рӯи вай беморро дароз хобонид ва бар болои ӯ як сӯзаниро пӯшонид ба роҳ даромад.

Аз рафтани модар чӣ гуна мутаассир шудани бародаронамро намедонам, аммо худам бисёр вайрон шудам ва кӯшиш мекардам, ки овоз набарорам ва беморро азоб надиҳам. Лекин аз гиряи беовоз худдорӣ карда натавонистам. Чашмам ба чашми модарам афтод, аз чашмони ниммурдаи ӯ катраҳои бисёр хурди сиришк бар рӯи заб-зардшудаю борик гардидарафтааш мешориданд.

Ба ҳазор дарой! – гуфт дар вақте ки харҳо ба ҳаракат даромада буданд.

Онҳо аз назар ғойб шуда рафтанд, ман дар дили худ «ӯ ҳоло намемирад, наҳод, ки ман аз падару модар якбора чудо шавам» гӯён худро тасалли додам ва чашмонамро, ки аз ашки талх сӯзиш мекарданд, бо остин пок кардам.

Бештарини вақти ман дар ёбон мегузашт. Дар хона танҳо дар вақти об чӯшонда ба беморон додан ва ягон чиз пухта хӯрондан мемондам. Шабҳо баъд аз торик шудани рӯз ба сари ҷуворӣ мерафтам. Дар ёбон кори муҳимм ман «ҷуворихойгӯй» буд. Аммо он парандагони шилқинро аз як тарафи замин парронам, дарҳол ба тарафи дигараш омада ба сари хӯшаҳои марворидмонанди ҷуворӣ менишастанд. Он парандагон ба кулӯху сангҳое, ки бо фалахмон (фалохун) ҳаво медодам, ҳеҷ аҳамият намедоданд. Ҳарчанд бо гуррида рафтани санг ё кулӯхи фалахмон аз сари ҷуворӣ хезанд ҳам, пеш аз он, ки он санг ё кулӯх ба замин ғалтад, онҳо боз ба сари ҷуворӣ менишастанд.

Дар ин кор Икромхоҷа (писари дуҷоми Усто амак) тадбире кард, ки ман қадре осуда шудам. Ӯ ба ман фармуд, ки дар ғафсии банди дасти одам, ба дарозии як оршин як чӯби сахт ёфта бо арраву тешаву рандаву парма ба сари замин овардам. Ӯ он чӯбро ба шакли лӯла тарошида бо ранда суфта карда ва аз як тарафи дигари чӯб як сӯрохчаи дигар ҳам кард ва ин асбобро «тапончаи чӯбин» ном ниҳод.

Дар он вақтҳо дар деҳаи мо шикорчиён бисёр буданд, ки милтики шикори, қадимиро кор мефармуданд ва доруи милтиқ (борут)-ро худҳошон месохтанд. Икромхоҷа аз як шикорчӣ як халтача дору овард ва сӯрохи чӯбро бо дору пур карда аз рӯяш қадаре пахта тикқонд ва чӯбро ба тарафи парандагон рост карда аз сӯрохи болоияш оташ дод.

Бо расидани оташ ба дору он чӯб қафида рафт. Хайрият, ки на ба ман ва на ба ӯ зарар нарасид. Аммо аз бӯи дору парандагон аз сари замин чунон гурехтанд, ки то як соат бозгашта наомаданд.

Хеши ихтирочии мо бо ин қадар аз кори худ даст нақашид ва дафъаи дигар аз чӯби аз аввали ғафстар боз як тапончаи чӯбин сохт. Ин дафъа ба сӯрохи вай дору камтар андохт ва сахт ҳам чой накард. Ин дафъа тапончаи мо нақафида матлаб ҳосил шуд ва бо паррондани вай парандаҳо паррида мерафтанд. Мо сабр мекардем ва ҳар вақт ки парандагон боз омаданд, боз як бор мепаррондем. Ба ҳамин тариқа ҷуворӣ ба осонӣ аз зарари зиёд эмин монд.

Рӯзи дигар Икромхоҷа аз шикорчиён қадаре кӯрғошим оварда сочма рехт. Донаҳои сочмаи ӯ аз сочмаи шикорчиён резатар буда, ба қадри донаҳои арзан буданд. Икромхоҷа бо ин сочма ва тапончаи чӯбин гунчишкон ва кафтарҳои ёби-ро шикор мекард, ки ба химча гузаронида ва ба оташ дошта бирён карда мехӯрдем. Як рӯз шикори мо барор гирифта 4 дона кабӯтар (кафтар) шикор кардем, ки ду донаашро ба бародарони бемор бирён карда додам.

Сарҳои ҷуворӣ сафед шуда пухта истода буданд. Дар он рӯзҳо падари Икромхоҷа – Усто амак, ки баъд аз вафоти па-

дарам бемор шуда буд, ба по хеста асозанон ба ёбон баромад ва чувории маро аз назар гузаронида:

– Сарҳои пухтаи чувориатро пеш-пеш шикаста гирифта, дар ҷое ғун кардан гир. Агар ба пухтани ҳамаи инҳо ё ба ҳазонрезӣ нигарон шавӣ, корат зӯр мешавад, дар он вақти танг ба танҳои ин корро карда наметавонӣ, – гуфт ва аз паҳлуи замини чувории мо як замини почпоя – ҷойи гандумро нишон дода илова кард:

– Ана дар ҳамин ҷо ғун кун, ки замини хушки саҳти ҳамвор аст ва дар ин ҷо кӯфта бардошта гирифтани дон осон мешавад.

Ман аз ҳамон рӯз сар карда ба чуворигундорӣ даромадам. Акнун шабҳо ҳам дар ёбон мондан даркор буд. Ман ба ин мақсад чуворипояҳои сарҳашон шикаста гирифташударо ғалтонда бароварда дар сари хирманам як коза (чайла) сохтам. Ҳар қадар, ки сарҳои чувориро бисёртар шикаста мегирифтам, чуворипояҳо ҳам ҳамон қадар бисёр шуда козаам ҳам ҳамон қадар борону шамолногузар мешуд. Охир чуворипояҳо ҳамон қадар бисёр шуданд, ки нимаи вақти ҳаррӯзаамро барои ба хона кашонда бурдани онҳо сарф мекардам.

Дар козаам шабҳо дар пеши ман Икромхоҷа мехобид ва азбаски модараш ўгай буд, ба хонааш рафтан намехост. Баҷағони тандуруст ё аз беморӣ саломатёфтаи деҳа ҳам шабҳо ба пеши мо ғун мешуданд ва то нимаҳои шаб гапзанон нишаста, баъд хона ба хона мерафтанд ва баъзеҳояшон, ки модари ўгай доштанд, дар ҳамин ҷо бар рӯи сарҳои чуворӣ ё чуворипояҳо мехобиданд.

Як шаб ҳаво соф буд, сармои тунди тирамоҳӣ ба бада ни кас монанди бигизи дар оташ тафсида сӯзиш кунонида меҳалид. Дар равшании моҳ қираҳои бар рӯи рустаниҳо пайдошуда, монанди барфи навборида ялаққосанон менамуданд. Ҳар кас медонист, ки имшаб ҳама чизҳоро хунук мезанад ва фардо ғундор-ғундор сар мешавад.

Ман ҳам фикр мекардам, ки «агар имшаб сармо занад,

фардо ҳамаи чувориҳоро гундошта гирифтани даркор мешавад ва ҳол он ки ҳанӯз дар замин нимаи чуворипоя бар пой ва сарҳояшон нашикастагӣ буд. Баъд аз сармо задан оҳиста-корӣ ба кор намеравад, чунки ба зудӣ ялагард шуда мардум чорпоҳояшонро дар ёбон озодона яла карда сар медиҳанд ва эҳтимоли борон боридан ҳам ҳаст, дар он вақт ҳамаи чувориҳоям нобуд мешаванд. Аммо як худам батанҳой ин қадар чизро чӣ гуна ба зудӣ меғундорам?»

Ман дар ҳамин гуна фикру хаёл будам, ки Икромхоҷа омад. Ӯ аз сармо меларзид ва шикояткунон гуфт:

Хостам аз кӯрпаҳои аз модарам ба мерос монда якеашро биёрам, лекин модари ӯгай надод. Ба падарам гуфтам, ӯ ҳам тарафи вайро гирифта:

– Агар як кӯрпачаро гирифта ба ту диҳам, ӯ норозӣ мешавад ва худаш аз беморӣ нав хестааст, аҷаб нест, ки канда шавад.

Ин гуна сармо одамро намекушад. Рафтан гир! – гуфт.

Боз се бача омад ва яке аз онҳо ба ман гуфт:

– Ту барои «во бибем»-гӯйӣ ба Маҳаллаи Боло нарафтӣ?

Ин сухан як дег оби чӯшон буд, ки ба сари ман рехт ё санги осие буд, ки бар сари ман гардида тамоми аъзои баданамро ордвор соида партофт. Ман фаҳмидам, ки модарам мурдааст ва ин бача, аз кучо бошад, шунида омадааст ва ба ман ба ҳамон тарзи ифодае, ки ба ақидаи худаш шоирона ва болояш пӯшидааст, фаҳмондан хостааст. Аммо ба чашмонам об чарх назад, гӯё маро ба он сухан дар оташ андохта гудохта бошад, ҳамаи наму тарихи баданам хушкида буданд. Ман фикр мекардам: «Акнун чӣ кор мекарда бошам? Дар 12-солагӣ ҳам бепадар ва ҳам бемодар, бародарон бемор, акаам бошад, ҳар вақт саломат ёбад, ба хондан меравад ва додарҳои хурдсолро ҳам бояд ман саробонӣ кунам. Хондан ... ва он хондан, ки худ мехостам ва падар дар нафаси вопасинаш васият карда буд, чӣ мешавад?»

Вақте ки он бача ба ман «ту барои во бибемгӯйӣ нарафтӣ» гуфт, як рафикаш ба ӯ: «лозим нест, ба ӯ тасалли до-

дан зарур аст, ки на ин ки ҳазл кунӣ» гӯён пичиррос зад ва ба ман нигоҳ карда суханаширо давом дод:

– Зарар надорад, Икромхоҷа ҳам бемодар аст.

– Ғам нахӯр! Ҳар чӣ бошад, мегузарад, «чист, ки нагузарад?» – гуфт Икромхоҷа, - ман 10 сол аст, ки бе модар зиндагонӣ мекунам, маро гург нахӯрд.

Ту модар надошта бошӣ ҳам, – гуфт ба Икромхоҷа бачаи дигар, ки то ҳол хомӯш истода буд, - падар дорӣ ва модари ўгай дорӣ. Аммо барои ин (маро ишора карда) зӯр шуд, ки аз падару модар якбора ҷудо гардид. Худо осон кунад.

Ман, ки аз модар ҷудо мешудаам, кошкӣ аз падар ҳам ҷудо мешудам, – гуфт Икромхоҷа охе кашида, - то ки ба дастии модари ўгай гирифта намегардидам.

Инсон вақте ки дар як душворӣ беилоҷ монда аз ҳар тараф ба худ тасалли меҷӯяд, ба ҳар муносибат ва ҳар чиз барои худ як тасалли тарошида мебарорад. Ман ҳам аз ин сухани Икромхоҷа барои худ як тасалли тарошида баровардам ва дар дили худ гуфтам: «Агар баъд аз мурдани модарам, падарам зинда мебуд ва зани дигар мегирифт, дар он вақт чӣ мекардам? Албатта, модари ўгай маро рӯйи хуш намедод, дар хона роҳ намедод, аз кӯрпахои модарам ба ман намедод ва ба болои ин, падари меҳрубонамро ба ман номеҳрубон мекард. Ҳоло ҳарчанд бе падару модар монда бошам ҳам, худ ба худам соҳиб мебошам, ҷуворӣ аз они ман, ҳар аз они ман, додарҳо дар ихтиёри ман. Дуруст аст, ки аҳволам душвор аст, лекин аз зердастии модари ўгай осонтар аст». Ана бо ҳамин фикр хеле тасалли ёфтам. Тасаллиёбии ман то вақте давом намуд, ки рафиқонамро хоб рабуд ва баъд аз он танҳои худро ва хусусан ҷудоии падару модарро, ки ягона ғамхори меҳрубони ман буданд, ҳис кардам ва дигарбора лашкари андуҳу алам ба ман ҳуҷум оварда, тамоми хавосамро фаро гирифт. Акнун бо «ҳой-ҳой» гиря кардан мехостам, аммо аз бими нороҳат кардани рафиқон, ки маҳз барои тасалли додан ба ман ба гирди ман ғун шуда, дар зери қирави тунд меҳобиданд, худдорӣ намудам. Орзу

мекардам, ки коре шуда ҳамаи ин ғаму кулфатҳо ҳарчанд якчанд дақиқа ҳам бошад, аз ёдам барояд ва ман ҳам андаке рӯйи осоишро бинам ва бо хоҳиши ин орзу байти зерини як газали Бедилро, ки падарам дар ин гуна мавридҳо бисёр ме-хонд, ба ёд овардам ва бо овози пасти ҳазин замзама кардан гирифтам:

*Эй фаромӯшӣ, кучоӣ, то ба фарёдам расӣ!
Боз андӯҳи дили гампарварам омад ба ёд!*

Дар ин вақт суруди ҷуфтронон шунида шуда, маро ба худ машғул кард.

Ҷуфтронони ноҳияи Гиждувон одатан дар шабҳои тобистон дар соати 10-и шаб гов баста кор сар мекарданд ва заминро пеш аз баромадани офтоб дандонаву мола карда, намашро тамоман дар худаш нигоҳ медоштанд, аз хушкони-дани партави офтоб эмин мекарданд: шабҳои дарози тирамоҳ бошад, баъд аз нимаи шаб кор сар карда бо ҳамон мақсад пеш аз тулӯи офтоб корашонро тамом менамуданд. Дар ин гуна вақтҳо ягона тасаллибахши он ҷуфтронон, ки бо маҷбурияти зиндагӣ ҳоби ширинро тарк карда, дар шаби тор кор мекарданд, сурудхонӣ буд.

Бештарини деҳқонони ноҳияҳои Гиждувон ва Вобканд сурудхон ва шашмақомдон буданд. Онҳо бо вучуди бесаводӣ, шашмақомро бо ғазалҳои классикӣ аз падару бобоҳошон даҳан ба даҳан омӯхта буданд (қувваи мусиқии шаҳри Бухороро ҳамеша аҳолии ноҳияҳои Гиждувон ва Вобканд пур карда меистоданд. Аз боқимондаи онҳо – ҳофизи халқии Тоҷикистон устои шашмақомдон Бобоқул Файзуллоев аз Гиждувон ва ходими хизматнишондодаи санъати Ўзбекистон нотанависи шашмақомшинос Шоҳназар Соҳибов аз Вобканд аст).

Зотан, шашмақом хеле ҳузнангез буда, ҳақиқатан тарҷи-мони аҳволи онрӯзаи меҳнаткашон ва аз ин ҷумла деҳқонон буд. Ҳарчанд дар фуруварди ҳар як ҳавои шашмақом

тарона ва уфарҳои хеле шӯхи шӯрангез бошанд ҳам, инҳо махсуси базмҳои хонагии рақсдор буда, ҷуфтронон ба асл ва асоси ҳавоҳои шашмақом, ки ба ҳоли худашон мувофиқ буд, қаноат мекарданд.

Ҷуфтронне, ки дуртар аз хирмангоҳи ман замин меронд, дар ҳавои савти ушшоқ, ки вайро савти калон ҳам мегӯянд, як ғазали Бедилро сар кард ва дар авҷи он ҳаво ҷуфтрони дигар, ки дуртар аз вай қор мекард, ба ӯ ёрӣ дод. Ман бо шунидани он ғазал дар он суруд, бе он ки овозе барорам, дарун-дарун гирифта дили мусибатманзили худро қадаре ҳолӣ кардам ва дар ин ҷо ба тарзи намуна нақл кардани се байти он ғазалро, ки ба аҳволи оншабаи худам хеле мувофиқ буд, муносиб дидам:

*Далели қорвони ашқам, оҳи сардро монам,
Асарпарварди доғам, ҳарфи соҳибдардро монам.
Рафиқи ваҳшати ман гайри доғи дил намебошад,
Дар ин гурбатсаро хуршеди танҳоғардро монам ...
Фалак умрест дур аз дӯстон медорадам, Бедил,
Ба рӯйи сафҳаи офоқ байти фардро монам.*

Баъд аз ба охир расидани суруди ҷуфтрони аввал, ҷуфтрони дигар як ғазали Ҳофизро, ки аввалаш ин байт аст:

*Сабо, ба лутф бигӯ он гизоли раъноро,
Ки сар ба кӯҳу биёбон ту додаӣ моро.*

дар ҳавои Ироқ сар кард ва дар авҷи ин ҳаво ҷуфтрони дигар ба ӯ ёрӣ дод.

Ба ҳамин тариқа сурудхонии ҷуфтронон дар он биёбони ором то поёни шаб давом намуд ва вақте ки рӯз сафед шуд, онҳо хомӯш монданд ва рафиқонам бедор гардида маро ба тарафи худ машғул карданд.

Ин порча як марсияест, ки аҳволи онвақтаи худро баъд аз шаст сол ба қалам оварда ба модари худ бахшидам. Агар ин мусибатнома аз ҳад зиёд андуҳовар баромада хонанда-

гони муҳтарамро нохушнуд кунад, маъзарат мепурсам ва маро, ки маҷбурияти фарзандии худро, қисман бошад ҳам, адо кардан хостам, умедворам, ки бубахшанд.

Савол ва супориш

1. Шумо ягон асари устод Айниро хондаед?
2. Дар бораи касалии вабо чӣ маълумот доред?
3. Падари нависанда чӣ хел одам буд? Кадом хислатҳои некро дошт?
4. Падари устод Айни нисбати муллою эшон чӣ андеша дошт?
5. Хабарӣ марги модарро шунида, нависанда ба кадом ҳолат гирифтор гардид?
6. Дар бораи шашмақом шумо чӣ маълумот доред?
7. Айни ба шашмақомхонон чӣ назар дошт?
8. Чаро парчаи дар боло хондаатонро нависанда марсия гуфтааст?
9. Чаро нависанда модари бемораширо ба ҳавлии тағояи фирис-тод?
10. Аз матни боло газали Бедилро аз ёд кунед.

ҚАҲРАМОНИ ХАЛҚИ ТОҶИК – ТЕМУРМАЛИК 1. ҚАЛЪАИ ОБӢ ВА КИШТИИ САРПӢШИДА

Шаҳри Хучанд монанди чандин шаҳрҳо ва ноҳияҳои дигари Мовароуннаҳр ва Хуросон дар хучуми Чингиз ба ҳоли худ гузошта шуда буд. Дар он ҷо аз тарафи султон Муҳаммад дастаи аскарони муҳофиз гузошта нашуда буд. Аҳолии он ҷо ҳам монанди аҳолии дигар ҷойҳои мамлақати султон ба дасти тақдир супурда шуда буданд. Маслиҳате ҳам, ки аз тарафи султон ба онҳо дода шуда буд, ҳамон «маслиҳат» буд, ки ӯ дар вақти гурези худ ба аҳолии сари роҳ дода буд. Ин «маслиҳат» ҳамин буд, ки мегуфт; «... Чораи кори худ созед ва барои худ гурезгоҳе ба даст оваред Агар гурехта натавонед, таслим шавед!»

Аммо ҳокими Хучанд Темурмалик ба он гуна «маслиҳат» ва фармонҳои хоинона ва агар сабуктар карда гӯем, беномусона гӯш надод ва аз вақте ки ӯ ҳаракати Чингизи хунрезро ба тарафи Мовароуннаҳр шунид, дар пайи мудо-

фиаи Ватан афтод.

Темурмалик аз аввал медонист, ки як душмани хунхори пурызӯри монанди Чингизро Хучанд батанҳой шикаст дода, нест карда наметавонад. Лекин вичдони ватандӯстӣ ӯро маҷбур мекард, ки то дар бадан ҷон ва рамаке дорад, вазифаи аз тарафи Ватан ба гарданаш гузошташударо адо намояд, то ки дар пеши модари азиз – ватан хоин ва оқи модар ба шумор наравад ва дар таърих номи ӯ бо лаънат ва нафрат ёд нашавад. Ӯ ин нуктаро бохубӣ медонист, ки агар Ватан аз даст рафта, поймоли суми аспони душман шавад, ӯ зинда наметавонад ва агар зинда монад ҳам, бономусона ва қаҳрамонона дар сафи ҷанги мудофиаи ватан кушта шудан ҳазор бор аз он гуна зиндагонии сарпастана, асирона ва беномусона беҳтар аст. Бинобар ин ӯ қарор дод, ки ба ҳар роҳе, ки бошад, ба қадри қувват ва имкон дар мудофиаи ватан кӯшиш намояд.

Темурмалик барои иҷрои ин мақсади худ атрофи шаҳри Хучандро аз назар гузаронида, дар миёни дарёи Сир ҷазирае ёфт, ки дар он ҷо қалъае сохтан мумкин буд. Ӯ пеш аз ҳама аввал мардуми Хучандро сафарбар карда, дар он ҷазира як қалъаи мустақкам бино намуданро сар кард.

Ҳарчанд шаҳри Хучанд қалъаи қадимии мустақкаме дошта бошад ҳам, назар ба фикри Темурмалик бо одами кам ба он қалъа таъя карда, дар муқобили чингизиён муддати дароз истодагарӣ намуда, ҷангидан мумкин набуд. Чунки онҳо бо аскарӣ бисёр қалъаи хушқиро дар муҳосираи саҳт мегирифтанд, бо манҷаниқҳои калон, ки ягона яроқи қалъагирии он замон буд шаҳр ва деворҳои вайро хароб мекарданд ва зарфҳои пурнафтро оташ зада ба шаҳр андохта, сӯхторҳо ба амал меоварданд.

Аммо қалъае, ки Темурмалик дар миёнаи об сохтан мехост, аз хавфи санги манҷаниқ ва оташи нафт дар амон буд. Зеро бинобар аз хушқӣ дур будани қалъаи обӣ, сангҳо ва зарфҳои пурнефт, ки аз канор андохта мешуданд, ба вай намерасиданд.

Дар вақте ки хучандиён дар зери роҳбарию Темурмалик қалъаи обӣ месохтанд, ҳар рӯз аз сафи ҷанг хабарҳои бад хабарҳои ноумедкунанда мерасид.

Аммо ҳеч кадоми ин гуна хабарҳо ба азму иродаи Темурмалик футур нарасонид. Балки ҳар хабаре, ки ӯ дар бо-раи ваҳшигарии чингизиён нисбат ба аҳоли, боғу бўстонҳо ва киштзорҳоро сӯхтани онҳо мешунид, оташи интиқомги-рии ӯ ба ҷӯш омада, дар мудофияи Ватан ва авлоди вай со-битқадамтар мегардид.

Темурмалик баъд аз тамои намудани сохтмони қалъа, он чоро бо озуқа ва аслиҳа пур кард. Хубтарин аслиҳаи ҷан-гии он замон шамшер, ханҷар, найза, табарзин ва камону тир буд, ки ҳамаи ин гуна яроқҳоро худ аҳолии Хучанд бо як суръат ва ғайрати ҷанговарона сохта ба қалъа мерасони-данд.

2. ТАЙЁРИИ ҲАРБИИ ҶАНГОВАРОН

Темурмалик дар рӯзҳое, ки дар сохтани қалъа ва киштиҳо машғули мекард, барои расонидани ҷавонони ҷанговар ҳам тайёри меид. ӯ дар интиҳоб ва расонидани ҷавонони ҷан-говар мазмуни ин байтро барои худ дастур кард:

*Пароканда лашкар наояд ба кор,
Дусад марди ҷангӣ беҳ аз сад ҳазор.*

Темурмалик ба ин мулоҳиза аз ҷавонони Хучанд танҳо ҳазор нафарро интиҳоб кард, ки ҳар кадоми онҳо дар сиха-тии бадан, дар қуввати дасту бозу ва дар матонати дилу иро-да мумтози замони худ буданд.

Темурмалик ин ҷавонро аз як тараф таълими ҳарбӣ дода, ба онҳо яроқкорфармоиро омӯзонд, аз тарафи дигар бо нутқҳои отабини худ ҳисси ватанпарварии онҳоро бе-дор ва зиёд мекард ва фочиаҳоеро, ки чингизиёни хунхори ваҳшӣ нисбат ба аҳолии ҷойҳои ишғолкардашон ба вучуд оварда буданд, ба ҷавонон нақл карда, дили онҳоро нисбат

ба душмани разил бо оташи ғазаб ва нафрат шуълавар мекард.

Темурмалик чунонки сарфармондеҳ, муҳандис ва сарташвиқотчии ҷанги Хучанд буд, инчунин ӯ сармуаллими ҳарбӣ ҳам буд, ки ҳамаи он ҳазор ҷавонро шахсан ҳудаш таълим меод...

Темурмалик, ба замми ин, ки лашкаркаши донишманди замони худ буд, дар кор фармудани яроқҳои ҳарбии он замон ҳам маҳорати фавқулода дошт. Хусусан, дар тирандозӣ чунин иқтидори комил дошт, ки дар ҳеч ҷо ва аз ҳеч нишона тирӣ ӯ хато намехӯрд.

Ҳар ҷанговаре, ки саҳттарини камонҳоро кашида тавонад, «қодирандоз» ва тираш ҳеч хато нахӯрад, «қадарандоз» мегуфтанд. Ба ин маънӣ Темурмалик ҳам қодирандоз ва ҳам қадарандоз буд.

Темурмалик ҷанговарони ҷавони худро ҳам бо таълиму тарбияи ҳарбӣ ва бо варзиши тирандозӣ қариб ба дараҷаи қодирандозӣ ва қадарандозӣ расонид.

Суол ва сунорӣ

1. Ҷаро султон Муҳаммад дар ҳимояи Хучанд иштирок накард?
2. Темурмалик барои ҳимояи шаҳр чӣ корҳоро анҷом дод?
3. Ҷаро Темурмалик танҳо ҳазор нафар ҷавонро интиҳоб кард?
4. «Қодирандоз» ва «қадарандоз» чӣ маъно доранд?
5. Матнро хонед ва мазмунашро нақл намоед.

3. ҲУҶУМИ ЧИНГИЗИЁН БА ХУЧАНД ВА ҶАНГ ДАР БОЛОИ ИН ШАҲР, «ФИЛ» ВА «ТИЛИСМ»

Воқеаи ба тарафи Хучанд ҳаракат кардани чингизиён ба ин тариқа рӯй дода буд: -Чингизхон дар соли 615 (1219) тайёрии дуруст дида, ғайр аз он қисмҳои аскарӣ, ки дар сарҳади Хитой ва маркази Муғулистон гузошта буд, бақияи тамоми лашкариёни худро бо худ гирифта ба қасди поймол кардани Мовароуннаҳр, Хоразм ва Хуросон ба роҳ баромад ва дар аснои роҳ Арслонхон, Айдикут ва сойири қавмҳои кӯчманчии турк, ки ба ӯ тобеъ шуда буданд, ба лашкари ӯ

пайвастанд.

Чингизхон ба Ӯтрор, ки шаҳри сарҳадии мамлакати султон Муҳаммад буд, расида, ду писари худ – Ӯктой ва Чиготойро бо лашкари гарон ба муҳосираи Ӯтрор амр фармуд, писари дигари худ Ӯҷиро фармуд, ки бо кӯшуни худ дашту биёбонҳои он давру пешро гардиш карда роҳхоро забт ва нигоҳдорӣ намояд, то ки хоразмиён ба лашкариёни ӯ ҳучуми ногаҳонӣ наоваранд ва шабехун назананд. Ӯ Улоқнӯён ва Мангубуқоро бо панҷ ҳазор кас ба тарафи Банокат ва Хучанд фиристода худаш ба тарафи Бухоро ҳаракат кард.

Чун Улоқнӯён ба Банокат расид, ҳокими он ҷо Ялангумалик бо қавми қониклӣ, ки нӯкарони ӯ буданд ва аҳолии шаҳр се рӯз дар муҳосира буданд. Аммо Ялангумалик дар муқобили чингизиён истодагарӣ карданро лозим надониста, барои “халос кардани ҷони худ” дар рӯзи чорум бо нӯкарони худ аз шаҳр баромада ба Улоқнӯён таслим шуд ва дарвозаҳои шаҳро ба рӯи муғулон кушода гузошт.

Улоқнӯён бар хилофи умеди Ялангумалик ва ваъдаи худ дар навбати аввал ӯро бо тамоми нӯкаронаш аз дами тег ва неши тир гузаронид, баъд аз он аҳолии шаҳро берун бароварда, дар майдоне ғун кард ва аз байни онҳо ҷавонон ва хунармандонро ҷудо карда гирифта, бақияи онҳоро тамоман қатли ом кард ва шаҳро баъд аз тороч кардан сӯхта ба замин яксон намуд.

Улоқнӯён баъд аз тамом кардани кори Банокат асирони банокатӣ – ҷавонон ва хунармандонро ба номи хашарӣ пеш андохта ба ҷониби Хучанд раҳсипор шуд. Асирони пиёда ва гурусна дар зери теги бараҳнаи саворони Чингизи хунрез пеш медавиданд. Аз асирон ҳар касе, ки аз гуруснагӣ ва мондагӣ, ё ин ки аз беморӣ аз рафтор бозмемонд, ҷаллодони хунхор бо найза ва шамшер ӯро кушта реза-реза карда партофта мерафтанд.

Аммо Хучанд, ки дар зери роҳбарияти фарзанди содиқи худ Темурмалик ба мудофия тайёр шуда буд, Улоқнӯёнро монанди Банокат пешвоз нагирифт. Темурмалик наздик

расидани чингизиёнро шунида, аз дувоздаҳ киштии сарпӯшидаи худ шаш киштиро ба сафар тайёр кард, намадҳои болопӯши киштихоро дар об тар карда, ҳар қабати онҳоро бо қабати дигар болои ҳам часпонида, ба бом ва девораи киштиҳо кашида, рӯи онҳоро ҳам бо як қабат лойи саҳти ғафс андовонид ва ҷавонони тирандозро ба пеши даричаҳои тирандозии сипардори киштӣ шинонида ба пешвози душмани хунхор тайёр шуд.

Вақте ки Улоқнӯён ба канори оби Хучанд – дарёи Сир расида барои худ гузаргоҳ мечуст, он шаш киштӣ ба канор наздик омада, душманро зери тирборон гирифтанд. Тирҳои пӯлодпайкони синашикоф аз камонҳои ҷавонони тоҷики қодирандоз часта аз даричаҳои киштӣ баромада монанди уқобони тезнохун, аммо бо суръати барқ дар ҳаво парвоз мекарданд ва беҳато ба сина, шикам ва рӯю чашми муғулон зада чок-чок мегардонданд.

Улоқнӯён, ки аз он пеш он гуна чизхоро надида буд, дар аввали кор саросема шуда монд. Ӯ ҳарчанд диққат мекард, бар рӯи об аз бани одам касеро намедид, ӯ ҳамин қадарро медид, ки чизҳои калони сиёҳчаранг дар об ҳаракат мекунанд ва аз ҳар тарафи онҳо тирҳо баромада омада нӯкарони ӯро ба хуни худашон оғӯшта мегардонанд. Ӯ баъд аз андешаи бисёр гумон кард, ки бояд онҳо филҳои султон Муҳаммад бошанд. Зеро ӯ шунида буд, ки султон ҳайвонҳои қавиҳайкали чангӣ дорад, ки онҳоро фил меноманд ва бист занҷир аз он филҳоро дар Самарқанд барои муҳофизати он шахр гузоштааст ва бо ин мулоҳиза ӯ ба дили худ гузаронид, ки аҷаб нест чанде аз он ҳайвонҳоро ба Хучанд ҳам фиристода бошад. Ӯ бо ин гумон нӯкарони худро фармуд, ки он чизхоро ба зери тирборони саҳт бигиранд.

Муғулон, ки дар тирандозӣ машҳури ҷаҳон шуда буданд, бо як ғазаби ваҳшиёна киштихоро дар зери борони тир гирифтанд.

Тирҳо ҳам беҳато ба киштӣ бармехӯрданд ва ба ҷойи расидашон то сӯфур фурӯ рафта халида мемонданд. Аммо

ба киштиҳо, ки ба гумони муғулон филҳо буданд, таъсире намекарданд. Ва ҳол он, ки назар ба шунидани Улоқнӯён захми бисёр филҳоро ҳам аз пой меафтонд ва ҳеч набошад аз сафи чанг мегурезонд. Ин «филҳо» бошанд, бо вучуди ин хама тир хӯрдан бо ҳамон суръату ғайрати аввалӣ дар ҳаракат буда, дар ҳар ҷо, ки гурӯҳи серодами муғулонро меиданд, ҳамон чоро тирборон менамуданд ва тирҳояшон ҳам беҳато муғулкушӣ мекарданд. Аммо тирҳои муғулон ба киштанишинон, ки пеши даричаҳои сипардор нишаста тир меандохтанд, ҳеҷ зарар расонида наметавонист.

Дар охири рӯз киштиҳо ба сабаби бар баданашон бисёр халида мондани тирҳои муғулон шакли чайраҳоеро гирифтанд, ки ба ҳучум тайёр шуда истода дукҳои бадани худро барҳезонда бошанд ва монанди чайраи ҳучумкунанда бо суръат ҳаракат карда, босуръат тир меандохтанд.

Улоқнӯён дар охир ба ин фикр омад, ки бояд ин чизҳо фил ва ё ягон ҷондори дигар набошанд, зеро агар ҷондор мебуданд, каме ҳам бошад, аз тирборони мо зарар меиданд, балки инҳо бояд тилисме бошанд, ки тоҷикони Хучанд дар муқобили мо баста бошанд.

Улоқнӯён монанди муғулони онвақта ба сеҳру ҷоду ва тилисм боварӣ дошт ва инро ҳам шунидани буд, ки тоҷикон моҳиртарини ҷодугарон ва тилисмбандони дунёанд. Ё баъд аз ба ин хаёл омадан бисёр маънос шуд. Зеро назар ба ақидаи вай ба муқобили сеҳру ҷоду ва тилисм дасти одамони одӣ ва яроқи онҳо ҳеҷ кор карда наметавонист.

Шаб омад. Улоқнӯён дар ҳолате, ки як қисми аскаронаш кушта ва хаста шуда буданд ва ҳудаш дар фикри «тилисмҳо» дар зери бори андешаву алам монда буд, аз канори об дуртар – дар ҷое, ки тири дарёгардони Темурмалик ба он ҷо намерасид, рафта манзил кард. Темурмалик ҳам бо киштиҳои худ аз сафи чанг ба пеши қалъаи оби худ баргашт. Ҷавонони киштисаворро хӯрок ва осоиш дод ва устоҳоро фармуд, ки киштиҳои имрӯз ба чанг иштироккардаро таъмир ва ислоҳ намоянд ва шаш киштии он рӯз ба чанг набаромадаро

фармон дод, ки ба сафар тайёр шаванд.

Темурмалик баъд аз анҷом додани корҳои қалъаи обӣ ва киштиҳо худаш ба заврақе нишаста, ба тарафи шаҳри Хучанд аз об баромад ва ба қалъаи хушкӣ рафт. Мардуми шаҳр ва деҳоти атрофро, ки ба қалъаи хушкӣ гун шуда буданд, ба мудофияи шаҳр таъкид намуд ва ба онҳо тавсия кард, ки ба ҳеч ҳилаву найранг ва ба тарсонии таҳдид таслим нашаванд ва оқибати таслимшудагонро пеши назар оварда то ҷон дар бадан доранд, худро ниғаҳдорӣ кунанд.

Темурмалик вақте ба қалъаи обӣ баргашта омад, ки шаб аз нима гузашта буд. Ў як қисм ҷавононро, ки рӯзи гузашта дар ҷанг иштирок накарда буданд, бо шамшерҳо, шофҳо, ханҷарҳо, найзаҳо, гурзҳо ва табарзинҳо мусаллаҳ карда, ба киштиҳои, ки он рӯз дар эҳтиёт монда буданд, савор кард ва худаш дар киштии пешгард нишаста дар торикии шаб ба сафар баромад. Ў киштиҳоро дар канор лангар андохта, ду нафар ҷавонони хушӣри пиёдагардро ба хушкӣ фароварда фармуд, ки ба лашкаргоҳи муғулон рафта аз аҳволи онҳо хабар биёранд.

Ин ду нафар ҷавони бодпой ба тарафи мақсад рафта ба зудӣ баргашта омаданд. Назар ба қавли онҳо муғулон монанди мурдаҳо хобида буданд ва посбонони дар гирди лашкаргоҳ гузошташон ҳам аз мондагии рӯзи гузашта ва бедорхобии шабона ба танг омада дар пинак рафта буданд.

Темурмалик фурсатро ғанимат шумурда, дар ҳар қадам кишти ба қадри даркорӣ посбон гузошта, худаш бо ҷавонони зубдаи ҷанговари коромӯхта ба хушкӣ фаромад ва бо роҳнишондиҳии он ду ҷавон, ки аз урдуи душман хабар оварда буданд, бо пасхамиҳо, чариҳо ва ҷӯйҳо роҳи лашкаргоҳи Улоқнӯёро пеш гирифт. Чун ба мақсад наздик расид, фармон дод, ки якбора ба урдугоҳи душман ҳучум оварда, аввал посбононро кушанд ва дар миёнаи қўшун даромада, лашкаргоҳро зеру забар кунанд.

Ҳучуми ногаҳонии шабона – шабехун муваффақиятнок баромад. То вақте ки муғулон аз хоб бедор шуда хушёр ша-

ванд ва ба чанг тайёр гарданд, қисми муҳимми онҳо кушта ва хаста шуданд ва Темурмалик баъд аз ба чанг тайёр шудани муғулон бо чангҳои мудоғибагӣ оғиста-оғиста ақиб гашта, худро ба канор кашид ва чанговарони худро дар киштиҳои «зирехпӯш» шинонда фармуд, ки дар пеши дариҷаҳои сипардор нишаста чингизиёнро, ки ба канор наздик омада буданд, тирборон кунанд.

Улоқнӯён дар ин тирборон ҳам талафот дода маҷбур шуд, ки ақиб гардад, лекин дар натиҷаи ин воқеа ӯ фаҳмид, ки он чизҳое, ки бар рӯйи об сайр карда, нӯкарони ӯро тирборон мекардаанд, на фил будаанду на тилисму ҷоду, балки қалъаҳои дарёгард – киштиҳои болопӯшида будаанд, ки онҳоро Темурмалики қаҳрамон ва донишманд эҷод карда будааст.

Ба Улоқнӯён пай дар пай мадад меомад, дастаҳои аскарӣ муғулон, ки дар роҳҳо ва деҳот барои беҳавф кардани пушту паҳлуҳои урдуи чингизиён мегаштанд, баъд аз адои вазифаи асосиашон бо фармони Ҷўҷӣ асирони ҷавонро ҳамроҳи худ гирифта, ба пеши Улоқнӯён ғун шудан гирифтанд. Ба ин тариқа дар пеши оби Хучанд саворони муғул ба бист ҳазор ва асирони ҳарбӣ, ки шахрӣ номида мешуданд, ба панҷоҳ ҳазор расиданд.

Бо вучуди ин Улоқнӯён ҷасорат намекард, ки ба канор наздик омада, бо киштиҳои Темурмалик чанги рӯ ба рӯ кунанд. Ӯ аскарони худро аз майдони тиррасии канори об дуртар манзил дода, ба таҳияи асбоби киштишикан ва киштисӯз даромад. Ӯ ба воситаи ҳунармандони асир чанд адад манҷаниқҳои калон ва чархҳои нафтандоз созондан гирифт ва ҳам фармуд, ки зарфҳо ёфта, онҳоро бо нафт пур кунанд.

Аммо Темурмалик дар ин муддат ором намеистод ва ҳар рӯз бо киштиҳои канори дарёро сайр карда ҳар аспу одаме, ки аз муғулон дар майдони тиррас ва дар ҷароғоҳҳо ба назараш намоён мешуд, бо тирҳои синашикоф ба заминашон фарш мекард.

Дар ин гуна чангҳо муғулон бисёр талаф мешуда бошанд

ҳам, бо мададҳои пай дар пай шумораи лашкаронашон кам намегардид, балки ҳар рӯз зиёд мешуд.

Улоқнӯён баъд аз тайёр шудани манҷаниқҳо ва чархҳои нафтандоз дар канори об саркӯбҳо бино кунонида асбобҳои сангандоз ва нафтандозро ба болои онҳо шинонид. Ҳарчанд дар рафти ин корҳо Темурмалик пай дар пай тирборон карда, ба қўшуни ӯ зарарҳои намоён мерасонда бошад ҳам, сардори муғул бо талаф кардани бисёр нӯкарон ва асирон, ин корро пеш бурд.

Манҷаниқҳо ба кор даромаданд. Чингизиён бо ин асбоб бо сангҳои панҷпутӣ, даҳпутӣ, киштиҳои Темурмаликро сангборон кардан гирифтанд. Аммо ҳар санге, ки ба кишти мерасид, чунонки ба ҳуволи пурпахта расида бошад, ба намадҳои нарм бархӯрда, ба киштиҳо ҳеҷ осебе расонда натавониста ба об меғелид. Киштинишинон бошанд, дар пеши даричаҳои сипардор оромона нишаста тир меандохтанд ва тирҳоишон беҳато муғулкушӣ мекарданд.

Ин ҷанги манҷаниқӣ барои Улоқнӯён бефоида ва пурзарар баромад ва бинобар ин ӯ чархҳои нафтандозиро босуръат ба кор даровард. Аммо муғулон ҳар зарфи пурнафтро, ки оташ зада ба болои киштиҳои Темурмалик меандохтанд, ба намадҳои тари пурлой бархӯрда, ҷоеро намесӯзонид ва азбаски бомҳои киштиҳо шервонипӯш буданд, зарфи пурнафт дар он ҷо як сония ҳам қарор нагирифта ба рӯи об ғелида мерафт ва нафти оташгирифта ба рӯи об қадре сӯхта хомӯш мегардид ва аз худ ба рӯи об мавҷҳои чиркине мегузошт. Аммо темурмаликиён ҳамчунон душманкушӣ мекарданд.

Ҷангҳои манҷаниқӣ ва чархӣ чандин рӯзҳо бар зарари чингизиён давом карданд. Дар ин миён Улоқнӯён ба Ҷўҷӣ хабар фиристода, аз вай мадад ва барои ба даст овардани Хучанд маслиҳат пурсид. Ҷўҷӣ аз аскар ва асир ба Улоқнӯён мадади нав фиристода ба ӯ маслиҳат ва таълимот дод, ки дарёро бо санг пур карда ба қалъаи обии Темурмалик роҳи хушкӣ созад.

Мувофиқи дастуруламали Ҷўҷӣ Улоқнӯён панҷоҳ ҳазор нафар асирро даҳ-даҳ ва сад-сад тақсим карда, ба болои ҳар гурӯҳ аз муғулони савор муваккал гузошт ва фармон дод, ки онҳо аз кӯҳ санг кашонанд.

Муғулон барои сангкашонӣ кӯҳеро, ки ба ҳамон муносибат номаш «Кӯҳи Муғул» шуда мондааст, интиҳоб карданд. Як қисми асирони ҳашариро ба сангбурӣ ва сангқобӣ ва қисми дигарашонро ба сангкашонӣ кор фармуданд.

Чингизиён қувваи одамӣ ва вазни сангро ба ҳисоб нағрифта ҳар як санги калонро ба пушти ҳар асир, ки рост ояд, мегузоштанд. Ў маҷбур буд, ки он сангро ба як бардоштан аз кӯҳ то канори об, ки бист километр зиёдтар масофа дошт, расонад. Саворони муғул бо шамшерҳои аз ғилоф кашида гурӯҳҳои сангкашонон ва ҳар асире, ки дар санг бардоштан ва роҳ рафтани сустӣ кунад ё аз гуруснагӣ ва беморӣ аз пой монад, дар ҳамон ҷо кушта мепартофтанд. Дар ин шароит ҳар рӯз садҳо асирон аз сафи кор мебаромада бошанд ҳам чингизиён ҷойи онҳоро бо асирони наво, ки Ҷўҷӣ мефирисотод, пур карда корро давом медоданд.

Асирон сангҳоро ба лаби дарё оварда хирман мекарданд ва муғулон онҳоро дар об рехта барои худ роҳи хушкӣ месохтанд. Аммо дар сохтани як газ роҳи хушкӣ сари чандин муғул ба бод ва танаш ба об мерафт: темурмаликиён бо ҳучумҳои пай дар пай сари сангрзони муғулро ба ҷойи сангпораҳо дар об мерехтанд ва шабона ҳам шабохун зада роҳи сохташударо вайрон ва урдугоҳи муғулонро парешон мекарданд.

Дар ҷангҳои обӣ Темурмалик ҳеҷ талафот намедода бошад ҳам, дар ҷангҳои шабехунӣ беталафот намегашт. Муғулон хоҳ дар ҷанги обӣ бошад, хоҳ дар ҳучумҳои шабехунии Темурмалик беандоза талафот медоданд. Аммо аз он ҷо, ки қувваи муғулон бисёр буд ва ҳар рӯз ба онҳо мадади нав мерасид, талафоти онҳо ҳис карда намешуд ва талафоти Темурмалик ҳарчанд кам бошад ҳам, ба назар намоён мегардид. Бо вучуди ин, Темурмалик бо шиддати аввала ва балки

аз вай ҳам зиёдтар чангро идома медод. Рӯз то рӯз зиёд шудани ҳисси интиқомгирии темурмаликиён нисбат ба чингизиён ва торафт шуълавартар шудани оташи ғзабу нафрат нисбат ба онҳо ҷойи камии ҷисмонии темурмаликиёнро пур мекард.

Лекин аз даст рафтани шаҳри Хучанд ва қалъаи қадимии он ва қатли ом ёфтани аҳолӣ кори Темурмаликро душвор кард.

Савол ва супориш

1. *Аз ин қисмат кадом лаҳзаҳо ба шумо писанд омад ва чаро?*
2. *Чаро ба киштиҳои аскарони Темурмалик тиру найзаи сарбозони мугул таъсир намекарданд?*
3. *Мугулон барои галаба дар ин ҷанг кадом роҳу воситаҳоро истифода бурданд?*
4. *Чаро шумораи лашқари мугул бо вучуди он ки талафоти зиёд медоданд, кам намегардид?*
5. *Дар бораи таърихи шаҳри Хучанд чӣ медонед?*
6. *Аз харита шаҳри Хучанд, дарёи Сир ва Мугулистонро ёбед.*

4. ИШҒОЛ КАРДА ШУДАНИ ХУЧАНД. НАҚШИ САВ- ДОГАРОН ДАР ИШҒОЛҶОИ ЧИНГИЗИЁН. ҚАТЛИ ОМ КАРДА ШУДАНИ АҲОЛӢ

Вақте ки қувваи Улоқнӯён зиёд шуд, як қисми аскарони худро дар зери фармони Мангубуқо ба тарафи шаҳри Хучанд гузаронидан хост. Ӯ ба ин мақсад чандин сар гупсарҳо тайёр кард ва барои аз об гузаронидани аскарон гузаргоҳи Маҳрамро, ки аз назорати киштиҳои Темурмалик бисёр дур буд, интиҳоб кард. Ӯ фармуд, ки чандин амад (сал) сохта онҳоро ба гупсарҳо пайваст кунанд ва гупсарҳоро ба аспони зӯри оббур банданд ва аспу одам ва яроқҳои худро бар рӯи амадҳо ҷой дода, шабона аз об ба тарафи чапи дарёи Сир гузаранд.

Чингизиён баъди аз об гузаштан тайёрии ҳарбӣ дида ба тарафи шаҳри Хучанд ҳаракат карданд. Дар роҳ деҳаҳо ва

чойҳои аҳолинишин ҳама ҳолӣ буданд. Як қисми аҳолии он чойҳо ба шаҳр кӯчида ва қисми дигарашон ба кӯҳистон гурехта буданд. Аммо боғу бўстонҳо бо тоқҳои ангур ва дарахтони мевадор ва киштзорҳо бо ҳосилоти бисёрашон барқарор монда буданд. Муғулони ваҳшӣ ҳамаи ободӣ ва осори маданиятро, ки дар пеши роҳашон мебаромад, сӯхта ва вайрон карда пеш мерафтанд.

Вақте ки муғулон ба Қистакӯз расиданд, хабари аз обгузаштани онҳо ба шаҳри Хучанд расид. Аҳолии шаҳр, ки чанд вақт боз ҳуҷуми чингизиёнро дар назар доштанд, ба сабаби ба шаҳр наздик омадани онҳо ҳеч саросема нашуда, «меҳмонони ноҳонда»-ро аз болои девори қалъа бо тирҳои паррони камон ва сангҳои манҷаниқ ва чархҳои сангпаррон пешвоз гирифтанд.

Шаҳр дар муҳосира монд, аммо азбаски қувваи калони муғулон ба муқобили Темурмалик ва қалъаи оби он банд буд, муҳосираи шаҳр он қадар саҳт нашуд. Аҳолии шаҳр ҳар рӯз аз болои шинакҳои қалъа бо сангу тир ва аз дарвозаҳо баромада дар майдон бо гурз, найза ва шамшер бар зидди чингизиён саҳт меҷангиданд. Шабҳо ба урдугӯҳи душман шабехун мезаданд.

Аҳоли бо ҳамаи ҷангҳо аз деҳоте, ки ҳанӯз аз тарафи муғулҳо ишғол нашуда буданд, ба шаҳр озуқа мекашонданд ва бо Темурмалик ҳам алоқаи худро нигоҳ дошта, аз вай таълимот мегирифтанд ва ба вай бо озуқа ва аслиҳа мадад мерасониданд.

Ин ҷанги хунин хеле дер кашид, ба муғулон ҳар рӯз мадади нав мерасида бошад ҳам, бо ҷанг ишғол шудани шаҳр ба назарашон дур менамуд. Бинобар ин онҳо роҳи игвогариро, ки дар ишғол кардани шаҳрҳои дигар ба кор бурда буданд, дар ин ҷо ҳам пеш гирифтанд. Ин роҳ аз истифодаи савдогарони ҷосус иборат буд.

Чандин сол пештар аз он, ки Чингизхон ба тарафи Мо-вароуннаҳр ба сафари ҳарбӣ барояд, бо савдогарони ин сарзаминҳо робитаи худро маҳкам карда, ба корҳои тичоратии

онҳо ёриҳои куллі мерасонид, молҳои онҳоро бо нархҳои баланд мехарид, ба онҳо пешакӣ нукраи хом ва дигар чизҳои пурқимат дода, молҳои махсусро супориш мекард.

Ҳатто худаш ва шохзодагони вай ба тарзи Ҷоидашарик ҳам ба савдогарон камтар сармоя, пул ва мол дода онҳоро ба қор мебароварданд.

Савдогарон, ки аз Чингизхон ин қадар ёрмандӣ медиданд, ҳавохоҳи ӯ шуда бо дилхоҳ ва ихтиёри худ дер боз ба манфиати ӯ ва бар зарари ватан ва ҳамватанони худ ба ӯ ҷосусӣ мекарданд. Дар вақти ҷанг бошад, ҳар кадоми онҳо ба шаҳри худ аз тарафи Чингиз вакил ва намоянда шуда мебарфтанд ва ҳамшаҳриёни худро бо ташвиқ ва тарсонӣ ва бо роҳи ҳар гуна игво аз ҷанг ва муқобилат боздошта, ба таслим шудан розӣ мекарданд.

Чингизхон аз савдогарони Мовароуннаҳр ва Туркистон на танҳо дар сафари ҳарбии ба Мовароуннаҳр кардааш Ҷоид бурд, ҳатто дар сафари Хитой ҳам аз он гуна савдогарон истифода кард. Чунончи, пеш аз ба мамлақати Хитой ҳуҷум кардани Ҷаъфарихоҷа ном савдогарро ба он мамлақат элҷӣ карда фиристода буд, ки барои лашкаркашии ӯ замина тайёр кунад.

Дар сафари Мовароуннаҳр ва Хуросон бошад, савдогарон мисли сиёҳгӯш, ки пешопеши ҳайвоноти дарандаи бузург рафта, барои онҳо сайд пайдо мекунад, пеш-пешӣ Чингиз гашта мардумро ба таслим шудан даъват мекарданд, то ки чингизӣ дарранда бе ҳеч ҷангу ҷидол гӯшти одамхӯрӣ кунанд

Ба Хучанд Аҳмади Хучандӣ фиристода шуд, ки ин одам аз савдогарони Хучанд буда, бо Чингизхон алоқаи дерин дошт. Дар бораи муносибати Аҳмади Хучандӣ бо Чингизхон ҳуҷҷатҳои таърихӣ чунин мегӯянд: «... дар он оғоз, ки лашкариёни подшоҳи Ҷаҳонгир Чингизхон саҳронишин буданд, пӯшокворӣ ва палосворӣ дар урдуи ӯ қаҳтии тамом дошт ва дар хариду фурӯши он чизҳо мановфеи бисёре ҳосил мешуд, бинобар ин Аҳмади Хучандӣ ва ду каси дигар аз бо-

зоргонони Бухоро асвоб (либосҳо) ва карбос ва ғайри золика аз амтиа (матӯҳо), ки лоиқи қабоили муғул буд, чамъ оварда мутаваччеҳи урдуи хон шуданд...».

Назар ба тафсилоте, ки ҳуччати мазкур медиҳад, роҳдорони Чингиз матӯҳои хучандиро писандида ба хон тақдим мекунад. Аммо Аҳмади Хучандӣ ба молҳои худ баҳои аз ҳад зиёд талаб мекунад. Хон аз ноинсофии Аҳмад ранҷида бухориёнро металабад. Онҳо ихтиёри молхояшонро ба хон воғузур мекунад. Хон хурсанд шуда, ба молҳои онҳо аз умедашон зиёдтар қимат медиҳад. Баъд аз он бадмуомилагии Аҳмадро баҳшида, ба молҳои ӯ ҳам қимати калон медиҳад.

Аз рафти воқеа маълум мешавад, ки Чингиз аз пулпарастии Аҳмад фоида бурда, ӯро ба доми худ кашид ва дар сафари Мовароуннаҳр дар қатори савдогарони пулпарастии дигар ӯро ҳам ба зарари ҳамватанонаш ва ба манфиати худ кор фармуд.

Ҷосуси игвогари чингизиён – Аҳмади Хучандӣ ба шаҳри Хучанд ба сифати як «ҳамватан» ба осони даромад. Аммо аз он ҷо, ки оммаи аҳолии Хучанд бо ҷасорати табиӣ ва тарбияи Темурмалик дар мудофияи ватан тайёр буда, дар ин роҳ аз кушта шудан наметарсиданд, ӯ кори худро махфияна дар миёнаи савдогарони калон, ки ҳампешагони ӯ буданд ва дар миёнаи шайхону муллоён, ки ба ҳадя ва тухфаи сарватмандон вобаста буданд, пеш бурд.

Савдогарон, ки мисли Аҳмад ба фоидаи тичоратии Муғулистон оби даҳонашон мерафт ва дар бадали як ҷӯра карбос ба даст даромадани чанд болиш нуқраи хомро ба пеши назар меоварданд, ба таслим розӣ шуданд. Инчунин шайхон ва муллоён ҳам, аз як тараф, бо ташвиқоти Аҳмад аз инъому эҳсони Чингизхон умедвор шуда ва аз тарафи дигар, валинъмати худ – савдогарони калонро ҳаводорӣ карда, розӣ шуданд, ки шаҳро ба муғулон супоранд.

Дар натиҷа ин гурӯҳи ватанфурӯш бе он ки ба аҳолии шаҳр хабар диҳанд, вакилони худро бо пешкашҳои лоиқ ба

пеши сараскари муғул фиристода, дарвозаҳоро ба рӯи чингизиён бо дасти худ кушоданд.

Вақте ки шабона муғулон ба сари аҳоли ба шаҳр ногаҳонӣ рехтанд, халқи ватандӯст то чон доштанд, чангида дар майдони мубориза кушта шуданд ва онҳоеро, ки яроқ бардошта наметавонишанд, бо илтимоси намояндагони таслимчӣ “амон дода” аз шаҳр бароварданд.

Лекин тақдири Хучанд ва аҳолии он аз тақдири Бано-кат ва аҳолии вай беҳтар нашуд: чингизиёни ваҳшӣ баъд аз тороч шаҳрро сӯхта ва вайрон карда ба замин яксон намуданд: аз байни аҳолии «амон дода» аз шаҳр баровардашуда ҳунармандон ва чавононро чудо карда, боқимондаҳоро аз зану мард ва бемору пир то бачагони ширхор аз дами теғи худ гузарониданд. Танҳо он чанд нафар савдогарони калон ва рӯҳониён бо як қабат пӯшокии заруриашон бар болои тӯдаҳои хокистари шаҳр ва дар байни часадҳои реза-реза-шудаи аҳолии шаҳр зинда монданд.

Фоҷиаи таслими шаҳри Хучанд ва қатли ом карда шудани аҳолии он барои Темурмалик як мусибати пурзӯри ногаҳонӣ шуд. Ӯ монанди шери захмхӯрда меғуррид, аммо ба захми худ марҳам намеёфт; ӯ мисли баҳри дар талотумомада мешӯрид, аммо шӯридани вай ғайр аз дар изтироб андохтани ҳастии ҳудаш ба вай фоидае намебахшид; ӯ ҳамчун наҳанги дар регзори беобафтада метапид, аммо ин тапиш ӯро аз гирдоби ҳаёт боз ҳам дуртар меафганд.

Темурмалик ғайр аз ба хоинон лаънат ва нафрат фирис-тодан ва рафиқони худро барои интиқомкашӣ аз душманони ғаддори хунхор ташвиқ карда, ба онҳо часорат ва ғайрати тоза додан, барои худ воситаи тасаллии дигаре наёфт.

Темурмалик аз корҳои амалӣ дар роҳи интиқомкашӣ аз хоинони ватан ҳамин қадар карда тавонист, ки ба «бахонаи музокираи таслими худ» Аҳмад ва чанде аз калоншавандагони таслимчиёно ба пеши худ ҷеғ зад ва худ бо ду-се нафар рафиқонаш, ки ба онҳо таълимоти махсус дода буд, ба канори об баромад. Вақте ки таслимчиён ба лаби об раси-

данд, Темурмалик бе он, ки бо онҳо гуфтугӯ кунад ва ба онҳо фурсати лабқушой ва яроқбардорӣ диҳад, бо табарзин ба сари Аҳмад ҳуҷум оварда, каллаи ӯро монанди чӯбқадуи хушк пора-пора кард ва ҷавонони ӯ ҳам ба дигарон ҳамла бурда, бо шамшери тез бадани онҳоро реза-реза намуданд.

Ҷавонон хостанд, ки ҷасадҳои пошхӯрдаи хоинонро дар об андохта аз онҳо дар дунё асаре боқӣ нагузоранд. Аммо Темурмалик ба ин кор роҳ надод:

- Ҷасади мурдори ин палидон оби зулоли дарёи ватани моро ҳаром мегардонад. Монед, ки гӯшти инҳоро шағолон, гургон ва мурғони мурдорхӯр хӯрда, асари инҳоро аз рӯйи замин нест кунанд! – гуфт.

Савол ва супориш

1. Мақсади муғулон аз куштори мардуми шахри Хучанд дар чӣ буд?

2. Чаро савдогарон ва рӯҳонӣ ба муғулон ҳамкорӣ карданд?

3. Оё онҳоро хоини Ватан гуфтан раво аст? Андешаатонро баён кунед.

4. «... бо табарзин ба сари Аҳмад ҳуҷум оварда, каллаи ӯро монанди чӯбқадуи хушк пора-пора кард ...». Дар ин ҷумла кадом санъати бадеӣ истифода шудааст? Ёбед ва онро маънидод кунед.

5. САФАРИ ОБӢ

Баъд аз фоҷиаи Хучанд кори Темурмалик рӯз то рӯз душвор шудан гирифт: -озуқа ва яроқу аслиҳа аз ҳеч ҷо ба ӯ намеомад, аз вачҳи шамшер, найза, гурз ва табарзин барин яроқҳо бисёр тангӣ накашад ҳам тир, ки як чизи бисёр сарфшаванда ва яроқи умумии асосӣ буд, кам шудан гирифт; -барои тирсозӣ чӯб ва пару пайкон ҳам дар дасти ӯ кам монда буданд; дар ҷангҳои шабехунӣ ҷанговаронаш ҳам кам шудан гирифтанд. Муғулон бошанд торафт аскар ва ҳашари худро зиёд карда, кори дар об роҳи хушкӣ сохта ба қалъаи обӣ расонданро пеш мебурданд.

Темурмалик дид, ки дигар дар он ҷо пойдорӣ карда истодан ҳеч фоида надорад, пас ба ин фикр омад, ки аз он ҷо

сафар кунад, то ки дар ягон ҷойи муносиби дигар аз душманон бисёртар кушад ва дурусттар интиқом гирад ва ӯ барои ба амал овардани ин фикр шабе ба ҷанговарони худ фармуд, ки ҳар чизеро, ки дар қалъа ҳаст, ба киштиҳои сарпӯшида бор карда онҳоро барои сафар тайёр кунанд, ҳудаш ба қайқе савор шуда ба хушкӣ баромаданӣ шуд.

Рафиқони Темурмалик аз ин ҳаракати ӯ дар шубҳа афтада дар дили худ гузарониданд, ки мабодо ӯ ба хушкӣ баромада худро яққаву танҳо ба урдуи муғулон зада талаф нашавад ва ба ин мулоҳиза ба хушкӣ баромадани ӯро манъ карданд.

Дар шаҳри сӯхта хокистаргардида ва аҳолиаш кушташуда акнун туро чӣ мондааст? Агар дар пайи зану фарзандат мерафта бошӣ, бояд донӣ, ки тақдирӣ онҳо ҳам аз тақдирӣ хешу табори мо ва ҳамаи мардуми шаҳри мо фарқ накардагист. Дар вақте ки мо ба ин мусибати ҷонгудоз сабр мекунем, дар суроғи бозмондагони худ рафтани ту ба шаъни ту муносиб нест, ки дар пайи ҷустуҷӯӣ бефоида худро ба таҳлика андозӣ. Ба ту лозим аст, ки зиндагии худро ниғаҳдорӣ карда, моро дар интиқомгирӣ аз душманон сардорӣ кунӣ.

Ман, – гуфт Темурмалик, – аз он вақт боз, ки ҷанг саршудааст, ҳеҷ гоҳ зану фарзанди худро аз аҳли хонаводаи дигарон фарқ кунонида, барои онҳо ғамхорӣи ҷудоғона накардаам. Ба ин кори ман худи шумоён шоҳид ҳастед. Аммо маро дар хушкӣ як чизи дигари пурқимат ҳаст, ки ман вайро аз ҳар чиз зиёдтар дӯст медорам. Ман мехоҳам, ки як миқдори он чизро бо худ гирам, ки агар дар ғарибӣ афтам, вай барои мани аз ватан дурафтада тасаллоӣ дили ҳичронзада мешавад.

Агар ба ҳама ҳол ба хушкӣ баромадан хоҳӣ, чанде аз моёнро ҳамроҳи худ гир, ки дар таҳликаҳо ба ту ёрӣ расонем, – гуфт яке аз ҷанговарон.

Дар сафарҳои пинҳонӣ ҳамеша аз чанд тан як тан камтаҳликатар ва номаълумтар аст, – гуфт Темурмалик ва ба қайқе савор шуда вайро ба тарафи хушкӣ ронда рафт.

Вақте ки чавонон фармоиши Темурмаликро ба амал оварда киштиҳоро барои сафар тайёр карда буданд, ӯ ҳам аз хушкӣ баргашта омад ва дар дасти ӯ ғайр аз як халтачае, ки дар даруни вай будани як чизи андаке маълум мешуд, дигар чизе набуд. Вай дар он чо он халтачаро дар як миёнбанд тугун карда, ба миёни худ баст ва либосҳои ҳарбиरो пӯшида бар сафар тайёр шуд.

Чанговарон, ки як қайқ тиллову танга гирифта омадани ӯро мунтазир буданд, бо дидани ин як халтачаи назарногир дар таачҷуб афтоданд ва дар дили худ гузарониданд, ки шояд дар даруни ин халтача алмос ё сангҳои пурқимати дигар бошад, ки ба як хирочи мамлакат меарзида бошад.

Чавонон дар ин хусус бисёртар таачҷуб мекарданд, ки аз он пеш Темурмалик ба молу чизи дунё муҳаббат нишон наредод. Ҳоло ба ӯ чӣ шудааст, ки якчанд сангчаро ин қадар эҳтиёт мекунад ва барои овардани вай худро дар таҳлика меандозад? Дар ҳар ҳол бо вай дар бораи чӣ будани он чиз суҳан кушоданро муносиб надиданд.

Темурмалик чавононро тақсим карда, дар дувоздаҳ киштии болопӯшида ҷой дод ва худаш дар киштии пешгард, ки ба киштиҳои дигар вазифаи роҳнишондиҳиро адо мекард, ҷой гирифта ба ҳаракат фармон дод ва ба тарафи шаҳри тамоман сӯхтаи Хучанд нигоҳи пурҳасрате карда, оҳи ҷонкоҳе кашид ва худ ба худ мазмуни ин байтро суруд:

*Меравам з-ин шаҳру дар дил дарди ёре мебарам,
Дарди ёре аз диёре бар диёре мебарам!*

Киштиҳои сарпӯшидаи Темурмалик бо ёрии шамоли мувофиқ дар рафти об монанди барқу бор мерафтанд. Муғулон баъд аз сафед шудани рӯз аз сафар кардани Темурмалик хабардор шуда, аз ду канори об савора дартохт шуданд, ки он сайди аз дом частаро ба даст дароранд. Саворони муғул чандин бор ба канор – дар рӯ ба рӯи киштиҳо рафта бошанд ҳам, дар ҳар бор баъд аз талафоти бисёр додан маҷбур

шуданд, ки худро аз доираи тиррас дур кашанд. Оқибат онҳо ба киштиҳо наздик нарафта аз дур назорат карда рафтандро барои худ мувофиқ ёфтанд.

Улоқнӯён ба Банокат – ба аскарони муҳофизи (гарнизони) муғул хабар фиристонд, ки дар он ҷо дар роҳи киштиҳои Темурмалик занчири гароне бикашанд, то ки киштиҳои вай ё дар он ҷо ба занчир бархӯрда шиканад ва ғарқ шаванд, ё ки аз роҳ бозмонда дар муҳосира афтанд.

Темурмалик роҳи худ давом медод. Вақте ки ӯ ба пеши Банокат расида дид, ки муғулон роҳашро занчирбанд кардаанд, дар лаби ӯ табассуми истехзокоронае пайдо шуд ва дар дили худ: «агар роҳи сели ҷӯшон ва оташи хурӯшонро бастан мумкин мебуд, аҷаб набуд, ки муғулон роҳи маро баста тавонанд. Аммо чунон ки он дар дунё мумкин нест, ин ҳам имкон надорад» гуфт ва табарзини пӯлодини худро ба даст гирифта, дар пеши як даричаи киштӣ нишаст ва киштирононро фармуд ҳамон паҳлуи киштиро, ки ӯ дар он ҷо нишастааст, ба занчир наздик баранд.

Киштӣ бо як паҳлу ба занчир наздик расид. Даричаи киштӣ кушода гардид, дасти пурзӯри Темурмалик бо табарзин, ки монанди моҳи 4-5 рӯза бар рӯи оби зулол дар ҳавои соф бо акси нури офтоби шаъшаапоши нимрӯзӣ медурахшид, намоён шуд.

Табарзин дар ҳаво баланд баромад ва бо тезии барқе, ки аз ҳаво мечаҳад, поин фаромад. Баъд аз дар об фурӯ рафтани занчири кандашуда садои шараққоси бурида шудани вай ба гӯши муғулон, ки аз дур нигоҳ карда истода ғарқ шудан ё ба муҳосира афтодани қаҳрамони пуртавонро нигарон буданд, расид ва дар паси садои занчир садои кафи дасти чингизиён ҳам баланд гардид. Аммо маълум нашуд, ки онҳо ин кори муъҷизавори баҳодури номдорро бо қарсақзаниҳо таҳсин мекарданд, ё ин ки ба сабаби аз доми занчирашон частани ин шери далер кафи афсӯс ба ҳам месуданд.

Киштиҳо бо низому тартибе, ки адмиралӣ худраси тоҷик – Темурмалик нишон медод, роҳи худро давом доданд. Чингизиён монанди девонағони занчиргусаста саросемавор ба

хар сӯ медавиданд, аммо чуръат надошанд, ки ба киштиҳо наздик оянд ва бо киштинишинон мардонавор мубориза намоянд.

Улоқнӯён барои хабардор кардан аз ин аҳвол ба пеши Ҷӯҷӣ чопар фиристод. Ҷӯҷӣ фармуд, ки саворони муғул дар ду тараф ва дуртар аз канор дар чойҳои пинҳон ва пасхам камин гиранд ва худро ба темурмаликиён ҳеҷ нишон надиҳанд. Ҳар гоҳ, ки Темурмалик аз об ба хушкӣ барояд, бо ӯ мубориза сар кунанд. Вақте ки бо қувваи бисёр бо ӯ бичанганд, оқибат ӯ талаф мешаванд ӯ дастгир ва ӯ асир.

Ин фармони Ҷӯҷӣ ба амал омад. Дар назари киштинишинон то чоҳои дур ягон муғул ҳам намоён намешуд. Киштиҳо хеле поин дар қисми поёни дарёи Сир расида буданд. Темурмалик то охир бо ин роҳ сафар карда наметавонист, чунки охири ин роҳи обӣ ба кӯли Арал мерасид, ки атрофи вай дар дасти муғулон буд. Чун ӯ дид, ки дар он наздикиҳо аз душман хавфе нест, фармон дод, ки бору бунаҳ ва аспу аробаҳоро ба хушкӣ бароранд.

Савол ва супориш

1. Чаро сарбозон аз рафтори Темурмалик, ки ӯ ба хушкӣ танҳо рафтани буд, норизо шуданд?

2. Ба андешаи шумо Темурмалик аз хушкӣ чӣ гирифт? Лаъл, ёқут ӯ ки ягон чизи дигар?

3. Бо кадом мақсад Темурмалик ва ҷанговарони ӯ соҳили назди Хучандро тарк карданд?

4. Дар ин қисмат қорнамоиши Темурмаликро шумо дар чӣ мебинед?

5. Пас аз мутолиаи ин боб калимаҳои бароятон номафҳумро ҷудо карда, аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» маънии онҳоро ёбед ва ҳифз намоед.

6. *Аз харита дарёи Сир ва баҳри Аралро ёбед.*

7. *Дар байти зер:*

Меравам з-ин шаҳру дар дил дарди ёре мебарам,

Дарди ёре аз диёре бар диёре мебарам!

Кадам санъати шеърӣ истифода шудааст?:

6. ЧАНГ ДАР БИЁБОН ВА ТИРИ БЕПАЙКОН

Темурмаликиён ҳамаи асбоб, аслиҳа ва озукаю аспу аро-баеро, ки дар киштиҳо доштанд, ба канори чапи дарёи Сир бароварданд. Ҳамаи ашёро ба аробаҳо бор карда, аробаҳо-ро ба аспҳо бастанд ва якчанд сар аспе, ки дар миёна буд, бо навбат ва дукаса савор шуда роҳи биёбонро пеш гирифтанд.

Дидбонони пинҳонии чингизиён ин аҳволро дида, ба зудӣ ба дастаҳои худ, ки дар ҳар ҷойи биёбон дар камин нишаста буданд, хабар бурданд. Як даста аз муғулон аз дунболи темурмаликиён расиданд. Темурмалик, ки ҳамчун сардор ва роҳбар пешопеши қофилаи худ мерафт, наздик расидани саворони муғулро дида, худро ба канори роҳ кашид, ҳамаи одамон ва бору бунаҳи худро пеш гузаронида, худаш яккаву танҳо бо тирҳои ҷонфарсо ба дастаи чингизиён муқобил истод. Тирҳои ӯ монанди уқобоне, ки ногаҳонӣ парвоз карда ба гурӯҳи бумҳо ҳучум оварданд, ба тӯдаи душманон парвозкунон мерафтанд, ҳар тири ӯ бехато одаме ё асперо ба замин мегелонид. Муғулон тоб наоварда пас гаштанд ва Темурмалик ҳам онҳоро то аз назарҳо дур шудан пеш карда рафт ва баъд аз он ба қофилаи худ расида вазифаи қофила-солориро адо кард.

Ин аҳвол чандин бор такрор ёфт ва чандин рӯз давом кард. Дар охири муғулон бисёр шуда то талаф шудани як қисмашон истода мечангиданд ва оқибат шикаст хӯрда пас мегаштанд. Дар ин ҷангҳо баъзе ҷанговарони Темурмалик ҳам кушта ва хаста шуданд.

Оқибат чингизиён бисёр шуда атрофи қофилаи Темур-маликро гирифтанд. Ӯ ба касони худ фармуд, ки бору бунаҳоро дар миён гирифта рӯйҳои худро ба муғулон гардонда ҳалқавор саф банданд ва бо андохтани тирҳои ҷонгудоз чингизиёнро ба наздик омадан роҳ надиханд ва худаш шамшери бараҳнаро дар ҳаво ҷавлон дода ба тарафи гурӯҳи чингизиён асп монд.

Аспи Темурмалик дар миёнаи тӯдаи душманон даромад.

«Шамшери дурӯя кори муғулонро якрӯя кардан гирифт», аспи омӯхтаи кордидаи ӯ ҳам душманкушӣ мекард; -чароғпоя шуда, худро бо тамоми вазниниаш ба болои муғулон мепартофт, лагад ҳавола мекард ва дандон мезад ва бо ҳар роҳе, ки донад ва тавонад, вай ҳам аз чингизиён интиқоми ҳамватанони худро мегирифт.

Дар ин ҷанг ҳам қувваи муғулон шикаста, ба пас рафтан ва пароканда шудан мачбур гардиданд. Темурмалик бо ҷанговарони худ сафари худро давом дод. Лекин муғулон ӯро ба осуда сафар кардан роҳ намедоданд ва баъд аз ҳар ҷанг, ки нафаси худро рост мегирифтанд ва қувваи нав ба онҳо мерасид, таъкиб ва ҳучуми худро такрор мекарданд.

Дар ҳар кадоми ин ҷангҳо қувваи Темурмалик кам шудан мегирифт; ҷанговаронаш кушта ва хаста мешуданд, камонҳо шикаста, зехҳо канда шуда, дами шамшер ва табарзинҳо баргашта ва сипарҳо дарида мерафтанд. Оқибат рӯзе муғулон бо қувваи бисёр калон аз канори биёбон намоён гардиданд. Вақте ки Темурмалик сиёҳии душманҳоро дид ва шумораашонро тахмин кард, ҷанговарони худро пеши худ гирд оварда гуфт:

– Ҷавонони қаҳрамони ватандӯст! Имрӯз дар ин маърака бояд аз мо кам саломат монад. Чунки ин ҷанг дар шароите мегузарад, ки душман аз мо даҳ баробар зиёд аст, ҳам яроқи онҳо пурра ва аспҳошон бардам аст. Ва ҳол он, ки дар дасти мо яроқ қариб намондааст ва он чизе ҳам, ки боқӣ мондааст, шикаста, канда шуда ва дамаш баргаштааст. Ҳар касе, ки аз шумо ҷонаш барояш ширин бошад, ҳамин вақт аз байни мо дур шуда худро ба гӯшаи биёбон гирад, то ки дар вақти гармии ҷанг аз саф гурехта сабаби дилшикастагии дигарон нашавад. Дар ин ҷанг танҳо касе иштирок карда метавонад, ки нисбат ба душмани ваҳшии хунхор нафрату ғазаби бисёр дошта бошад, хори асириро ба худ ор доништа, ҷони худро ба кафи даст гирифта ва синаашро сипар карда, ба майдон даромада тавонад.

Ҷанговарон, ки ин суҳанони сардори худро шуниданд,

ба чӯшу хурӯш омада, ба ӯ бо мазмуни байтҳои зерин ҷавоб доданд:

*Ҷаҳон то ҷаҳон аст гарданда аст,
Бимирад агар шоҳ, агар банда аст.
Ба дунё намонда касе ҷовидон,
Наёбем мо ҳам зи мурдан амон.
Бимирем чун кому ноком мо,
Ҷамон беҳ, ки мирем бо ном мо!
Ба номи нақӯ кушта гашиан ба ҷанг,
Беҳ аз зиндагонии боайбу нанг!
Бифармо, ки мо ҷонсупорӣ кунем,
Ба ҷанги ватан бар ту ёрӣ кунем!
Бифармо, ки мо дар сафи корзор,
Барорем аз мағзи душман димор!
Бифармо, ки бо оташи ҷанг зуд,
Барорем аз ҳастии ҳасм дуд!
Ту фармон деҳу қаҳрамонӣ бубин,
Зи мо ҷондихӣ, ҷонситонӣ бубин!
Ба дарё фиристӣ агар баҳри ҷанг,
Зи тӯфон натарсем ҳамчун наҳанг.
Ба ҳар ҷо, ки ёбем ҳасми дуруиш,
Салоҳ ар набошад, кушемаиш ба муш!
Ситонем мо хуни хеш аз адӯ,
Аз он пеш, ки хуни мо резад ӯ.
Чу кардем якчанд душман ҳалок,
Пас он гоҳ аз кушта гашиан чӣ бок?
Ки ин маргамон умри сонӣ диҳад,
Ҳаёти нави ҷовидонӣ диҳад.*

Чун Темурмалик аз ҷанговарони худ ин суҳанҳои қаҳрамононаро шунид, ба онҳо таҳсину офарин гуфта, ҳар кадомашонро як-як ба бағал кашида, сару рӯяшонро падарона бӯсид ва онҳоро, ки аз сад нафар зиёд набуданд, ба пеши бору бунаҳ пиёда дар саф рост кард ва худ ба аспи охудави шертавон савор шуда дар пеш истод.

Чун муғулон наздик расиданд, Темурмалик нафарони

худро ба тирборон фармон дода, худаш ба тарафи муғулон асп монда худро дар қалби душман зад. Ӯ бо ҳамлаҳои паёпай чингизиёро сар мезад, даст мебурид, по мешикаст ва сина медарид ва гурӯҳҳои дар гурез афтодаи онҳоро то пароканда шуда дур гардидан пеш мекард. Вақте ки қалби лашкари душманро торумор кард, паҳлуи рости чапро ҳам ба ҳамин ҳол овард.

Пиёдагардони Темурмалик қалъавор дар пеши бору бунаҳ саф кашида истода чингизиёро тирборон мекарданд ва тирҳои онҳо монанди ҷолаи баҳорӣ, ки гиёҳхоро хароб ва поймол кунад, душманро ба замин мехобониданд.

Дар вақте ки қариб буд душман тамоман мағлуб ва пароканда шавад, аз як гӯшаи биёбон гурӯҳи нави саворони чингизиён пайдо шуда ба пушти сафи темурмаликиён тохт оварданд ва ду тараф ба ҳам омехта шуда, ба тарзи дасту гиребон ва бағал ба бағал бо ҳам мечангиданд.

Муғулон аз ҳама пештар бору бунаи Темурмаликро ба чанд аспу ароба, ки боқӣ монда буд, ба даст дароварда, бо посбонони зӯрдаст ба ақибгоҳи дурдаст фиристонданд ва боқимондаҳояшон то торикии шаб чангро давом кунониданд.

Вақте ки торикии ҳама чоро фаро гирифта дӯсту душманро аз якдигар фарқ карда намешудагӣ шуд, муғулони зиндамонда аз майдон баромада рафтанд ва Темурмалик ҳам, ки аспаш пайзада шуда ва худаш аз чанд ҷойи баданаш захмдор шуда буд, пиёда аз майдони чанг баргашта ба қароргоҳи худ омада дид, ки дар он ҷо на бору буна мондааст ва на аспу одам.

Темурмалик бо синаи сӯзон ва дили бирён яккаву танҳо чанггохро давр мезад ва мурдаҳои ёрони бо ҷон баробари худро аз часадҳои муғулон ҷудо карда ба канорае баровард.

Дар ҳамин вақт ду нафар аз рафиқонаш, ки онҳо ҳам аз чанд ҷояшон захмдор шуда буданд, аз як канор пайдо шуда дар мурдагундорӣ ба ӯ ҳамроҳӣ карданд ва ҳамаи мурдаҳояшонро дар он ҷо гӯрониданд.

Темурмалик бо ду рафики худ шабро дар он чо, дар пеши пуштаҳои куштаҳои муғулон гузаронид ва баъд аз рӯз сафед шудан аз чанггоҳ як халтача талқон ва чанд дона қурут ёфта, аз он чизҳо кути лоямуте карда, ҳар се нафар ба роҳ дароманд. Лекин боз ба онҳо осуда сафар кардан муяссар нашуд ва ҳанӯз аз чанггоҳи дирӯза бисёр дур нарафта буданд, ки гурӯҳе аз саворони муғул ба онҳо расида ба таслим даъват карданд.

Темурмалик боз ба чанг даромад. Ин чанг бисёр дер нақаша бошад ҳам, муғули бисёре кушта гардид ва ду рафики Темурмалик ҳам талаф шуданд. Муғулони зиндамонда пас гаштанд. Темурмалик ҳам дар ҳолате, ки бо худ ғайр аз як камону се тир, ки яке аз онҳо ҳам бепайкон буд, яроқе ва чизе дигар надошт, ба роҳ даромад ва ҳанӯз бисёр роҳ нарафта ба паси худ нигоҳ карда дид, ки се нафар муғул аз дунболаш омада истодаанд.

Темурмалик аз роҳ боз истода рӯй ба муғулон карда ва он тири бепайконро ба чиллаи камон гузошта, чашми рости яке аз онҳоро нишон гирифта, зехро кашиду сар дод.

Муғуле, ки чашмаш ба тири бепайкони Темурмалик нишона шуда буд, «воҳ» гӯён ду дасташро ба рӯ кашид. Маълум буд, ки тири бепайкони қаҳрамони пуртавон ба нишон расида, чашми ўро баровардааст.

Темурмалик ду тири боқимондари ба ҳаво баланд карда, ба ду нафар муғули боқимонда нишон дода овоз дод:

– Ҳанӯз дар дасти ман ин ду тир ҳаст, ки барои тамои кардани кори ҳар ду шумо басанда аст. Лекин маро ҳайф меояд, ки инҳоро барои реҳтани хуни мурдори шумо небуд кунам. Беҳтар он аст, ки шумо қони худро ғанимат шумурда аз дунболи ман баргардед ва ин ду тир ҳам дар дасти ман саломат монад.

Муғулон, ки «қодирандозӣ» ва «қадарандозии» ин диловарро борҳо озмуда буданд ва чашми ҳамроҳашон ба онҳо дарси ибрати нав дода буд, танбеҳи ўро қабул карда, ба роҳи омадашон баргашта рафтанд ва Темурмалик ҳам ба тара-

фи Хоразм раҳсипор гардид, ки шояд аз он ҷо ба муқобили чингизиён муборизаи нава ташкил намояд.

Савол ва супориш

1. *Темурмалик ва ҷанговарони ӯ бо кадом усул дар биёбон ба муқобили мугулон ҷангиданд?*

2. *Сабаби шикаст хӯрдани Темурмаликро шумо дар чӣ мебинед?*

3. *Бо кадом мақсад Темурмалик ба ҷанговаронаш муроҷиат кард?*

4. *Ҷавоби ҷанговарони Темурмаликро ифоданок хонед.*

5. *«Темурмалик боз ба ҷанг даромад». Аз он аъзоҳои ҷумларо муайян намоед.*

7. ТАНҲОГАРДӢ. ФОҶИАИ ХОРАЗМ. ТУРКОНХОТУН. ДАР ШАҲРИ КАТ. ИНТИҚОМ

Темурмалик якқаву танҳо аз ҷанггоҳ бо роҳи биёбон ба тарафи Хоразм мерафт. Ӯ аз биёбон баромада ба ҷойҳои обод ва аҳолинишини Хоразм расид. Аммо ҳамаи он ҷойҳои собиқ обод аз биёбони холии беобу алаф бадтар шуда буданд; киштзорҳо, боғу бўстонҳо ва марғзорҳо сар то сар хароб карда шуда буданд; деҳаҳо ва работҳо тамоман сӯхта вайрон буданд. Дар тамоми он ҷоҳо аз ҷинси одамӣ ва ҳайвоноти хонагӣ касе ва чизе ба назар наменамуд. Аз нишоннаи одамӣ танҳо ҷасадҳои сарбурида, синадарида, дасту по шикаста ва шикам ҷок кардашуда буданд, ки гӯшти онҳоро даррандагон ва парандагони мурдорхӯр хӯрда буданд ва мехӯрданд. Маълум буд, ки онҳо асари панҷаҳои мурдори даррандагони хунхори чингизӣ буданд, ки аз худашон дар он сарзаминҳо нишона ва ёдгорӣ гузошта буданд.

Темурмаликро аз дидани ин ҳол дил метапид, нафас тангӣ мекард ва ғазабе, ки нисбат ба чингизиён дошт, сад чандон зиёдтар шуда буд. Аммо чӣ чора, ки роҳи интиқомгириро намеёфт ва аз ин сабаб дарун-дарун месӯхт.

Ӯ дар ҳолате, ки дилаш бо оташи ғазаб шуълавар шуда буд, ба сӯйи пойтахти Хоразм, ки дар он вақтҳо пойтахти Эрон, Хуросон ва Мовароуннаҳр ҳам он ҷо буд, равон шуд,

ки шояд аз он чо барои дили худ тасаллоое ёбад. Аммо дар наздикии шаҳри Урганч ба майдоне расид, ки дар он чо садҳо ҳазор часадҳои мардон, занон ва кӯдакони кушташуда ба ҳам омехта ва болои ҳам хобида буданд. Дар миёни кушташудагон часадҳои баъзе занон менамуд, ки шиками онҳоро чок карда, тифли норасидаашонро бароварда, сар бурида дар канорашон гузошта буданд.

Темурмалик дигар тоқати дидани ин фоҷиагоҳ надошт ва дастҳои худро дар пеши чашм кашида ба шаҳр рафт. Аммо аз он шаҳри азиме, ки ӯ вайро чандин моҳ пеш аз ин дида буд, нишонае наменамуд: -қасрҳо, кӯшкҳо, кохҳо, саройҳо, корвонсаройҳо, растаҳо, бозорҳо, тимҳо, мадрасаҳо, китобхонаҳо, манораҳо, масҷидҳо – ҳама ва ҳама сӯхта хокистар гардида буданд. Чингизиёни ваҳшӣ барои тамоман нест кардани осори маданият баъд аз вайрон кардан об сар дода буданд, ки ҷойи шаҳри пештара монанди толобе ба ҳавзи калон ба назар менамуд.

Темурмалик аз даҳшати ин манзараи ваҳшатангез дар ҳайрат афтада, чашмони худро мемолид ва муайян карда наметавонист, ки оё ин манзарае, ки мебинад, як хоби ҳавлноки даҳшатоваре аст ё он шаҳри ободе, ки пеш аз ин дидани вай ба ҳаёлаш меояд, дар воқеъ ҳақиқат надоштааст ва дар ҳақиқат вай ҳаёле будааст, ки дар хоб ба сурати шаҳр ба назараш намуда будааст?

Темурмалик бешуурона ҳаракат карда, ба лаби дарёи Аму рафт ва дар лаби об нишаста, сару тани худро бо оби равони сард шустушӯ кард, ки қадре хунаш сард шуда, диллаш аз ҳаяҷон ва рағу паяш аз изтироб ором ёбад.

ӯ баъд аз шустушӯ беҳаёлона ба ҳар тараф нигоҳ мекард, ки дар каноре, аз ҷойи нишастааш дуртар ба рӯи реги обоварда часади як одам ба назараш вохӯрд. ӯ дар аввал он часадро яке аз мурдагон гумон кард. Аммо баъд аз андаке часад чунбид. Темурмалик донист, ки он часад ҳанӯз зинда будааст ва аз ҷояш хеста ба пеши вай рафт. Дар ҳақиқат вай ҷон дошт, аммо қуввате надошт, ки аз ҷояш хезад ва ё гап

занад.

Темурмалик донист, ки ин одам гурусна аст. Ёро бардошта ба хушкӣ баровард ва аз хӯроки эҳтиётии худ як каф талқонро ба об омехта атола карда дар даҳони он кас рехт. Баъд аз соате «мурда» зинда шуда хеста нишаст ва қуввати гуфтор пайдо карда саргузашти худро ҳикоя кард.

Назар ба ҳикояи ӯ, султон Муҳаммад Хоразмшоҳ баъд аз гурехтанаш аз Самарқанд аз роҳ ба модараш Турконхотун, ки дар Хоразм буд, мактубе фиристода фармудааст, ки ӯ аҳли ҳарам, хазина ва дигар чизҳои пурбаҳоро бардошта ба Мозандарон равад.

Турконхотун аз ин мактуб ва фармон ҳис кардааст, ки писараш аз чингизиён гурехтааст ва ӯ дар дили худ гумон кардааст, ки «акнун аҷаб нест аҳли дарбор ба писараш исён кунанд ва каси дигареро ба подшоҳӣ бардоранд». Бинобар ин ӯ касонеро, ки эҳтимоли исён кардан ё қобилияти подшоҳ шудан доштаанд ва умуман касонеро, ки мансуб ба қабилаи худ Турконхотун набуданд, ба пою гарданашон сангҳои гарон баста дар оби Аму ғарқ кунонидааст.

Ин одам ҳам яке аз он бадбахтон будааст, ки аз хушбахтӣ обварзӣ ва оббозиро медонистааст ва бандҳои дар гардану пой басташудаи ӯ ҳам сусттар будаанд, ки дар зери об онҳоро кушода ва сангҳоро аз худ дур карда тавонистааст. Баъд аз бар рӯйи об баромадан чандин рӯз дар об ва дар қазираҳо байни об мондааст ва дар охир худро ба ин канор кашидааст, лекин аз беҳолӣ дар ин ҷо афтода мондааст.

Темурмалик бо шунидани ин ҳикояти пурваҳшоният султон Муҳаммад ва модари ӯ Турконхотунро дар қатори чингизиён гузошта, ба ҳамаи онҳо лаънат ва нафрат фирисотод ва баъд аз нигоҳубин карда ба қувват овардани ин одам ёро ҳамроҳи худ гирифта ба роҳ даромад, ки шояд дар ягон ҷой коре карда тавонад.

Роҳи ин ду рафиқ аз болои ҳамон кушишхона буд, ки Темурмалик аз дидани он манзараи пурфочиа бетоқат шуда буд. Вақте ки рафиқи нави Темурмалик он манзараро дид,

навҳа ё нолаи ҷонкоҳе кашида ба рӯ афтод ва хомӯш шуд.

Темурмалик андаке об ёфта ба рӯи он кас зад, дасту пой ва шонаву бозухояшро молиш дод. Аммо он одам асари ҳаёт нишон намедод – ӯ дилкаф шуда мурда буд.

Темурмалик аз ваҳшати дар Хоразм пайдошуда дар даҳшат афтода, бе он, ки ба кучо рафтани худро муайян карда тавонад, монанди сарсариёни яккаву танҳо ба роҳ даромад ва дар роҳи худ ба шаҳри Кат рост омад, ки атрофи ин шаҳр ҳам пур аз мурдаҳои лухсида ва пӯсида буд, боғу бӯстонҳо хароб ва биноҳо вайрон шуда буданд. Дар ин ҷо ҳам аз авлоди одам касе ба назар наменамуд. Танҳо дар як бинои нимхаробаи ҳокимнишини ин шаҳр дастаи қаровулони муғул бо як шаҳна ҷойгир шуда буданд.

Темурмалик дар фикри интиқомгирӣ афтода, ба гӯшаи вайронае худро кашида бе он, ки ҳаракате кунад ва садое барорад, то шаб дар он ҷо хобид ва баъд аз он ки сиёҳии шаб оламро фуру гирифт, ӯ аз ҷойи пинҳоншудааш баромада, оҳиста-оҳиста ба бошишгоҳи муғулон рафт ва дар он ҷо камингоҳе ёфта, дар вай хазида, душманонро ба зери чашми худ гирифта, нигарони фурсат шуд.

Муғулон як гӯсфандро хафа – буғӣ карда куштанд ва баъд аз пӯст канда тоза намудан вайро бар болои тӯдаи оташе гузошта хомсӯз ва нимбирён карданд. Аз хумҳое, ки аз шаробхонаи ҳокими пештараи он ҷо ғанимат афтода буд, ба корсонҳо – табакҳои чӯбин шароб рехта, чунон ки қимиз менӯшида бошанд, пай дар пай нӯшидан гирифтанд. Гӯсфанди хомсӯз бар сархушҳо ба ҷойи газак-нуқл хизмат мекард.

Муғулон аз бисёр нӯшидани шароби ангурии пурзӯр дар андак вақт маст гардиданд ва яке аз паси дигаре афтода, ҳамагӣ дар хоби мастӣ гунуданд.

Темурмаликро вақти кор расид: ӯ ҳамаи он чингизиёро ба хобе фиристод, ки дигар ҳаргиз барнахезанд. Баъд аз он аз байни аспоне, ки дар он ҷо дар ихтиёри муғулон буд, як аспи туркмани оҳусурини гарданқозро чудо карда гирифт

ва аз яроқҳои онҳо ҳам табарзин, шамшер ва камону тир барин аслиҳаҳоро ба қадри даркорӣ ва барои эҳтиёт як қадар хӯроқворӣ ва гӯшти хомсӯз гирифта, аспро савор шуда, ба роҳ даромад.

Савол ва сунорин

1. Мақсади мугулҳо аз тамоман хароб намудани Хоразм чӣ буд?
2. Кирдору рафтори Турконхотунро шарҳ диҳед. Муносибати худро нисбати чунин шахсон баён намоед.

3. Чаро ҳамсафари Темурмалик аз дидани Хоразми ваҳшатсаро яқбора чон дод?

4. Ҷумлаи «Темурмаликро вақти кор расид, ӯ ҳамаи он чингизийро ба хобе фиристод, ки дигар ҳаргиз барнахезанд»-ро шарҳ диҳед.

8. СУХБАТ БО СУЛТОН МУҲАММАД. ҲАМРОҲӢ БА ҶАЛОЛИДДИН

Темурмалик аз шаҳри Кат баромада рост ба Нишопур рафт, ки султон Муҳаммад аз Самарқанд гурехта омада, дар он ҷо маҷлиси айшу тараб барпо карда буд. Назар ба нишондодҳои баъзе асарҳои таърихӣ, «султон Муҳаммад дар моҳи сафари соли 617 (1220) ба Нишопур даромада, масолеҳи мамлакат (салоҳи ҳоли мамлакат)- ро пушти по зада, рӯй ба нишот ва айш овард ... ба нӯшидани косоти (косоҳои) молломол даромад ва асҳоби лавҳу тараб (аҳли бозӣ ва хушвақтӣ) дар хидмати ӯ гирд омада, надим ва мушири ӯ (ҳамсӯхбат ва соҳибмашварати ӯ) шуданд...».

Темурмалик ба пеши султон даромад, аз саргузашти худ ва аҳволи мамлакат ба ӯ ҳикояҳо кард ва дар охир дар роҳи мудофияи мамлакат фикри худро ба ӯ баён намуд.

Султон Муҳаммад бо шунидани ҳар сухани Темурмалик гӯё ки аз худ дафъӣ малол мекарда бошад, соғарҳои паёпай мебардошт ва дар охир мастии султон ба дараҷае расид, ки суханони Темурмаликро нафаҳмида дар ҷавоби вай «ҳо-ҳо», «оре, бале» мегуфт ва баъд аз шунидани фикри Темурмалик дар бораи мудофияи мамлакат ба ҷойи ҷавоб ин рубоиро хонд:

*Айёми гул асту бас намонад, май хӯр!
Гул худ чӣ ки то нафас намонад, май хӯр!
Аз даври фалак дар ин работи вайрон,
Бас зуд, на дер, кас намонад, май хӯр!*

Темурмалик ҳам дар ҷавоби ӯ ин рубоиро хонд:

*Шоҳо, зи ман гарон чӣ бар хоҳад хост?
В-аз мастии бекарон чӣ бар хоҳад хост?
Шаҳ масту ҷаҳон харобу душман пасу пеш!
Пайдост, ки з-ин миён чӣ бар хоҳад хост?*

Ва аз маҷлиси ӯ бо ҳазор андуҳу алам баромад. Аҳволи султон ва суҳбати вай ба Темурмалик аз ваҳшонияти чингизиён ҳам бадтар таъсир кард. Чунки ӯ ҳар ваҳшигарию чингизиёро, ки мидид, дар ғазаб шуда ва ба ғайрат омада, дар роҳи интиқомгирӣ аз душман устувортар мегардид. Аммо ин аҳволи султон ӯро ба навмедӣ ва маъюсӣ андохт, ки ин вазъият барои ӯ марғи муфти бехунбаҳо буд.

Бо вучуди ин Темурмалик бо бузургони аҳли дарбор вохӯрда, ба ҳар кадомашон дар бораи муқобилат кардан ба душмани хунхори ғаддор фикри худро гуфт. Аммо аз ҳеч кас ҷавоби мувофиқе нашунид ва дар охир ба пеши вазир рафт, ки дар ҳар кори мамлакат баъд аз султон ӯ ҷавобгар буд ва ба вай фикри худ ва аҳволи мамлакатро нақл карда дар охири суҳбаш гуфт:

Аммо намедонам, чӣ ҳол пеш омадааст, ки на подшоҳ ба аҳволи парешони халқ назар меандозаду на амирон ва вазирон? Вазир дар ҷавоб гуфт:

– Ҳар чизе, ки ту мегӯӣ, тамоман дуруст ва рост аст. Аммо ман ҳам дар пеши арбоби хирад ва тамиз маъзурам. Зеро ман ба вазифаи қавводагӣ (даллагӣ) ва дар тартиб додани маҷлисҳои базму тараб чунон машғулам, ки ба танзими асбобу аслиҳаи мардонагӣ пардохтан наметавонам. Чанд рӯз аст султон ба ман фармон додааст, ки барои якчанд за-

нони созанда либос ва асбоби зинат тартиб диҳам ва то онҳо мукамал нашаванд, ба ҳеч кори дигар машғул нагардам.

Темурмалик азбаски дар дарбори султон Муҳаммад ҳеч ҷойи умедворӣ надид, аз он ҷо бо бори гарони андуҳу алам ва ҳасрату ғам ба роҳ даромад. Ба ҳар ҷо ки мерасид, мидид, ки султон ба он ҷо мактуб фиристода ба душман муқобилат накардан, агар қудрат ва фурсат ёбанд, гурехтан, вагарна бе ҳеч муқобилат ба ҷанг таслим шуданро ба аҳоли амр кардааст. Дар ин миён ӯ шунид, ки писари султон Муҳаммад – Ҷалололиддин байрақи қаҳрамонӣ ва ватанпарвариро баланд бардошта дар ҳар ҷо бо муғулон меҷангад ва ба онҳо ғолиб мебарояд.

Темурмалик дар рикоби султон Ҷалололиддин ба муқобили чингизиён ҷангиданро ният карда, ба тарафи ӯ раҳсипор гардид. Ҷалололиддин дар он рӯзҳо дар музофоти Ғазнин дар мавзеи Боронӣ манзил дошт.

Темурмалик ба Боронӣ вақте расид, ки Ҷалололиддин бо як лашкари калони чингизиён, ки дар зери фармони Қайқурнӯён буд, меҷангид ва ҷанговарони Ҷалололиддин лашкари муғулро аз худ бисёр дида дар ҷанг дудила шуда истодаанд. Аммо Ҷалололиддин пеш даромада, одамони худро ба пойдорӣ даъват мекунад.

Темурмалик ин ҳолро дида бе ҳеч гуфтугузор ба тарафи душман асп давонд. Ин кори Темурмалик ба ташвиқоти қаҳрамононаи Ҷалололиддин илова шуда, ҷанговаронро водор кард, ки ҳама якборагӣ ба сӯи чингизиён бо тохт хучум оварданд ва аскарӣ муғулро қатл карданд.

Темурмалик то охири кори султон Ҷалололиддин бо ӯ ҳамроҳ буд ва ба муқобили душман дар рикоби ӯ қаҳрамононо нишон медод. Оқибат аз чиҳати худсарӣ, ихтилоф ва ахлоқвайронии сардорони хоразмшохӣ, ки онҳо дар замони султон Муҳаммад ин тарбияро аз ӯ гирифта буданд, кори Ҷалололиддин то охир барор нагирифт: дар Ироқи Аҷам, дар вақти дар пайи ӯ афтодани чингизиён ҳокимони Шом ва Осиёи Хурд бо вучуди даъвати ӯ ба вай ёрӣ надоданд; ба-

родараш Гиёсиддин дар охири як мастӣ малик Нусрат ном касеро, ки яке аз аркони давлати Чалолиддин буд, кушта ва аз бародар рӯйгардон шуда, ба тарафе баромада рафт. Барокҳочиб ном қарахитойӣ, ки аз дарбори султон Муҳаммад буд, дар Кирмон эълони истиклол кард, ки ҳамаи ин ҳодисаҳо муборизаи Чалолиддинро ба муқобили чингизиён мушқил мекарданд, аммо Чалолиддин муборизаи худро мардонавор давом меод.

Лекин қувваи вай нисбат ба қувваи чингизиён хеле кам буда, ҳамеша ҷангҳои нобаробар мебуд. Чингизиён бошанд, паёпай қувваҳои нав гирифта, ба муқобили Чалолиддин ҳучумҳои пуршиддат мекарданд.

Дар як шабе, ки лашкариёни Чалолиддин ва худи ӯ дар хоб буданд, чингизиёни бисёре ногаҳонӣ ба урдуи вай ҳучум карданд ва қариб ҳамаи лашкариёнаш кушта гаштанд ва султон Чалолиддин аз миёна ғойб шуд ва касе надонист, ки ӯ дар маърака кушта шуд, ё ин ки гурехта баромада дар қадом дашту биёбон дар дасти дуздон талаф гардид.

Чингизиён ҳам барои дастгир кардани Темурмалик ҷораҳои бисёре дида, ба ҳар ҷонибу атроф ҷосусҳо фиристода, кӯшиш мекарданд, ки Темурмаликро зудтар нест намоянд. Бинобар он Темурмалик маҷбур шуда буд, ки тағйири либос карда, яъне либоси дарवेशӣ пӯшида, ба дигар ҷойҳо равад.

Савол ва супориш

1. *Чаро Темурмалик ба назди султон Муҳаммад омад? Ба фикри шумо қори ӯ дуруст буд?*
2. *Дар ҳолати ҷанг ба қорҳои ношоиста машғул будани султон ва аркони давлат нишонаи чист?*
3. *Ба рафтори султон Чалолиддин чи хел баҳо медиҳед?*
4. *Сабаби шикасти лашкари Чалолиддин дар чӣ буд?*
5. *Рубоии султон Муҳаммад ва рубоии ҷавобгуфтаи Темурмаликро шарҳ диҳед.*

9. ИШТИЁҚИ ЁРУ ДИЁР, ЗИНДАГОНИИ ЧАЗИРА

Темурмалик муддати дароз дар Шом ва Арабистон бо либоси дарвешӣ гардиш кард. Дар ин миён Чингизи хунрез мурд, ба ҷойи ӯ писараш - Уқтой бар тахти хонӣ нишаст. Дар замони ӯ шиддати ваҳшонияти чингизиён дар Мовароуннаҳр ва Хуросон камтар шуд ва мардум кам-кам ғун шуда ба зироат ва иморат рӯ оварданд, мамлакат як дараҷа оромӣ гирифт.

Темурмалик хеле пир шуда, мӯяш сафед ва рӯяш пурчин гардида буд. Бо вучуди ин ӯ мехост, ки ба ватан равад, охири умрашро дар он ҷо гузаронад ва ҷисми беобу ҳавои ватан парваришёфтаи худро дар вақти мурдан ба хоки ватан супорад. Вақте ки вай ором ёфтани мамлакати худро аз оянда ва равандагон шунид, бо ҳамон либоси дарвешӣ табарзин ва сӯтаро ба даст гирифта, пиёда ба роҳ даромад.

Темурмалик рост ба Хучанд омад, ки дар он ҷо таваллуд шуда буд. Аммо ӯ дар он ҷо фаҳмид, ки ханӯз ӯ ва қахрамони ӯ аз ёди дӯсту душман набаромадааст: ҷунонки аҳолии Хучанд номи ӯро ба некӣ ёд карда, ба ӯ офарин ва раҳмат мефиристанд, инчунин чингизиён ҳам ҳар гоҳ, ки номи ӯ ва қахрамони ӯро шунаванд, ба ғазаб омада, дили пуркинашон нисбат ба ӯ бо оташи кинаву адоват аланга мезанад. Бинобар ин ӯ дар Хучанд доимӣ монданро мувофиқ наёфта, ба Фарғона рафт ва бошишгоҳи доимии худро дар қаландархонаи он ҷо кард, аммо ӯ гоҳ-гоҳ ба Хучанд меомад. Аз ҳар кас аҳволи мамлакатро мепурсид, воқеаҳои замони истилои чингизиён ва аҳволи замони ҳукмронии ононро мукамал ёд мегирифт.

Дар вақти истилои чингизиён, ҷудо шудани Темурмалик аз Хучанд фарзанди ӯ тифли навзод буд, ки бо занаш дар шаҳр монда буданд. Темурмаликро ақида он буд, ки зану фарзандаш дар қатори чандин ҳазор зану фарзандони ҳамватанонаш дар қатли оми чингизиён талаф шуда рафтаанд. Чунки онҳо то ба шаҳр даромадани душман ба ҳеҷ тараф

гурехта ҳам наметавонистанд. Бо вучуди ин ӯ дар зимни ҳикояҳои гузашта, вақте ки сухан дар бораи Темурмалик меомад, аз аҳволи зану фарзанди ӯ мепурсид. Аммо дар ҳар бор дар ҷавоб хабари талаф шуда рафтани онҳоро мешунид ва бо афсӯсу надомати дарунӣ гумони худро боз як бори дигар тасдиқ мекард. Бо ҳамаи ин ӯ аз пурсуков боз намеистод.

Як рӯз яке аз пирамардони деҳаи Қистакӯз, ки бо Темурмалик ҳамсухбат буд, дар вақти аз аҳволи зану фарзанди Темурмалик пурсидани ӯ (албатта, Темурмалик – Темурмалик будани худро аз ҳама кас пинҳон медошт) дар ҷавоб «Онҳо дар ҳамон қатли ом талаф шуда рафтанд» гуфта бошад ҳам, баъд аз андаке хомӯш мондан илова кард:

Ҳарчанд аз он воқеа зиёдтар аз бист сол вақт гузашта бошад ҳам, муғулон ҳанӯз душмани Темурмалик ва авлоди ӯро аз ёд набаровардаанд. Агар ту сирро нигоҳ дошта тавонӣ, ман ҳақиқати ҳолро ба ту маълум мекунам.

Темурмалик, ки бо шунидани ин суханҳо ба будани ягон хабари дигар умедвор шуда дилаш ба тапидан даромада буд, бо қасам ва аҳду паймон ваъда дод, ки ҳар чизе, ки дар ин ҷо шунавад, дар ҳамин ҷо мемонад.

Пирамард ба сухан даромад:

– Оре, дар он дарёи хуну оташ зани Темурмалик ҳам монанди ҳазорон занон, бачагон, пирон ва беморон ғарқ шуда рафт, аммо тифли навзоди ӯ саломат монд.

Темурмалик қариб буд, ки аз ин хабари шодивари ногаҳонӣ қолабтиҳӣ шавад ва рӯйи фарзанди ба ҷон пайвандашро баъд аз наздик омадан ба ӯ надида шодикафак шавад. Аммо дили қаҳрамони ӯ, ки ба он ҳама ҷангу ҷидолҳои нобаробари пурушӯб ва ба он қадар мусибатҳо ва дарду аламҳои тоқатшикан тоб оварда буд, тавонист, ки ба ин шодмонии ногаҳонии аз ҳад зиёд ҳам тоқат кунад ва бо вучуди ин худро аз ҳаяҷон боз дошта натавониста сухани пирамардро бурида:

Чӣ гуна халос шуд ва ҳоло дар кучост? – гӯён суол дод.

– Пирамард аз ҳаяҷон ва изтиробии фавқулодаи ҳамсух-

бати худ пай бурд, ки ин қаландар худи ҳамон Темурмалик аст. Аммо худро ба нофаҳмӣ зада сухани худро давом дод:

Аз деҳаи мо дар ҳарами Темурмалик хизматгоре буд. Вақте ки муғулон ҳамаи аҳолии Хучандро аз шаҳр баровардаанд, он хизматгор ҳам тифли навзоди Темурмаликро бардошта ҳамроҳи зани ӯ аз шаҳр баромадааст. Муғулон бо тирборон ва ханчару шамшер ҳамаро қатли ом кардаанд. Зани Темурмалик ҳам дар он миён кушта шудааст. Аммо он хизматгор бо вучуди аз чанд ҷояш захмдор шуданаш тифлро аз бағали худ напартофтааст ва тани худро ба чони он кӯдак сипар карда ва худро мурда сохта, дар қатори кушташудагон хобίδαаст ва баъд аз торик шудани шаб ӯ тифлро бардошта ба тарафи кӯҳистон рафтааст, ки аҳолии деҳаи мо ҳам гурехта ба он ҷо рафта буданд.

Ҳаяҷони Темурмалик ҳеч паст намешуд, балки дақиқа ба дақиқа зиёдтар шуда мехост, ки ҳамаи саргузашти писарашро ва ҳоло дар кучо будани ӯро дар як сония фаҳмида гирад, бинобар ин боз сухани пирамардро бурида пурсид:

– Охир чӣ шуд ва он тифли навзоди бемодар чӣ гуна зинда монд?

– Сабр кун, ҳамаашро мегӯям, – гуфта пирамард хикояи худро давом куноид, - падару модари он хизматгор ҳам дар он гурезгоҳ буданд, ки модараш тифлро ба тарбияи худ гирифт ва дар миёнаи гурезагон занони ширдор ҳам буданд, ки ҳар кадом аз шири фарзанди худ қадре нигоҳ дошта ба он тифл мемаконданд.

Муҳаббат ва шафқати Темурмалик ба он хизматгор, ки сабаби зинда мондани фарзандаш шудааст, ҷӯш зада:

– Ҳоло он хизматгор зиндааст? – гуфта пурсид.

– Не, – гуфт пирамард дар ҷавоб, - яке аз он захмҳо, ки дар қатли ом аз ханчари муғулон расида буд, ба бадӣ гашта реши равон шуд ва он ҷавон бо он реши равон дар ҳамон рӯзҳои гурезагӣ фавтид. Аммо падару модари ӯ он тифлро парвариш карда ба воя расонданд.

Падару модараш ханӯз зиндаанд? – гуфта боз Темурма-

лик пурсид.

Онҳо ҳам баъд аз ба воя расидани он кӯдак яке аз паси дигаре вафот карданд, – гуфт пирамард дар ҷавоб.

Хуб, ҳоло он кӯдаки ба воярасида дар кучост? – гуфта пурсид Темурмалик бо ҳаяҷони аввалӣ.

Аз кӣ ва чӣ будани он бача танҳо ман, ки бо падари он хизматгор дӯст будам ва як нафари дигар, ки аз қадрдонони Темурмалик аст, хабардор ҳастему бас. Мо барои ниғаҳдории он шербача аз шарри душманони гургтабиати рӯбоҳ-хислат ин сирро махфӣ нигоҳ доштем. Баъд аз он ки кӯдак ҷавони калон шуд, барои ин ки ӯ фарзанди кадом кас будани худро донад, ҳақиқати ҳолро ба худи ӯ фаҳмонидем ва ӯро ҳам таъкид кардем, ки барои ниғаҳдории ҷони худ ва ҷони парваришкунандагони худ ин сирро ба касе нагӯяд.

– Хуб, ҳоло он ҷавон дар кучост? – гӯён Темурмалик боз ҳам сухани пирамардро бурида пурсид.

– Баъд аз он ки – гуфт пирамард, – падархонду модархондаш мурданд, ба ҷазирае, ки қалъаи Темурмалик дар он ҷо буд ва ҳоло муғулон он ҷазираро «Арал» мегӯянд, рафта дар он ҷо кулбае бино карда, ба худ бошишгоҳ сохт ва аз он ҷо бо каланд қадре замин кушода киштукор кард, то ки ҷойи қахрамони падарашро обод ва чароғашро равшан нигоҳ дорад ва ҳоло ҳам дар ҳамон ҷост.

Дар он ҷазира ғайр аз писари Темурмалик боз каси дигаре ҳаст? – Темурмалик пурсид.

Баъд аз он ки бо таҷрибаи писари Темурмалик мардум ҳосилхезии он ҷазираро донистанд ва дарё ҳам ҳар сол ба атрофи ҷазира хоку регҳои нав оварда партофта, он чоро васеъ кардан гирифт, баъзе безамин ва камзаминҳо тобистон он ҷо рафта киштукор мекардагӣ шуданд. Аммо ғайр аз писари Темурмалик зимистон дигарон ба қишлоқи худ баргашта меоянд ва ӯ бошад, тобистону зимистон дар он ҷо зиндагӣ мекунад.

Темурмалик бо дили пур аз шодӣ аз пеши пирамард баромад ва шабона ба лаби дарё рафт, ки ба ҷазира гузарад.

Хушбахтона, дар канори об якчанд қайқҳо буданд, ки дехқон тобистон дар рафтуои ҷазира аз онҳо фоида мебурданд. Темурмалик ба яке аз он қайқҳо савор шуда ба ҷазирае, ки чандин сол пеш аз ин он ҷоро бо як олам андуху алам тарк карда буд, гузашт.

Дар ҷазира аз қалъа асар намонда буд, аммо дар ҷойи вай як кулбаи пастак менамуд, ки аз тобдонаш рӯшноии ҷароғе ба назар намоён мегардид. Азбаски ҳанӯз киштукор сар нашуда буд, дар он ҷо ғайр аз нури ҷароғи он кулба дигар асари ҳаёт ва зиндагонӣ наменамуд.

Темурмалик рост ба пеши он кулба рафт ва дар торикӣ истода аз тобдон даруни кулбаро аз назар гузаронид. Дар он ҷо як ҷавони баландқомати тахминан бисту дусола, ки нав мӯйлаб сабз карда буд, таом мехӯрд. Ӯ ба пеши дари даромади кулба омада истода сурфа кард.

– Ҷавон дартоз аз кулба баромада:

– Кист? – гӯён ояндаро пурсид.

– Ман, - яке аз ҷӯраҳои падарат! – гӯён Темурмалик ба ҷавон наздик шуд ва ўро ба оғӯши пирунаи худ, ки аз ғояти шавқу ҳаяҷон чун оғӯши ҷавонон гарм шуда буд, бо иштиёқ ва шодмонӣ кашида падарона бӯсид ва ҳар ду ба кулба даромаданд.

Ҷавон дар пешгоҳи кулба пӯстакеро паҳн карда, қаландарро бар рӯи вай шинонд ва аз нону таоми тайёри худ ба пеши ӯ кашида, ўро зиёфат кард.

Ҷавонро гармбӯсиҳо ва бо ҳаяҷон вохӯрдӣ карданҳои ин қаландари пир, ки аз ҳар ҳаракаташ иштиёқи падарона зоҳир буд, ба тарафи худ кашид. Бо вучуди ин аз он ҷо, ки кинаи чингизиён ва маъмурони онҳоро нисбат ба падари худ медонист, бо ин меҳмон бо эҳтиёт муносибат карданро лозим донист ва дар муомилаи ин шахси ношинос мазмуни ин байтро, ки Саъдӣ гуфтааст:

*Манеҳ дар миён роз бо ҳар касе,
Ки ҷосус ҳамкоса дидам басе.*

– ба худ дастуруламал қарор дода пурсид:

– Шумо бо падари ман дар кучо ва чӣ гуна чӯра шуда будед?

Темурмалик дар ҷавоби ин пурсиши ҷавон як қисми тарҷумаи ҳол ва саргузаштҳои худро ҳикоя карда, нишон меод, ки гӯё ӯ дар ҳамаи он корҳо ба Темурмалик ҳамроҳ будааст ва дар охири сухан аз ҷавон пурсид:

– Агар падаратро бинӣ, мешиносӣ?

– Ҷавон ҳамон эҳтиёткори аввалаашро аз даст навода ҷавоб дод:

– Ман падари худро надидаам, кӣ будани ӯро ҳам намедонам. Худам ба дари хонаҳои мардум гашта ба ин синну сол расидаам.

– Ман падари ту мебошам! – гуфт қаландар дар ҳолате, ки ашки шодӣ аз чашмонаш мечакид.

Ҷавон бо шунидани ин сухан, ки гувоҳии дилашро тасдиқ мекард, дар ҳаяҷони тӯфонмонанде афтод. Лекин аз эҳтиёткорӣ ба қувваи ҷавонӣ худдорӣ карда гуфт:

– Як пирамард ҳаст, ки «падаратро мешиносам» мегӯяд, агар ӯро оварда бо шумо рӯ ба рӯ кунам, ҳақиқати ҳол равшан мешавад.

Зудтар он пирамардро ҷеғ зан! – гуфт Темурмалик ба писараш.

Ҷавон ҳамон замон аз об бо қайқ гузашта ба тарафи шаҳр рафт ва сахари барвақт ду пирамардро ҳамроҳи худ гирифта омад, ки яке аз онҳо ҳамсуҳбати дирӯзаи Темурмалик буд ва дигаре касе буд, ки дар аввалҳои ҳокимии Темурмалик дар Хучанд ба ӯ пешхизматӣ мекард.

Пирамардон ба кулба даромаданд. Чун чашми ҳамсуҳбати дирӯзаи Темурмалик ба ӯ афтод, фарёди шодиёнае бароварда ӯро ба бағал кашид ва сару рӯяшро бўсида гуфт:

Худи дирӯз ман пай бурда будам, ки ту Темурмалик мебошӣ, азбаски ту сирри худро накушодӣ, ман ҳам изҳори дарёфти дили худро муносиб надониста будам;– Худоро шуқр, ки он дарёфти ман рост баромад.

Дили ман ҳам гувоҳӣ медиҳад, ки Шумо Темурмалик мебошед, – гуфт пирамарди пешхизмат, - бо вучуди ин агар рухсат диҳед, нишонаеро, ки худам медонам, бубинам, то ки дар дили касе шубҳа намонад.

Темурмалик рухсат дод. Пешхизмати пештарааш рони чапи ўро кушода чашм андохт ва фарёд кашида гуфт:

Воллоҳ, ки Шумо Темурмалик мебошед! – ва ба дигарон нигоҳ карда илова намуд, - ин кас дар ҷанги қарахитоиён аз рони чапи худ тир хўрда захмдор шуда буд, ки ман он захмро намад сўхта пахш карда, то беҳ шуданаш нигоҳубин карда будам ва ҷойи он захм сиёҳча шуда монда буд. Он доғ холо ҳам дар ҳамон ҷо ва ба ҳамон ҳол намоён аст.

Бо шунидани ин суханҳо ҷавон худро ба пойи падар андохт, бо лабҳои аз ҳаяҷон хушкида кафи пойи пуробилаи ўро мебӯсид ва чашмони пур аз ашки шодии худро бар рӯи пойи аз пирӣ хушкидаи вай мемолид. Падар ҳам сару гардани писарро аз бӯсаҳои гарми муштоқона саршор мекард. Ду пирамард бошанд, якдигарро оғӯш карда лабу рӯи ҳамдигарро мебӯсанд ва бо ин шодии ногаҳонӣ худҳошонро табрик мекарданд. Ин манзара чунон шодибахш буд, ки нависандаи ин сатрҳо ҳам дар вақти таҳрир худро аз ҳаяҷон боздошта натавонист.

Баъд аз он ки падару писар аз бӯсаву канор дилосо шуданд, мӯйсафедон ҳам ба навбат Темурмаликро ба оғӯш кашида аз канору бӯс табли шодмониро баландовоз карданд.

Баъд аз рӯз сафед шудан пирамардон падару писарро бо як ҷаҳон шодӣ танҳо гузошта худҳошон рафтанд, то ки ин ду аламураидаи ғами ҳичроншкан бо якдигар дарди дилҳои ғамдидаи худро гуфта ва шунида доди худро аз айёми дурӣ ва маҳҷурии гузашта ситонанд.

Пирамардон аз об гузаштанд. Баъд аз он ки дар бораи ба ҷое ва ба касе нагуфтани хабари омадани Темурмалик дар байни худ аҳду паймон карданд, аз ҳам ҷудо шуда ба хонаҳои худ рафтанд.

Лекин хабари омадани Темурмалик як сирри шодианге-

зи калоне буд, ки дар дили ҳеҷ кас намеғунҷид: ҳар кадоми ин пирамардон ҳамин, ки дӯстони боэътимодашонро диданд «як гап мегӯям ба ҳеҷ кас нагӯй!» гӯён сирри омадани Темурмаликро кушоданд ва ҳамин қадар худдорӣ карда тавонистанд, ки дар бораи бошишгоҳи ӯ ва писари ӯ ба касе лаб накушоданд. Он дӯстони «боэътимод» ҳам ба дӯстони «боэътимод»-и худ ин сирро ба тарзе ки дар боло нишон дода шуд, гуфта додан гирифтанд. Дар натиҷа хабари омадани Темурмалик дар шаҳр овоза шуд ва ӯ маҷбур шуд, ки аз ҷазира сафар кунад.

Савол ва супориш

1. Чаро Темурмалик дар пиронсолӣ ба Ватан баргаишт?

2. Аз кирдору рафтори писари Темурмалик кадом хислатҳои ӯро ҳис кардед? “Пирамардон аз об гузаишанд”. Ҷумла хуллас аст ё тафсилӣ? Онро таҳлил кунед

10. ЧИҒАТОЙХОН, САФАР АЗ ҶАЗИРА, ИНТИҚОМГИРӢ ДАР ВАҚТИ АСИРӢ. АТРИ КАФАН

Хабари омадани Темурмалик ба маъмурони муғул ҳам расид. Маъмурон аз як тараф ба кофтуков даромада бошанд, аз тарафи дигар, ин хабарро ба Чигатой, ки ҳокими Туркистон, Мовароуннаҳр, Хуросон ва Ғазнин то лаби оби Синд буд, расонданд.

Чигатой бадтарин аз хунхортарини писарони Чингизхон буд, ӯ дар ҳамаи сифатҳои ваҳшиёна ва золимона вориши ҳақиқии Чингизи хунрез буд. Бинобар ин Чингиз ниғаҳдории қонуни ваҳшиёнаи худро ба ӯ супурда буд. Масалан, аз рӯйи қонуни Чингизхон рӯзона дар об даромадан ё гӯсфандро сар бурида куштан мамнӯъ буд.

Чигатой, ки дар вақти оромии мамлакат дар ҳаққи раиҷат, хусусан дар ҳақи мардуми тоҷик ин қадар саҳтгирӣ мекард., бо шунидани хабари Темурмалик чиҳо кардани ӯ худ аз худ маълум аст.

Чигатой чандин ҳазор саворони чарродро дар зери фармони Катағанӯғлон ба сафар баровард ва ба ӯ фармон дод,

ки «ҳамаи дашту биёбонро ҳалқа гирифта, ҳар каси дучоро-мадаро дастгир карда, бояд то Хучанд равӣ ва агар дар ин миён Темурмалик ба даст наафтад, бояд, ки тамоми Мовароуннаҳр ва Хуросонро кофтуков кунӣ, то ўро ба даст надарорӣ ва ё нақушӣ, ба пеши ман боз нагардӣ ва ба кашидани ёсо (чазо) мунтазир бошӣ!»

Баъд аз он ки дар Хучанд маъмурони маҳаллӣ дар кофтукови Темурмалик шиддат кардан гирифтанд, ў дар ташвиш афтад. Ташвиши ў на барои ин буд, ки ба даст меафтад ё кушта мешавад, балки ў аз ин метарсид, ки агар дар он ҷо дастгир шавад, писараш ҳам дастгир ва кушта хоҳад шуд. Бинобар ин ў аз ҷазира сафар карданро мувофиқ ёфт.

Темурмалик инро медонист, ки агар ў аз ҷазира рӯирост сафар кунад, писараш аз вай ҷудо намешавад ва агар дар ҷое ба дасти душман афтад, ў ҳам гирифтор мешавад. Бинобар ин шабе, бе он, ки ба писараш хабар диҳад, дар вақти дар хоб будани ў табарзин ва сӯтаи каландариро ба даст гирифта, оҳиста аз кулба баромада ва ба қайқе, ки дар канори об буд, ба тарафи рости дарёи Сир аз об гузашт ва қайқро ба канори об баста, худааш ба тарафи кӯҳистони Консой нигоҳ карда равон шуд.

Писари Темурмалик як вақт аз хоб бедор шуда дид, ки падараш дар ҷойи хобаш нест. Аввал «шояд барои ёзидан берун баромада бошад» гуфта қадре нигарон шуд. Вақте ки ў ба зудӣ баргашта наомад, барои хабаргирӣ берун баромад. Аммо ўро дар наздиқиҳои кулба наёфт. Дуртар рафт, ў нест. Ҳама ҷойи ҷазираро гардиш кард. Боз аз вай асаре наёфт. Рӯз ҳам шуд, наомад.

Чавон ба гузаргоҳи ҷазира, ба ҷое, ки қайқ дар он ҷо мегузарод, рафт. Қайқ дар ҷояш набуд. Ў муқаррар кард, ки падараш аз об гузаштааст, аммо дар тарафи чапи об ҳам қайқи барзиёд наменамуд. Бинобар ин ў тарафи дасти рости дарёи Сирро чашм андохта ҷазираро гардиш кард. Дар он ҷо як қайқи холиро дид ва донист, ки падараш ба тарафи дасти рости об гузаштааст.

Чавон хост, ки аз пайи падараш равад. Аммо қаик набуд, ки савор шуда аз об гузарад. ӯ баргашта ба кулба омад. Аз он чо ду чӯбқадуи калонро, ки дар вақти оббозӣ онҳоро дар паҳлуи худ мебаст, гирифта бозгашта, ба канори ҷазира рафт. Дар он чо либосҳояшро аз тан кашида бӯғча кард, кадуҳоро дар зерӣ бағалаш аз ду тараф баст ва бӯғчаро ба сараш банд карда ба об фуромад. Дар андак фурсат моҳивор обро бурида ба он тарафи об ба пеши қаики худ гузашт.

Чавон кадуҳоро аз бағал кушода дар даруни қаик гузошт ва бӯғчаро яла карда либосҳояшро пӯшида, пайи падари гумгаштаи худро гирифта ба роҳ даромад.

Чавон дар санглохҳо ва заминҳои сахт нақши пойи падари худро гум кард. Аммо баъди қадре пеш рафтани ва ҳар тарафро аз назар гузаронидан боз нишонаҳои пойро ёфта дар роҳи худ давом менамуд. Бар болои баландиҳо ва тепаҳое, ки дар роҳаш рост меоманд, баромада ба ҳар тараф назар меандоخت, ки шояд аз гумкардаи худ нишонае ёбад. Чун чизеро намедид, боз дар роҳи худ шитоб мекард.

Чавон, чунонки аз ҷазира аз падари худ хеле дер баромада буд, инчунин дар роҳ ҳам барои пайковӣ хеле дер монд. Бо вучуди ин паю почайи чавонӣ ба ӯ ёрӣ дод, ки дар нимрӯзи аз болои як баландӣ сиёҳии падари худро дида тавонад. Аммо ӯ падари худро дар вазъияте дид, ки шодии аз ёфтани мақсуд пайдошудаашро ташвиши он ҳолат барҳам дод: падарашро чандин савори мусаллаҳи муғул пеш андохта мебурданд.

Саворон Темурмаликро бурда ба хонаи сиёҳе дароварданд. Дар пешгоҳи он хонаи сиёҳ Қатағанӯғлон ҷой гирифта буд ва дар гирдогирди хона қадре поёнтар аз сардор сарҳангони муғул менишастанд, ки ҳамашон мусаллаҳ буда, дар пеши ҳар кас як камон бо як тиркаши пуртир гузошта шуда буд.

Ясаул аз бозуи Темурмалик дошта ба ӯ фармуд, ки бо одати муғул зону зада ба Қатағанӯғлон, ки сардори лашкар буд, таъзим ва эҳтиром намояд.

Темурмалик бо як чунбиши инодкорона бозуи худро аз панҷаи ясавул бароварда гуфт:

– Ман дар дунё ба касе таъзим нахоҳам кард!

Ясавул бо нигоҳи пурсиш ба Қатағанӯғлон чашм дӯхт, ки сардор дар ҳаққи ин «беодоб» чӣ мефармуда бошад.

Қатағанӯғлон ба ясавул нигоҳ карда гуфт:

– Зону заданаш лозим нест. Бигузур монанди як одами шубҳанок ба пурсишҳо рост истода ҷавоб диҳад.

Темурмалик мунтазири сухани ясавул нашуда, рост ба Қатағанӯғлон нигоҳ карда гуфт:

– Ман ҳеҷ гоҳ мисли як одами шубҳанок ё гунаҳкор рост истода ба пурсишҳо ҷавоб намедиҳам. Агар ту аз ман чизеро пурсидан ва ба пурсишҳои худ аз ман ҷавоб гирифтани хоҳӣ, роҳ деҳ, то ман дар ҷое нишинам, ки ба ман муносиб бошад. Баъд аз он аз ман ҳарчи мепурсида бошӣ, пурсидан гир! Хуб, – гуфт Қатағанӯғлон, – ҳар ҷо, ки мехоҳӣ, бинишин, лекин ба пурсишҳо рост ва дуруст ҷавоб деҳ!

Ман дар умри худ дурӯғ нагуфтаам, – гуфт Темурмалик ва рафта дар паҳлуи Қатағанӯғлон, ки сарҳангон барои эҳтироми сардори худ он ҷоро ҳолӣ гузошта буданд, нишаст ва ба ӯ нигоҳ карда гуфт:

– Пурсидан гир!

– Ту Темурмалик нестӣ? – Қатағанӯғлон ба чашмони Темурмалик чашм дӯхта пурсид.

Темурмалик инкор карданро ба шаъну шарафи худ муносиб надида:

Оре, ман ҳамон Темурмалики хучандиам, ки яккаву танҳо ҳазорҳо шумо барин чингизиёни хунхорро, чунон, ки саги газандаро кушанд, куштаам! – гуфт.

Муғулҳо бо шунидани ин сухани Темурмалик ба чунбиш омаданд ва ҳамаашон шамшерҳояшонро аз ғилофҳо кашиданд ба Қатағанӯғлон нигоҳ карда мунтазири фармони ӯ шуда истоданд.

Қатағанӯғлон бо чашмоне, ки аз оташи ғазаби ваҳшиёнааш шуълавар шуда буд, ба Темурмалик нигоҳ карда ме-

истод. ӯ дар ҷавоби ин сухани ҷонгудоzi Темурмалик ягон ҷавоби заҳрдор ёфта гуфта, баъд аз он ба қатлаш фармон доданӣ буд. Аммо дар муқобили ин сухани бечавоби қаҳрамони халқи тоҷик ягон чизе ба хотири ваҳшии дарранда намерасид.

Дар ҳамин вақт касе аз поёни хонаи сиёҳ овоз баровард. Ин кас як муғули пирсоли якчашма буд. ӯ ба Темурмалик хитоб карда гуфт:

– Вақте ки дар майдони ҷанг озод будӣ ва бо як тири бепайкон ҷашми маро зада кӯр кардӣ, ин гуна лофзаниҳо ба ту мезебид. Акнун, ки ба дасти мо асир афтадаӣ, дасту поят аз заминро осмон канда шудааст, ба чӣ ғарра шуда калонгапӣ ва даъвои баҳодурӣ мекунӣ?

Темурмалик бо шунидани ин суханҳо ҷолокона камону тирро аз пеши Қатағанӯғлон гирифта синаи он муғулро, ки ҷандин сол пеш аз ин ҷашми ӯро бароварда буд, нишон гирифт:

Дар ҳолати асирӣ ҳам метавонам монанди ту ҷандин саги разилро ба ҷаҳаннам фиристонам! – гӯён тирро аз шаст раҳо кард ва муғули якчашма ба замин яксон шуд.

Муғулон шӯрида бо шамшерҳои луч аз ҷо бархостанд ва бо ишорати Қатағанӯғлон шамшерҳояшонро ба сари Темурмалик ҳавола карданд.

Темурмалик ҳам аз ҷо бархост ва сӯтаи дарवेशиашро бар дами теги муғулон сипар карда, табарзинро ба кор даровард. То заҳмҳои қорӣ хӯрда ба замин ғалтидан, ҷандин муғулро бо зарбаи табарзин ба замин хобонид.

Дар ҳамин вақт ҷавоне барқвор аз дари хонаи сиёҳ даромада аз байни гурӯҳ ба худ роҳ кушода ба Темурмалик наздик шуда дид, ки ӯ ғалтида ва дасти табарзин ҳанӯз дар дасташ аст, ҷавон ҳам шуда табарзинро ба даст гирифт ва дар навбати аввал бо як зарба сари Қатағанӯғлонро монанди ошқадуи лухсида пош хӯронд ва баъд аз он ҷо бо зарбаҳои паёпай ҷандин муғулро аз по афтонд ва бо заҳмҳои гарон худаш ҳам ба болои мурдаи Темурмалик афтид.

Ин чавон писари Темурмалик буд.

Ҳамон рӯз ин фочиа дар шаҳри Хучанд ва атрофи он овоза шуда, калону хурд ба тайзику фишори маъмурони чигатой нигоҳ накарда, чомаҳои сиёҳ пӯшида, миёнашонро аз рӯй баста, чунон, ки падарашон кушта шуда бошад, ба-рои падари қахрамонашон Темурмалик мотам гирифтанд. Аз ҳама зиёдтар ду пирамарде, ки аз содадилӣ сабаби фош гардидани сирри Темурмалик шуда буданд, мусибат ва ҳас-рат мекашиданд. Ин ду пирамард боз якчанд касонро, ки аз ёсови (чазои) чингизиён наметарсиданд, ҳамроҳи худ гирифт-та ба тарафи Консой рафта қатлгоҳи Темурмаликро ёфтанд. Муғулон мурдаҳои худро бардошта, мурдаи Темурмалик ва писарашро дар он ҷо монда рафта буданд.

Хучандиён дар он ҷо ду қабр кофтанд ва мурдаҳоро монанди шаҳидшудагон ношуста бо либоси хунолудашон гӯрондан хостанд. Аммо бинобар эҳтиёт пеш аз гӯронидани мурдаҳо чайбу кисаҳои онҳоро кофта диданд, ки шояд васи-ятномае барояд.

Дар миёнбанди Темурмалик халтачае ёфтанд, ки дар вай як каф хок ва як парча қоғазӣ хатнок буд. Хатро хонда ди-данд, дар он ҷо чунин навишта шуда буд:

–«Эй он, ки мурдаи ман ба дастат меафтад, агар некхоҳи одамон ва ватандӯст бошӣ, маро бо ин як каф хок гӯрон, ки ин ёдгории ватани азизи ман аст! » Дар охири хат ин байт буд:

*Атри кафан зи хоки ватан кардам орзу,
Во ҳасрато, ки мебарам ин орзу ба хок!*

Савол ва супориш

1. Темурмалик чаро сирри худро фош кард?
2. Рафтори писари Темурмалик дуруст буд?
3. Мурочиати Темурмаликро аз асар ёбед ва ифоданок хонед.
4. Дар бораи хислат, рафтор, корнамоӣ, нотарсӣ, фидокорӣ ва ҷасурии Темурмалик ишио нависед.

ҚАҲРАМОНИ АСАРИ БАДЕӢ

Дар асари бадеӢ танҳо персонажҳои мусбат қаҳрамони асари бадеӢ шуда метавонанд. Аммо на ҳамаи персонажҳои мусбат қаҳрамони асари бадеӢ мешаванд. Қаҳрамон бояд дар асар мавқеи калон дошта бошад. Персонажҳои дигар барои амиқу барҷаста баромадани образҳои асосӣ, ки онҳо қаҳрамон ҳастанд, бояд хизмат кунанд. Нависанда бештар дар симои онҳо андешаҳои ахлоқӣ-сиёсӣ ва эстетикӣ хешро нишон медиҳад. Масалан, дар асари устод Айнӣ «Қаҳрамони халқи тоҷик -Темурмалик», ки аз номаш ҳам маълум аст, симои асосии асар Темурмалик аст. Ҳодисаю воқеаҳои асар бо иштироки ӯ мегузаранд. Нависанда ҳам дар симои Темурмалик бехтарин хислату характери ҷавонони тоҷикро ҷамъбаст намудааст. Хислатҳои ватандӯстӣ, далерӣ, фидокорӣ, ҷоннисорӣ барои истиқлоли кишвару бум сифатҳои хоси Темурмаликанд, ки устод Айнӣ дар рафти ҳодисаҳои гуногуни таърихӣ бисёр ҷолиб нишон додааст. Дар асар персонажҳои мусбати дигарҳам, аз қабилӣ султон Ҷалолиддин, пирамард ва писари Темурмалик иштирок кардаанд. Вале қору амалиёти онҳо барои барҷаста баромадани образи асосӣ – қаҳрамони асар Темурмалик мусоидат намудаанд ёри расонидаанд.

Ҳамин тавр, дар асарҳое, ки пеш мутолиа кардед, қаҳрамонҳои асосӣ Эраҷ, Ҳоча Насриддин, Лукмони Ҳаким мебошанд. Ҳар кадоми онҳо симоҳои барҷаста буда, халқ дар зимни қору амалиёти онҳо афкори пешқадами хешро ба қалам додааст.

МИРЗО ТУРСУНЗОДА (1911 - 1977)

*Касе, к-ӯ бовариш халқро арзанда мегардад,
Ба ҳар кас дӯстрӯ, ҳар хонаро зебанда мегардад.*

Мирзо Турсунзода яке аз бузургтарин адибони асри ХХ эътироф шуда, бо шоҳасарҳои ҷовидонааш дар байни халқҳои дунё шухрати хосса дорад. Ӯ соли 1911 дар деҳаи зебои Қаротоғи ноҳияи Шаҳринав чашм ба олам кушод. Вале бахти Мирзо омад накард. Дар тифлӣ модараш вафот кард. Дар ин рӯзгор, ки ӯ ханӯз хурд буд, дарду доғи модарро камтар ҳис намуд. Баъдтар Мирзо ёди модар мекунад, симои модари мушфику меҳрубонашро пеши назар меорад. Аммо рӯю мӯй, умуман симои модар барояш ноаён менамояд. Ин эҳсосоти самимино адиб дар шеъри «Модар» баъдтар ба сад дарду алам баён кардааст:

*Тифл мондам аз ту, модар, рӯйи ту дар ёд нест,
Қомати ту, чашми ту, абрӯйи ту дар ёд нест.
Дар сурогат мезанам худро ба ҳар як кӯю дар,
Чунки то имрӯз, модар, кӯйи ту дар ёд нест.*

Хушбахтона, шоир аз ҳаводис ноумед ва рӯҳафтода на-
мегардад.

Дар анчоми шеър боз модарро ситоиш карда, садои модарро дар шеъраш, деҳааш, дар симои занони солхӯрдаи кишвараш мебинад:

*Шеър гӯям, ояд аз шеърам садои модарам,
Деҳа гӯям, бар сарам ояд ҳавоии модарам.
Солхӯрда гар зане рӯзе дучор ояд ба ман,
Гӯямаш, ки бош, то ҳастам, ба ҷойи модарам!*

Мирзо дар хонаи бачагон камол ёфта, соҳибмаълумот мегардад ва дар матбуоти тоҷик кор мекунад. Пас аз он раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон интиҳоб шуда, то охири умр адои вазифа мекунад. Ӯ соли 1977 дар шаҳри Душанбе аз олам ҷашм мепӯшад. Ҷасади ӯро дар ҷойи хушманзараи водии Ҳисори Шодмон, доманакӯҳи Лучоб, болотар аз Душанбе ба хок супурданд. Имрӯз дар баландии Лучоб мақбараи устод бисёр зебо қомат афрохтааст. Гирду атрофи он ҳамеша сабзу хуррам ва гулпӯш аст. Махсусан, баҳорон, ки устод бисёр ин фаслро ситоиш карда буд ва дӯст медошт, боз ҳам ин мавзӯи рангинтар, назаррабобтар мегардад. Имрӯз садҳо нафар мухлисони абёти шӯрангези устод Турсунзода аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мамлакатҳои хориҷӣ ба зиёрат омада, аз шеъри дилангезаш қироат мекунанд, ба сари қабраш гулчанбар мегузоранд. Оид ба ҳамин лаҳзаҳо шоир Гулназар Келдӣ бисёр воқеӣ гуфтааст:

*Дар сари қабри ту гиряд аз ҷудоии баҳор,
Нола хезад аз дили ҳар санги хомӯши Ҳисор.
Ман чу гӯям, ки ту худ боре ба ҳасрат гуфтӣ:
«Ҷаши ман хоҳад, ки бинад навбаҳори бешумор».*

Эҷодиёти устод рангин ва пурбаракат аст. Ҳоло муште аз хирвор чанд асари устодро бароятон пешкаш менамоем.

ПОРЧАҲО АЗ ДОСТОНИ «ЧАРОҒИ АБАДӢ» ИНТИЗОРӢ

Шабе, ки то сахар бедор будам,
Мушавваш, тангдил, ночор будам.
Нахуфтам, доштам уммедворӢ,
Диламро мефишорид интизорӢ.
Гирифта дуди таммоку гулӯям,
Хамида мӯйи сар то чашму рӯям.
Задам гӯгирд, кардам боз хомӯш,
Папирос даргирондан рафт аз ҳуш,
Қаду бар хонаро гаштам, нишастам,
Гирифтам хома бо ларзанда дастам.
Дилам мехост, ки шеъре нависам,
Намоям шарҳи достонам, ҳадисам.
АгарчӢ хона ором аст дар шаб,
Ба шоир ҷойи илҳом аст дар шаб.
Нишастам, лек чизе ҳам нагуфтам,
Ҳама хуфтанд, танҳо ман нахуфтам.
Чаро, ки доштам уммедворӢ,
Ба сӯйи роҳ чашми интизорӢ.
ЧӢ хомӯш аст манзил дар дили шаб,
Шуда гӯё, ки гунгу кар дили шаб.
Намеомад на овози хурӯсе,
На ширин хандаи ошиқ арӯсе.
На болу пар кушоданҳои мурғон,
На бо ҳам хӯрдани шохи дарахтон.
Фақат аз боғ меомад насиме,
Насими атрбӯ, дилкаш, ҳалиме.
Шунидам ман фақат дарро кушода,
Нафасгирии аҳли хонавода.
Ба сахни боғ частам чун шарора,
Нигоҳ кардам ба нурафшон ситора.
Ҳавои шаб ҳузури рӯҳу ҷон буд,
Замин сабзу мусаффо осмон буд.
Маҳи апрел, дар иди баҳорӢ,

Ба гул лӯълӯи тар бахшид, оре.
Гули гелос дар чанги ҳаво буд,
Барои ҳамл олу ғунчаво буд.
Бунафша дар лаби чӯ ноз мекард,
Гули садбарг чашмаш боз мекард.
Чакидан дошт чак-чак шираи ток,
Тапидан дошт аз гармӣ дили хок.
Дарахтон дар умеди бор буданд,
Ҳама дар ними шаб пуркор буданд.
Ҳама монанди ман бо интизорӣ,
Ғанӣ буданд аз боди баҳорӣ.
Шуморо, – бороранда дарахтон,
Шудам чун гавҳари чашмам нигоҳбон.
Шинондам, об додам, парваридам,
Нахустин меваҳотонро чашидам.
Шумо, аз нав ҳавои бор доред,
Ба оянда самарбахш интизоред.
Дар ин ҳангом монанди шумоям,
Чунин асту чунин дардам, давоям.
Ба чашмонам шуданд ин дам намоён,
Таваллудхонаву дунёи тифлон.

Савол ва супориш

1. Рӯзгори шоирро нақл кунед.
2. Чаро Турсунзода ба ин қисмати достон «Интизорӣ» ном гузошт?
3. «Дарахтон дар умеди бор буданд» - чӣ маъно дорад?
4. Байтҳоро, ки ба тасвири баҳор бахшида шудаанд, аз матн ёфта, аз ёд кунед.

МУЛОҚОТИ ЯКУМ

Саҳар шуд, шаҳр ҳам омад ба таҳрик,
Мунаввар шуд фазои кӯҳи тоҷик.
Ба тан пӯшида челақ, - чомаи суф
Дигар ташвишхоро монда мавкуф.

Фитодам дар чаҳони серчанҷол,
Ба дунёи пур аз фарёди атфол.
Чӣ дар хона, чӣ дар роҳрав – каридор,
Ба гӯшам мерасид овози бисёр.
Яке фарёд лӯлакпеч мезад,
Дигар поро ба по бе ҳеч мезад.
Яке чашмони худ накшода ҳоло,
Ғизо мечуст во карда даҳонро.
Садое, ки ба ҳар як тифл хос аст,
Ба модар з-аввалин соат шинос аст.
Чӣ сон нашносад овози дилашро?
Давоми умр, парвози дилашро?
Ба модар нури чашмон аст фарзанд,
Даванда реша дар ҷон аст фарзанд.
Гирифта доя тифлери дар оғӯш,
Баромад аз даре мағрур, хомӯш.
Агарчи доя ҳоло худ ҷавон буд,
Валекин кӯдаконро меҳрубон буд.
Расад рӯзе, ки худ фарзанд бинад,
Чу модар назди фарзандон нишинад.
Дилаш хоҳад, ки бошад шоду хурсанд,
Набинад ҳеч дарду доғи фарзанд.
Назар кардам ба тиллоранг мӯяш,
Ба чашмони кабудаш, сурх рӯяш.
Чунин духтар, чунин симои хушгил,
Кӣ медонад, киро хуш карда дар дил?
Дар ин хона – таваллудгоҳи инсон,
Ниғаҳ кардам ба рангоранг тифлон.
Яке бе мӯй буду сап-сафедак,
Дигар мӯйи сияҳ буду печ-печак.
Яке ором, дигар бесаранҷом,
Яке шакле гирифта, дигаре хом.
Ба хона, аз қафои як тиреза,
Ниғаҳ мекард марде бо ситеза.
Ба кин мӯйи лабашро тоб медод,

Қасам бар хулку бар одоб меод.
Кушода чашмро чун шоҳкоса,
Занашро таъна мезад он, хулоса.
Ба ман гуфтанд, ки ӯ аз зан қимоб аст,
Зи духтар зодани зан дар азоб аст.
Намехоҳад, ки бинад духтарашро,
Муборакбод гӯяд модарашро.
Ба дил гуфтам, ки: «Ҷоҳил мард будаст,
Тани моро нишаста гард будаст».
Ба ҷойи ӯ сано гуфтам худ ман,
Ба ин навзод духтарча, ба ин зан.
Сано гуфтам ба занҳое, ки имрӯз,
Ба кори мамлакат ҳастанд дилсӯз.
Сано гуфтам ба фарзанди ҷигарбанд,
Ба ҳар як модари дорои фарзанд.
Яқин дорам, ки ин духтарчаи нав,
Шавад фардо ба модарҳош пайрав.
Азизи халқ, донишманд гардад,
Ба кори судовар банд гардад.
Агар марде шавад пайдо, ки онро
Кунад таҳқир, ранҷонад занонро.
Чунин номардро нодон шуморад,
Ба дарё ташна бурда, ташна орад.
Ба момо дӯхтам чашмони худро,
Гирифтам дар шиканча ҷони худро.
Руҳи момо ба чашм осуда бинмуд,
Нигоҳе карду лаб бо ханда бикшуд:
«Падар гаштед як тилло писарро,
Муборакбод мегӯям падарро.
Саломат модараш, ҷонаш раҳо ёфт,
Ба бахташ кӯдаки олампамо ёфт».
Ман аз шодӣ зи ҷо частам, паридам,
Руҳи фарзанди навзодам бидидам.
Нахустин бор бишнидам садояш,
Дари дилро кушодам ман барояш.

Даҳон во карда мечунбонд лабро,
Ба дил мекард чо ишқи насабро.
Маранҷ аз ман ту, эй додои духтар,
Ки додам ман туро дашном яксар.
Туро духтар маро бошад писар шуд,
Барои мову ту як ид сар шуд.
Кӣ медонад, ки як рӯзи мусоид,
Қудои ҳамдигар хоҳем гардид.
Писарро пешкаш кардам ватанро,
Диёри дилписанди хештанро.
Замини сабзранги тоҷиконро,
Садои рӯдҳои зарфишонро.
Чарогоҳони пур аз молҳоро,
Саодатбахш моҳу солҳоро.
Дехоту шаҳрҳои нав ба навро,
Ба ҳусн аз боғҳо бурда гаравро.
Фаровонмехнатӣ, нону намакро,
Суруди рафта то авҷи фалакро.
Ба ӯ ман ҳадя кардам манзилавро,
Чароғи нурпоши маҳфилавро.
Умеду орзу, омоли худро,
Пур аз саъю чадал иқболи худро.
На танҳо карда онро бахт оғӯш,
На танҳо зиндагӣ бӯсид пурчӯш.
Ҳанӯз онро дучор ояд задухӯрд,
Ба ӯ ояндаро бояд, ки биспурд.
Писарчон, чун кушой дидагонро,
Ба чашми хештан бинӣ чаҳонро.
Ту ҳам фарзанди Шарқӣ, Осиёӣ,
Валекин Осиёи пурсафой.
Ту холо, хоб кун роҳат нафас гир,
Бизан фарёдҳову нӯш кун шир!
Ман акнун меравам, поезд ояд,
Мулоқоти наве дар пеш бояд.
Мулоқоти наве бо пирамарде,

Адиби озмуда ҳар набарде.
Куҳансоле, ки дида ду замонро,
Ғаму андуҳу шодии чаҳонро.
Куҳансоле, ки дил пур аз умед аст,
Раҳаш монанди мӯҳояш сафед аст.
Куҳансоле, ки донад Осиёро,
Ба ғӯшоянда аз ҳар дил садоро.
Садои Осиёро ҳуб донад,
Худ ӯро Осиё маҳбуб хонад.

Савол ва супориш

1. *Шоир нисбати падароне, ки аз таваллуди духтар афсӯс меҳӯранд, чӣ гуфтааст?*
2. *Шоир ба тифли нав тавлидѐфта сухан мегӯяд, оё ин дуруст аст?*
3. *Порчаро ифоданок хонед. Байтҳоеро, ки ба тасвири доя баҳшида шудаанд, аз матн ҷудо кунед.*

САЙӢХИ ҲИНД

Кӯдаке мегашт бо куттии худ,
Дар хиёбони лаби баҳри кабуд.
Метавонистӣ, ки дар чашмони ӯ
Пай барӣ аз мақсади пинҳони ӯ.
Медавид он ҳар тараф бо ҷустуҷӯ,
Сӯйи ҳар як раҳгузар оварда рӯ.
Оғаҳӣ медод симои писар,
К-омадаст ин ҷо вай аз мулки дигар.
Ӯ нарезондааст хуни нофи худ,
Дар ҳамин шаҳри лаби баҳри кабуд.
Гашт маълумам, ки афғонбачаест,
Содаю гумроҳу нодонбачаест.
Гашт маълумам, ки меҳмон омадаст,
Меҳмон аз мулки афғон омадаст.
Гуфтам: «Эй сайёҳи ҳинди кобулӣ»,
Кӯдаки хурдию дар ҳукми гулӣ.

Чисми хурдатро ба пушти Ҳиндукӯш,
Кӣ ҳаво дод, аз чӣ мегардӣ хамӯш?
Ё туро бахти сиёҳат рондааст?
Боди афғонӣ магар паррондааст?
Ё касе гуфтат, ки дар Ҳиндустон
Ризқи инсон аст чун оби равон?
Ҳар чӣ меҳохӣ, ту пайдо мекунӣ,
Нозу неъматҳо муҳайё мекунӣ.
Меравад дар ҷӯйҳояш ҷойи об,
Дар тамоми фаслҳо ширу шароб.
Балки овардӣ ту ҳангоми сафар.
Ҷаннати афсонавиरो дар назар.
Ин замин кардаст аз даври куҳан,
Фикри оламро асири хештан.
Хуб медонам, ки сӯйи ин диёр,
Н-омадӣ, монанди қавми судхор.
Н-омадӣ, то ки ҷаҳонгирӣ кунӣ,
Зулми нав бахшию ҷонгирӣ кунӣ!
Н-омадӣ то хуни ҳиндуру хӯрӣ,
Бахти бад орию нафъи сад барӣ.
Омадӣ ёбӣ ту нони хешро,
Зинда дорӣ хурд ҷони хешро.
Гушнагӣ партофтат бехайру хуш,
Дар паси кӯҳи баланди Ҳиндукуш.
Эй ҷаҳонгарди ҷавони кобулӣ,
Кӯдаки хурдию дар ҳукми гулӣ.
Ҳам падар, ҳам модари бекори ту,
Чашм баста дар раҳи бозори ту.
Мисли ту, сайёҳи хурди номурод,
Дар ҷавонӣ ман надидам рӯзи шод.
Мешунидам аз падар шабҳои тор,
Мисли ту афсонаҳои бешумор.
Ӯ, ба ман мегуфт: «Дар самти Ҷануб,
Кишваре бисёр зебоясту хуб.
Сурати он мамлакат дигар бувад,

Обҳояш нукра, хокаш зар бувад.
Пасттар ҳар сол гардад Офтоб,
Як қади найза ба рӯи хоку об».
Ман акнун аз мулки хуррам омадам,
Чун вакили халқи аъзам омадам.
Омадам, дидам туро бо чашми худ,
Дар хиёбони лаби баҳри кабуд.
Медавӣ, бо чашми пурнам медавӣ,
Пеши пойи нокасон хам мешавӣ.
Мекунӣ бо рангубори хеш пок,
Мӯзаҳои бахтдуздонро зи хок.
Эй ҷаҳонгарди ҷавони кобулӣ,
Кӯдаки хурдию дар ҳукми гулӣ.
Ҳайфам ояд, ки ту дар ин синну сол,
Мондаӣ бебаҳра аз фазлу камол.
Дузди бахти халқҳо минбаъд боз,
Пойи худро сӯйи ту созад дароз.
Хоки пояшро набояд пок кард,
Пок аз он бояд, ки акнун хок кард.

Савол ва супориш

1. *Шоир зери мафҳуми «Қавми судхор» кихоро дар назар дорад?*
2. *Муносибати адиб ба афгонбача чӣ гуна аст?*
3. *Шумо дар бораи Афғонистон чӣ медонед?*
4. *Аз харита Афғонистон ва пойтахти он шаҳри Кобулро нишон диҳед.*
5. *Байти охириро пурра маънидод намоед. «Хок кард» чӣ маъно дорад ва шоир аз кадом санъати бадеӣ истифода бурдааст?*

МЕҲМОНИ МАҒРИБӢ

Ҳеч шунидӣ гапи садсоларо,
Қиссаи деринаи Банголара¹?
Ҳеч шунидӣ, ки рухи осмон
Чилва кунад лаълисифат дар ҷаҳон?
Ҳеч шунидӣ ту, ки дар Офтоб,
Об чу симоб хӯрад печутоб?

Ҳеч шунидӣ ту, ки кӯҳи баланд
Дар сари худ чатр кашад аз паранд²?
Об равад таг-таги яхҳои пир,
Мисли ҷавохир зи дили ҳар адир.
Лолаву себарга ба вақти сахар
Ҳалқабагӯшанд зи лӯълӯи тар.
Ҳеч шунидӣ, ки баланд аз сахоб,
Сайркунон лона гузорад уқоб.
Ин ҳамаро бинӣ ту дар Ҳиндукуш,
Дар сари кӯҳи баланди нукрапӯш.
Гашта дар ин ҷо ватани ҷонварон
– Бойтарин сайдгаҳе дар ҷаҳон.
Наъраи фил ояду бабру паланг,
Савти хуши булбулакон ранг-ранг.
Ҳаст замини заҳи пур аз мағок³,
К-аз нами ӯ мешавад одам ҳалок.
Маймуни посӯхта, думсӯхта,
Кирми чу гавҳар ба шаб афрӯхта.
Ин ҳама дар бешаи Ҳиндустон,
Воҳиманоканд ба пиру ҷавон.
Гар биравӣ ту ба тамошои боғ,
Мекунӣ аз бӯй муаттар димоғ.
Ин ҳама дар домани Ганг аст, Ганг,
Қиссаи шӯрафкани Ганг аст, Ганг.
Нақл намоянд, ки аз Ғарби тор,
Кард сафар бандаи кибру виқор.
Дар бари худ карда либоси сафед,
Ҷой ба дил дода умеди палид.
Қувваи пурҷозибай ин диёр,
Кард дили мардаки ғарбӣ шикор.
Дағдағаи ӯ зи ҳад афзун бувад,
Аз хиради одамӣ берун бувад.
Дар дили ӯ ҳеч надорад асар,
Хубии ин мамлақати хокзар.
Абри баланди сари ин кӯҳи пир,

Лаззати парвози уқоби далер.
Меравад аз пайраҳаи кӯчабоғ,
Зинати он боғ накарда суроғ.
Мегузарад аз бари вайронаҳо,
Мадрасаю обидаю⁴ хонаҳо.
Мегузарад ӯ нанамуда назар,
Бо ҳаяҷони дилу шавқи ба сар.
Ишки гулу нолаи булбул асар,
Ҳеч надоранд ба ин раҳгузар.
Омаду бар гардани ҳинду нишаст,
Ҳар чӣ ки мехост, гирифт ӯ ба даст.
Пӯсти рӯбоҳу палангон гирифт,
Ҳосили бечораи деҳқон гирифт.
Пахтаю абрешиму гандум гирифт,
Нони даҳони ҳама мардум гирифт.
Шираи ин бойзаминро кашид,
Хуни дили халқи гадоро макид.
Ҳукми вай имрӯз агарчӣ равост,
Пояи ин ҳукм вале бебақост!
Ҳеч надидӣ ту чунин мақбара,
Қасру биноҳои ачиби сара.
Гунбази он мадрасаҳои қадим,
Шаъшааи обидаҳои азим.
Нақшу нигори дару дарвозаҳо,
Точмаҳал⁵ рафта дар овозаҳо.
Дидаӣ дар зери замин зинаҳо,
Софтар аз чехраи оинаҳо?
Меваи ширини ба монанди қанд,
Соҷи боғу чамани дилписанд?
Дидаӣ оё ту ба чашмат аён,
Муъҷизаи кишвари Ҳиндустон?
Ҳеч магар дидаӣ дар умри худ,
Боғи муаллақ чу гилеми кабуд?
Санъати дар нозукӣ нозуктаре.
Духтаракони ба мисли парӣ?

Сохта аз нуқраву зар косаҳо,
Дурру зар овехта раққосаҳо.
Кӯчаю бозор пур аз морбоз,
Фолбину мардуми маймуннавоз.
Дар талаби нон шуда чамъе ҳалок,
Хастаю, афтода гурӯҳе ба хок.
Дида ман инро чигарам пора шуд,
Ашк равон аз бари рухсора шуд.
Ин ҳама дар кӯчаи Калкутга буд,
Шаҳри пур аз ҳарзаву сафсатга буд.
Гарчи сари халқ шуд аз ғам сафед,
Пур бувад, аммо дили ӯ аз умед.
Пайкари он гарчи чу хокистар аст,
Лек ниҳон дар дили ӯ аҳгар аст.
Гарчи ба ғорат равад ин сарзамин,
Боз дар он ганчи равонро бубин.
Меҳнати деҳқонписару коргар
Аз ҳама ашӯи чаҳон муфттар.
Ин магар афсонаи Бангола аст?
Қиссаи бадбахтии садсола аст?
Мегузарад мағрибии худписанд,
Карда сару бинии худро баланд.
Бозикунон чӯб-асоро ба даст,
Шому саҳар роҳ равад мисли маст.
Баҳри чӣ ин мағрибии дилсиёҳ,
Карда ҳарисона ба Машрик⁶ нигоҳ?
Бурд дилашро магар ин сарзамин,
Бӯйи хуши ин чамани нозанин?
Ё ҳаваси дидани бӯзинаҳо,
Ё ба каф овардани ганчинаҳо?
Нақл намоянд, ки аз ғарби тор,
Кард сафар одами бенангу ор.
Ном баровард ба сангиндилӣ,
Тухми ситам коштану чоҳилӣ.
Дар дили ӯ ҳеч надорад асар,

Нолаю фарёди падар ё писар.
Зиннати боғу чамани дилфиреб,
Рӯйи гулу савти хуши андалеб.
Бо сари пурфитнаю бо карруфар,
Мекунад аз байни халоиқ гузар.
Мекунад ин ғарбии рӯбахмиқоз
Дасти тамаъро сӯйи ҳинду дароз:
«Дурри гаронро ба кафи ман бинех,
Зар бидеху зар бидеху зар бидех».
Мегузарад дуртар аз издиҳом,
Бе назари диққату бе эҳтиром.
Гоҳ намоён шавад ӯ чун сипоҳ,
Гоҳ ба монанди гадоёни роҳ.
Гоҳ чу як гурбаи пояндамуш,
Гоҳ гурезанда чу муши хамӯш.
Ҳар чӣ ки мехост дар ин сарзамин,
Пурра даровард ба зери нигин.
Пӯсти рӯбоҳу палангон гирифт,
Ҳосили сарпанчаи деҳқон гирифт.
Нукраву тилло зи дили кон гирифт.
Тоқату ороми фақирон гирифт.
Ҳукми вай имрӯз агарчи равост,
Пояи ин ҳукм вале бебақост!
Фурсати он аст, ки ин «меҳмон»,
Тарк кунад кишвари Ҳиндустон.
Чунки дар ин мамлакат ин зарпараст,
Ҳеч ба чизи дигаре дил набаст.
Сар назад аз мағрибии бекарам,
Чизи дигар ғайри чафою ситам.
Тир назад мағрибии дилсиёҳ,
Чуз ба дили халқ дар ин сайдгоҳ.
Гарчи дусад сол дар ин хона монд,
Боз ба ин оила бегона монд.
Ҳукми вай имрӯз агарчи равост,
Пояи ин ҳукм вале бебақост!

Лугат

Бангола – вилоятест дар Ҳиндустон.

Паранд – ҳарир, либосвории тунуки нафис.

Мағок – чуқурӣ, ғор, яъне мавзеи чуқури ифлос.

Обида – мақбара.

Точмаҳал – қасри мухташам, ки дар асри XVII бино ёфтааст.

Машрик – Шарқ.

Савол ва супориш

1. *Шоир ба асар чаро «Меҳмони мағрибӣ» ном гузоштааст?*
2. *Чаро қўҳи Ҳиндукуширо шоир нуқрапӯш гуфтааст?*
3. *Ба андешаи шумо чаро марди мағрибӣ аз мардуми ин сарзамин ҳама чиз – боигарию сарват, истиқлол, бахту саодатро гирифт? Оё мубориза бурдан мумкин набуд?*
4. *Аз асар лаҳзаҳои тасвири омадани марди мағрибиро ёбед, хонед ва ҳифз намоед.*

ДУХТАРИ МУҚАДДАС

«Ин духтар аз хонадони сарватмандест ва ўро як вақте ба домодшавандаи шашсолае гаҳворабахш карда буданд. Лекин ў роҳи дигареро интиҳоб намуд. Ў мактабро тамом карда буд, бинобар ин чун дид, ки падару модараш зиндагии ўро барбод доданӣ ҳастанд, қарор дод, ки аз ҳукми онҳо сар тобад, чунки ин кори онҳо аз рўйи адолат нест. Вай худро озод ҳисоб кард. Вай як пўсти паланг ва як пўсти бабрро гирифт китобҳои дарсӣ ва баъзе чизҳои худро печонида, аз хонаи худ рафт.

Вай сар то сари мамлакатро тай карда, танҳои мечуст. Ниҳоят ба Кашмир омад ва дар як ғор манзил гирифт. Хўроқаш пиёзи ёбӣ, решаҳои хўрданӣ ва мева буд. Лекин ў хонданаширо давом меод.

Баъд ў ба Лоҳур фаромад ва ба донишгоҳ дохил шуд. Пас аз тамом кардани донишгоҳ боз ба ғори худ рафт.

Вале ўро чустуҷў карда ёфтанд ва гуфтанд, ки ба хона

равад, вагарна зӯран хоҳанд бурд. Лекин духтар иродаи маҳкам дошт ва хост, ки аз роҳаш нагардад. Чун дид, ки ўро зӯран аз роҳаш гардонданӣ ҳастанд, пиёда ба Дехлӣ ба назди Маҳатма Ганди омад. Ў ба Маҳатма Ганди гуфт: - «Ман дар чустучӯи ҳақиқат ҳастам!». Маҳатма Ганди дарди дили ўро гӯш карду гуфт: «Касе дар Ҳинд бояд ба ин духтар кордор набошад, ў бояд мувофиқи табъи дили худ зиндагӣ кунад».

Баъд рӯҳониёни файласуф ўро санчиданд ва диданд, ки ў дар ҳақиқат самимона ба роҳи камолоти маънавӣ қадам гузоштааст. Он гоҳ онҳо ба ў шаҳодатномае доданд, ки ў ҳақ дорад худро «Духтари муқаддас» номад ва дар кадом маҷлис, ки хоҳад, расман суҳанронӣ кунад.

Онҳо додани чунин шаҳодатномаеро аз он сабаб зарур шумориданд, ки ин духтарро аз фиребгарони сершуморе, ки саросари Ҳиндустон шаҳр ба шаҳру деҳ ба деҳ гашта, чашмбандӣ мекунанд ва низ худро муқаддас меноманд, фарқ кардан осон шавад.

Пас, ў ба ҳаракати тарафдорони сулҳ дар Ҳиндустон иштирок мекардагӣ шуд. Баъд ба Вена, ба Конгресси муҳофизати сулҳ рафт ва пас аз он ба Москва сафар кард.

Ин зан дар Ҳиндустон хеле машҳур аст. Суҳанони зеринро ў гуфтааст: «То он вақте ки дар кӯчаи шаҳру деҳоти Ҳинд одамоне мехобанд ва аз гуруснагӣ ҷон медиҳанд, то он вақте ки ин қадар бойҳо дар қасрҳо зиндагонӣ мекунанд, то он вақте ки дар Ҳиндустон гадое ҳаст, ман ба таърифи ҳукуматдорон калимае нахоҳам гуфт».

Чунин аст саргузашти «Духтари муқаддас», ки Н.Тихонов ҳикоя кардааст.

Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
Аз баду неки ҷаҳон огоҳ шуд.
Чустучӯ мекард он инсофро,
Осмони софи кӯҳи Қофро.

Олами аз шӯру ғавго покро,
Рӯҳпарвар, тозаву тар хокро.
Дӯстиро, чехраҳои бозро,
Бомдоди рӯзи некоғозро.
Чашми ақли худ ба олам чун кушод,
Аз чафобинӣ ба дод омад, ба дод.
Рӯйи он мисли гули пажмурда шуд,
Дар даруни сина дил афшурда шуд.
Рӯз аз рӯз об мешуд мисли мум,
Ғам ба ӯ мекард чун оташ ҳучум.
Чун ба дар мебаст чашми интизор,
Ёд мекард аз суҳанҳои Тагор:¹
«Ҳар қадар занчир гардад тангтар,
Тоб вақти кашмакаш н-орад дигар».
Худ ба худ мехонд «Банди мотарам»²:
«Оби Ганга³ ошиқи хокистарам».
Кӯҳи сабр акнун чу вулқон гашта буд,
Чашми дарёи хурӯшон гашта буд.
Чанд – Бибиро⁴ ба хун оғӯшта дид,
Дар муқобил душманонро кушта дид.
Хост чун боде, ки ояд аз дара,
Дар биёбон паҳн гардад яксара.
Аз дамаш рӯбад хасу хошокро,
Пок созад, пок рӯйи хокро.
Духтари хиндӣ адолатхоҳ шуд,
Аз баду неки ҷаҳон огоҳ шуд.
Аз нишастан, сабр қардан ор қард,
Хешро дар кӯчаву бозор қард.
Кулбаи вайронаро партофт, рафт,
Баҳти нопадои худро кофт, рафт.
Кӯчаву бозор пур буд аз гадо,
Аз гапи «бахшишу»⁵ аз дарвешҳо.
Тарк қарда одамон Банголоро,
Ҳавлию гову бузу бузғолоро.

Ҳиндӣ аз дасти мусулмон дар азоб,
Худ мусулмон аст бо ҳоли хароб.
Як ҳавову як замину обро,
Як макон, як ҷойи хӯрду хобро.
Як ғаму андуҳро, як дардро,
Як садои дил, як оҳи сардро.
Ғайр – бевичдон ба ду тақсим кард⁶,
Мамлакатро ҷойи хавфу бим кард.
Духтари ҳиндӣ ба ҳар сӯ чашм дӯхт,
Ҳар нигоҳаш чун шафақ афрӯхт, сӯхт.
Монда буд хомӯш тӯпи «Замзама»⁷,
Гӯшро кар карда «Султон Ҷамчама».
Дид он тӯфони моҳи хутро⁸,
Ҳам кафан, ҳам гӯр, ҳам тобутро.
Шуд ба чашмаш мисли иблиси палид,
Соия ғафси Маунбеттен⁹ паид.
Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
Аз баду неки ҷаҳон огоҳ шуд.
Кард аз Лоҳури пурдахшат фирор,
Чун рамида сайд сӯйи кӯҳсор.
Орзуи гӯшаи Кашмир¹⁰ кард,
Шиква аз бераҳмии тақдир кард.
Хост хилватгоҳ дар вайронае,
Бутпарастию ибодатхонае.
Хост, ки дигар набинад рӯзро,
Чехраи бадхоҳи оламсӯзро.
Хост пӯшад рӯйро аз Офтоб,
Чун маҳи афтода дар зери саҳоб.
Нашнавад бо гӯш фарёди касе,
Ғингаси занбӯру овози касе.
Хост, ки маҳфуз дорад нангро,
Баста дар дил аз қаноат сангро.
Рӯ ниҳод бар Шива¹¹ бо аҷзу ниёз,
Бошад он чун уд дар сӯзу гудоз.

Монда духтар дастро болои даст,
Дар ибодатхона чандин маҳ нишаст.
Халкро машхур нақли тоза шуд,
Чун муқаддас духтаре овоза шуд.
Карда дар бар пӯсти бабру паланг,
Гоҳ берун шуд ба дашти сабзранг.
Гоҳ мисли соя дар шабҳои тор,
Мулкро мекард он гаштугузор.
Чустучӯ мекард қути лоямут,
То каме ором созад нафси худ.
Аз тамошо чашм мепӯшид он,
Чун дили сахро намечӯшид он.
Лек дуздида дили онро ба худ,
Зинати Кашмир мафтун менамуд.
Бод меовард аз «Боғи насим»¹²,
Дар саҳаргоҳон димоғашро шамим¹³.
Дасте рассоми табиат дилрабо,
Чун арӯс ороста Кашмирро.
Кӯҳи барфин – оби ширин дорад он,
Чашмаву рӯди булӯрин дорад он.
Абр агар аз осмон борон диҳад,
Аз замин гул шаддаи марҷон диҳад.
Осмонаш чун гилеми рангае,
Ё ба мисли лаълии пуртангае.
Пас чӣ сон дилро набандад хусни он,
Бо ҳазорон шаъшаа, бе ресмон!
Лаънат он касро, ки созад бо итоб,
Ин латофат, ин зарофатро хароб!
Духтари хиндӣ яроқи чанг дид,
Вақти сайру гашт тӯпу танк дид.
Лашкари бегона дар он чо шудааст,
Зинати Кашмир зери по шудааст.
Дуди танк, айроплан, дуди матор,
Ҳалқа мезад дар фазои беғубор.

Духтари ҳиндӣ ба хашм омад, ба хашм,
Боз шуд чун мош онро ҳар ду чашм.
Чун нидо, чун оғаҳӣ, ҳамчун қасам
Ин суруд омад ба гӯшаш дам ба дам:
«Лолаҳо бигзор, дар Кашмири мо
Доимо бошанд дар нашъунамо¹⁴.
Обҳо бигзор чӯшанду даманд,
Чун сафедӣ дар уфуқ – субҳи баланд.
Мо, вале қонсаҳт мардон мерасем,
Мисли санги кӯҳсорон мерасем.
То ки рӯзи имтиҳон, рӯзи чидол
Ҳам насозад қомати моро шамол».
Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
Аз баду неки ҷаҳон огоҳ шуд.
Боз дунболи раҳи дигар гирифт,
Роҳи одамгарди Амритсар¹⁵ гирифт.
Гашт дар шаҳру ба ҳар кас гӯш кард,
Лаб фуру басту нафас хомӯш кард.
Шаҳр буд, аммо пур аз овози халқ,
Аз чапакҳои фалакандози халқ.
Дар миёни кӯчаву бозорҳо,
Дар дами дар, дар таги деворҳо.
Одамон дар қоғаз имзо мекунанд,
Сулхро ташвиқу илқо мекунанд.
«Сулҳ- мегуфтанд, ки, - омоли¹⁶ мост,
Навбахори чор фасли соли мост.
Сулҳ истиқболи фарзандон бувад,
Хотири ҷамъи кӯҳансолон бувад.
Сулҳ бошад, бигзарад нон бемалол,
Аз гулӯи халқ дар ҳар гуна ҳол.
Аддро барпо кунад паймони сулҳ,
Бахтро парво кунад даврони сулҳ».
Духтари ҳиндӣ ба гапҳо гӯш кард,
Пайкараш ларзиду тобу тӯш кард.

Кӯчаҳоро хӯрда кард аз рафтуо,
Мешунид аз халқ як гуна нидо.
Менависад номи худ дар ҳар қадам,
Ҳар яке бо нӯги ангушту қалам.
Тӯдаеро кам-камак наздик шуд,
Сулҳчӯро аз пайи табрик шуд.
Духтаре, ки адлро уммед дошт,
Бо қалам дар коғаз имзоро гузошт.
Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
Олам аз таърихи он огоҳ шуд.
Аз Ватан, аз сарзамини модарӣ,
Рафт берун, дид мулки дигаре.
Дид кишварҳои гуногуни даҳр,
Сулҳпарварҳои рӯзафзуни даҳр.
Дар забон, дар ғоя, мазҳаб мухталиф,
Аз пайи сулҳанд, аммо ҳамрадиф¹⁷.
Дид як роҳи сафеди сулҳро,
Қалъаву қулфу калиди сулҳро.
Конгресси Вена¹⁸ оғӯшаш намуд,
Сулҳро чун ҳалқа бар гӯшаш намуд.
Мисли як уммеди дерин Москва,
Орзуву хоби ширин Москва.
Тақягоҳи сулҳчӯён Москва,
Иттифоқи дӯстдорон Москва.
Шаҳри бемонанди пуришон Москва.
Ҷони дунё, ҷони инсон Москва.
Пойтахти мулки аъзам Москва,
Дар вафову аҳд маҳкам Москва.
Ҳинду духтарро саодатманд кард,
Меҳмон бинмудаву хурсанд кард.
Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
Олам аз таърихи он огоҳ шуд.

Луғат

Тагор – Робиндранат Такур (1861-1941), нависандаи бузурги Ҳинд.

«**Банди мотарам**» - «Суруд дар бораи ватан», асари нависандаи бузурги Ҳинд.

Ганга – Ганг, яке аз калонтарин дарёҳои Ҳиндустон, ки обаш муқаддас ҳисоб мешавад ва мурдари сӯхта, хокистарашро ба ин дарё меандозанд.

Чанд-Бибӣ – зани ҳинду, ки ба муқобили Акбаршоҳ (1556-1605) ном подшоҳи мусулмони Деҳлӣ қаҳрамонона ҷангида ҳалок гардидааст.

Бахшиш – садақа, чизе, ки ба гадоён дода мешавад.

Ин ҷо воқеаи соли 1947 дар назар дошта шудааст, ки мустамликадорони Англия Ҳиндустонро ба ду давлат – Ҳиндустон (давлати ҳиндувон) ва Покистон (давлати мусулмонон) тақсим намуданд.

«Замзама» ва «Султон-Ҷамчама»-номи тўпхое, ки ҳоло дар майдони шаҳри Лоҳур истодаанд ва як вақтҳо онҳоро ба муқобили истилогарон истифода бурдаанд.

Ҳут – охирин моҳи соли шамсӣ, (аз 18 феврал то 21 март).

Маунбетген – ноиби подшоҳи Англия, ки то соли 1947 ҳокими Ҳиндустон буд.

Кашмир – вилояте, ки дар шимоли Ҳиндустон воқеъ аст.

Шива – ҳудои ғазаб, фариштаи ҷазо дар таълимоти динии ҳиндувон.

Боғи насим – номи боғи қадимиест дар Кашмир.

Шамим – бӯй, бӯйи хуш.

Суруди халқии кӯҳистони Кашмир.

Амритсар – пойтахти Кашмир.

Омол – орзу, хоҳиш.

Ҳамрадиф – ҳамфикр, ҳамроҳ.

Конгресси сулҳ дар соли 1952 дар пойтахти Австрия, шаҳри Вена баргузор гардида буд. Ин ҷаласаи олиро Комитети умумичаҳонии сулҳ барои муҳофизати сулҳи пойдор ташкил намуда буд.

Савол ва супориш

1. Асарро мувофиқи мазмун ба қисматҳо ҷудо намоед.
2. Бигӯед, ки нақли шоири рус Тихонов ба мазмуни достони Тур-сунзода чӣ муносибат дорад?
3. Чаро духтари ҳиндуру муқаддас эълон кардаанд? Муқаддасиш ӯро шумо дар кадом лаҳзаҳои асари шоир ҳис кардед?
4. Духтари ҳинду дар Кашмир чӣ гуна ҳодисаҳоро дид ва онҳо ба кори ояндаи ӯ чӣ гуна таъсир расонданд?
5. Дар ташаккули шахсият ва ҷаҳонбинии духтари ҳинду кадом воқеаҳо нақши ҳалкунанда бозиданд?
6. Шумо дар образи духтари ҳинду кадом хислатҳои олии инсониро мебинед? Ӯро ватандӯст, ватанпарвар гуфтан равоаст?

ЭРАЧ МИРЗО (1874-1926)

Эрач Мирзо адиби бузурги Эрон аст. ӯ дар Табрз соли 1874 таваллуд шудааст. Бобоёни ӯ аз хонадони сулолаи Қочориён (1796-1925) буданд, вале ҳаргиз аз гузаштагони худ намеболид ва зиндагии фақирона дошт. Эрач Мирзо чунон марди фурӯтан ва хоксоре буд, ки ҳатто шоир будани хешро инкор ҳам мекард. Адиб дар ин бора чунин гуфтааст: «Ман ҳамеша шоир нестам ва ба навиштани шеър ҳеҷ гоҳ худро маҷбур намекунам. Баръакс ҳангоме ки илҳомам меояд, ман ба он итоат мекунам».

Эрач Мирзо соли 1926 дар Техрон вафот кард. Адиб дар сурудани асарҳои хурди лирикӣ дасти тавоно дошт.

Силсилаи шеърҳои «Модарнома»-и Эрач Мирзо шуҳрати ҷаҳонӣ пайдо кардаанд ва сазовори мукофоти аввали озмуни байналхалқӣ гардидаанд. «Модарнома»-и адиб ба аксарияти забонҳои дунё тарҷума шудааст.

Инак ба қироати шумо аз силсилаи «Модарнома», «Қадри модар»-ро бо ду шеъри дигар пешкаш менамоем.

ҚАДРИ МОДАР

Писар, рав қадри модар дон, ки доим
Кашад ранҷи писар, бечора модар.

Бирав, беш аз падар хоҳаш, ки хоҳад
Туро беш аз падар, бечора модар.

Зи чон маҳбубтар дораш, ки дорад
Зи чон маҳбубтар, бечора модар.

Ниғаҳдорӣ кунад нух моху нух рӯз,
Туро, чун чон ба бар, бечора модар.

Аз ин паҳлу ба он паҳлу нағалтад,
Шаб аз бими хатар, бечора модар.

Ба вақти зодани ту марги худро
Бигирад дар назар, бечора модар.

Бишӯяд кухна, орояд наватро,
Чу камтар коргар, бечора модар.

Тамузу дай¹ туро соат ба соат
Намояд хушку тар, бечора модар.

Агар як атса ояд аз димоғат
Парад хушаш зи сар, бечора модар.

Агар як сурфае² бечо намоӣ
Хӯрад хуни чигар, бечора модар.

Барои он ки шаб роҳат бихобӣ
Нахобад то сахар, бечора модар.

Ду сол аз гиряи рӯзу шаби ту
Надорад хобу хӯр, бечора модар.

Чу дандон оварӣ, ранҷур гардӣ,
Кашад ранчи дигар, бечора модар.

Сипас чун по гирифтӣ, то наяфтӣ
Хӯрад ғам бештар, бечора модар.

Ту то як мухтасар қоне бигирӣ³
Кунад чон мухтасар, бечора модар.

Ба мактаб чун равӣ, то бозгардӣ
Бувад чашмаш ба дар, бечора модар.

Агар як рубъи соат⁴ дер оӣ,
Шавад аз худ бадар, бечора модар.

Набинад ҳеч кас заҳмат ба дунё
Зи модар бештар, бечора модар.

Тамоми ҳосилаш аз умр ин аст,
Ки дорад як писар, бечора модар.

Лугат

1. **Тамузу дай** – тобистону зимистон.
2. **Сурфа** – атса, сулфа.
3. **Маъноӣ байт:** то он, ки туро охиста-охиста заҳмати беш кашада калон мекунад, аз ин заҳмат дилу ҷонаш охиста-охиста адо мегардад.
4. **Як рубъи соат** – чоряк соат ё 15 дақиқа.

Савол ва супориш

1. *Боз кадом шеъри Эраҷ Мирзоро медонед, ки ба модар бахшида шудааст?*
2. *Дар шеър чанд маротиба калмаи модар такрор шудааст?*
3. *Радифу қофияи чаҳор байти аввали шеърро нишон диҳед.*
4. *Аз ҳарита пойтахти Эрон-Теҳрон ва зодгоҳи Эраҷ Мирзо-Табрезро ёбед.*

ИДИ НАВРӢЗ

Иди Наврӯз аввали сол аст,
Рӯзи айшу нишоти атфол¹ аст.
Ҳама он рӯз раҳти нав² пӯшанд,
Чою шарбат ба хушдилий нӯшанд.
Писари хуб рӯзи ид андар
Равад аввал ба хидмати модар.
Даст дар гарданаш кунад чун тавқ,
Сару дасташ бибӯсад аз сари шавқ.
Гӯянд: «Ин иди нав муборак бод,
Сад чунин Соли нав бубинӣ шод!»
Баъд ояд ба дастбӯси падар,
Бӯса бахшад падар ба рӯйи писар.
Писари бад чу рӯзи ид шавад,
Мавқеи диду боздид³ шавад.

На падар дӯст дорадаш на амӯ,
На касе идӣ оварад бари ӯ.
Идӣ он рӯз ҳаққи он писар аст,
Ки начибу шарифу боҳунар аст.

ҚАДРИ УСТОД

Гуфт устод: «Мабар дарс аз ёд!»
Ёд бод он чӣ маро гуфт устод!
Ҳеч ёдам наравад ин маънӣ,
Ки маро модари ман нодон зод.
Падарам низ чу устодам дид,
Гашт аз тарбияти ман озод.
Пас маро миннат аз устод бувад,
Ки ба таълими ман устод истод.
Ҳарчи медонист омӯхт маро,
Ғайри як асл, ки ногуфта ниҳод.
Қадри устод наку донистан,
Ҳайф, устод ба ман ёд надод.
Гар бимурдааст, равонаш пурнур
В-ар бувад зинда, Худо ёраш бод!

Лугат

Атфол – бачагон.

Раҳти нав – либосҳои нав.

Мавқеи диду боздид – ҳангоми вохӯрӣ, суҳбат, табрики якдигар ба муносибати Иди Наврӯз.

Савол ва супориш

1. Дар шеъри «Иди Наврӯз» кадом хусусиятҳои ҷашнгирии Соли нав нишон дода шудааст?
2. Муносибати хешро ба шеъри «Қадри устод» баён кунед.
3. Шеърро аз ёд кунед.

ХАЛИЛУЛЛОҲИ ХАЛИЛӢ (1913 - 1988)

Халилуллоҳи Халилӣ яке аз шоирони тавонои асри ХХ-и Афғонистон ба шумор меравад. Ӯ ҳамзабони мост. Шоир соли 1913 дар шаҳри Кобул ба дунё омад. Фарҳангу адаб омӯхт ва дар ин чода марди фозил гашт. Асарҳои таърихӣ, адабиётшиносии ӯ дар ҳаллу фасли масъалаҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ арзиши бузург доранд.

Вале Халилуллоҳ асосан бо асарҳои адабиаш шуҳрати мақоми хосса дорад.

Бояд гуфт, ки Халилуллоҳ борҳо ба Тоҷикистон омадааст ва дар ҷашни Абдурахмони Ҷомӣ иштирок намудааст. Халилуллоҳ рӯзҳои вопасини рӯзгори худро дур аз Ватан дар ғарибӣ гузаронд. Пас аз он ки Артиши Шӯравӣ вориди Афғонистон гардид, мардуми зиёд аз аҳли адаб кишварро тарк намуданд. Халилуллоҳ низ аввал ба Покистон ва баъд ба Италия рафт ва даҳ соли охири умри хешро дар он ҷо гузаронид. Адиб бо сад дарду алам дур аз ёру диёр бо ёди Ватан соли 1988 вафот кард.

Адиб дар ғарибӣ бо ёди Ватан мезист, чун булбул дур аз чаман менолид, ашки ҳасрат мерехт.

Шоир ба ҷавонони афғон хитоб карда, онҳоро ба ягонагӣ, иттиҳод даъват менамуд. Вале, афсӯс, адиби ватандӯст озодии халқу кишварашро надид. Инак, дар ҳамин мавзӯ чанд шеърӣ дардомези адибро, ки онҳо садои қалби шоиранд, барои мутолиаи шумо пешкаш менамоем.

ҲАДЯ БА МОДАРОН

Раҳраве, равшандиле¹ аз

Боязид кард пурсиш:

«К-эй муроди ҳар мурид!

Боз гӯ, охир кучо биштофтӣ?

К-ин хама ганчи саодат ёфтӣ?».

Гуфт: «Аз як қатра ашки модарам,
 Шоҳиди мақсуд омад дар барам.
 Ганҷо дар дидаи намноки ўст,
 Ин гуҳарҳо ашкҳои поки ўст.
 Шомҳо чун боз хуфтӣ модарам,
 Буд дар поёни пояш бистарам.
 То дили шаб дошт бо ман розҳо,
 Гуфтугӯҳо, қиссаҳо, овозҳо.
 Қиссаҳо ширинтар аз шаҳду шакар,
 Нағмаҳои чонбахш аз боди сахар.
 Ногаҳон шоме ҳаво бас тира шуд²,
 Барф бар шаҳру деҳи мо чира шуд.
 Хун ба тан аз шиддати сармо фисурд³,
 Шуъла аз дамсардии айём мурд.
 Нимашаб шуд, модарам аз хоб хест,
 Аз мани афсурда чоми об хост.
 То гирифтам ларз-ларзон чоми об,
 Модарамро бори дигар бурда хоб.
 Ман ситодам хушк бар чо аз адаб,
 Чашм бар роҳ, чом бар каф, чон ба лаб.
 Обро аз фарти⁴ сардӣ баст ях,
 Чомро бо дасти ман пайваст ях.
 Субҳ шуд, чун боргоҳи файз боз,
 Модарам бархест аз баҳри намоз,
 Дид сӯйи ман, ларзонам чу бед,
 Гаштаам чун барф сар то по сафед».

Гуфт: «Ай фарзанд бар каф чом чист?
 Рост гӯ ин ларза бар андом чист?
 Аз чӣ рӯ ин чомро бардоштӣ,
 Хешро дар ранҷу меҳнат доштӣ».

Гуфтам: «Ай модар, хато буд, ин ки ман,
 Мениҳодам чом баҳри хештан.
 Ту зи ман гар об мекардӣ талаб,

Хуфта мекдидӣ маро дур аз адаб».
Модар аз гуфтори ман бетоб шуд,
Дар миёни синаи вай об шуд.
Сар зад оҳе аз дили ғамдидааш,
Қатраи ашке чакид аз дидааш.
Ашки модар ганчи гавҳарҳо шавад,
Мард аз он як қатра чун дарё шавад.

Луғат

- 1 **Раҳраве, равшандиле** – марди бомаърифати мусофире.
2. **Тира шуд** – ба маънои абр рӯйи осмонро пӯшонд.
3. **Фисурд** – саҳт шуд.
4. **Фарт** – зиёдатӣ, бисёрӣ, шиддат.

Савол ва супориш

1. *Номи шеър ба мазмуни он чӣ муносибат дорад?*
2. *Шумо дар ҳаққи модар чӣ некӣ кардед?*
3. *Шеърро ифоданок хонед ва мазмунашро нақл кунед.*

ХИТОБ БА АВЛОДИ ВАТАН

Нури чашми Ватан, эй бачаи афгон, афсӯс,
Дили ман доғ шуд аз дасти ту, эй чон, афсӯс.
Чанд гӯям, ба ту фарзанди мусалмон, афсӯс,
Ба ту эй унсури афсурдаи, бачон афсӯс.
Кист чуз ту, ки кунад гирия ба вайронии ту,
Овах¹, афсӯс ба ин рӯзи парешонии ту.
Ҳама бедор, ту дар хоби гаронӣ, то кай?
Ғофил аз сирри тараққии чаҳонӣ, то кай?
Чашм бар роҳи камоли дигаронӣ, то кай?
Ту ба ин пардаи торик пинҳонӣ, то кай?
Ҳала² бархез зи чо, ғафлати бечо, то кай?
Хоби нӯшин чӣ қадар, нашъаи саҳбо³ то кай?
Ай писар, чашми Ватан сӯйи ту боз аст, ҳанӯз,
Қавмро ҷониби ту даст дароз аст, ҳанӯз.

Мамлакатро ба ту сад гуна ниёз аст, ҳанӯз,
Фурсати хидмати ту дуру дароз аст, ҳанӯз.
Вақти бозӣ набувад, фурсати кор аст, биё!
Ай писар, кор накардан ба ту ор аст, биё!

ХИТОБ БА МУТААЛЛИМИНИ ҲИРОТ

Эй гули наврустаи омоли мо,
Меҳри дурахшандаи иқболи мо.
Зинда зи ту отияву⁴ холи мо,
Баста ба ту азмату иҷлоли мо⁵.
Чашми Ватан сӯйи ту умедвор,
Шавкати ин қавми ба ту устувор.
Мо ба умеде, ки ту доно шавӣ,
Марди ҳунарпешаи фардо шавӣ.
Баҳри Ватан дасти тавоно шавӣ,
Сафшикани фирқаи аъдо⁶ шавӣ.
Боз кашӣ ном ба ном оварӣ,
Зинда кунӣ дабдабаи сарварӣ.
Боз кунӣ тоза ба некаhtarӣ,
Давраи Аҳмадшахию Акбарӣ.
Баршику гардани айёмро!
Ром кунӣ тавсани худкомро!
Зиндакунӣ номи ниёгон туй,
Равшани чашми азизон туй.
Мо, ки гузаштем Ватан они туст,
Кишвари мо ҳиттаи фармони туст.
Ҷони ман, ин мулк бувад ҷойи ту,
Хонаи осоиши обои ту.
Мебарад ин қавм таманнои ту,
Орзуи дасти тавонои ту.
Аз ту дарег аст, ки ғофил шавӣ,
Шоҳаи бесояи ҳосил шавӣ.
Эй гули нав хор ба дилхо машав,
Шоҳи қачи бесару бепо машав.

Шефтаи зоҳири дунё машав,
Мунҳариф⁷ аз мардуми доно машав.
Рахна ба осоиши афғон мазан,
Таъна ба оини ниёгон мазан.

Лугат

Овах - задае, ки аз дарду алам ба забон меояд.

Ҳала – тез шав, бархез.

Нашъаи саҳбо – хумори май.

Отия – оянда.

Азмату ичлол – шукӯху чалол, бузургӣ

Аъдо – адӯ, душман..

Мунҳариф – рахгум, гумрох.

Савол ва супориш

1. *Шоир дар зимни иборати «Авлоди Ватан» киро дар назар дорад?*

2. *Адиб чӣ орзу дорад?*

3. *Шоир ҷавононро ба чӣ кор даъват менамояд?*

4. *Дар байни ду шеъри боло аз кадом ҷиҳат монандӣ дида мешавад?*

5. *Ватандӯстии қаҳрамони лирикиро шумо дар кадом лаҳза бештар эҳсос кардед?*

6. *Давраи Аҳмадшоҳию Акбарӣ чӣ хел замон будааст?*

7. *Дар бораи вазъияти ҳозираи Афғонистон шумо чӣ медонед?*

НАВРҶЗИ ОВОРАҶОН

Гӯед ба Наврӯз, ки имсол наояд,
Дар кишвари хунинкафакон раҳ накушояд.
Булбул ба чаман нағмаи шодӣ насарояд,
Мотамзадагонро лаби пурханда нашояд.
Хун медамад аз хоки шаҳидони
Ватан, вой, ай вой Ватан, вой!
Гулгункафнонро чӣ баҳору чӣ зимистон,
Хунинҷигаронро чӣ биёбон, чӣ гулистон.

Дар кишвари оташзада, дар хонаи вайрон,
Кас нест, занад бӯса ба рухсори ятимон.
Кас нест, ки дӯзад ба тани мурда кафан, вой,
Ай вой Ватан, вой!

Аз синаи ҳар санги ту хун медамад имрӯз,
Аз хоки ту мастию чунун медамад имрӯз.
Он лола чӣ дида, ки нигун медамад имрӯз,
В-он сабза чаро зарду забун медамад имрӯз?
Сурх аст бо хун пову сари сарву суман, вой,
Ай вой, Ватан, вой!

Ай бараҳнапо, сарви сарафроз туй, ту,
Сардору сазовор ба ҳар ноз туй, ту.
Душманшикану фотеху сарбоз туй, ту,
Фармондеҳи ин хок зи оғоз туй, ту.
Ғайр аз ту касе нест дар ин марзи кухан, вой,
Ай вой Ватан, вой!

Не тоҷ ба кор оядат имрӯз, на авранг¹,
Не соҳиби сармоя, ки бо суди гаронсанг.
Хуни дили ту хӯрда ба сад хилаву найранг,
Кас нест, ки пирӯз шавад чуз ту дар ин чанг.
Ай бозуи размандаи занчиршикан, вой,
Ай вой Ватан, вой!

ДУБАЙТИЮ РУБОИЁТ

Муслмонон! Зи дур ояд садое,
Садои ҷонгудозе, ғамфизое.
Надонам, кучо шабехун зада гург,
Вале донам, ки нолад ошное.
Ягтиме, дардманде, бенавое,
Баровард аз дили сахро садое:
«Манеҳ зинҳор аз каф шамъи умед,
Агар хоҳӣ расӣ рӯзе ба ҷое».
Аз бас хушу масту дилрабо меоӣ,
Чун боди баҳор ҷонфазо меоӣ.

Дил хонаи ишқи туст, ободаш дор,
Чун хона хароб шуд, кучо меой?
Ин кинаварон² боз бо найранги дигар,
Доранд сари фитна ба оҳанги дигар.
Фарёд, ки ин шуъбадабозон³ ҳар рӯз,
Хоҳанд ба номи оштӣ ҷанги дигар.
Зебо Ватанам, ҷаннати дунё Ватанам!
Ай ғарқай хуну ашк, танҳо Ватанам!
Ман ҷуз ту дигар ном наёрам бар лаб,
Ай во Ватанам, во Ватанам, во Ватанам.

Луғат

Авранг – тахт, тахти шоҳӣ.

Кинаварон – душманон, интиқомчӯён, қасосгирон.

Шуъбадабоз – найрангбоз, ҳилагар, маккор.

Савол ва супориш

1. Номи шеър – «Наврӯзи оврагон»-ро шарҳ диҳед.
2. Мафҳуми бараҳнапо чӣ маънӣ дорад?
3. Чаро шоир дардманд аст? Дарди ӯ аз чист?

ФОТЕХ НИЁЗӢ (1914 - 1997)

Адиби муборизу ватанпарвар дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945) ҳам бо қалам ва ҳам бо тиру туфанг зидди душман – фашистони хунхор ба по хест, ҷангиду ҷангид. Ниҳоят дастболо шуд, шаҳди ғалабаро ҷашид. Бо ордену медалҳои ҷангӣ ба Тоҷикистони азиз, ҳамчун номаш, фотеҳ баргашт. Фотеҳ Ниёзӣ бо як ифтихору сарбаландӣ боз хома ба даст гирифт ва дар васфи қаҳрамонию ҷоннисории фарзандони Ватан асарҳо офарид, ки бештари онҳо гӯё аз ҳодисоту воқеоти ҷангии нависанда буданд, ки дар либоси бадеият, бо як санъати воло орошта гардидаанд. Романи «Вафо», қиссаи «Димаи диловар», «Ҳисса аз қиссаҳои ҷанг», «Ҷар беша гумон мабар, ки холист» ва ғайра асарҳои барҷастаи адибанд, ки аз қаҳрамонию ҷоннисории сарбозони Ватан ҳикоят мекунад.

Фотеҳ Ниёзӣ 18-уми апрели соли 1914 дар шаҳри бостонии Самарқанд дар оилаи хизматчи таваллуд ёфтааст ва соли 1997 дар шаҳри Душанбе зиндагиро падруд гуфтааст. Ӯ соли 1970 сазовори унвони олӣ – Нависандаи халқии Тоҷикистон ва соли 1977 сазовори ҷоизаи ба номи устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ гардид.

Ҳоло барои шумо хонандагони азиз, пораеро аз романи «Вафо», ки дар бораи мардонагӣю ҷоннисории сарбозони содиқи Ватан Сафар Одинаев, Мамарачаб ва дигарон қисса мекунад, пешкаш менамоем.

КОРНАМОИИ МАМАРАЧАБ

(фасле аз романи «Вафо»)

Мамарачаб боз чизе гуфтани буд, вале аз роҳрав тӯп-тӯп қадаммонии касе ӯро аз гап боздошт. Ҳар ду ба роҳрав нигоҳ карданд. Ба тарафи заминкан робитачии командири взводи сеюм меомад.

– Хӯш, Костя?

– Барои шумо омадам. Зуд ба назди комвзвод, рафик сержант.

– Боз чӣ гап, аз ин чо ҳам кӯчро ғундоред-ку намегӯяд?

– Намедонам, ҳамаи командирони отделенияро чеғ мезананд.

Сафар сумка ва автоматашро ба гардан овехта аз блиндаж баромад. Аз роҳрав ба Мамарачаб гуфт:

– Ту дар ҳамин чо бош, дур нарав.

– Хуб.

Дар блиндажи командири взвод – лейтенанти хурд Харитонов ғайр аз командири отделенияи чорум, дигар ҳама чамъ омада буданд. Сафар аз командири взвод ичозат гирифта даромад ва аз паҳлуи командири отделенияи пулемётчиён чорзону нишаст. Комвзвод Харитонов дар пешгоҳи блиндаж, дар болои суфачае, ки дар пешаш аз тахтаи бараш сӣ-чилсантиметрии куҳна столча сохта шуда буд, ба кадом як коғаз чашм дӯхта менишаст.

– Хуб, рафикон! – Ҳама ба тарафи командири взвод Харитонов рӯ гардониданд. – Ман шумоёнро барои бо як фармон хабардор кардан чеғ задам. Аз ҳамин шаб сар карда, мавкеи мо боз хавфноктар шуда монд. Немисхо имрӯз субх хатти мудофиавии моро аз ду чо раҳна кардаанд. Қисмҳои танкӣ ва мотории онҳо ба тарафи мо фишор дода меоянд. Дивизияи мо фармон гирифтааст, ки ба мудофияи марзаи худ ва зада баргардонидани ҳучумҳои душман тайёр бошанд. Имшаб навбати муҳофизаи посбоникунанда ба взводи мо супурда шуд. Отделенияи сержант Одинаев ва Клименко дар ду тарафи гарданаи тепшаи дуюм, ки дар рӯ ба рӯямон аст, дар посбонӣ меистанд. Ду отделенияи даҳ нафар дигар,

то фармони махсус бояд барои ба разведка рафтан ҳозир бошанд. Фаҳмидед?

– Фаҳмидем, рафиқ лейтенанти хурд, - хама баробар ҷавоб доданд.

– Мумкин? – пурсид Сафар. Харитонов иҷозат дод. – Ҷойи посбонии отделенияи моро аз харита саҳеҳтар нишон медед. - Мана, наздиктар оед, – гуфт Харитонов харитаи топографиро ба наздиктари худ кашида ва дастони ангуштонаш кӯтоҳ-кӯтоҳи худро ба рӯйи харита монду баъд бо нӯги сурхи қалами дуранга ба ду нуқта доирачае кашид, ана ҳамин ҷо. Боз дар аснои ба иҷрои вазифа шурӯъ кардан худам ҳамроҳ рафта нишон медиҳам. Боз чӣ суол ҳаст? Дигар суол набошад, ба отделенияҳои худ рафта, тайёриятонро бинед. Расо дар соати 20 шурӯъ мекунем, - Харитонов ба соат нигоҳ кард. – Дар ихтиёри шумо боз чор соати комил.

Командирони отделенияҳо, пас аз шунидани фармон ба ҷойҳояшон рафтанд. Вақте ки Сафар ба заминкани худ наздик шуд, аз он ҷо садои думбра ва овози ба вай ҷӯршудаи Нозир мебаромад. Сафар бо кадом як мулоҳиза оҳиста-оҳиста қадам монду ба даромади заминкан расида, як дам рост истод. Ба гӯши вай овози думбра ва суруди Нозир аз харвақта дида, чунон форам мерасид, ки гӯё аввалин бор мешунида бошад.

Нозирӣ камаровӣ бо овози на он қадар баланд, вале форами худ месароид:

*Ду қоши сиёҳ дорию мӯйҳои дароз,
Дар мактаби шӯроӣ ту мехонӣ ба ноз.
Қурбони ду абруи сиёҳат бишавам,
Пеши мани зор ту кай меоӣ боз?*

Дар ҳангоми суруд Сафар як дам худро фаромӯш карда, фикран ба Тоҷикистон, ба водии Ҳисор, ба кӯҳсорони Қаротегину Дарвоз, дар кӯчаҳои тахту ростии Сталинобод, ки дар ин шабу рӯзҳо саросар сабзапӯш шудаанд, сайругашт мекард. Аз Юнусбобо шармқунон бо Зебӣ дар таги кадом

як ниҳоли боғчаи мактаб танҳо суҳбати ширин мегузаронд. Модараш ба гардани ӯ часпида ашки шодӣ, ашки пазмоншавӣ рехта, дере дар гирди сари ӯ парвона барин чарх мезад. Боз... боз... чӣ хаёлҳо, ки аз пеши назари вай намегузаштанд.... Лекин садои якбора хомӯшшудаи думбра ва суруд ҳамон замон фикри Сафарро ҳам аз ин сайругаштҳо боздошт. Вай худ ба худ табассуме карду ба гирду атрофаш назар партофта, ба заминкан даромад.

Дар блиндаж Нозир, Мамарачаб, Дадабой, Степан Шестак ном ҷанговари сибирӣ ва Аркадий Косенко ном ҷанговари украинӣ ба ҳамдигар ҷафс менишастанд. Баробари намӯн шудани Сафар ҳама аз ҷояшон ҷунбида, илочи хеста берун баромаданро мечустанд.

Сафар аз даромад нигоҳ карда, «Эҳе, қариб ҳамаи отделения дар ҳаминҷо-ку» гӯён, ҷанговаронро ба нишастан таклиф карда худашро берунтар гирифт. Солдатҳо якта-якта берун баромада, камтар дилхушӣ кардани худро гуфтанд. Сафар ҳам ин кори онҳоро маъқул шуморида ба Нозир таҳсин хонд:

Бале, камаровӣ!

Гоҳ ғамзаю усул, гоҳ худою расул, рафиқ сержант, - ҷавоб дод Нозир.

Нағз, бисёр нағз кардӣ, камаровӣ. Боз кӣ медонад, ки ин ғамзаю усулҳо кай мешуда бошад, – гуфт Сафар ва ба Нозир шарҳи ин суханро фаҳмонд.

Боз пагоҳ-беғоҳ нақораи ҷанг баланд мешудагӣ барин

...

Сафар ин суханро гуфту чашмаш ба уфуқ афтод. Офтоб сурхчатоб шуда, ба сӯйи ғарб фуру мерافت.

Дар рӯйи ҳамон уфуқи оташвор хол-хол нуқтаҳои сиёҳ пайдо мешуданд ва онҳо ба назар торафт калонтар менамуданд. Сафар як дам нафасашро ба дарун кашида, хомӯш монд. Ҷанговароне, ки дар пеши ӯ буданд, мисли вай ба ҳамон сӯ нигоҳ карда монданд.

Диққати онҳоро овози фавкулода баланди кадом як кас, ки парвози ҳавопаймоҳои фашистиро хабар меод, бурид.

Ҳама яроку аслиҳаи дар окопҳо ва майдончаҳо истодаро ба камарҳои траншея ва окопҳо руст карда, худашон ҳам пинҳон шуданд. Дар як дам атрофро хомӯши фаро гирифт. Акнун гурғури самолётҳо баландтар шунида мешуд. Ғайр аз ин, аз ким-кучо ғичир-ғичири чархи вайронаи ароба ва бо қаҳр дашномдихии касе низ ба гӯш мерасид.

Самолётҳои вазнини бомбаандози немисҳо, ки дар зери химояи қирқунандагон парвоз мекарданд, бо гулгулаи худ осмонро пур карда, ба болои мавқеи ротаи лейтенант Осмухин расиданд. Ин сафар самолётҳо аз ҳарвақта пасттар ва бо суръати сусттар парвоз мекарданд.

Ҳамин ки самолётҳои бомбаандоз аз болои мавқеи рота хеле дуртар гузашта рафтанд, яке аз он ду «Мессершмитти» қирқунанда, ки гоҳ аз пеш, гоҳ аз қафо парвоз мекарданд, аз роҳи худ баргашта якбора сарозер омада, майдону роҳхоро аз пулемёти худ тирборон кардан гирифт. Самолёт чунон ба замин наздик мепарид, ки лётчики он равшан дида мешуд. Ҳар бори як қатор тир андохта гузаштан лётчик сарпӯши кабинаи худро кушода, сарашро бароварда, ба қафояш нигоҳ мекард. Ҳамин тавр вай се-чор сарозер омада, баъд боз аз қафои шарикони худ шитобида рафт.

Баъди аз чашм ғойб шудани қирқунанда, чанговарон аз паноҳгоҳҳо яке аз қафои дигар берун баромаданд ва зуд аз ҳамдигар ҳолпурсӣ карданд. Ҳама ҳаёт ва безарар будани худро мегуфтанд. Аммо баногоҳ касе аз дур ончунон фарёд бардошт, ки гӯшу чашми ҳама баробар ба он сӯ дӯхта шуд.

Дар сари он роҳи калон, ки аз паҳлуи чапи мудоғиёгоҳи рота мегузашт, як марди кулӯтариши синабарахнаи сарлучришу мӯйҳояшро харошида-харошида, гоҳ ба замин меафтод ва гоҳ бархоста ба чор тараф даст ёзонда ёрмандӣ металабид.

Сафар бо чанговаронаш ба он сӯ давид. Каме дуртар аз он ҷойи исти мардак, дар қарибии ҷӯйбор аробаи чорчарҳае меистод, ки дар болояш лақу-луқҳои бисёре бор карда шуда буд. Дар пеши он як писараки нӯҳ-дахсола нӯги лаҷоми аспро маҳкам дошта рӯ ба замин начунбида мехобид.

Яке аз чанговарон писаракро зуд аз ҷояш бардошта рӯ-

боло хобонид. Вай бечон буд. Аз сари синааш то болои нофаш олудаи хун буд. Мардаки кулӯтариш ва дар паҳлуи вай занак миёнасоли мӯсиёҳ худро ба болои мурдаи писарак партофта, чунон фиғону нола мекарданд, ки дили дигарон ҳам аз нолаи онҳо об мешуд.

Ин писараки ханӯз ба камол нарасида, ки ҳамроҳи падару модараш хонаю ҷойи худро партофта, аз дасти истилогарон ба ақибгоҳи дур паноҳгоҳ кофта мерафт, қурбони тири ҳамон лётчики қирқунандаи немис шуда буд.

Чанговарон бо фармоиши Осмухин ва Ванюшин, ки онҳо низ ба сари ин воқеаи хунин расида омада буданд, ҷасади писаракро бардошта, аз сари роҳ ба миёнаҷойи як пали замини корам бурданд. Дар он ҷо барои ӯ қабр кофта, ин писари бемаҳал қурбоншудаи сохили Донро ба оғӯши хоки Дон супурданд.

Падару модар дар байни ним соат дар доғи писар дево-навор ҳушу хаёли худро гум карда, аз болои қабр сар намебардоштанду хоки ӯро ба ашкҳои худ тар мекарданд.

Дар болои қабр салюти кӯтоҳи автомату милитқҳои чанговарон садо дод. Падари писарак аз ҷояш хеста ба кифти Сафар, ки вай дар паҳлуяш истода буд, даст партофта, сарашро ба синаи ӯ монду бо овози пуралам гуфт:

– Фарзандонам, ҳаққи хуни ин бародари аз дасти Гитлер ҷавонмаргшудаи худро ҳам фаромӯш накунад.

Мамарачаб ба сари қабр омада, зани дар болои он хобидаро охиста бардошт ва ӯро ба пеши аробаи чорчарха, ки чанговарон онро рост карда, чизу чораҳои ба ҳар сӯ тити парешон шудаашро ҷо ба ҷо карда буданд, оварда ба он савор кард. Ароба ба таври ҳузновар нолишқунон боз ба роҳ даромад.

Мамарачаб аз паси ароба хеле нигоҳ карда монд. Дар чашмони пилқҳояш варамкардаи вай ашк ҷӯшида буд. Дандонҳои ӯ асабонӣ ғичиррос мезад.

Вақт аз поси шаб гузашта, ситораи парвин ба шимол хамида буд. Аз он теппаи зинамонанд саҳрои пасту баланд каф барин намудор шуда меистод. Аз тарафи рости теппа

пайраҳае торафт качу килеб шуда, ба гандумзори поён даромада мерафт, аз тарафи чап бошад, камтар замини ҳамвор ва баъд се-чор пастхамиҳое, ки рӯйи онҳоро хасу хошоки хушк зер карда буд, ба чашм меафтаданд. Хомӯшии шабро ғайр аз садои тӯпҳое, ки аз дур шунида мешуд ва ба онҳо гӯш одат карда буд, боз чуни чирросзании мӯру малахҳо ва баъзан овози чуғзе вайрон мекард. Осмонро тез-тез ғур-ғури ба худ хоси самолётҳои бомбаандози немисӣ фаро мегирифт. Дар ҷануби шарқӣ, дар шарқ, шарқи шимолӣ ва дар ғарб, ба торикии шаб нигоҳ накарда, уфуқ сурху сафедча метофт. Ҳанӯз рӯзона мегуфтанд, ки дар ғарб тамоми заминҳои гандумзор оташ зада шуданд, дар қафо бошад Калач, Абганерово ва боз якчанд стансияҳои роҳи оҳан ва маркази шаҳру районҳоро немисҳо бомбаборон кардаанд.

Дар ҳамин вазъият навбати дар қаровулии саҳроӣ истодан ба Мамарачаб ва Степан Шестак омада буд. Сафар бо ҳамроҳии онҳо ба гарданаи теппа хомӯш хамида баромад. Дар ин ҷо Дадабой ва Аркадий Косенко дар посбонӣ истодаанд.

Хомӯш, ман! – гуфт Сафар ба Дадабой, ки вай аз ҷойи худ ҷунбида «Кист?» гуфт. – Ҷӣ гап?

Хотирчамӯӣ, рафиқ сержант, - пичиррос зада ҷавоб дод Дадабой.

Ягон чизро пай набурдед?

Пашша ҳам пар назадааст.

Хуб, постро ба инҳо супореду худатон аз қафои ман оед.

Марҳамат, Мамадполвон, – гуфт боз шӯҳӣ карда Дадабой, - чашмакатонро калонтар кушода меистед, уко, боз ягон кас аз почекатон қапида ба поён ҳаво надихад, ҷӯраҷон!

Гапро бисёр накарда, тезтар гузар! – гуфт Мамарачаб ва ба окопи то зону кофташуда даромад. Степан ҳам ба окопе, ки аз вай се-чор метр дуртар буд, рафта фууромад.

Сафар вазифаҳои ҳардуи онҳоро такроран фаҳмонда дод ва аломати сигналро ҳам гуфт:

– Боз дар ғафлат намонӣ, Мамарачаб? – таъкид кард Сафар.

– Хотирчамъ бошед, рафиқ сержант, Мамарачаб, Дадабой барин аз пар задани пашша ҳам беҳабар намомонад.

– Чашматро сӯзан, гӯшатро сих кун! – гӯён Сафар бо ҳамроҳии Аркадий Косенко ва Дадабой Ёрматов ба поёни теппа фуромада рафт.

Мамарачаб дар окоп кулайтар дароз кашида, ба тарафи Степан рӯ гардонд ва бо забони нимколаи русӣ аз ӯ пурсид:

Стёпа!

Ҳа.

– Мо ҳам ҳозир одами чандон хурд не-а?

– Набошад-чӣ. Тақдири як қисми калон дар дасти мо бошаду... .

– Ба гумонат немис ба ҳамин чоҳо меомада бошад?

– Шайтон медонад. Чанги дар он тарафи Дон шударо дар хотир дорӣ, бе ҳеҷ огоҳӣ дар байни як-ду соат бо немис даст ба гиребон шуда будем.

– Лаънатихо танку машинаи бисёр доранд. Ҳеҷ вақт пиёда намегарданд.

– Ба хаёли ту мо магар танку машина надорем?

– Ку, аз рӯзе, ки ба фронт омадам, як бор ҳам ба машина савор нашудаам.

– Қисми мо пиёдагард. Агар қисми моторикунонда мешуд, аз болои автомашина намефуромадӣ.

– Кайф кайфи ҳамонҳо будааст. Ақиб гурезад ҳам, ба пеш равад ҳам, худи комиссар барин доимо машина тайёр.

– Не, чӯра, кори онҳо ҳам он қадар хуб нест.

– Чаро?

– Барои автомашина роҳи ҳамвори васеъ даркор, ин хел роҳ дар ҳар ҷо ҳам шудан намегирад, ба болои ин, худо накарда, агар чашми самолёти немис афтида монад, баъд ҳолат хароб.

– Набошад, ҳамааш ҳам як бало гӯй.

– Не, ин хел ҳам не. Аз ҳама хубаш қисми пиёдагард. Бе-сабаб нест, ки ӯро модари қӯшунҳо меноманд. Агар дурусттар замин канда, панаҳ шавӣ, Ҷабраил ҳам туро ёфта наме-тавонад. Душман, ки омад, аз қаъри замин хестагӣ барин, ба

ногах ба сараш ҳамла мекуни, самолёташ ояд, дарҳол ба чор тараф пахн шуда, зуд аз чашмаш ғоиб мешавӣ – гӯён Степан торафт бештар донишмандии худро нишон додан мехост.

– Шабу рӯз пиёдагарди ро намегӯӣ? – пурсид Мамараҷаб.

– Бехтар ин, ки ҳамеша пиёда гард. Агар доимо савори автомашина гардию ягон ҳодиса шуда автомашина аз саф баромада монад, баъд наркоми бекор шудагӣ барин, хеле вақт пиёда гашта наметавонӣ.

– Ин гапат ҳам маъкул, – гуфт Мамараҷаб ва пурсид, – Стёпа, синнат чанд?

– Чаро якбора синнамро мепурсӣ?

– Хеле бачаи гапдон будӣ.

– Хотирчамъ бош, ин чанг як ману ту не, кӯдаки дар гаҳвора бударо ҳам гапдон мекунад. Худи ту ба чанд даромадӣ?

– Бистусеи пурра.

– Аз ман як сол хурд будай. Зан дорӣ?

– Не, – гуфт Мамараҷаб ва аз ин суоли Степан як дам хаёлаш парешон шуд.

Баъд худи ӯ аз Степан пурсид:

– Ту чӣ?

– Зан надораму махбуба дорам. Тӯӣ ҳам карданӣ будем, лекин ана ин чанги фалокат сар шуда монд.

– Ҳозир ҳам ҳамон махбубаат ҳаст? Мактуб менависад?

– Ҳаст, дар Урал, дар заводи тӯпсозӣ кор мекунад. 45 миллиметраи танкзанро ҳамонҳо месозанд. Ана ту гапдониро аз вай шунав. Пулемёти «Максим» барин. Як сар кунад, то ҳамаи лентаи гапро тамом накунад, наметавонад... Дирӯз боз хат кардааст.

– Хӯш чӣ менависад?

– Навиштаҳояш аз фармони командири дивизия ҳам зӯртар гӯям, хато намекунам, чӯра. Албатта дар аввали хат салому табрикҳои қуҷуқ... Сонӣ, аз дур истода бӯсида-ну ба оғӯш кашиданҳои дуру дароз. Баъд аз ҳамаи онҳо ба чароҳат қаламфурпошӣ сар мешавад... Менависад, ки «Чӣ, магар қафо гашта - қафо гашта то Урал омаданӣ ҳастӣ?...»

Ба ваъдаҳои дар ин чо додаат вафо карданро фаромӯш кардӣ? Дугонаҳои ман ҳар бори аз ту мактуб гирифтнам бо пичингу киноя мепурсанд, ки Стёпа ба тарафи мо боз чӣ қадар наздик омадааст. Агар иҷозат медоданд, ҳозир худам ба даст яроқ гирифта ба фронт мерафтам. Мо, одамони ақибгоҳ шабу рӯз барои шумо кор мекунему шумо бошед, аз ақибгардӣ шарм ҳам намекунед». Дар охири мактуб чунин навиштааст ва зери онро хат ҳам кашидааст: «Стёпа! Хоҳӣ, ки ояндаи ҳаёти мо хушнуд, саодатманд бошад, ба гитлериҷиёни лаънатӣ амон надох! Куш, бисёртар куш! Қир кун! Аз хокамон зада пеш кун! Умедворам, ки дар рӯзҳои нағз, дар соатҳои интизорӣ бо гармони дӯстдоштаи худ суруди ғалабаро навохта меоӣ ва ин вафо ба ваъдаҳои якдигарамон мешавад». Ана шунидӣ?

– Ҳа, ҳақиқатан ҳам духтари доно будааст.

– Доно ҳам гап-мӣ. Хайр, зинда бошем, никори худро аз душман меситонем.

– Чӣ гуфтӣ, Миша? (Мамарачабро чанговарони рус Миша меномиданд).

– Албатта, агар омада монад, худи ҳамин шаб дандонхоҷро мешиканем, – гуфт Мамарачаб, ки гапҳои Степан Шестакро шунда боз дили ӯ ба чӯш меомад ва торафт аз саргузаштҳои худ бадтар ба ғаш омада, худ худро коҳиш медод. Вай дар гирдоби ҳамин хаёлҳо фуру рафта буд, ки овози «ширикӣ» ӯро ба худ овард.

– Чӣ гап шуд? – пурсид бесаранҷомона Мамарачаб.

– Қулфи автоматро санҷидам, – ҷавоб дод Степан.

– Ту ҳам ҷойи автомат санҷиданро ёфтӣ.

– Мабодо кор накарда монад гуфтам, ҷӯра.

– Шарти тир баромада равад, баъд чӣ мешуд? Як худат садҳо касони дар ақибамон бударо бесаришта мекардӣ.

Мамарачаб аз ин таъкиди худ, ки камтар бо қаҳр баён мекард, мамнун мешуд.

Вай якумин бор, мисли командир, бо ин хел овози қатъӣ муомила мекард. Пас аз ин ӯ дар фикраш чӣ гуна масъулият ҳис кардани худро фаҳмида, ба гирду пешаш бо диққати том

назар афканд.

Як соат, ду соат, се соат вақт гузашт. Аз сабаби он, ки дар як ҷо начунбида, бодикқат ба атроф нигоҳ карда менишастанд, чашмони ҳар ду солдат, мисли донаи анор, супсурх шуда буданд, мижаҳо ба қавоқ вазнинӣ кардагӣ барин, пеши чашмони онҳоро мегирифтанд. Вале ҳисси масъулият ва қарзи адои хизмат иродаи солдатии онҳоро торафт мустақкам нигоҳ медошту ба ғафлатмонӣ роҳ наметод. Ҳамин тавр вақти дар пост истодан қариб ба охир мерасид. Шаб аз нисф гузашта, торикии пеш аз дамиши субҳ заминро осмонро фаро гирифта буд. Мамарачаб ин вақт мижа назада ба пеш нигоҳ мекард. Степан Шестак оҳиста – «Миша!» гуфту Мамарачабро ҷеғ зад. Мамарачаб ҳам «ҳа» гӯён рӯяшро нагардонда ҷавоб дод.

– Ту Кировро медонӣ?

– Ҳа, медонам. Ба номи вай дар деҳаи мо колхоз ҳам хаст, одами бисёр нотик буд мегӯянд.

– Ман дар кадом як китоб як сухани дар солҳои вазнини чанги граждани гуфтаи ӯро хонда будам. Медонӣ чӣ мегӯяд: «Шаб чӣ қадар торик бошад, ситораҳо ҳамон қадар равшан медурахшанд».

Мамарачаб беихтиёр чашм ба осмон дӯхт.

Осмон пур аз ситора буд. Гоҳ паст, гоҳ баланд милт-милт дурахшидани онҳо чунон зебо менамуд, ки кас аз тамошояшон сер намешуд. Баъд аз ба осмон нигоҳ кардан, Мамарачаб чашмашро аз он ҷо канда, ба пешаш нигоҳ карда гуфт:

Боз дар тамошои ситора шуда, аз пост беҳабар намонам.

Аз нав чашми ӯ ба пеш дӯхта шуд. Дар ин асно аз дур ғурриши мотори самолёт торафт наздик шунида мешуд, вале ин ғурриш ба болои сари онҳо наомада, боз ғойб гашт. Аз мобайн бист-сӣ дақиқа нагузашта Степан пичиррос зад:

– Тсс, аз чап нуқтаи сиёҳ намуда истодааст.

– Ку? – пурсид Мамарачаб рӯяшро ба ҳамон тараф нигаронида.

– Нағзтар нигоҳ кун, ана, боз ғойб шуд.

– Хомӯш, овозат набарояд! – гуфт Мамарачаб аз нуқтаи сиёҳ пай бурда ва боз ба ҳамон сӯ бодикқат чашм дӯхт.

Сиёҳӣ аввал якто, баъд дуто, сето шуд. Мамарачаб автоматро ба тиркушой ҳозир карда:

– Исто! Кӣ меояд?! – гӯён садо баровард. Баробари овози вай ҳар се нуқтаи сиёҳ ғоиб шуд. Боз якчанд вақт нагузашта, ҳамон нуқтаҳои сиёҳ аз нав пайдо шуданд. Ин сафар сето не, чорто ва панчто шуданд.

Мамарачаб ба Степан фармуд, ки мушак парронад. Степан мушакпарронакро ба ҳаво бардошта куланги онро зер кард. Мушак напаррид.

– Лаънатӣ! Мушаки пуч будааст. Ана акнун, бароварда ҳам намешавад.

Степан саросемавор ҳарчанд зӯр занад ҳам, мушаки напаридаро аз мил бароварда натавонист. Мамарачаб фурсатро аз даст надода Степанро барои хабаррасонӣ ба назди сардори постҳои муҳофизаткунӣ фиристод.

– Гранатаҳоро ба ман монда рав.

Степан хазида-хазида ба окопи Мамарачаб омаду ду гранатаи худро ба паҳлуи вай гузошта, «Маҳкам исто!» гуфт ва боз хазида-хазида аз гарданаи теппа ба пастӣ фуномада рафт. Степан аз теппа ба пастӣ фаромада ғоиб шуда буд, ки боз нуқтаҳои сиёҳ паси ҳам аз ҳар ҷо-ҳар ҷойи пастхамӣ пайдо шуданд. Онҳо гоҳ намуда, гоҳ ғоиб шуда, ба тарафи чап ҳаракат мекарданд. Ин ҳаракати нуқтаҳои сиёҳ Мамарачабро бадтар ба шубҳа мегузошт. Вай дарҳол гумон бурд, ки сиёҳиҳо аз тарафи чап ба қафои теппа гузаштани ҳастанд.

Аз ин теппа то ҷойи подразделения бо роҳи рост қариб шашсад ҳафтсад метр буд.

Вале дар доманаи теппа чуқурии хорзоре буд, ки онро аз тарафи рост давр зада гузаштан лозим буд. То рафта омадани Степан камаш понздаҳ-бист дақиқа вақт лозим буд. То он вақт хомӯш истодан, шахсони номаълумро аз чашм ғоиб карда, ба истгоҳи қисм роҳ додан буд. Бинобар ин, Мамарачаб, аввало мувофиқи қоидаю талаби адои хизмат ва сониян аз рӯйи он орият ва ҳисси интиқом, ки дар ин муддат

дар ӯ ҳосил шуда буд, барои ба задухӯрди тан ба тан даромадан аҳд кард.

Вақте ки сиёҳии якум ба паҳлуи чап боз пештар мерафт, Мамарачаб лаби поёни карахшбастаашро ба зери дандонҳои пешаш гирифта, мили автоматро ба ҳамон сиёҳӣ нигаронида кулангро зер кард.

Аз паси тири автомати ӯ аз пеш ҳам тир кушода шуд. Мамарачаб аз окопаш баромаду хазида-хазида ба тарафи окопи Степан рафт. Аз он ҷо сиёҳӣ боз наздиктар дида мешуд. Дар пеши чашми вай, дар бист-биступанҷ метр пастӣ ду сиёҳӣ меҳазид. Мамарачаб якумин бор бо душмани шумораи зиёд танҳо як худаш рӯ ба рӯ шуда буд. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки вай ба ҳаяҷон меафтод, нафасгириаш душвор мешуд, дилаш ғайри одат чунон беқарор мезад, ки ҳатто гуп-гупи ӯро худаш ҳам мешунавид.

Хомӯшии беинтиҳо ва дар торикии ғафс танҳо дар як теппа мондан ваҳмро зиёд мекард. Вале ин вазъият дер давом накард. Ҳамон лаҳзае, ки ду сиёҳии аз тарафи чапи теппа ҳаракаткунанда дар як ҷо истода монд, ба гӯши Мамарачаб садои ғучур-ғучур гапзанӣ расид. Вай як дам нафасашро ба дарун кашида, ин гапзаниро бодикқат шунидан мехост. Аммо гуп-гупи дили ба ҳаяҷономадаи вай аз назди гӯшҳояш дур намешуд ва дар ҳамин ҳолат ҳам ӯ якчанд калима суханро базӯр шунда гирифт. Мамарачаб баъд аз ҳамин боварии комил ҳосил кард, ки дар рӯ ба рӯи вай албатта одамони ғайр, одамоне, ки бо нияти сиёҳ омадаанд, истодаанд. Аз паси ҳамин мулоҳиза дарҳол дасти Мамарачаб ба граната дароз шуд... Дастони ангуштонаш дароз-дарози камгӯшти вай ҳанӯз банди гранатаро надошта, се-чор тири ҳарранга аз болои сар ва паҳлуи вай шуввас зада гузаштанд. Мамарачаб синаашро боз чафстар ба замин дода сарашро ба девори окоп панаҳ кард.

Ин тирҳои ҳарранга гумони ӯро боз бештар тасдиқ карданд. Дандонҳои ӯ ба ҳамдигар хӯрда ғичиррос мезаданд, ғазаб ҳокими тамоми азму ихтиёри вай гардид. Мамарачаб дар ҳамин ҳолат якбора сарашро аз окоп боло бардошта,

сахт ба пеш чашм дӯхту дасти рости граната доштаашро ба ҳаво бардошта, баъд бо тамоми қувва онро ба дур ғурронд. Худи ҳамон сония ба гирду пеш таркиши сахт садо дода, оҳанпораҳо хуштак кашида ба ҳаво париданд. Баъд аз таркиш Мамарачаб боз ба нишебии теппа чашм дӯхт. Дар пеши назари ӯ кунда барин сиёҳӣ ба чор-панҷ метр поён ғелида рафт. Аз ин ӯ гӯё ғизои рӯҳӣ гирифт. Вай боз ба гранатаи дуум даст дароз карда буд, ки дуртар аз нӯги пойи худи вай гранатаи аз пеш партофташуда таркида, аз по то сараш ба хоку дуд чӯлид. Аммо Мамарачаб ҳеҷ чизро ҳис ва писанд накарда, кифташро чунбонда боз гранатаи дуумро ҳаво дод. Пас аз таркиши гранатаи дуум ба сари вай чунон тир борид, ки ба вай имкони сар бардоштан намедод. Бо вучуди ҳамин Мамарачаб бо дасти чапаш тирдон, бо дасти росташ аз гардани қундоқи автоматаш дошта, аз рост ба чап, баъд аз чап ба рост тир кушод. Боз як гранатаи дигар ба паҳлӯи рости ӯ афтада таркиду ба сӯйи вай хоку кулӯхи оҳанпораомехтаро оварда зад. Рӯйи рости вай, ки ба қундоқи автомат чафс карда шуда буд, зараре надида вале дасту ангуштонашро чизе сӯзондагӣ барин шуд.

Мамарачаб дар ҳамин вақт ҳам, ба ҳеҷ чиз эътибор на- дода, аз задухӯрди тан ба тан даст намекашид. Вай боз гра- натаи сеюмро ба даст гирифта буд, ки аз қафои ӯ, аз гарда- наи теппа пулемёти «Максим» ба қор даромад. Мамарачаб, ки ба чашмонаш хун чӯшида, дасту пояш маҷрӯҳ гашта буд, ин пулемётро, ба чӣ фикр рафта, пулемёти душман ҳаёл кар- ду, ба ақибаш гашта, дасти гранатадоштаашро ба ҳаво бар- дошт. Дар ҳамин асно Степан ба паҳлуи вай хазида омада: «Миша! Одамони мо омаданд!» - гӯён дасти гранатадори ӯро маҳкам дошт.

Худи ҳамон шаб, ба тамоми дивизияи полковник Люд-ников маълум шуд, ки қувваҳои пешчанги гитлерчиён ба самти марзаи мудофиавии ӯ, бо қувваи қалон зер карда мео-янд. Разведкачиёни немисҳо, ки онҳоро Мамарачабу Степан ярадор карда буданд, дар тергав нишон доданд, ки қисмҳои танкӣ ва моториқунонидашудаи онҳо аз субҳи рӯзи дигар

дер намонда бояд ба ин чо расанд ва хатти мудофиавии нави қисмҳои советиро раҳна карда, ба сарзамини Волга бароянд.

Тамоми шаб дар изтироб гузашт. Дар подразделенияҳо тайёри ба ҷангҳои дар пешистода як дақиқа хомӯш наместуд.

Пагоҳии барвақт самолётҳои душман мавқеи ҷанговарони моро саҳт бомбаборон карданд. Баъд аз ҳучуми самолётҳо тўппаронии пеш аз ба ҳамлагузарӣ сар шуд. Снаряди минаҳое, ки гоҳ дар пеш, гоҳ дар қафо, ё аз ду паҳлу метаркиданд, ҷангу хоки заминро ба ҳаво бардошта, имкони ҷашм кушода нигоҳ кардан намедоданд. Аз тўппаронии пай дар пай замин меларзиду гулдур-гулдур садо меод. Осмонро тирагӣ фаро мегирифт, бӯи ғализи дуди борут ба димоғи зада, роҳи нафасгириро танг мекард.

Ин сар шудани ҳамлаи немисҳо барои раҳна кардани хатти мудофиаи дивизияи полковник Людников буд. Аз отделения ба взвод, аз взвод ба рота, аз рота ба баталён, аз баталён ба полк ва сонӣ ба дивизия дам ба дам дар бораи вазъияти хатти пеши ҷанг, ҳаракату амалиёти душман маълумот меорафт.

Ҳамон даме, ки оташи тўпҳои душман ба дарунтари хатти мудофиа нигаронида шуд, аз тарафи чап ва аз рӯ ба рӯи ҳамон теппае, ки шаби гузашта Мамарачаб дар он чо дар пост истода буд, ғулғулаи мотори танкҳо баланд гариданд. Онҳо аз бешазорҳои дур, аз замини гандумзор, аз роҳи машинагард яке аз ақиби дигар аввал нуқтаи сиёҳ барин, баъд оҳиста-оҳиста қутӣ барин, сонӣ хонача барин ва дар охир фили хартуми худро рост карда давидагӣ барин, аз мили каме ба ҳаво майлкардашон беист оташ фишонда, чор тарафро бо ғулғулаи мотори худ фаро гирифта меоманд.

Аз байни ҳамин садою ғулғулае, ки заминро осмонро фаро гирифта буд, ба гӯш садои баланди аз даҳан ба даҳан гузаштаи тўпчиёни мо шунида мешуд:

– Нишон фалон, фалон қадар чаптар – ба сӯи танки душман бо снаряди зирехзан оташ!

Баъд аз гулдурросзании тӯпҳои мо пеши роҳи танкҳои душманро чангу ғубори дудомези ғафс фаро мегирифт. Лаҳзае онҳо аз назар ғойб мешуданду вале боз роҳи худро дигар карда, ба пеш зер карда меомаданд. Боз оташ, боз чангу хоки дудомез ҳаворо пур мекард. Лекин танкҳое, ки дар зиреҳи худ нишони фашистӣ доштанд, аз пешу қафои ҳамроҳони худ, ки дар ҳар ҷо-ҳар ҷойи гандумзор ва роҳҳои машинагард мисли паҳоли оташгирифта месӯхтанд, гузашта, ба пеш меҳазиданд. Аз ҳама аввал ин танкҳо ба сӯйи тӯпҳои танкзани ба онҳо амоннадиҳанда мешитобиданд. Ана он танке, ки аз гандумзор ба тарафи роҳ гузашта буд, ба сӯйи тӯпе пеш рафт, ки вай дар канори роҳ, дар миёни ҷӯйбори хушк истода оташ мекушояд. Меҳоҳад ҳамин ҳозир ўро ба зери тасмачархҳои худ гирифта маҷақ кунад. Бист метр. Понздаҳ метр. Рост, рӯ ба рӯ омад. Ана паҳлуи худашро ба вай рост гардонд. Ана, ҳозир тӯп ва расҷети ўро мисли наҳанг ба доми худ хоҳад кашид. Садои тӯп ва аз пайи вай боз як таркиши гӯшкаркунанда. Ҳалқаи дуди ғафс аввал сафедчатоб ва баъд торафт сип-сиёҳ ранг гирифта, танку тӯпро аз чашм ғойб сохт, вале худи ҳамон дам аз оғӯши он ҳалқаи дуду оташ забона заду пас аз вай танки аз қафо оянда ҳам, аспак барин, дар ҷояш ҷарх зада истода монд.

Овози кадом як ҷанговаре баланд шуд: – Бале, офарин! Танки дуюмро ҳам зад! Баробари ин овоз, касе боз фарёд зад: – Ба муқобили пиёдааскарони душман, оташ! Боз як садои дигар фармон меод: – Оташ ба қафои танкҳо, ба сӯйи солдатҳои душман, оташ!

Аз паси танкҳои даргирифта, вайроншуда ва танкҳои дар ҳар ҷо камингирифтаи немисӣ солдатҳои либоси кабудпӯш, ки остинҳояшон барзадагӣ ва ду дасташон ба автоматҳояшон буд, аз як сари палҳои замин то сари дигари вай қатор-қатор саф кашада, бо ғалоғулии бетартиб ба пеш метохтанд ва ҳамин, ки аскарони мо бар зидди онҳо аз тӯпу пулемёту автомат оташ мекушоданд, ҳамон замон қафониқӣ мегурехтанд.

– Ин подаи гӯсолаҳоро бин! – гуфт Сафар, ки ба обу арақ

ғўтида граната дар даст дандонҳояшро сахт ба ҳам совида, бо шиддат ба пеш нигоҳ мекард.

Аз нав боз як гурӯҳ танкҳо ба пеш хазиданд. Онҳо аз паҳлуи рости чапи теппаи якум, ки онро чанговарони Осмухин мудофия мекарданд, гузашта, бевосита ба дарунтари мудофиягоҳи рота зер карда даромаданӣ мешуданд.

Аз траншея ба траншея, аз окоп ба окоп фармоне паҳн шуд, ки ба муқобили танкҳои душман бо гранатаи зиддитанкӣ ва шишаи даргиранда мубориза баранд.

Дар паҳлуи чап, дар он ҷое, ки бо оташи тӯпи зиддитанкӣ ду танки немис аз кор бароварда шуда буд, болои ҳам се танк пайдо шуд, дар паҳлуи рост ҳам ду танки дигар ва аз рӯ ба рӯ боз се танки дигар бо оташфишонӣ ба солдатҳои худ роҳ кушода меомаданд. Танки дуюм, ки аз роҳи паҳлуи чап пеш мерафт, охир ҳамон тӯпи танкзанро, ки аз ҷўйбор истода оташфишонӣ мекард, бо тасмачархи рости худ мачак карда, ба тарафи мавқеъҳои взводи якуми рота роҳ гирифт. Аз рост ҳам ҳамон ду танк бо тӯпу пулемёти худ ба чанговарони мо имкони сар бардоштан намедод.

– Ба ҷои ман гузар, – гуфт Сафар ба Дадабой ва худаш дар даст гранатаи зиддитанкӣ хамида-хамиида ба паҳлуи рости теппа давид ва аз гардани теппа синаашро ба замин ҷафскунон ҳафт ҳашт қадам поёнтар хазиду ба як чуқурие, ки онро таркиши бомба қариб ним қади одам кофта буд, даромад.

Вай ба чуқурӣ даромаду ҳамон дақиқа танки ба домани теппа хзида истодаро ба нишон гирифт. Ҳамин, ки танк синаашро ба тарафи шимол гардонда, аз гардиши ҳамвортари теппа пеш рафтани шуд, гранатаи танкзани Сафар ба ҳаво парид ва то мижа задан таркише атрофро ба ларза овард.

Таркиши сахте ҳаворо ба ларза оварда, хоку чанги бисёре ба болои Сафар мисли борон мерехт. Вай дар ҳамин ҳолат чашм пӯшида нақшаи нав кашиданӣ шуда буд, ки аз паҳлуи рости чуқурӣ тасмачархи як танки дигар, як кано-ри девори чуқуриро паҳн карда гузашт. Сафар худашро ба тарафи чапи девори чуқурӣ гирифта, ба вай мисли парвона

зич часпид. Тасмачарх қариб ними чуқуриро бо замин ҳамвор карда, бо гурриши зӯр ба теппа баромада рафт.

Сафар чашм кушода чизеро намедид, гӯшҳои вай ғувас мезаданд, сари худро кунда барин вазнин ҳис мекард. Ними танааш дар зери хок монда, пойҳояш аз беҳаракатии хун вичиррос мезад.

Ҷӯро тирандозию оташфишонии тӯпу туфангҳои рафқони ҳамяроқаш, «ура»-и тавоноии чанговарони советӣ баргашта ба ҳуш овард. Вай бо дасташ хоки ба болояш зершударо ба як сӯ кашидани шуда хеле зӯр зад. Ангушту нохунҳояш саҳт ба дард омаданд, дармонаш хушк шуда, боз сараш чарх зада беҳол гашт.

Баъд аз барбод рафтани ҳамлаи сеюми худ, немисҳо маҷбур шуданд, ки баргашта дар хуруҷгоҳҳои мустаҳкам ҷойгир шуда, гоҳ-гоҳ мавқеи ротаи Осмухин ва дигар подразделенияҳоро ба зери оташи миномёту пулемёт гиранд.

Ҳамин тавр рӯз ба охир расид. Он маҳалле, ки дирӯз ҳамин вақт хомӯш буд ва ягон овози тир намебаромад, акнун ба хатти аз ҳама пештари ҷанг табдил ёфта буд. Ба ҷойи чир-чири мӯру малахҳо аз чор тараф садои автоматӣ пулемётҳо баланд мешуд. Тирҳои ҳарранга мисли ситораҳо аз ин сӯ ба он сӯ ва аз он сӯ ба ин сӯ парида, мушакҳои сурху кабуд, зарду сафед чор атрофро равшан мекарданд.

Сафар ба девори окопи худ така карда, аз Дадабой воқеаи Аркадий Косенко ва Қурбонро, ки танки зер кардаомадаро нест карда, худашон ҳалок шуданд, мешунавид.

Танки фашистон ба ҳамин лаб расида (Дадабой бо дасташ ҷойи баромади танкро нишон медод), яке-якбора ба рост гардонд. Аркадий ва Қурбон ба дасташон граната гирифта, аз поёнтар ба паҳлуи чапи танк давиданд. Ҳардуи онҳо ҳу ана ба ҳамон чуқури расида буданд, ки танк фукашро поён гардонда тӯп холӣ кард. Инро бинед, ки тир рост ба лаби чуқури расид. Қурбон чунбида натавонист. Аркадий бошад, аз чуқури хуну хуншор, рост ба сӯи танк калавида-калавида давиду ба шиками вай граната гурронд, сонӣ

худааш ҳам афтид.

– Дар кучо гӯрониданд?

– Дар ҳамон чуқурӣ. Ба афти бечора нигоҳ кардем, ба мурда ҳеч монанд набуд. Аз майна зада будааст, харомӣ.

– Курбону Наврӯз чӣ?

– Онҳоро дар як ҳоли бад ба санбат фиристоданд. Вай холо зинда будани туро намедонад, мисли мо ба марги ту гирифта ҳам буд. Заб кор кардӣ-дия, даҳбошӣ? – Дадабой ба завқ ба китфи Сафар даст зада монд.

– Худам ҳам ба зинда монданам ҳайронам.

– Хайрият баргашта боз ба хуш омадӣ, набошад зинда ба зинда аз болоят боз хок мепошиданд.

– Аз отделенияи мо боз чанд кас аз саф баромад?

– Ду кас мурду се кас дар госпитал. Ҳамааш панҷ кас.

– Шаш кас мондем. Ҷанг бошад, акнун сар шуд.

– Ғам нахӯр, даҳбошӣ, худи немис ҳам онакалонашро дид.

– Рафиқ сержант, – гуфт як чанговар аз қафо омада ва баъди ба тарафи вай рӯй гардонидани Сафар бо лаҳҷаи украинӣ хабар дод, - хӯрок овардам.

Вай чанговари украинӣ Коробко буд, ки пилоткаи калон дар сари хурди вай то гӯшхояш фуромада буд ва ҳар замон ба акиби сараш мегечид.

– Раҳмат, Коробко, биёр, - ҷавоб дод Сафар аз дасти вай котелокро гирифта. Дигарон чӣ?

– Дигарон ҳам банавбат мехӯранд, котелок намерасад.

– Ку, марҳамат, Дадабой.

– Базавқ, даҳбошӣ, ман баъд мехӯрам.

– Ӯхӯ, қайлаи инро бинед, – гуфт Сафар дар равшани мушак ба даруни котелок нигоҳ карда, - фақат равған.

– Имрӯз гӯшти барра, рафиқ сержант – бо мамнуният хабар дод Коробко пилоткаашро дуруст карда.

– Барраи сафед, ё...?

– Не, не, рост мегӯям, Дадабой, - эътироз баён кард Коробко чашмонашро калон кушода, - барраи ҳақиқии думбадор.

– Дар ин чо чӣ суҳбат? – гӯён ногоҳ Осмухин аз болои хоктӯда худаширо ба траншея партофт. Ҳама дар назди вай ҳозир истоданд.

– Салом, рафиқ лейтенант!

– Салом-салом, марди аз он дунё омада. Хӯш, чӣ гап? – пурсид аз Сафар Осмухин.

– Хотирчамъӣ, рафиқ лейтенант.

– Мо бошем, туро дар вақти ҳучуми танкҳо гум карда, қариб ба рӯйхати бедаракшудагон дароварда будем.

– Чӣ тавре ки тоҷикон мегӯянд, умри ин хел қасон дароз мешавад.

– Илоҳӣ, – гуфт лейтенант риши расидаашро хорида ва Сафарро таклиф кард: - Биё ба заминканат равем, чорта гап ҳаст.

Ҳардуяшон дуқат шуда ба заминкан даромаданд. Дар ин чо аз ду тараф, аз замин ду суфаи хоб ва дар мобайн як суфа-чаи чоркунҷаи баланд, ки вазифаи мизро адо мекард, сохта шуда буд. Дар рӯи суфаи хоб борхалтаҳои кухнаи солдатӣ, шинел ва сумкаи ҳарбӣ, ки аз як қанори болояш қутбнамо дошт, мавҷуд буд. Дар рӯи мизи чоркунҷа, ки аз болояш газета паҳн карда шуда буд ва ҳар чо-ҳар чойи хошияҳои онро барои махоркакашӣ пора карда гирифта буданд, ҳал-таҷаи гулдори ҳолӣ меҳобид.

– Чӣ гапҳои нав, Яша? – аз паҳлуи лейтенант Осмухин нишаста пурсид Сафар.

– Сталинград ро зеро даст карданӣ, фашисти лаънатӣ, аллақай шаҳро чор бор саҳт бомбаборон кардааст, – гуфт ӯ бо як алами дарднок.

Сафар хост аҳволи оилаи Осмухино ро пурсад, вале худӣ ӯ дар ин бора гап сар кард.

– Занам менависад, ки «маслиҳат деҳ, чӣ кор кунам, дух-тарамонро ба назди бибиаш ба Ерзовка фиристонам ё не?» - Ерзовкааш дар кучо?

– Аз Сталинград чил километр дуртар. Деҳаи зоидашу-даи худам. Модарам ҳам дар ҳамон чо. Намедонам чӣ нави-сам? Аз афти кор, ман туро ба хонаи худ ба меҳмонӣ набур-

да, худи чанг поятро ба он чо мерасонад, додар.

– Ҳоло Сталинград кучою немис кучо, рафиқ лейтенант.

– Албатта, то ба он чо расидан бинии фрисро чандин бор ба замин месовему лекин...- лейтенант дигар гап назада хомӯш монд.

– Рафиқ лейтенант, эҳтимол таклифи ман ба Шумо маъкул наояд, лекин гуфта мондан айб надорад, - гӯён Сафар ба чавоби Осмухин мунтазир истод.

– Марҳамат, гап зан, агар таклиф маъкул бошад, чаро розӣ нашавам.

– Хонаю чойи моро худи Шумо дидед, бо одамони мо дар пеши як дастархон нишастед, ҳамаи онҳо Шуморо мисли додари худ қабул карданд, Шумо ҳам аз онҳо миннатдор шудед. Агар ҳақиқатан ба оилаи Шумо дар Сталинград истодан хатарнок бошад, ҳардуямон – Шумо ба занатон, ман – ба деҳаамон мактуб нависем, занатон муваққатан ба тарафҳои мо рафта зиндагӣ кунад. Боварӣ дорам, ки ҳама ӯро нури дида, тоҷи сар мекунанд.

Аз таклифи самимонаи Сафар чеҳраи парешони Осмухин шукуфон шуд. Ба лаби ӯ ханда давид ва чашмони бодомқавоқи вай ба тарафи Сафар бо миннатдорӣ нигоҳ карданд.

– Раҳмат, додар. Раҳмат. Аввало ин, ки занам дар заводи тракторсозии Сталинград кор мекунад, дар мактубаш менависад, ки ба ҳеч кучо нахоҳад рафт. Дуюм, модари кампирро ҳам дар деҳа танҳо партофта рафтан хуб нест. Сонӣ, ҳаминро ҳам гуфта монам, ки заминро мегазему роҳи душманро мегирем. Ҳозир чора ҳамин.

Ториқӣ фаромада буд, ки Осмухин аз назди Сафар баромада рафт. Сафар танҳо ба фикру хаёл дода шуд. Ба «тартиби нав»-и фашистон, ки онҳо дар бораи он дод мезаданду шабу рӯз аз самолётҳо варақа мепартофтанд, ҳақорату лаънатҳо мехонд Сафар. Гурезаҳо, ки аз ҳучуми истилогарон ба ақибоҳ мекуҷиданд, разведкачии кину азобдошуда Ҷуразов, писараки аз тири лётчики фашист дар сари роҳ ҳалокгардида, ба пеши назари ӯ намоён мешуданд. Баъд коман-

дири полки саворагон Балашов, ки кайҳо босмачиёро аз диёри Ҷўйбор зада пеш карда буд, ба ёдаш омад. Сафар дар бораи худ фикр мекард: Агар Ҳокимияти Советӣ намеомад, ҳозир тақдири вай чӣ хел мешуд?

Албатта, дар даргоҳи кадом як бой батраки мекарду бесавод, нимгуруснаю нимбараҳна мегашт. Фашистон ҳам ме-хоҳанд одамони советиро ҳамин гуна ғулом гардонанд.

Аз ин ёдовариҳо якбора аъзои бадани ӯ вачаррос зада рафту худ ба худ гуфт: «Не, ҳаргиз ин тавр нахоҳад шуд! »

Сафар халтачаи гулдӯзиро аз рӯйи миз ба дасташ гирифт. «Барои хотираи нек аз Вера ба Аркадий» навишта шуда буд.

Косенкои хоксори меҳрубон! – аз фикр гузаронд Сафар, Бо чӣ орзую умедҳо зани ту инро навишта, чӣ қадар ашки алам рехта бошад! Дигар ту дар сафи мо нестӣ. Вера ҳоло аз ҳалокати ту беҳабар аст. Кӣ медонад, эҳтимол худи Вера ҳам ҳозир зинда набудагист. Аз бомба ва ё аз ҳамлаи танки фашистон гурехта, дар роҳ ё дар пеши остонаи хонааш ба марги бемаҳал гирифтोर шуда бошад ҳам, ачаб нест. Ин аст «тартиби нав», ки фашизм мехоҳад дар рӯйи замин чорӣ созад!

Сафар пилсӯзи аз снаряд сохташударо, ки ба ҷойи пилта як порча шинел месӯхт, даргиронд.

Вай як саҳифа коғазро аз сумкааш гирифта ба паси миз нишасту ба навиштан сар кард.

«Салом, ҳамшаҳрӣ ва дӯстам Мамарачаб! Ташаккур ба ту. Гумон мекунам, акнун ту хуб фаҳмидӣ, ки мо барои чӣ мечангему ба муҳофизати чӣ ба даст яроқ гирифтаем. Инро ту дар аснои иҷрои супориши чангӣ – посбонии шабона бо амалиёти шуҷоатмандонаи худ исбот намудӣ. Командири рота лейтенант Осмухин туро ба мукофоти ҳукумати пешниҳод кард. Муборакбодии маро қабул фармо, рафиқ ва дӯсти ҳамяроқам!

Мо тамоми рӯз бар зидди фашистон чангидем ва чандин ҳамлаҳои ӯро зада баргардонидем. Ҳозир шаби торик. Саҳарӣ боз ба чанг. Хулоса, тирҳо дар тирдону ангушти

шаҳодатамон дар куланги яроқ. Хомӯшии чандинрӯза, ки қариб ҳамаро дилгир карда буд, ба охир расид. Акнун боз навбати аз душмани ҳаромӣ саҳт қасос гирифтани омад.

Ба мо аз саломатии худ навис. Ҳама туро салом меғӯянд. Зудтар сиҳат шудани ту орзуи ҳамаи мо.

Дӯсти ту, Сафар».

Савол ва супориш

1. Дар бораи Фотех Ниёзӣ илова ба он чизе, ки дар китоб дода шудааст, боз чӣ медонед? Оё қиссаи «Димаи диловар»-ро хондаед?

2. Мазмуни «Корнамои Мамарачаб»-ро нақл кунед.

3. Аз қисса кадом лаҳзаҳо ба шумо беиштар маъқул шуданд ва чаро?

4. Андешаатонро дар бораи марги писарбачаи 10-сола баён кунед.

5. Мамарачаб чӣ корнамоӣ нишон дод?

6. Нозири камаровӣ кадом суруди халқиро хонд? Магар дар рӯзҳои ҷанг суруд хондан кори нағз аст?

7. Аввал пойтахти Тоҷикистон Сталинобод буд ва баъд номаи ба Душанбе иваз шуд. Ин тағйирот дар кадом сол ба амал омад?

8. Дар ҳамин қисмат дӯстии байни халқҳои рус, тоҷик, украин инъикос ёфтааст. Ҳамин дӯстиро адиб дар симои кадом нақшҳо ифода кардааст?

9. Дӯст ва ҳамшаҳрии Мамарачаб кӣ буд? Ӯ чӣ унвони ҳарбӣ дошт?

10. Ба андешаи шумо Мамарачабу дӯстонаш ба чӣ мақсад меҷангиданд? Андешаатонро хаттӣ нависед.

МИРСАИД МИРШАКАР
(1912-1993)

«Ман дар Боми Чаҳон ба дунё омадам. Боми Чаҳон! Ҳангоме ки мо ин суҳанро ба забон мегирем, кадом як Боми афсонавиरो дар назар надорем. Оре, Боми Чаҳони ҳақиқӣ вучуд дорад, он на дар паси кӯҳи Қоф, балки дар Тоҷикистони соҳибистиклол аст. Дар худуди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон – Помир дохил мешавад. Дар он ҷо одамон дар баландии то 3000 метр нисбат ба сатҳи баҳр зиндагӣ мекунанд. Аз қадимулайём Помирро Боми Чаҳон меномиданд. Дар бораи Помир китоби бисёре навишта шудааст.

Ман ҳам хостам ватани худ – Боми Чаҳонро васф намоям.

Достонҳои «Қишлоқи тиллоӣ», «Ленин дар Помир», «Мо аз Помир омадем», «Калиди бахт», «Одамон аз Боми Чаҳон», «Панҷи ноором», «Ишки духтари кӯҳсор» ба рӯзгори мардуми Помир бахшида шудаанд.

Вақте ки ман 16 - сола шудам, маро дар қатори дигарон ба шаҳри Душанбе, ба хондан фиристоданд. Тирамоҳи соли 1928 зиёда аз 30 нафар ҷавонон, чун рӯдҳои кӯҳӣ аз баландӣ ба поён фууромада, бо роҳҳои вайрону нимвайрон ба шаҳри ҷавон, Душанбе омадем. Он вақт ин масофа як моҳ вақти моро гирифт. Ҳоло ин масофаро бо самолёт метавон дар 40-50 дақиқа тай намуд.

Баъд хондаму хондам. Дар сохтмонҳои азими ҷумҳурӣ

иштирок кардам. Он вақт шаҳри Душанбе хурдакак буд. Имрӯз бинед, ба як шаҳри бузург, ба як гулистону боғшаҳр табдил ёфтааст. Ман ҳам то тавонистам дар ободӣ ва шукуфоии пойтахтам меҳнат кардам, сахм гузоштам.

Фарзандони азизам, шумо ҳам нағз хонеду меҳнат кунед. Танҳо бо меҳнати ҳалол шахс обрӯ ва мақому манзалат меёбад. Дигар, пирон, калонсолонро эҳтиром намоед, то ки дар оянда ба қадри шумо низ бирасанд».

Устод Мирсаид Миршакар соли 1993 дар шаҳри Душанбе вафот кард, аммо асарҳои эҷодкардааш номи ӯро зиндаю ҷовид нигоҳ хоҳанд дошт. Ҳоло ду пораро аз достонҳои «Панчи ноором» ва «Ленин дар Помир» бароятон пешкаш хоҳем кард.

ПАНЧИ НООРОМ (Оғози достон)

Духтарони Дарвоз

Мевазад боди тозаву форам,
Барги гулҳо ба чунбишанд аз он.
Мешавад паҳн дар фазо ҳар дам
Ин суруди қадими кӯҳистон:
«Рӯзу шаб рӯди Панчи ноором
Мезанад доду мезанад фарёд.
Меравад худсарона, лекин ром
Ҳеч касро намешавад. Ҳайҳот!
Кӯҳи хоро, нигар, ки уштурвор
Бар сари ганҷҳо намуда хоб.
Ҳеч гоҳе намешавад бедор,
Ӯ зи фарёди Панчи зарриноб...»¹
Ману сарҳадчии диловари халқ,
Лаб-лаби Панҷ бо суруди баҳор
Роҳ рафтему офтоб аз Шарқ,
Гашт рахшанда бар сари кӯҳсор.

Бар сари кӯҳ ситода машғалсон,
Деҳаҳоро намуд рахшанда.
Гӯиё ки ба чониби моён
Менамояд табассуму ханда.
Мо нишастем назди як чашма,
Дастҳоро намуда коса, аз он
Об хӯрдем пас ҳарисона.
Об не, балки буд роҳати чон.
Сумқаҳоро ба зери сар монда,
Дам гирифта, вале намехуфтем.
Бо муҳаббат маҳорка² печонда,
Саргузашту ҳикоя мегуфтем.

ЛЕНИН ДАР ПОМИР (фасли нахуст)

Не хурӯсе чеғ зад шаб, бемаҳал,
Не ситора бар замин афтида буд,
Не ба боми хонае чуғзе нишаст,
Не касе дар хоб море дида буд.
Сол аммо соли ноором буд,
Кори мардум бесару анҷом буд.
Раҳгузарҳову мусофирҳои рах
Паҳн мекарданд ҳар гуна хабар.
Хурдакак будем, аммо кунҷков,
Гӯш меодем бар ҳар раҳгузар.
Вақти бозӣ буд магар? Не! Хостем
Боҳабар бошем аз ҳар «нек»-у «бад»,
Маънии «тақдири бад»-ро хостем
Бишназем аз нобаладҳо ё балад³.
Хурдакак будем, лекин хостем
Боҳабар бошем аз «кори ҷаҳон».
Коргарбача, ки Даврон ном дошт,
Бар сари мо, кунҷковон, буд калон.

Бо падар дар шахр рафта борҳо
 Ҳар касеро мардикорӣ кардааст.
 Синну солаш хурд, аммо аллакай
 Зарби чӯби бандагиرو хӯрдааст.
 Хурд бошад ҳам, вале фаҳмида буд
 Се суханро: «шаҳр», «меҳнат», «бандагӣ».
 Пас, камаш се бор аз мо бештар
 Ошно вай бо тариқи зиндагӣ.
 Шаҳридида, зиндагониро зи мо,
 Хубтар, бисёртар дониста буд.
 Ҳар чиро, ки мешунид ӯ аз падар,
 Омада бар мо ҳикоят менамуд.
 Раҳгузархою мусофирҳои раҳ
 Паҳн мекарданд ҳар гуна хабар.
 Мардуми деҳ-марду зан, пиру чавон
 Гӯш медоданд бар ҳар раҳгузар.
 Он яке мегуфт: «Гӯё дар ҷаҳон,
 Қуввае нав – «Болшевой» пайдо шудааст».⁴
 Дигаре мегуфт: «Оре, Болшевой» -
 Одам асту номи вай Ленин⁵ будаст.
 Ӯ худааш рус асту меҳонад диҳад
 Подшоҳи русро, инак, ҷазо:
 Дасти ӯро баста тахташ бишканад.
 Бо замин яксон намояд тоҷро.
 Дар Петербурге, ки ҳар майдони ӯ
 Аз диёри мо васею паҳнтар,
 Дар Петербурге, ки ҳар як хонааш
 Мебарад, гӯянд, то сесад нафар,
 Давлати шоҳ аст дар зери хатар! ...»
 «... Бесабаб не ин хабарҳо!
 «Большевой» зидди шоҳи рус исён кардааст! »
 Омад он соат, - бигуфто дигаре:
 «Давлати пурзӯри шаҳ ёбад шикаст! »
 Қозии қишлоқи мо ногаҳ шабе

Мезанад фарёд, ки:
“Эй аҳли дин! Хоб дидам,
«Болшевой» бо лашкараш
Ҳамла овардаст бар Шугнонзамин.
Алғараз, дар хобу дар бедориаш
Халқ машғули сиёсат гашта буд.
Буд равшан, ки ягон гап мешавад,
Оташ, охир, гар набошад, нест дуд.
Буд равшан ҳаст оташ! Лекин он –
«Дар кучо ҳасту кӣ шуд ҳезумкашаш?
Хонаи кӣ – дӯстон ё душманон
Гарму равшан мешавад аз шӯълааш?»
Дар дили ҳар кас суоли бешумор
Вақти хобу вақти роҳат, вақти кор
Фикр мекарданд, медиданд фол
Одамони одии кӯҳсор.
Бо ҳамин раҳ бар суоли бешумор
Чустучӯ мекард ҳар як кас ҷавоб.
Байни мардум боз як тозахабар
Паҳн шуд, ки: «Дар Петербург инқилоб!»
Гӯиё, ки гург дар байни рама гашта пайдо!
– Шӯру ғавғо шуд баланд.
«Инқилоб, исён⁶ ба зидди шоҳи рус
Бо туфангу досу бо путку каланд!»
Он касе, ки ин хабарро паҳн кард,
Ҳабс шуд он рӯз дар ҳавлии худ.
Карда моро чамъ, Даврон инчунин
Саргузашти он ҷавонро гуфта буд:
Ман шунидам, одами бечора ўст,
Хоксору зиндадил, синнаш ҷавон.
Бо забони нарму гарму форамаш
Гуфтугӯ мекард бо бечорагон.
Ў худааш аз шаҳри Хоруғ будааст,
Рафта дар мулки Хучанду дуртар,

Дар заводу фабрика, дар конҳо
Кор мекардаст, марди коргар.
Дар ғарибӣ гашта-гашта омадаст
Ў ба назди баччагонаш,
Ногаҳон – Ҳабс шуд,
Ў дузд не, ҷаллод не!
«Болшевой»-ро ёвару ёрирасон
Қисматашро муҳри қозӣ ҳал намуд:
Зинда гӯронанд он бечораро.
Бойҳою пирҳо⁸ розӣ шуданд
Бар чунин як ҳукми он гурги дупо.
Даҳшатовар буд чунин соат, вале
Кард вай бедор мардумро зи хоб.
Бар суоли хеш дар он тирарӯз
Ёфт мардум пурраву равшан ҷавоб.
Дид бо чашми тари худ ҳар яке,
Ки дар он соат барои «Болшевой»
Камбағалҳо ашки худ мерехтанд,
Лек хандиданд пиру миру бой.
Маънии бисёрии «Ленин», «Болшевой»
Гашт равшан дар дили бечорагон,
Ҳар кӣ шуд бедор, ёру хешро
Мекунад бедор аз хоби гарон.
Рафт он фурсат, ки бо завқи калон
Гӯш меодем бар афсонаҳо,
Баҳри мо даврон ҳикоят менамуд.
Инчунин пурвахму мудҳиш қиссаҳо
Гӯш меодему мепиндоштем:
Бачча мо не, ҳар яке марди калон,
Ақли мо ҳам, гӯиё, ки мефузуд.
Маънии шодию ғам ҳам шуд аён...

КАМБАҒАЛ

Мӯсафеде буд дар кишлоқи мо,
Синну солаш бештар аз шаст буд.
Рӯзу шаб дар хонаи боёни дех
Нимсеру гушна меҳнат менамуд.
Номи ӯ аслан Атобек будааст.
Қозие, ки вай ба ӯ мекард кор
«Бек» лозим нест, бар ту бас «Ато»!
Гуфта номашро намудааст ихтисор.
Гашт воқиф чун аз ин кирдори вай,
Завқ карда мирҳазори он диёр,
«А» барои ту чӣ лозим, «То» бас аст! »
Гуфта номашро намудааст ихтисор.
Хандаовар ин суханҳо, лек То:
«Майлатон, – гуфтаст, - як номи дигар
Низ дорам –Камбағал, - он номи ман,
Ў ба ман мерос мондаст аз падар,
Камбағал! Ин номи моро ҳеч кас
Нест қодир, ки намояд ихтисор!
Бо ҳамин як номи меросӣ маро
Мешиносанд одамони ҳар диёр...»

Луғат

Панчи заррин-об-зар маъдани сурх, зард буда қимату арзиши зиёд дорад. Оби дарёи Панҷ ҳам зарду сурхчатоб аст. Боз садҳо гектар даштҳои лабташноро обёрӣ мекунад ва мисли зар арзиши бебаҳо дорад.

Махорка – тамоку, маводди сигор.

Нобаладҳо – ашхоси ноогоҳ, беҳабар, ношинос, роҳнамо.

Большевоӣ – намояндагон ё аъзоёни нахустини Ҷумҳурии Коммунистӣ болшевикон мегуфтанд.

В.И.Ленин – роҳбари Ҷумҳурии Коммунистӣ (1870-1924).

Исён – шӯриш, балво

Пирҳои мулк – қозӣ ва дигар рӯҳониён.

Савол ва супориш

1. *Ҳамин байтро шарҳ диҳед: Кӯҳи хоро нигар, ки уштурвор, Бар сари ганҷҳо намуда хоб.*
2. *Чаро сарҳадчиён хоб намекарданд?*
3. *Шоир хурсанд аст, ки хурӯс бемаҳал садо накардааст, ситора ба замин наафтадааст ва чугз нахондааст. Чаро хурсанд аст? Хондани онҳо, садо қардани онҳо чӣ хосият дорад?*
4. *Дар бораи Даврон нақл кунед. Калимаҳои «шаҳр», «меҳнат» ва «бандагӣ»-ро маънидод намоед.*
5. *Дар бораи болиевикон ва Ленин ва қору амали онҳо аз волидайнатон пурсед.*
6. *Чаро қозӣ аз омадани «Болиевой» ва Ленин дар тарсу ҳарос буд?*
7. *Чӣ хел муҳри қозӣ он ҷавонро зинда дар гӯр қард?*
8. *Пирҳои мулк чӣ сирру асрор доштанд ва чӣ хел сиррашон ошкор шуд?*
9. *Ба чӣ мақсад номи Атобекро ихтисор қарданд?*
10. *Боз Атобек чӣ ном дошт ва чаро ин номро аз падар мерос гирифтааст?*
11. *Муносибати адиб бо халқи рус чӣ хел нишон дода шудааст?*
12. *Имрӯз муносибати мо ба халқҳои Русия чӣ хел аст? Ба халқи тоҷик чӣ гуна ёрӣ мерасонанд?*

ГУЛНАЗАР КЕЛДӢ
(Соли таваллудаш 1945)

«Ҳар як асар барои офарандааш мисли фарзанди чигарбанд азиз аст. Зеро он дар натиҷаи ранҷ кашиданҳо, бедорхобии шабҳо, кам кардани нури чашми бино эҷод мешавад». Ба ҳамин маънӣ Иқбол мегӯяд:

*Барги гул рангин зи мазмуни ман аст,
Мисраи ман, қатраи хуни ман аст.*

Боз, иншои «Суруди миллӣ»-ро гӯед! Ин суруд бароям аз фарзандам ҳам азизтар, волотар, муқаддастар мебошад. Чунки ин суруди Тоҷикистони соҳибистиклол, суруди тоҷики тоҷдор, тоҷики кӯхантасриху бофарҳанг аст. Ин пайки шодист, ки аз қалби миллионҳо мардуми тоҷик бурун ояд ва садою овозаш ба дунё танин андозад.

Вақте ки шумо, фарзандонам, «Суруди миллӣ»-ро замзама мекунед, ман ҳам бо шумо ҳамсадо мешавам, ман ҳам дар осмони беғубори Тоҷикистони азиз чун шоҳин бо шумо бол мезанаму бол мезанам ва шодам, ки ман онро эҷод кардам, ин бахт насибам гардид.

Азизонам! Дар бисёр ҷамъомадҳо, маросимҳо бисёр касон, аз он ҷумла толибилмон аз ман мепурсанд: «Устод Гулназар, «Суруди миллӣ» чӣ хел ба вучуд омад?»

Бале, азизонам, ҳар як асар таърихе дорад. «Суруди миллӣ» ҳам.

Ёд дорам, ки 9-уми сентябри соли 1991 буду тирамоҳи зарринқабо бо тамоми шахомату бузургияш давр меронд. Ана дар ҳамин фасли тиллоранг халқи тоҷик парчами истиқлолро баланд афрохт, истиқлолият ба даст овард. Дар диёри тоҷикон субҳи шодӣ дамид. Аз ин пайки шодӣ ман дар курта намеғунчидам.

Роҳбарияти Тоҷикистони соҳибистиқлол пас аз ин ба-рои эҷоди «Суруди миллӣ» озмун эълон кард. Ман ҳам миён бастам. Пеш аз иншои он, бори дигар таърихи гузаштаи имрӯзаи халқи азизамро омӯхтам. Панди бузургони мил-латам: «Гуфтори нек, рафтори нек, кирдори нек»-ро барои хеш раҳнамо сохтам. Ҳамин тавр, қалам ба даст гирифтаму «Суруди миллӣ»-ро эҷод кардам. Ҳар як калима ва ҳар як мисраи шеърро садҳо бор тағйир додам, ислоҳ намудам. Ниҳоят «Суруди миллӣ» болои коғаз омад. Аммо азизонам, ман ҳаргиз бовар надоштам, ки дар байни ин қадар адибони тавонои миллат суруди ман дастболо мешаваду он «Суруди миллӣ»-и халқи бузургворам мегардад. Оре, мурғи Ҳумо гӯё болои сарам парвоз карду бахт ба рӯям хандид ва ман ба мурад расидам.

Шогирдони азиз, ба кадом нияту орзу иншо намудани «Суруди миллӣ»-амро баъдтар дар як рубоиям ин тавр ба қалам додам:

*Эй халқи азизи ман, саломат бошӣ,
Парвардаи номусу шарофат бошӣ.
Аз ҷон гуфтам «Суруди миллӣ»-и туро,
То ҷӯр ба ҳам бошиву Миллат бошӣ! »*

Дар домани кӯҳҳои сарбафалак, дар соҳили дарёи пуртуғёи Зарафшон деҳаи хушманзараи Дардар воқеъ гардидааст, ки бачагии шоири халқии Тоҷикистон Гулназар он ҷо гузаштааст.

Вай ошиқи зебоҳои зодгоҳаш буд ва шеърҳои аввалинашро низ дар васфи деҳи зебоаш сурудааст:

Вақте ки ӯ ба Душанбе барои идомаи таҳсил омад, донист

ки ба чуз меҳри деҳаи Дардар, меҳри бепоеёне низ ҳаст, ки он ба Ватани азиз тааллуқ дорад. Шеърҳои шоғирдонааш ва баъдтар сурудҳои баркамолаш, ки дар маҷмӯаҳои «Расми сарбозӣ», «Нардбон», «Дастархон», «Лангар», «Пайи дарё», «Фасли оғоз» ва даҳҳо номгӯи дигар ба таъб расидаанд, аз меҳри Ватан ва модар саршоранд. Инсонҳоро ба покӣ, меҳнатдӯстӣ, ҳештаншиносӣ ва ифтихори миллӣ ҳидоят мекунанд.

Ҳамин меҳру муҳаббати беиддао сабаб гардид, ки Гулназар Келдӣ дар озмун дастболо бигардад. Оре, имрӯз «Суруди миллӣ»-и Тоҷикистони соҳибистиклолро аз хурд то калон, аз пир то ҷавон тараннум мекунанд ва ифтихор доранд.

«Суруди миллӣ» орзуи умеди ҳазорсолаи миллати моро ифода мекунад:

*Зи дурии замонаҳо расидаем,
Ба зери парчами ту саф кашидаем,
кашидаем.*

Ин суруд соҳибватанонро ба муттаҳидию ягонагӣ ҳидоят менамояд. Ватан мисли баҳор ҳамеша шукуфост. Барои ободӣ ва беҳазонии кишвар ва саодати мардум ҷоннисор бояд шуд, бовафо бояд буд:

*Ҳазон намерасад ба навбаҳори ту,
Ки мазраи вафо бувад канори ту.*

Хонандагони азиз, акнун навбати он расид, то шумо бо ҳам «Суруди миллӣ»-ро тараннум намоед. Гузашта аз ин, мазмун ва моҳияти ҳар як мисраи онро маънидод кунед.

Боз аз эҷодиёти шоири ширинкалом Гулназар чанд намуна пешкаш менамоем. Ин дастагулҳои тару тозаро хонед ва аз ёд кунед.

ДАР САРИ ҚАБРИ САРБОЗИ ГУМНОМ

Даме ки дар дилат меҳри Ватан хуршед мепарвард,
Даме ки ҷони дар лаб олами ҷовид мепарвард,
Даме ки бори охир ёд қардӣ ёри ҷонатро,
Чаро бо хун накардӣ сабт номатро ба рӯйи санг,

Ки то сарлавҳаи шеърар кунам имрӯз номатро?
Надонам аз кучоӣ,пораи қалби кӣ ҳастӣ ту?
Чароғи зиндагонии кадомин модар астӣ ту?
Кадомин хонакашро шоҳбайти достонӣ ту?
Надонам аз кучо омӯхтӣ ин сон бузургиро,
Ки бо ин заррагӣ дар пеши чашмонам ҷаҳонӣ ту?

ДАР РОҶИ ОХИРИН

Оҳ, модар!
Гарчи оҳи сард қалби гармро бегона буд,
Ин сафар бо оҳ додам шеъри худро ибтидо.
Оҳ сард асту вале уммед дорам дар дилам
Меҳри ту бахшад ба шеърар гармии хуршедро.
Вақти тифлиям чу дил рӯйи кафат бардошта,
Зиндагонӣ додиям бо қатраи шири сафед.
Лек ин дам ман туро рӯйи кафам бардошта,
Мебарам бо он раҳе, ки он надорад боздид.
Ман гуселат мекунам, аммо надорам боварӣ,
К-аз барам ту меравӣ, дигар намебинам туро.
Меравӣ чун нурҳои офтоби дар ғуруб,
Нест зӯре боз дорам, дар дили худ ҷо кунам.
Дар адои қарзи фарзандӣ, аё модар, даме
Бахш зӯрам, то туро дар шеъри худ эҳе кунам.

МҶСАФЕДОН

Ба кунҷе ҷамъ гашта мӯсафедон,
Ҳаловат мебаранд аз нури хуршед.
(Аҷаб дунёст пурсавдову пуршӯр,
Аҷаб дунёст зебову пурумед.)
Гузашти умри ширин бенишон нест,
Ки ҳар ожанг рамзи қаҳрамонист,
Сафедҳои мӯйи мӯсафедон
Зи ишқи рӯзгорон достонест.

Ду чашми хаставу бенури онҳо
Ду чашми равшани Модар-Ватан буд,
Замоне дастҳои сарду ларзон
Дар ин кӯҳсор панди Кӯҳкан буд.

Бидида бевафоҳои олам,
Фақат аз чон вафо карданд моро,
Агарчи зиндагӣ сахту гарон буд,
Ба пайроҳи шараф бурданд моро.

Фурӯ бурда ғаму андӯҳи айём,
Ба рӯи душмани дун ханда карданд.
Ба дунё дода дарси сарбаландӣ,
Зи бори зиндагӣ сар ҳам накарданд.

Ба молу мулки олам дил надода,
Ғанӣ буданд аз як байти Ҳофиз,
Ба ин сеҳру ба ин эъҷози ҳастӣ
Кунун дар назди пирӣ монда очиз.

Вале аз умру аз дунё ризоянд,
Фидои рӯзгори бебаҳоянд.
Дуо ғӯянд субҳи босафоро,
Сано хонанд даври дилкушоро.

Ба кӯҳи барфпӯши қурси хуршед
Назар созанд бо меҳру муҳаббат.
Ғанимат бошад ин дунё ба онҳо,
Ҳам онҳоянд дар дунё ғанимат...

Савол ва супориш

1. *Шоир дар шеъри "Сарбози гумном" чӣ гуфтан мехоҳад?*
2. *Оё сарбоз бе ном буд?*
3. *Дар шеъри «Роҳи охирин» шоир ба модараш нидо карда чӣ мегуяд?*
4. *Дар шеъри «Мӯсафедон» шоир кадом хислатҳои наҷиби онҳоро ба қалам додааст?*

АБДУМАЛИК БАҲОРӢ
(1927-2010)

«Ман баробари адабиёти бадеӣ аз хурдӣ мусикиро дӯст медоштам, дутору ғижжаку дойра менавохтам. Орзуям, композитор шудан буд. Бо ҳамин мақсад, баробари мактаби миёна дар омӯзишгоҳи мусиқӣ низ таҳсили илм мекардам, ҳатто узви оркестри симфонӣ будам.

Вале соли 1941 Ҷанги Бузурги Ватанӣ сар шуду роҳи ҳаёти аксарияти наврасон низ тағйир ёфт. Омӯзишгоҳи мусиқӣ баста шуд, бинои мактабамонро ба госпитал доданд. Ман, ки ҳанӯз синфи ҳаштумро ба охир нарасонида будам, ба курси ҳаштмоҳаи муаллимтайёркунӣ даромадам ва баъди он ба институти педагогӣ.

Адабиёти бадеӣ ба илми мусиқӣ аз чанд ҷиҳат монанд аст. Ҳардуяш ҳам образ меофарад ва эҳсосоти инсонро ифода мекунад. Ба мутолиаи адабиёти бадеӣ ман аз бачагӣ шавқ пайдо карда будам. Ҳафтае як бор ба китобхонаи шаҳрӣ рафта, китоб мегирифтам. Кор ба дараҷае расид, ки раҳми модарам омада гуфт: «Писарам, ин қадар шабу рӯз сил шуда китоб нахон. Рав, ту ҳам дигар бачаҳо барин дар кӯча бозӣ карда биё».

Агар аз нашри шеърӣ нахустинам (соли 1945) ҳисоб кунем, ман зиёда аз 62 сол аст, ки бо кори эҷодӣ машғулам. Дар ин муддат чандин асар навиштам ва чандин китоби нависандагони русро ба забони тоҷикӣ тарҷума кардам.

Як қатор драмаҳои навиштаи ман дар сахнаи театрҳо ва телевизиони Тоҷикистон намоиш дода шуданд. Аз ҷумла, повестҳои «Гирдоб», «Модархонд», «Ду моҳи пурмағал», «Қаймоқи гирди коса», «Ҷабрдида» ва қиссаю ҳикояҳои фантастикии: «Ҷасорати доктор Мансур», «Занбӯри айнақдор», «Аҷоиботи Нодар», «Сунбула», ки ин жанр дар адабиёти тоҷик падидаи нав аст, иншо кардам. Дар тӯли ин солҳо шеърҳои зиёдам, манзумаю дostonхоям нашр шуданд.

Нависандагӣ кори масъулиятнок ва пурмашаққат аст. Барои иншои китоб бисёр доништан ва заҳмат кашидан лозим. Аз асари бадеӣ хонанда бояд ҳам лаззат бараду ҳам дарс омӯзад, ба суолҳои бисёре, ки дар майнааш пайдо мешавад, ҷавоб гирад. Аз ин рӯ, ман ҳар боре, ки қалам ба даст мегирам, худро аз нав шогирд ҳис мекунам».

Чун муште аз хирвор, бароятон пораеро аз қиссаи «Ду моҳи пурмағал» пешкаш менамоем.

ҚИССАИ АЛИҚОНУ АЗИЗ **(Порчае аз повести «Ду моҳи пурмағал»)**

Дарё мегуфтааст, ки оббозҳо аз они худам, онҳоро кай хоҳам, фуру мебарам. Лекин ман бояд аввал он шиноваронро дам кашам, ки дер-дер ва боэҳтиёт ба оғӯшам медароянд. Бинобар ҳамин, алалхусус бачаҳо ба дарё наздик нашаванд, ки ҷони ҷавони худро барбод медиҳанд. Фоҷиаҳое, ки ҳар сол тобистон аз Сумичак сар карда то Ёва рӯй медиҳанд, магар дарси ибрат нестанд? Ба дарё шак овардану ҳазл кардан камоли нодонист. Охир онро беасос рӯди Сир наномидаанд.!

Мо бо ҳамин мазмун аз падару модарамон бисёр панду насиҳат мешунидем. Вале ҳамин, ки имконият пайдо шуд, ҷойи бозии мо боз лаби дарё буд. Баъзан ба он ҷо баъди дарс рост аз мактаб мерафтем. Сонӣ ба хавлӣ дер бармегаштему машварат, маҳфилҳо ё ҷамъомади пионериро баҳона мекардем. Бо вучуди ин рӯю гардани аз таъсири обу офтоб мис барин дурахшон ва тафсидаи мо гувоҳи ҳол буд. Падару модарон боз мағал мебардоштанд, танбеҳ медоданд ва таҳди-

ди онҳо ниҳояташ ба насихатҳои обшуста анҷом меёфт.

Аслашро гӯед, онҳо аз ману Азиз беҳуда ин қадар хавотир мешаванд. Охир ҳуди мо ҳам ақлу фаросат дорем, кӯдак нестем. Имсол синфи панҷумро тамои мекунем. Наход, мо дидаю доништа худро ба ҷанголи аҷал супорем? Аз ҷиҳати шиноварӣ бошад, кам ҳамсинфоне ёфт мешаванд, ки ба мо баробар оянд. Ману Азиз ҳам қулочкаш шино мекунему ҳам «говянда». Баъзан бо тахтапушт рӯи об «мурдаи қоқ» шуда мехобем. Бозии «мегурезам-медорам» сар шавад-ку, ҳеҷ кас ба мо расида наме-тавонанд. Чунон гӯяҳо мезанем, чунон моҳӣ барин печутоб мехӯрем, ки доштанишон амри маҳол аст.

Ғайр аз ин, мо дар дарёи калон не, балки аксар вақт дар дарёча оббозӣ мекунем. Аз Сир шохобе ҷудо шуда, як китъаи калони замини киштро давр зада мегузарад. Ана ҳамон шохобро дарёча ё худ рӯди Арал меноманд. Ҷараёни рӯди Арал нисбатан ором аст. Тағаш реғи тоза, обаш аз сари сина баланд нест. Одам хурдҷусса барин қадпасти бошад, гӯтиданаш ҳам, албатта, мумкин. Аммо ману Азиз аз ҷинси он паканачаҳои ношуд не. Мо, хайрият, бачаҳои болобаланди чор кас медидагӣ.

Ману Азизро якҷанд ришта ба ҳам пайваस्ताаст. Аввалаш ин, ки мо ҷӯраҳои ҳамсолу ҳамсинф. Дуюм ва аз ҳама муҳиммаш, дуи мо хешу ақрабони наздик ҳам мебошем. Азиз ба ман аммабачаю ман ба Азиз тағобачаам, яъне модари Азизу падари ман аз як ишқаманд ё худ чунон, ки дар урфият мегӯянд, ҷигару ҷигарбанд. Барои ҳамин мо зуд-зуд ба ҳавлии якдигар меоем, ба ғаму шодии якдигар шарикем, ба якдигар мадад мерасонем, пушту паноҳ мешавем.

Дар хотир дорам, ки тобистони гузашта падарам касали саҳт шуданду аммаам ба ҳавлии мо омада, шабҳоро рӯз карда менишастанд, ба бемор аз модарам дида, бештар парасторӣ менамуданд.

– Ақачон, - мегуфтанд он кас, каф ба пешонаи тафсо-ни падарам ниҳода, - худро далер доред, зудтар сиҳат шуда хеста, соябони сари бачаякони маъсуматон гардед. Дард дар бадани инсон мисли меҳмон аст, меояду меравад. Худо

хоҳад, имшаб як арақ кунед, ҳамааш «ту дидио ман надидам» шуда меравад. Ба нияти шифо гуфта, ҳамин ним коса ўмочро хўп кашед, акоҷон. Биёед ман саратонро ба зонуям монам.

Аммаам ба бемори инчиқ бо як азоб хўрок мехўронданду баъд ба даҳлез баромада, аз дигарон пинҳонӣ хунг-хунг гиря мекарданд. Дар ҳамон чо ман ба хулосае омадам, ки ба одам дар ҳақиқат ҳам аз хоҳар дида мехрубонтар ва ҷонсўзтар касе набудааст.

Аммаам маро ҳам бениҳоят дўст медоштанд. Ҳар чиз биҳаранд, дуто мехариданду якеро ба писарашон Азиз ва дигареро ба ман медоданд. Ин, албатта, бесабаб набуд.

Падари Азиз усто Неъматӣ рангуборчӣ дар байни мардум нуфузи калон дошт. Кори ягон бофандаи шаҳр бе ў буд намешуд. Ресмон, абрешим ва ҳатто карбосу шоҳивори тайёри бофта дар устохонаи ў ба худ ранги дилхоҳ мегирифтанд. Бекасабу атлас низ дар ҳамин чо абрбандӣ ва рангубор карда мешуданд. Ба усто Неъматӣ ёрдамчиёни бисёре хизмат мекарданд, ки онҳоро халифаҳо меномиданд. Яке аз ҳамин гуна халифаҳо Абдуфаттоҳи боғбон буд. Вай бо духтари қадраси худ Салима ҳамчун узви комилхукуки ин хонадони калон зиндагӣ мекард.

Усто Неъмат аз пушти касбу ҳунари нодираш бадавлат шуда буд. Яке дар маркази шаҳру дигаре берун аз он – дар соҳили дарё ду ҳавлии қори калон дошт. Бо аҳли оила ва пешхизматҳо ў зимистон дар ҳавлии шаҳру тобистон дар ҳавлии соҳили дарё зиндагӣ мекард. Ҳавлии тобистонаро «Майдон» мегуфтанд, зеро он асосан аз боғу майдони калон иборат буд. Фақат се-чор хонаю айвони кошинкорӣ ба назар мерасид, ки онҳоро дар ҷойи баланду барҳавои Майдон андохта буданд. Боғро дарахтони зардолу, себ, ноку шафтолу, гелос, олуболу бодом ишғол мекарданд. Дасти ростро хавозаҳои токи ангури кадӯхусайнӣ, тағобӣ, тоифӣ ва зогак оро медоданд. Дар қисми поёни нисбатан камдарахти Майдон анорзор, анҷирзор, қитъаҳои кишти сабзию картошка, пиёзу помидор ҷой гирифта буданд. Умуман дар

ин ҳавлӣ меваю сабзавот фаровон буду ба қавли модарам, маймун намехӯрд. Зардолуҳои моҳтобии заб-зард, себҳои сурхи пешпазак, шафтолуҳои ҳил-ҳил расидаи пӯсташ нарм болои алафу даруни чӯякҳо рехта меҳобиданд. Бодирингу хандалакро бошад, худамон ба полиз даромада аз палакҳояшон канда мегирифтем. Аз дур дарё, қазираҳои каб-кабуд, куллаҳои баланди кӯҳи Мевагул намуда меистоданд.

Мо аксар вақт дар болои суфае, ки зери сияҳбеди калон, дар паҳлуи ҳавзи пуроб сохта шуда буд, бозӣ карда менишастем.

Усто Неъмат марди басо саховатманду дасткушод буд. Дар ҳавлиҳои ободу озодаи ӯ қариб ҳар шаб бо ҳар баҳона меҳмонҳо чамъ меомаданд. Дар оташдонҳои қатор хӯрок мепухтанд, рӯйи дастархонро ҳамеша меваю сабзавоти рангоранг оро меод. Баъзан рӯзона занҳои бисёр гун шуда, маросими мушқилкушо ё бибисешанбе мегузaronиданд. Аммаам ба чашм айнак монда, аз китобҳои қадима ғазалҳои Машрабу қиссаҳои динӣ мехонданд.

Ҳар сареву савдое гуфтагӣ барин, бо вучуди ин қадар тахту бахт, усто Неъматро дар дил ғами ниҳоне буд, ки ӯро ором намегузошт. Завҷаи соҳибчамолу бибиотуни вай фақат духтар мезоиду усто дар орзуи як писари меросхӯр мӯйи сари худро сафед мекард.

Вақте ки ман таваллуд ёфтам, аммаам ҳомила будаанд. Он кас барои табрики бародарашон ба хонаи мо меоянду дар дил аз Худо илтиҷо мекунанд, ки ӯ ба мани навзод чӯрае низ ато кунад, яъне ин навбат худашон ҳам писар таваллуд кунанд. Чӣ мегӯед, ки баъди ягон моҳ бо пайи қадами ман Азиз ба дунё меояду бо ҳамин сабаб аммаам ба ман мисли фарзанди худ меҳр мебанданд. Нияти нағз ними давлат, ману Азиз дар ҳақиқат чӯраи қарин шуда мондем. Мо ҳамроҳ калон шудему ҳамроҳ ба мактаб рафтем.

Шароити зиндагии ману Азиз фарқи калон дошт. Падари ман марди айёлманди камбағал буд. «Гарчи худ бебаҳраам, шодам ба айши дигарон» гуфта, аз хушбахтии хоҳараш ва ҳаёти бофароғати ҷиянҳояш хурсандӣ мекард. Ба оилаи

нимбараҳнаю нимгуруснаи мо аммаам то аз дасташон меомад, ёрии моддӣ мерасониданд.

Азиз табиист, ки эрка калон мешуд. Ёро модари меҳрубону чор хоҳари дилсӯзаш дасти ба даст гирифта мегаштанд, ҳар чӣ хоҳад, муҳайё месохтанд. Вай аксар вақт истеза карда, хӯрок намехӯрд, ба наздам Алиҷонро биёретон гуфта, мағал мебардошт. Баъди ин бегоҳиҳо яке аз хоҳарони ӯ ё худ аммаам ба хонаи мо меомаданд. Онҳо ба падару модари ман хушомад задаю таваллою зорӣ карда, маро ба Майдон гирифта мерафтанд. Танҳо баъди ҳамин чехраи Азиз равшан мешуду ҳамаро осуда мегузошт. Чунонки «аз пушти шолӣ курмак об хӯрдааст», хоҳарони ӯ ба туфайли шодмонии додараки худ ба ман ҳам патаку пайтоба мешуданд, ҳарчи пурсам, ёфта медоданд.

Усто Неъмат барои писари ягонааш аз тоҷирони машҳур нодиртарин ашӯҳоро харида меовард. Дар шаҳри мо шояд аввалин граммофонҳои австриягӣ, мошинҳои дарздӯзии немисӣ, лампаҳои даҳуми варшавӣ, велосипедҳои сечарҳаи маҷорӣ, соату оинаҳои мусиқадори фарангӣ дар ҳавлии усто Неъмат пайдо шуда бошанд. Мо таппончаҳои мепаррондем, ки олтингӯгирди тираш ҳам қарсас карда садо ва ҳам шарораву дуд мебаровард. Диафилмҳои доштем, ки лентаашро тофта, манзараҳои аҷибу ғариби оламро дидан мумкин буд. Карнайча, нақора ва гармошкаҳои даҳанакие менавохтем, ки мисли онҳоро дигар бачаҳо дар хоби шабашон ҳам намедиданд.

Ман баъзан то як ҳафтаю даҳ рӯз дар ҳавлии аммаам мегаштам. Аз ҳамин сабаб, бисёр вақт гапи байни падару модарам мегурехт.

Ҷойи бегона не-ку, - мегуфтанд падарам. – Мон, бо Азиз ҳамроҳ гаштан гирад.

Мардум чӣ мегӯянд? – эътироз мекард модарам. – Ҳар як бача бояд дар пеши чашми падару модари худаш бошад. Алиҷони мо ятиму бепаноҳ не, ки дар ба дари мардум гардад.

Аз мактаб, ки баргаштем, аммаам моро шинонда, аввал

ишкамамонро сер мекарданд. Баъд яктоғӣ сабатчаи рангаи дастадор медоданду мефармуданд, ки рафта ба он зардолу ё себ чида оем. Аз қафои похсадевори паст хур-хур шамоли дарё мевазид, ғалоғулаи бачаҳои оббозикунанда ба гӯш расида меистод. Аз дур мӯрии пойгоҳи ба қазира оббарорӣ ба назар менамуд, ки ҳалқа-ҳалқа дудахро ба фазои кушод сар медод. Дили мо ба дарё кашол буду ноилоҷ сабр мекардем, худро ба мевачинӣ андармон месохтем. Пайт мепойдем, ки кай имконияти хато кардани чашми аммаам пайдо мешаваду мо ҳам давида рафта, худро ба об меандозем.

ДАРДИ ШИКАМ

Овоза шуд, ки идораи савдои шаҳр «қанди бисёре кухна шуд», гуфта, санад кардааст, ба чуқуриҳои Чармгарӣ чанд фургон аз он оварда рехта, аз болояшон дору пошида гӯр кардааст. Ману Азиз баъди дарс рост ба пеши қалъаи кухна – ба Чармгарӣ рафтем. Бинем, аллакай чанд бача бо тешаю каланд чуқурро кушода, кулӯла-кулӯла қанди хоколуди баҳамчаспидаро гирифта истодаанд. Мо ҳам чобукӣ карда, худро ба хандақ ҳаво додему аз зери хасу хошок тарбуз барин як кулӯлаи калони қанди қоғаздорро баровардем. Ҳамин вақт аз ким-кучо милисаю духтурҳои хилъатпӯш пайдо шуда, ҳама қандковонро пеш карданд. Ману Азиз ғанимати худро ба бағал зада, сӯйи соҳил гурехтем.

Соҳили дарёча камодаму ором буд. Рӯйи об аз шамоли гашти рӯз мавчи маҳин зада, тӯри нуқра мебофт. Дар сояи чигдазори соҳили муқобил ду-се духтари қадрас болои халтаҳои пури алафи қандаи худ нишаста, ҳазлу шӯҳӣ мекарданд. Яке аз онҳо мардон барин қарсахро ба сар салла карда буду ба ҳамроҳонаш дармеафтод. Ду духтари дигар ҳам шуда, бо дасту оринҷ сари дили худро панаҳ карда механдиданд.

Мо қандалотҳои қоғазпечи пачаку сиёҳшударо аз каллақанд як-як қандаву бо эҳтиёт шуста, болои санги соҳил ғарам мекардем. Мехостем, корамон зудтар тамом шаваду бо ин ширинии муфт ҳам худамон сер шавем ва ҳам он дух-

таракони шӯхро зиёфат кунем.

Аз карамел андаке бӯйи ғализи мазут меомад, халвои мағзаш талхча буд, вале ба ҳар ҳол хӯрда мешуд. Чашмгуруснагӣ карда, Азиз қанди бисёр хӯрдааст магар, ки яке бинам, чашмашро пӯшида, аз сараш арақи хунук рехта, болои рег дароз кашидааст.

Ман тохта ба наздаш омадаму пурсидам:

Чӣ шуд, Азиз? Чаро ба замин чалпак шудӣ?

Вой шикамам, - базӯр овоз баровард Азиз. – Сари дилам месӯзад. Аҳволам бад. Мемурам...

Э, воҳима нақун! – гуфтам ба ӯ. Аммо дидам, ки аҳволаш ба ростӣ вазнин, давида рафта, ба тоқиям аз дарё об гирифта оварда, ба сару рӯйи Азиз пошидам.

То ин муддат духтарон лингаҳои алафро ба сар ниҳода, доман барзадаву то ноф ба об ғӯтида, аз дарёча гузаштанд. Ман бо тавалло аз дасти Азиз кашола мекардам, ки ба худ ояду аз ҷой хезад.

– Чӣ воқеа рӯй дод? – гӯён, духтарон баробари аз дарё баромадан ба сари Азиз омаданд.

– Ана аз ин қанд хӯрду дилаш беҳузур шуд, - эзоҳ додам ман.

– Ин чӣ хел қанд? Аз кучо гирифтед? – пурсид духтари ба сараш рӯймолпечонида.

Ман хиҷолат кашида, ғурунгос задам:

– Аз чуқури Чармгарӣ кофта гирифтём. Баъд ба об шустем.

Эҳ каллаварамҳо! – афсӯс хӯрда ба гап қатӣ шуд духтари дигар. – Майдонашон аз меваи худодод лабрез бошаду инҳо қанди пӯсидаи дорузада хӯранд... Ман рафта усто Неъматро хабар диҳам, ки Азизро зуд ба духтур баранд.

– Ман ҳам аз ин қанд хӯрдагӣ, – гуфтам ман.

Ҳамин вақт Азиз ба хуш омада, ногаҳон овоз баровард:

– Об!

Духтарон ба ӯ бо кафи даст об хӯронданд. Яке аз онҳо аз печи остинаш ду дона қурут гирифта ба мо дод, ки маккем. Қурути шӯру турш моро андак ба худ овард. Духтарон

хотирчамъ шудаю лингаҳои алафро ба сар монда, рафтанд.

Ҳамон шуду аз қанд дилам тамоман монд. Агар харбузаю тарбуз ё меваҳои боғ бошанд, ман акнун ҳатто ба шоколади зарҳалпеч даст дароз намекунам.

Фаҳмост, ки мо ҳамон рӯз ҳам муддаои табъ оббозӣ кардем. Оби дарёча чунон каб-кабуд, соф ва ширгарм буд, ки одам як - ду ғӯта занад, дигар баромадан намехост.

Савол ва супориш

1. Порчаро хонед ва гӯед, ки дуруст номгузори шудааст? Мувофиқи мазмуни он ба ин порча боз чӣ хел ном гузоштан лозим аст?

2. Оббоз ё шиновар шудан чӣ афзалият дорад?

3. Дарёи Сир дар кадом вилояти ҷумҳурии ҷорист? Вай аз кучо сарчашма мегирад ва ба кадом ҷой мерезад? Аз харита онро нишон диҳед.

4. Мақоли халқӣ: «Эрка балои ҷон» дар ин ҳикоя бамаврид оварда шудааст?

5. Рафтори Алиҷон ва Азизро чӣ хел баҳо медиҳед?

6. Зарбулмасали «Нафси бад балои ҷон» ба ҳикояи «Дарди шишкам» чӣ муносибат дорад?

7. Шумо амали Азизро дар бораи истеъмол кардани конфетҳои ифлосу бӯйнок маъқул мешуморед?

8. Тозагию озодагӣ барои саломати инсон чӣ суд дорад?

9. Аз мазмуну муҳтавои қисса шумо чӣ панд гирифтаед?

ҒАҒҒОР МИРЗО (1929-2006)

«Ман аз падару модар хеле хурд сағир монда будам. Ҳокимияти Советӣ маро дар қатори ҳазорон یتимони дигар аз марг раҳонид ва бинобар ин нахустин ҳиссиёте, ки дар дили кӯдаконаи ман пайдо шуд, нашъунамо кард, ҳиссиёти беканори ташаккур ва миннатдорӣ ба начотбахши ман аст. Ин ҳиссиёт баъд аз қаламдаст шуданам, мавзӯи асосии эҷодиётам гардид.

Меҳнати асосии мо, аҳли «یتимхонаҳо» таҳсил бошад ҳам, мо танҳо бо он маҳдуд намешудем. Дар фермаи хонаи бачагон подабонӣ мекардем, боғу полизи онро парвариш менамудем, дар таъмири ҳарсолаи хобгоҳ иштирок доштем, аловии зимистонаи худро худамон пешакӣ тайёр карда мекордем. Дар баробари ин дастаи ҳаваскорони хонаи бачагон, ки як вақтҳо ба он ҳофизи халқии мамлакат Саидалӣ Вализода ва як вақти дигар Артисти халқии мамлакат Маҳмадалӣ Қобилов, роҳбарӣ карда буданд, ба қишлоқҳо баромада, бо шаклҳои гуногуни санъати таҳҷой нишондодҳои партия ва ҳукуматро тарғибу ташвиқ менамудем. Воқеан, азбаски ҳеч кас аввалин музди меҳнати худро фаромӯш намекунад, ман ҳам онро ҳамчун як марҳалаи муборак равшан дар ёд дорам. Тобистони соли 1938 рӯзе ҳаваскоронро чамъ карданд ва ба онҳо мукофоти пулӣ доданд. Ба ман ҳам як даҳсӯмаи дастархон барин калон расида буд.

Шодии ман на танҳо аз таъсири тангдастӣ, ки дар солҳои ҷанг насиби ҳамаи мо гардида буд, балки аз таъсири

хамон ҳиссиёти миннатдорӣ, аз таъсири моҳияти тарбияи хонаи бачагон буд. Ман баъдтар ҳам дар баробари таҳсил ба меҳнати иловагӣ низ машғул мешудам.

Таҳсили ман дар Омӯзишгоҳи педагогии Кӯлоб ва Институту педагогии Душанбе чараён ёфтааст.

Вале тақдири эҷодии ман ба мачрои ҳақиқӣ ва асосии худ он вақт қорӣ гардид, ки маро дар соли 1950 дар муассисаи Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон журнали «Шарқи сурх» ба хизмат қабул карданд ва ман дар муҳити мубораки шоирону нависандагони номвар, дар мактаби М.Турсунзода, Ҷ.Иқромӣ, Раҳим Ҷалил, М.Миршакар, А. Деҳотӣ, Б.Раҳимзода ва дигарон ҳамчун шоир ва адиб сабақ омӯхта, нашъунамо кардам».

Ҳамин тавр, Фаффор Мирзо умри пурбаракат дид. Ӯ моҳи августи соли 2006 дар шаҳри Душанбе вафот намуд. Вале умри хешро ройгон нагузаронид. Барои наслҳои оянда асарҳои пурарзише мерос гузошт. Махсусан барои бачаҳо асарҳои хубу шавқовар офарид. Достонҳои «Тоҷи давлат», «Асрор» мачмӯаи шеърҳои «Рӯйи сурх», «Марди майдон», «366 паҳлу», «Нору нур» ва ғайраҳоро хонандагон хеле хуш пазируфтанд.

Инак, шогирдони азиз, бароятон шеърӣ «Дӯст», оғози достони «Тоҷи давлат» ва «Дар сари гаҳвора»-и Фаффор Мирзоро пешкаш менамоем.

ДҶОСТ

Кист он бе аниси танҳо, кист?
Зинда бе дӯст ҳеч натвон зист.
Ҳар киро ёру дӯст бисёр аст,
Ҳар кадомаш муносиб ёр аст.
Ҳар якеро чу гавҳари чашмон,
Ҳамчу лаҳти ҷигар, чу риштаи қон.
Хоси он зеби он мақоме ҳаст,
Иззату ному эҳтироме ҳаст.
Лек дар он миён назарногир,
Дӯсте ҳаст хоксору фақир.

Саҳлу боқадр ончунон аст он,
Обу нон гӯйӣ, обу нон аст он.
Дар бари туст, ту аз он серӣ,
Гаҳ варо дар назар намегириӣ.
Лек аз он чудо шавӣ нафасе,
Ҷойи дигар равӣ, ягона касе,
Ки ба ёдат биёяд аз ҳама зуд,
Ҷош холи бубинӣ дар бари худ-
Дӯстон, дӯстон, ҳамон аст он,
Дар ҳақиқат, чу обу нон аст он.

ИБТИДОИ ДОСТОН («Тоҷу давлат»)

Баҳор омад.

Баҳоре чун арӯси бениёз омад,

Басо бо нозу нуз омад.

Басо гарданафроз омад.

Чу зебое, ки донистаст

зебо будани худро,

Назар дар осмон, мағрур.

Одамшинос омад.

Чу мегӯянд, худбинанд

онҳое, ки хушрӯянд,

Ҳама он гуна нозуктабъ,

к-андар як сари мӯянд.

Каломи талх гӯю

холи зори нозукон бингар,

Ки аз қаҳру ғазаб ҳарфе,

намсёбанд, то гӯянд.

Сари роҳаш гирифтам,

бо забони нештардоре,

Ба ӯ гуфтам:

Баҳоро, ин қадар ту карруфар дорӣ?

Баҳоро, метавонистӣ,
ба ин кишвар наоӣ ҳеч.
Мақун қаҳру қазаб,
густоҳии ман санги ноҳақ нест.
Ба эъҷозу ба зебоии ту,
ҷонам, ягон шак нест.
Вале бо ман саёҳат кун
замини Тоҷикистонро,
Бубин, ки дасти эъҷозу
руҳи зебот мутлақ нест.
Биё, бин духтаронеро,
ки аз ту хубтар ҳастанд,
Туро гар, ки ҳунар бошад,
худӣ онҳо ҳунар ҳастанд.
Ба ҷоят ҳар кадоми он
тавонад муддаӣ бошад.
Валекин хоксору содаву
бекарруфар ҳастанд.
Ба он чашмони ҳайронат,
Ба он мӯӣ парешонат.
Ба он поҳои урёнат,
Ба ҳар ангушти дастонат.
Қасам, ки захр менӯшам,
Қасам, ки мекушам худро
Агар ки Тоҷикистонам
туро мафтун нагардонад.

ДАР САРИ ГАҲВОРА

Бар сари гаҳвора дидам модаре,
Модари фарзанди монанди парӣ.
Тифл дар гаҳвора андар хоб буд,
Ё ки дар гаҳвора ширмаҳтоб буд.
–Тавба кардам, – гуфт модар ногаҳон,
Тавба кардам, эй Худои меҳрубон.

Ин қадар хурду заифу сода аст,
 Ин қадар бахту мадорам додааст.
 Эй Баҳори азиз, эй дилбар,
 Ту ба ин тифли нозанин бингар.
 Чўчаи он кабўтари ваҳшӣ
 Дар ту мирам, аҷаб сафобахшӣ.
 Хурдию аз ту гаҳвора пур аст.
 Хона пур, кунҷ пур, канора пур аст.
 Дашту саҳрои бекарон пури туст,
 То фалак, то малак ҷаҳон нури туст.
 Ту калон шав, бафазлу доно шав!
 Ҳам ба дил, ҳам ба чеҳра зебо шав!

Савол ва супориш

1. *Чаро Гаффор Мирзо бисёр шеъру достонҳои хеширо ба бачагон бахшидааст?*
2. *Дар шеъри «Дӯст» шоир дӯстонро ба чӣ шабеҳ намудааст?*
3. *Дӯсти хоксору фақир чӣ хел дӯст аст?*
4. *Чаро дӯстро шоир «чу обу нон аст он» мегӯяд?*
5. *Шоир баҳорро чаро «арӯси бениёз», «гарданфароз», «мағруру одамношинос» мегӯяд?*
6. *Суханҳое, ки шоир дар ҳаққи баҳор мегӯяд, ба андешаи шумо дурустанд?*
7. *Меҳру муҳаббати адиб нисбати Тоҷикистон дар кадом лаҳзаҳо ва чӣ хел баён шудааст?*
8. *Андешаатонро дар бораи зебоиҳои баҳору Наврӯз нақл кунед.*
9. *Наврӯзи Аҷам дар деҳи шумо, шаҳри шумо чӣ хел мегузарад? Дар ҳамин бора лавҳае нависед, ки дар он калимаҳои баҳор, Наврӯз, сабзаю себарга, гулу лола истифода шуда бошанд.*
10. *Аз шеъри «Дар сари гаҳвора» кадом мисраъҳо ба тавсифи кӯдаки навзод бахшида шудаанд?*
11. *Чаро модар тавба мекунад? Аз Худо чӣ умед дорад?*
12. *Шеърро аз ёд кунед.*

МУНДАРИЧА

АДАБИЁТИ ШИФОҲӢ

Фарқи адабиёти шифоҳӣ аз китобӣ.....	3
Афсона чист?.....	4
Эрачи тилисмшикан.....	6
Қаҳрамони Эраҷ.....	12
Шикасти тилисм.....	18
Муболиға.....	23
Дехқон ва кӯзаи зар.....	24
Савоби нимта нон.....	29
Образи бадеӣ.....	31
Персонаж (Иштироккунанда).....	32
Латифаҳо.....	32
Зарбулмасалу мақолҳо.....	38
Нақлу ривоятҳо.....	43
Ҳичо, рукн ва вазни шеър.....	46

АДАБИЁТИ КЛАССИКИИ ТОҶИК

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.....	49
Хусусиятҳои назму наср ва радифу қофия.....	57
Робиаи Балхӣ.....	60
Абӯалӣ ибни Сино.....	62
Абдуллоҳи Ансорӣ.....	73
Низомулмулк.....	80
Аҳмади Қомӣ.....	89
Аттори Нишопурӣ.....	92
Саъдии Шерозӣ.....	100
Камолиддин Биноӣ.....	129
Бадриддин Ҳилолӣ.....	146

АДАБИЁТИ ТОҶИК ДАР САДАИ АСРИ XX

Садриддин Айнӣ.....	153
Порае аз «Ёддоштҳо». Вафоти .падару модар дар вабони умумӣ.....	154

«Қаҳрамони халқи тоҷик-Темурмалик». Қалъаи обӣ ва киштии сарпӯшида.....	168
Тайёрии ҳарбии чанговарон.....	170
Ҳучуми чингизиён ба Ҳучанд ва чанг дар болои шаҳр, ”фил” ва “тилисм”.....	171
Ишғол карда шудани Ҳучанд, нақши савдогарон дар ишғоли чингизиён, қатли ом карда шудани аҳоли.....	179
Сафари обӣ.....	184
Чанг дар биёбон ва тири бепайкон.....	189
Танҳоғардӣ, фочиаи Хоразм, Турконхотун дар шаҳри Кат, Интиқом.....	194
Сухбат бо султон Муҳаммад, ҳамроҳӣ бо Ҷалолиддин.....	198
Иштиёқи ёру диёр, зиндагонии ҷазира.....	202
Ҷиғатойхон, сафар аз ҷазира, интиқомгирӣ дар вақти асирӣ, атри кафан.....	209
Қаҳрамони асари бадеӣ.....	215
Мирзо Турсунзода.....	216
Порчаҳо аз достони” Ҷароғи абадӣ”, Интизорӣ ...	218
Мулоқоти якум.....	219
Сайёҳи Ҳинд.....	223
Меҳмони мағрибӣ.....	225
Духтари муқаддас.....	230
Эраҷ Мирзо.....	239
Қадри модар.....	239
Иди Наврӯз.....	241
Қадри устод.....	242
Халилуллоҳи Халилӣ.....	243
Ҳадя ба модарон.....	243
Хитоб ва авлоди ватан.....	245
Наврӯзи оворагон.....	247
Фотех Ниёзӣ.....	250
Корнамоии Мамарачаб (порае аз романи”Вафо”).....	251
Мирсаид Миршакар.....	273

Порчаҳо аз оғози дostonҳои Панчи ноором	274
Ленин дар Помир”	275
Гулназар Келдӣ.....	281
Шеърҳо.....	283
Абдумалик Баҳорӣ.....	286
Қиссаи Алиҷону Азиз (порча аз қиссаи “Ду моҳи пур- мағал”).....	287
Ғаффор Мирзо.....	295
Дӯст.....	296
Пораҳо аз дostonи” Тоҷу давлат”	297
Дар сари гаҳвора.....	299

ТҶҶҶҶҶ МІРЗОД,
РОЗИҚ ҲАМИДОВ, МІРЗОХҶҶҶҶ ПІРЗОД

АДАБИЁТИ ТОҶИК

Китоби дарсӣ барои синфи 5-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Муҳаррир Ю. Шерматов
Мусахҳаҳ М. Саидова
Муҳаррири
техникӣ З.Саъдуллоев
Тарроҳ И. Сатторов

Ба ҷоп 05.01.2017 иҷозат дода шуд. Қоғази офсет.
Ҷопи офсет. Андоза 60x90 1/16. Ҷузъи ҷопӣ 19,0.
Адади нашр 120000 нусха.
Супориши № 15/2017

Муассисаи нашриявии Маориф-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, ш. Душанбе, кӯчаи Аҳмади Дониш 50.
Тел: 222-14-66
E-mail: najmiddin64@mail.ru

Дар матбааи ҶДММ “ТоРус“ ба таъб расидааст